

EUSEBIU DE CEZAREEA
VIAȚA LUI CONSTANTIN CEL MARE

COMISIA DE EDITARE :

Episcop Dr. VASILE TÎRGOVIȘTEANUL, VICAR PATRIARHAL (președinte), Pr. DUMITRU SOARE (vicepreședinte), Pr. Prof. ȘTEFAN ALEXE, Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, Prof. NICOLAE CHIȚESCU, Pr. Prof. CONSTANTIN CORNIȚESCU, Prof. ALEXANDRU ELIAN, Prof. IORGU IVAN, Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, ION CIUTACU (secretar).

EUSEBIU
DE CEZAREEA
SCRIERI
PARTEA A DOUA

VIATA LUI CONSTANTIN CEL MARE

CARTE TIPARITA CU BINECUVINTAREA
PREA FERICITULUI PARINTE

TEOCTIST

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMANE

STUDIU INTRODUCATIV DE
PROF. DR. EMILIAN POPESCU

TRADUCERE ȘI NOTE DE
RADU ALEXANDRESCU

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMANE

București - 1991

STUDIU INTRODUCŢIV

La începutul «epocii de aur» a literaturii creştine din secolul al IV-lea un loc de frunte l-a deţinut Eusebiu de Cézareea. Cunoscut mai cu seamă ca istoric al Bisericii şi supranumit chiar «părinte al istoriei ecleziastice», Eusebiu a scris numeroase lucrări şi în alte domenii, remarcându-se ca exeget, teolog, apologet şi polemist. Lucrările sale se disting printr-o mare erudiţie, o bună cunoaştere a Scripturii, a istoriei, literaturii antice, cronologiei, filologiei, paleografiei, filosofiei şi geografiei. Deşi stilul său nu era nici plăcut, nici strălucit, cum spune Fotie în secolul al IX-lea, şi ca teolog a avut tendinţe ariene, multe din lucrările sale au supravieţuit în cursul timpului mai cu seamă prin marea masă de informaţii culese din arhive, în bună parte azi dispărute. De aceea, Eusebiu contează azi mai cu seamă ca istoric. El a fost însă foarte muncitor pînă la adînci bătrîneţi. Cu excepţia lui Origen, Eusebiu depăşeşte pe toţi scriitorii Bisericii de răsărit, prin amploarea cercetărilor şi a erudiţiei¹. Totuşi, multe din lucrările sale s-au pierdut, fiind cunoscute numai după titlu, citate de el însuşi sau de alţi scriitori; din unele se păstrează doar fragmente. Deşi ca istoric a fost pasionat cercetător al trecutului, Eusebiu a relatat pe larg evenimentele timpului său, în care a fost angajat activ. El a cunoscut nu numai perioada persecuţiilor sîngeroase împotriva Bisericii de la începutul secolului al IV-lea, dar şi pacea acordată de Constantin cel Mare şi disputele doctrinare de după aceea. Stimat ca savant de întreaga lume romană de atunci, şi chiar de împăratul Constantin cel Mare, căruia i-a cîştigat bunăvoinţa şi prietenia, el a jucat un rol activ şi în viaţa Bisericii, ca episcop de Cezareea în Palestina şi personalitate teologică.

1. Quasten, *Initiation aux Pères*, p. 44.

VIATA

Cu toate că Eusebiu a scris o operă vastă și variată și a jucat un rol activ în societatea timpului, despre viața lui avem destul de puține știri. El a evitat să dea amănunte despre persoana sa, socotind că aceasta ar dăuna gloriei sale în posteritate. Prin firea sa el era înclinat să relateze mai cu seamă evenimente externe de persoana sa. Nici biografia scrisă de Acacius, elevul și succesorul său la scaunul de Cezareea, nu ni s-a păstrat. Unele date despre el le culegem totuși din lucrările lui Eusebiu de Emesa, ucenic al său, sau ale altor contemporani, ca sfântul Athanasie cel Mare, Alexandru al Alexandriei, Arie, Eusebiu de Nicomidia. Ceva mai târziu, istoricii bisericești Socrate, Sozomen, Theodoret de Cyr și Ieronim scriu și ei despre el.

În sfârșit, în Actele Sinodului VII ecumenic de la Niceea (787) și în lucrarea Antirrhetica a patriarhului Nichifor Mărturisitorul, Eusebiu este citat cu opinii eretice în legătură cu cultul icoanelor.

Data nașterii nu se cunoaște exact, dar învățații opinează că ea trebuie fixată între anii 260-264², oricum înainte de toamna anului 264. Eusebiu pare să se fi născut la Cezareea Palestinei, de care vorbește când era episcop ca de «Orașul (cetatea) nostru» (ἡ ἡμετέρα πόλις) și, cum în vremea aceea era obiceiul de a se hirotoni episcopi dintre preoții băștinași ai unei localități, această indicație a fost luată în considerare pentru susținerea ca loc de baștină al lui Eusebiu, Cezareea Palestinei. Din fehlul cum Eusebiu vorbește în lucrările sale despre evrei, se exclude faptul ca el să fi fost de origine iudaică. Nu se știe însă nici dacă în momentul nașterii sale familia sa era creștină. Tineretea și-a petrecut-o în Palestina și, așa cum spune el însuși (V. C. I, 19), ca tânăr a avut prilejul să-l vadă pentru prima oară pe Constantin cel Mare, pe când acesta a venit în Palestina (296), ca însoțitor al împăratului Dioclețian (284-305).

Eusebiu a fost botezat la Cezareea și tot aici a primit primele îndrumări religioase. Credo (simbolul), pe care mai târziu îl va prezenta Sinodului I ecumenic de la Niceea, l-a învățat aici. Eusebiu a fost hirotonit preot aici de episcopul Agapius al Cezareei.

Instrucția și-a făcut-o sub îndrumarea preotului Pamfil, un mare învățat din Fenicia, care era adept și ucenic al lui Origen. Pamfil s-a îngrijit de biblioteca lui Origen, refăcând-o, apoi întemeind aici o școală după modelul predecesorului său, orientată mai cu seamă spre critică de text și exegeza Sfintei Scripturi. Sub influența lui Pamfil, Eusebiu a adoptat vederile origeniste, rămânând loial acestora întreaga viață, deși nu totdeauna necritic. La Biblioteca și Școala lui Pamfil, Eusebiu a citit

2. Moreau, *Eusebius* în RAC, col. 1052.

opere ale literaturii creștine și păgîne, scoțîndu-și material pentru propriile sale lucrări, dar mai ales studiînd, copiînd și cercetînd texte ale Sfintei Scripturi. Pamfil i-a fost lui Eusebiu nu numai maestru, ci și prieten și colaborator apropiat, iar recunoștința și dragostea față de el au fost atît de mari, încît el s-a numit după aceea Eusebiu al lui Pamfil, adică fiul spiritual al acestuia. Fericitul Ieronim îl numește pe Eusebiu așa, și tot astfel este menționat și în cele mai multe manuscrise. După moartea martirică a lui Pamfil, la 16 febr. 309, Eusebiu a scris (se pare prin 311-313) biografia acestuia, din păcate pierdută. Tînărul Eusebiu a audiat însă și prelegerile celebrului exeget Dorothei din Antiohia, a mers apoi pentru completarea instrucției sale și la Cezareea Philippi, unde, în fața unei case atribuite de localnici femeii căreia Mîntuitorul i-a oprit curgerea sîngelui, a văzut statuia Domnului Hristos³.

Eusebiu a fost un asiduu cercetător și această pasiune l-a dus și la Ierusalim, unde a lucrat în biblioteca episcopului Alexandru. Zehul pentru studiu a fost mare și tînărul Eusebiu a putut beneficia nu numai de profesori buni, ci și de perioada de pace, pe care a cunoscut-o Biserica după moartea împăratului Valerian (253-259), înverșunat persecutor al creștinilor, care a durat pînă în anul 303 (24 febr.), cînd a început marea persecuție dezlănțuită de Dioclețian și Galeriu. Cu mici întreruperi această mare persecuție a durat pînă la 30 apr. 311, cînd Galeriu împreună cu Constantin și Liciniu dau decretul de toleranță.

Pînă la această ultimă mare criză din istoria creștinismului și înainte de pacea acordată de Constantin și Liciniu în 313 Eusebiu a reușit să redacteze importante lucrări și anume Cronica (*Χρονικὰ κανόνες καὶ ἐπιτομὴ παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων*), Istoria eclesiastică (cărțile I-VII) și

3. Eusebiu, *Istoria bisericească*, VII, 18, 1-4.: «Întrucît am pomenit de acest oraș, socot că nu e bine să trec cu vederea o povestire vrednică de a fi știută de urmași. Anume că femeia aceea, căreia îi curgea sînge, despre care aflăm din Sfînta Evanghelie (Matei, 9, 20 și urm.; Marcu, 5, 25 și urm.; Luca, 8, 43) că Mîntuitorul a vindecat-o de suferința ei, va fi venit din Cezareea Philippi. Se arată și azi casa ei și că ar mai exista prețioasa amintire în legătură cu minunea, pe care i-a făcut-o Mîntuitorul... Pe piatra de sus din fața porții casei, în care a locuit femeia, este statuia din bronz a unei femei, care, aplecată în genunchi, întinde mîinile înainte, întocmai ca o femeie care se roagă. În fața ei se află, din același metal, figura unui bărbat în picioare, îmbrăcat frumos cu o mantie dublă și care întinde mîna către femeie. La picioarele bărbatului crește lîngă o colonană o plantă curioasă, care ajunge pînă la tivul mantiei de bronz și aceasta ar fi leacul împotriva tuturor bolilor. Această statuie trebuie să fie chipul lui Iisus și se păstrează pînă astăzi; am văzut-o cu proprii mei ochi, cînd am zăbovit în acel oraș. Nu trebuie să ne mirăm de faptul că păgîni, pe care Mîntuitorul i-a dăruit atunci cu binefaceri, i-au ridicat asemenea monumente. Căci noi am văzut și chipurile apostolilor săi Pavel și Petru și chiar chipul lui Hristos însuși, pictat în culori. Era de așteptat, deci, ca cei vechi să cinstească fără rezervă pe salvatori, după obiceiul lor păgîn». M-am ghidat în această traducere de lucrarea: Eusebius von Caesarea, *Kirchengeschichte*, herausgegeben und eingeleitet von Heinrich Kraft. Die Übersetzung von Philipp Haeuser (Kempten 1932), neu durchgesehen von Hans Armin Gärtner, München, 1967.

Introducere elementară generală (păstrată fragmentar). Persecuția începută în anul 303 a stingherit activitatea cărturărească a lui Eusebiu, dar n-a întrerupt-o cu totul. Din cauza ei el a fost obligat să părăsească Cezareea și să meargă la Tyr, iar apoi în pustiul Thebaidei din Egipt, unde, după o vreme, a fost și arestat. Nu știm când se plasează fuga lui din Cezareea și arestarea în Egipt, dar se crede că la începutul perioadei de persecuție⁴. În noiembrie 307 Pamfil a fost arestat și pînă la decapitarea sa la 16 februarie 309 colaborarea dintre el și Eusebiu n-a încetat. Unii învățați susțin că amîndoi au alcătuit atunci (pînă în 308) cele 5 cărți din Apologia lui Origen. Cartea a VI-a a fost scrisă de Eusebiu singur după moartea lui Pamfil. Din păcate întreaga lucrare s-a pierdut.

Și alte lucrări au fost elaborate de Eusebiu în primul deceniu al secolului al IV-lea, în plină perioadă de persecuție, unele păstrate, altele pierdute și cunoscute doar din scurte referiri la ele, după titlu sau din fragmente.

La puțin timp după restabilirea păcii pentru Biserică în 313 Eusebiu a fost ales episcop de Cezareea în locul lui Agapius, mort între timp. Nu se cunoaște anul exact al preluării acestei funcții, dar Agapius a murit între 313–315, iar înainte de 315 Eusebiu era deja episcop⁵. În primii 10 ani de episcopat activitatea scriitoricească a lui Eusebiu, atît cît ea ne este cunoscută, a fost mai puțin intensă în comparație cu cea anterioară episcopatului. Cauza pentru încetinirea ritmului de pregătire și publicare a lucrărilor științifice rezidă probabil în angajarea lui Eusebiu în munca de reorganizare a vieții eparhiei sale, după distrugerile suferite în timpul persecuției. De altfel, eparhia sa era cea mai importantă din Palestina, Cezareea devenind, după scăderea rolului Ierusalimului, distrus de romani, metropola politică a întregii provincii. În cartea X, 2, 1–3 a Istoriei eclesiastice, Eusebiu se referă la munca de reconstrucție, care a avut loc, la reorganizarea vieții creștine, la acțiunea de recîștigare a bunurilor pierdute, la bucuria generală, care cuprinsese clerul și poporul: «Am văzut cum în fiecare loc, care cu puțin timp înainte fusese adus la ruină de tiranii fără de Dumnezeu, cum s-a revenit la viață din lunga amorteală și decădere, cum iarăși s-au ridicat biserici din temelie pînă la mare înălțime și au devenit mai mărețe decît cele distruse mai înainte. Măritii împărați (Constantin și Liciniu) au lărgit și înmulțit, prin legi continui date în favoarea creștinilor, harul de sus, de care ne-a făcut părtași Dumnezeu, episcopii au primit scrisori imperiale, cinstiri și daruri în bani de la împărați... Au avut loc sărbători de înnoire în orașe și sfin-

4. Bigelmair, *Eusebius Pamphili*, p. IX: vermutlich war es am Anfang der Verfolgung des Pamphilus.

5. Moreau, *op. cit.*, (capitolul primii ani de episcopat); Bigelmair, *op. cit.*, crede a fi devenit episcop din 313.

țiri de locașuri de rugăciune, construcții noi, adunări ale episcopilor, din depărtări și țări străine oamenii au revenit la casele lor, neam cu neam trăiește acum în pace, mădularele trupului lui Hristos se află într-o armonie deplină... Puterea Duhului lui Dumnezeu pătrunde toate mădulele, ele devenind o inimă, o credință plină de bucurie și toate aduc slavă lui Dumnezeu».

Împăratul Constantin i-a dat lui Eusebiu însărcinări speciale în legătură cu această muncă vastă de reorganizare a vieții creștine în Palestina (VC, II, 45, 46; III, 25 și urm.).

După Sinodul I ecumenic de la Niceea activitatea scriitoricească a lui Eusebiu devine și mai intensă, din această perioadă datînd și lucrările care sînt cuprinse în acest volum: Viața lui Constantin, Discursul festiv la 30 de ani de domnie (Tricennalia) și Discursul rostit cu prilejul sfințirii Bisericii Sfîntului Mormînt de la Ierusalim. Tot în această vreme Eusebiu devine unul dintre cei mai apropiați colaboratori și prieteni ai împăratului Constantin, căruia îi influențează adesea politica religioasă.

Eusebiu n-a supraviețuit mult morții lui Constantin (22 mai 337). Deși nu se cunoaște anul exact al morții sale, se consideră că el a încetat din viață prin anii 339-340. După această dată numele său nu mai este menționat. Socrate (Hist. eccl. II, 4) și Sozomen (Hist. eccl. III, 2) datează moartea sa între întoarcerea sfîntului Athanasie la Alexandria (337) și moartea lui Constantin II (340). În tot cazul, Acacius, succesorul său, a luat parte în anul 341 la un sinod la Antiohia, reprezentînd Cezareea Palestinei⁶.

*

* *

Dar, așa cum am spus, Eusebiu n-a fost numai un om cufundat în cercetare și autor a numeroase cărți. Prestigiul pe care și-l cîștigase ca erudit, exeget și istoric, ca episcop al unei cetăți importante, apoi trecerea de care se bucura pe lângă împăratul Constantin, toate l-au atras și în viltoarea disputelor doctrinare ale vremii. Cea mai de seamă controversă doctrinară, în care s-a amestecat, a fost arianismul. Arie își făcuse în vremea aceea cunoscută, la Alexandria, învățătura sa eretică despre Fiul lui Dumnezeu și a fost excomunicat pentru aceasta, de sinodul episcopilor prezidat de Alexandru al Alexandriei; atunci el s-a adresat lui Eusebiu cerîndu-i sprijinul. Cu ajutorul lui Eusebiu, al altor episcopi orientali și al lui Eusebiu de Nicomidia s-a organizat în Bythinia un sinod, care, fără să aprecieze profunzimea și gravitatea problemei, a

6. T.D. Barnes, *Constantin and Eusebius*, Cambridge, Massachusetts and London, 1981, p. 263.

găsit nevinovat pe Arie și i-a cerut lui Alexandru să-l reintegreze. La refuzul episcopului de Alexandria, Eusebiu a organizat, cu sprijinul unor episcopi din Palestina, un sinod la Cezareea în anul 324 (puțin înainte de lupta de la Chrysopolis, lângă Chalcedon, între Constantin și Liciniu, care a avut loc în toamna aceluși an), unde s-a hotărît ca Arie să-și reia funcțiile sale, dar să se supună episcopului său. Atitudinea pro-ariană a lui Eusebiu s-a manifestat și la sinodul din Antiohia, convocat la 20 decembrie 324 sau la începutul anului 325, cu scopul de a alege un nou episcop în locul celui decedat (Philogonius, după unii⁷, Theodotos, după alții⁸). Refuzînd să recunoască Expunerea de credință (Ἐκδήσις πίστεως) ortodoxă, adoptată acolo, Eusebiu a fost excomunicat, împreună cu episcopii Theodot de Laodicea, Narcissus de Neronias, care «ca și cum ar fi uitat de Sfînta Scriptură și învățătura apostolică... au manifestat puncte de vedere opuse. Spunînd-o clar, ei au dovedit că au aceleași vederi cu Arie...»⁹

Excomunicarea a fost proclamată doar provizoriu, deoarece episcopii prezenți la Antiohia nu vroiau să anticipeze hotărîrea sinodului convocat de Constantin la Ancyra, tocmai cu scopul de a se pronunța în problema ariană. Pînă la urmă, împăratul Constantin a socotit că nu Ancyra este locul cel mai potrivit pentru un sinod general (ecumenic), ci Niceea în Bithynia, mai aproape de reședința sa imperială. Sinodul a fost convocat în 20 mai 325 și este cunoscut în istorie ca primul Sinod ecumenic. La acest sinod Eusebiu, deși era recunoscut ca mare învățat, a venit ca acuzat și n-a jucat în desfășurarea lucrărilor și luarea hotărîrilor un rol hotărîtor, așa cum s-a crezut. El n-a avut nici președenția, n-a rostit nici cuvîntul de salut pentru împărat și ceilalți participanți, ci acest rol l-au avut Eustațius de Antiohia, Alexandru de Alexandria, Athanasie și Eusebiu de Nicomidia. Mențiunea din Vita Constantini III, 11, potrivit căreia cuvîntarea de salut rostită «de conducătorul rîndului din dreapta» (ὁ τοῦ δεξιῶν τμήματος προκεῖμεν), adică de cel care se afla în capătul rîndului din dreapta împăratului, și o precizare că acest vorbitor se numea Εὐσεβίος ὁ ἐπίσκοπος se referă, de fapt, la Eusebiu de Nicomidia, care, ca gazdă a sinodului, era justificat să aibă acolo un rol de frunte. Unii învățați socot mai probabilă deschiderea sinodului de către Eustațius de Antiohia¹⁰.

La sinod Eusebiu a fost obligat să facă Mărturisirea de credință, ca o dovadă a dreptei sale credințe. Această «Mărturisire» era, de fapt, Simbolul de botez din Cezareea, pe care l-a prezentat ca propriul său

7. Wallace-Hadrill, Eusebius, p. 24.

8. Moreau, op. cit.

9. Wallace-Hadrill, op. cit., p. 25.

10. Moreau, op. cit.

Credo¹¹. Excomunicarea lui Eusebiu a fost astfel ridicată cu aprobarea împăratului. Rolul lui la sinod, în redactarea Simbolului de credință, n-a putut fi, deci, important și nici chiar în discuțiile privind sărbătorirea Paștelor, deși el se ocupase cu probleme de cronologie și istorie. De altfel, la sinod Eusebiu s-a depărtat de arienii extremiști, fiind prin firea lui un om al compromisului. El socotea, ca și la începutul crizei ariene, că problema poate fi rezolvată prin concesii reciproce. Pe de altă parte, Eusebiu de Nicomidia ne spune că Eusebiu de Cezareea era condus în controversele bisericești mai degrabă de simpatii personale, decât de considerente teologice. Astfel, el a trebuit să se plece în fața argumentelor lui Alexandru, Athanasie și a altor teologi și să semneze hotărârile sinodului.

Totuși, la Niceea Eusebiu a cîștigat, în sensul că i-a fost ridicată excomunicarea Sinodului de la Antiohia și, în al doilea rînd, l-a cunoscut îndeaproape pe împăratul Constantin, căruia i s-a impus prin erudiție, elocință, talent diplomatic și spirit de supunere, putînd mai tîrziu să-l influențeze în politica sa religioasă.

După Sinodul de la Niceea Eusebiu n-a rămas însă fidel hotărîrilor dogmatice semnate acolo. Împreună cu Eusebiu de Nicomidia, și el filarian, au început lupta pentru îndepărtarea din scaune a ierarhilor ortodocși, reușind să înlăture pe Eustație de Antiohia (în 330), și Asklepios de Gaza (în 325 sau 326), pe acesta din urmă, fiindcă ceruse excomunicarea sa la Ancyra. Și sfîntul Athanasie, devenit episcop de Alexandria după moartea lui Alexandru, a avut de suferit din cauza mașinațiilor lui Eusebiu. Bucurîndu-se de sprijinul împăratului, a primit de la acesta președenția unui sinod la Cezareea Palestinei în primăvara anului 334, care trebuia să judece pe Athanasie. Deoarece acesta din urmă nu s-a prezentat, sinodul n-a avut loc, dar în anul următor (335), la sinodul convocat de Constantin la Tyr, Athanasie a fost învins prin lucrarea din umbră a lui Eusebiu. Și după aceea, cînd Athanasie a cerut sprijinul împăratului la Constantinopol și cînd Constantin a convocat pe participanții de la Niceea pentru a clarifica unele probleme, Eusebiu a făcut parte din partida care se formase la palat împotriva lui Athanasie.

Un alt adversar al lui Eusebiu a fost Marcellus de Ancyra. Împotriva lui, Eusebiu a scris lucrări (Contra Marcellum) care trebuiau să arate că învățătura sa nu era ortodoxă și să justifice hotărîrea de condamnare a unui sinod la Constantinopol, convocat de Constantin în anul 330 cu episcopii din Pont, Asia, Thracia și Moesia. Deși Eusebiu n-a fost de față, opiniile sale au avut un rol hotărîtor în condamnare.

11. Amănunte despre această *Mărturisire* găsim în scrisoarea adresată de Eusebiu comunității din Cezareea; v. Athanasius, *De decretis Nicaenae synodi*, VII, appendix; Socrate, *Hist. eccl.*, I, 8; Theodoret, *Hist. eccl.*, I, 12; cf. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 27-28.

EUSEBIU ȘI CONSTANTIN

Așa cum am spus, Eusebiu s-a bucurat de o deosebită trecere pe lângă împăratul Constantin. Ca unul care cunoscuse perioada cruntă a persecuțiilor și daunele imense aduse Bisericii, Eusebiu vedea în Constantin pe omul providențial, ajuns să reglementeze raporturile dintre Stat și Biserică. Constantin era, în concepția lui Eusebiu, trimisul Providenței divine, întruparea calităților de conducător ideal. De aceea, el s-a pus cu totul în serviciul lui Constantin, sprijinind acțiunile acestuia în favoarea Bisericii, scriind lucrări menite să-i glorifice faptele în toate domeniile. Eusebiu a devenit un fel de scriitor de curte al lui Constantin. Glorificarea lui Constantin este făcută mai cu seamă în Vita Constantini și Laus Constantini (Tricennalia), unde acesta apare ca alesul lui Dumnezeu și împăratul ideal. Cititorul acestei cărți își va da singur seama de modul cum îl vedea Eusebiu pe Constantin, de aceea nu mai stăruim asupra altor amănunte.

OPERA

Așa cum am spus, din numeroasele lucrări alcătuite de Eusebiu, unele nu ne sînt cunoscute decît după titlu, din fragmente sau din scurte referiri la ele, ale lui sau ale altora. Ieronim spune că Eusebiu a scris nenumărate volume, dar din ele citează doar o parte¹². Listele alcătuite mai tîrziu de Fotie în secolul al IX-lea¹³, de Nichifor Callist în secolul al XIV-lea¹⁴ și de Ebed Jesu bar Berikha¹⁵ sînt și ele incomplete. Cu toate acestea, specialiștii moderni au alcătuit un catalog de titluri destul de cuprinzător. Dacă unele lucrări s-au pierdut, totuși multe s-au păstrat în original sau în traduceri siriace, armene, georgiene ori latine. Pentru unele lucrări s-a putut stabili și cronologia lor, pentru altele însă nu. Deoarece o înșiruire a lor este dificilă, le vom prezenta aici după conținutul lor.

Scrieri biblice și exegetice

Educat în școala lui Pamfil, care la rîndul său moștenise de la Origen preocuparea pentru studiul textului Sfintei Scripturi, Eusebiu a consacrat o bună parte din activitatea sa copierii, stabilirii, prelucrării și editării Vechiului și Noului Testament. Strădania aceasta este atestată de

12. Hieronymus, *De viris ill.* 81.

13. Photius, *Bibliotheca*, cod. 9, 113, 27, 39, 118, 127.

14. Nichifor Callist, *Hist. ecl.*, VI, 37.

15. *Ebed Jesu Catal. libr. syr.*, apud I.S. Asemanni, *Bibliotheca orientalis*, III, 1, Roma, 1725, p. 18 și urm.; reprodus de E. Preuschen, în A. v. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur*, I, Leipzig, 1893, p. 552.

multe manuscrise ale Sfintei Scripturi, care poartă numele lui. Împăratul Constantin, cunoscând această preocupare și renumele școlii de la Cezareea s-a adresat lui Eusebiu cu rugămintea de a-i procura 50 de exemplare ale Sfintei Scripturi «pe pergament de cea mai bună calitate, cu caractere ușor de citit și într-un format ușor de mînuit, scrise de caligrafii, care-și cunosc bine meseria și care să fie de folos la 50 de biserici din Constantinopol» (VC, IV, 36).

1. *Întrebări și răspunsuri în Evangheliile* (Περὶ τῶν ἐν Εὐαγγελίοις ζητημάτων καὶ λύσεων sau Περὶ διαφορίας Εὐαγγελίων, după Ieronim), a fost scrisă, după cît se pare, înainte de anul 312¹⁶. Lucrarea este un răspuns la întrebările puse de doi clerici și se împarte în două părți: prima este adresată lui Ștefan (în două cărți) și răspunde la 16 divergențe din Evangheliile privitoare la neamurile din care se trăgea Mîntuitorul și la copilăria Sa; a doua, este dedicată lui Marinus (o singură carte), în care răspunde în patru puncte la divergențele privitoare la înviere. Din lucrare nu se păstrează decît fragmente în grecește și siriacă și un rezumat (epitome).

2. *Onomasticonul* (Περὶ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων τῶν ἐν θεῖα γραφῇ) alcătuit înainte de anul 331¹⁷, sau mai exact între 326–330¹⁸. Este un fel de dicționar al locurilor biblice în ordine alfabetică, cu indicații geografice și istorice și cu denumirea actuală din vremea lui Eusebiu. Foarte apreciat, *Onomasticonul* a fost tradus și în latină de Ieronim, care i-a făcut unele corecturi și adaosuri. Păstrat în grecește și latinește, el reprezintă un izvor important privitor la topografia Țării sfinte.

Dar *Onomasticonul* nu este decît a patra parte dintr-o lucrare mai mare asupra geografiei biblice alcătuită de Eusebiu la îndemnul episcopului Paulin de Tyr. Cele trei părți s-au pierdut. Ele cuprindeau: 1. *O transpunere în grecește a denumirilor de neamuri ebraice menționate în Sfînta Scriptură*; 2. *O descriere a vechii Iudei și a celor 12 triburi*; 3. *Un plan al Ierusalimului și al templului*.

3. *Comentariu la Isaia* (Ἑπομνήματα εἰς Ἡσαΐαν).

Scrisă probabil după anul 324, adică după înlăturarea lui Liciniu de către Constantin¹⁹, cuprindea 10 sau 15 cărți (după Ieronim, *De viris ill.*, 81, și *Comentariu la Isaia*). Considerată pierdută, lucrarea a fost descoperită aproape în întregime pe marginea unui manuscris din Florența (Bibl. Laurentiana, Plut., XI, 4)²⁰. În comentariul său Eusebiu este dependent de Origen, pe care-l citează frecvent.

16. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.

17. Quasten, *op. cit.*, p. 481.

18. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.

19. Bigelmair, *op. cit.*, p. XXXV; Wallace-Handrill, *op. cit.*, p. 57.

20. A. Moehle, *Der Jesaja Kommentar des Eusebius von Kaisareia fast vollständig wieder aufgefunden*, Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche, 33, 1934, p. 87-89.

4. *Despre sărbătoarea Paștilor (lămurire mistică)* (Περὶ τοῦ Πάσχα ἑορτῆς (μυστικὴ ἀνακάλυψις) alcătuită în anul 325²¹ sau în 334²² și păs-trată doar în fragmente. A fost dedicată lui Constantin (VC, IV, 34). În ea se expunea importanța și semnificația Paștilor la evrei și creștini și se condamna obiceiul de a se sărbători o dată cu evreii.

5. *Comentarii la Psalmi* (Ἑπομνήματα εἰς τοὺς Ψαλμοὺς), lucrare scrisă după anul 330²³ sau după 335²⁴. Este privită ca una din cele mai importante opere exegetice, distingându-se prin erudiție și spirit critic. Ea a fost tradusă de două ori în limba latină și s-a bucurat de apreciere din partea scriitorilor patristici.

6. *Canoanele evanghelice*, lucrare nedată, în care Eusebiu a introdus un nou sistem de împărțire a Evangheliilor dispunând conținutul lor în capitole (*sectiones*), numerotate în continuare, apoi așezându-le în 10 tabele (*canones*), pentru a arăta concordanța dintre ele și anume: cano-nul I: texte comune tuturor celor patru evanghelii; II. comune la Matei, Marcu și Luca; III. comune la Matei, Luca și Ioan; IV. comune la Matei, Marcu și Ioan; V. comune la Matei și Luca; VI. comune la Matei și Marcu, și așa mai departe. Aceste tabele puteau fi folosite împreună cu cifrele secțiunilor (capitolelor) din textele evangheliilor și dădeau posibilitatea cititorului să găsească ușor pasajele paralele. Sistemul acesta, cunoscut și sub numele de *Canoanele* sau *Secțiunile lui Eusebiu*, a fost adoptat și de Ieronim la Vulgata.

7. *Despre poligamie și despre binecuvîntarea de a avea copii la vec-hii bărbați iubitori de Dumnezeu* (patru cărți) (Περὶ τῆς τῶν πάλαι θεοφι-λῶν ἀνδρῶν πολυγαμίας καὶ πολυπαιδίας) Textul lucrării nu ni s-a păstrat, dar sfântul Vasile cel Mare îl cunoștea, fiindcă face referiri la el (în *De Spi-ritu Sancto*, 29, 72) numind-o: *Dificultăți cu privire la poligamie la cei vechi*. Eusebiu însuși o citează de două ori: *Preparatio evangelica*, VII, 8 și *Demonstratio evangelica*, I, 9. În lucrare se arată motivele pentru care creștinismul nu poate admite poligamia și se recomandă o singură căsă-torie, iar clerului cumpătarea și castitatea.

Scrieri apologetice

Angajarea sa activă în societatea timpului, necesitatea de a apăra credința creștină împotriva atacurilor filosofilor și polemistilor păgîni, l-au determinat pe Eusebiu să desfășoare și o amplă activitate apologet-ică. Folosind experiența dobîndită de apologeții de dinaintea lui și bazîndu-se pe imensele sale cunoștințe de literatură și istorie antică Eusebiu a dat lucrări de mare valoare, în care a scos în lumină superioritatea religiei

21. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.

22. Bigelmair, *op. cit.*, p. XXXVII.

23. Idem, *ibidem*, p. XXXV.

24. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.

creștine față de principalele religii din trecut, acestea fiind în concepția sa doar o pregătire pentru creștinism.

1. *Introducere elementară generală la Evanghelie* a fost compusă înainte de preluarea funcției sale de episcop²⁵ și cuprindea 10 cărți, din care s-au păstrat doar cărțile 6–9 și alte rare fragmente. În partea a doua se expun, sub titlul *Eclogae profeticae* texte mesianice din Vechiul Testament, precum și interpretări ale lor²⁶. Lucrarea trebuia să servească de introducere la marea operă apologetică în două părți: *Preparatio evangelica* și *Demonstratio evangelica*.

2. *Preparatio evangelica* (Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή) compusă în 15 cărți (păstrate incomplet) după anul 314²⁷ sau după altă opinie în 315²⁸ sau între 312–318²⁹ cu scopul de a combate politeismul păgîn și a arăta superioritatea religiei iudaice ca pregătire pentru Evanghelie. În același timp ea arăta iudeilor că împlinirea profețiilor Vechiului Testament s-a făcut prin întruparea lui Iisus Hristos.

3. *Demonstratio evangelica* (Εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις), compusă după lucrarea precedentă și înainte de Sinodul de la Niceea, este o apărare a creștinilor în fața evreilor, care le reproșau că nu respectă legea iudaică, dar își atribuie promisiunile care au fost făcute poporului ales. Lucrarea arată că Vechiul Testament are o valoare universală, nu este circumscrisă la evrei, iar împlinirea profețiilor se face în cadrul religiei creștine. Profețiile privitoare la Hristos se referă la Logosul întrupat și se realizează în El. Din cele 20 de cărți, cît cuprindea lucrarea, au mai rămas doar 10 și fragmente din a 15-a.

4. *Theophania* (Περὶ θεοφανίας – Despre arătarea lui Dumnezeu în trup) nu se știe cînd a fost compusă: după anul 324, cînd Constantin a devenit singur conducător al imperiului³⁰, în jurul anului 333³¹ sau după anul 337³². Ea ar fi ultima dintre scrierile apologetice ale lui Eusebiu. Din textul original grec s-au păstrat numeroase fragmente, dar lucrarea o avem în întregime într-o traducere siriacă. În primele trei cărți se tratează despre Logos, în general, despre revelarea Sa în creație, în sufletul omului, în păstrarea universului, dar mai ales în Hristos; cartea a IV-a aduce dovezi din Vechiul Testament despre dumnezeirea lui Iisus Hristos, iar în a V-a se critică cei care Îl socotesc pe Hristos un înșelător sau magician (se reproduce, de fapt, cartea a III-a din *Demonstratio evangelica*).

25. După Wallace-Hadrill, *ibidem*, înainte de 303.

26. După Eduard Schwartz, *Eusebios*, P. W. și Bigelmair, *op. cit.* p. XXXVIII, probabil identică cu *Preparatio ecclesiastica* și *Demonstratio ecclesiastica*, lucrării menționate de Fotie. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57 consideră lucrarea aparte și compusă între anii 303–312.

27. Quasten, *op. cit.*, p. 466.

28. Bigelmair, *op. cit.*, p. XXXIX.

29. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.

30. Quasten, *op. cit.*, p. 470.

31. Bigelmair, *op. cit.*, p. XL.

32. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 58.

5. *Împotriva lui Porfirie*. Eusebiu a scris (între 303–312) această lucrare în 25 de cărți, dispărute complet, împotriva cunoscutului filozof neoplatonic de la sfârșitul secolului al III-lea, care publicase o lucrare importantă intitulată: *Împotriva creștinilor*. Se pare că Eusebiu a combătut, în special, acele părți din lucrarea lui Porfirie în care acesta pretindea că există contradicții în Evanghelie cu privire la genealogia Mîntuitorului și la înviere.

6. *Împotriva cuvintelor lui Hierokles în favoarea lui Apollonius de Tyana* (Πρὸς τοὺς ὑπὲρ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως Ἱεροκλέους λόγους). Hierokles a fost, se pare, guvernatorul provinciei Bithynia în jurul anului 307 și scrisese o lucrare intitulată: *Cuvinte iubitoare de adevăr adresate creștinilor*, în care susținea că magicianul Apollonius din Tyana poate fi comparat cu Iisus Hristos și că a fost chiar mai mare decît El. Lucrarea lui Eusebiu a fost compusă probabil între anii 311–313 sau chiar mai devreme³³ și este un mic tratat descoperit în Codex Arethas de la Paris.

Scrieri dogmatice

În această categorie se înscriu: 1. *Apărarea lui Origen*, alcătuită împreună cu Pamfil (v. mai sus p. 8), 2. *Contra lui Marcel episcop de Ancyra* (Κατὰ Μαρκελλοῦ τοῦ Ἀγκύρας ἐπισκόπου), scrisă după anii 335 sau 336 (cînd a avut loc la Constantinopol sinodul arian, care l-a condamnat pe acesta), cu scopul de a justifica din punct de vedere doctrinar hotărîrile sinodului și 3. *Despre theologia bisericească* (Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας). Alcătuită în trei cărți către anul 337³⁴ ea este dedicată episcopului arian *Flacillus de Antiohia*. În ea se continua și aprofunda critica la adresa lui Marcel, pe care-l acuza de sabelianism. Dar doctrina despre Logos, expusă de Eusebiu, nu este ortodoxă, ci plină de idei subordinaționiste. Fiul nu este de aceeași natură cu Tatăl, ci produsul voinței sale libere, iar Duhul Sfînt este creația Fiului. În ciuda acestor idei eretice lucrarea s-a păstrat în întregime.

Discursuri și predici

În activitatea sa atît de bogată Eusebiu a rostit discursuri și predici, din care însă nu ne-au rămas decît foarte puține. Discursul cel mai important, care ni s-a păstrat, este cel rostit de Eusebiu la aniversarea a 30 de ani de domnie a împăratului Constantin în anul 336 (*Λόγος τριακοναετηρικός*); el este cuprins și în volumul de față și va fi analizat mai departe, p. 50 și urm. Lui i se adaugă Discursul rostit de Eusebiu la Ieru-

33. Quasten, *op. cit.*, p. 472; după Wallace-Hadrill înainte de 313, *ibidem*, p. 57.

34. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57 o pune în anul 335.

salim cu prilejul sfințirii Bisericii Sfântului Mormînt (și el cuprins în volumul de față, p. 57 și urm.). Despre alte discursuri nu avem decît referiri indirecte. Astfel, Eusebiu însuși spune (VC, I,) că el a rostit și *Discursul festiv la aniversarea a 20 de ani de domnie a lui Constantin*. În schimb, așa cum am spus, Eusebiu n-a ținut discursul inaugural în fața împăratului cu prilejul deschiderii Sinodului I ecumenic de la Niceea (325), ci acest lucru a fost făcut de Eusebiu de Nicomidia, de Eustație al Antiohiei ori de Alexandru al Alexandriei. Cum s-a arătat mai înainte, Eusebiu se afla la sinod într-o situație destul de dificilă, din cauza excomunicării care fusese pronunțată la Sinodul de la Antiohia și apoi de la Ancyra.

În categoria *predicilor* unui învățaț³⁵ încadrează *Cuvîntarea ținută de Eusebiu în anul 316 cu prilejul sfințirii Bisericii din Tyr* (*Hist. eccl. X, 4, 1*) și o alta *Despre martirii din Antiohia*.

Scrisori

Deși Eusebiu trebuie să fi purtat o bogată corespondență, el care a fost atît de angajat în disputele doctrinare ale timpului și avea legături cu personalități de seamă ale imperiului, totuși nu ne-au rămas de la el decît trei scrisori: *Scrisoarea către Flacillus* (v. mai sus p. 16), de la începutul lucrării *De ecclesiastica theologia*, cea *Către Carpianus*, un fel de introducere la *Canoanele evanghelice* și cea adresată *Comunității sale din Cezareea*, la sfîrșitul lucrărilor Sinodului I ecumenic de la Niceea, în care explica poziția adoptată de el la sinod. Deoarece nu ni s-au păstrat actele Sinodului I ecumenic, această scrisoare este un document important asupra dezbaterilor care au avut loc și asupra pozițiilor oscilante ale lui Eusebiu.

Există mențiuni despre alte scrisori trimise de Eusebiu unor personalități ale timpului, de pildă lui Alexandru al Alexandriei, căruia i-a scris cel puțin de două ori pentru a-l apăra pe Arie, apoi a trimis o scrisoare, în timpul Sinodului de la Niceea, episcopului *Euphrantion de Balanea în Syria*, în care «nu ezita să spună că Hristos nu este Dumnezeu adevărat»; în fine, o scrisoare adresată *Constantiei*, sora lui Constantin, în care Eusebiu apără punctul de vedere că aceasta nu face bine procurîndu-și icoana cu chipul Mîntuitorului. De aici se vede tendința sa iconoclastă, combătută de ortodocși în timpul disputelor iconoclaste (Nichifor Mărturisitorul și Sinodul VII ecumenic de la Niceea; v. mai sus, p. 6).

Lista de lucrări a lui Eusebiu este mult mai mare, ea incluzînd titluri care se încadrează în toate categoriile, dar despre ele se știe foarte puțin, uneori doar titlul sau simple fragmente. Nu intenționăm să facem o prezentare exhaustivă a lor, ci trecem să vorbim mai degrabă de:

35. Quasten, *op. cit.*, p. 484.

Scrierile istorice

Printre cele dintâi lucrări se numără 1. *Cronica*, alcătuită poate chiar înainte de anul 303³⁶, în jurul acestui an³⁷ sau chiar în acest an³⁸. Prima parte este o expunere a istoriei chaldeienilor, asirienilor, evreilor, egiptenilor și a romanilor, iar a doua constă din tabele cronologice dispuse în coloane paralele (χρονικοί κανόνες), însoțite de mențiuni privind cele mai importante evenimente din istorie, mai cu seamă din Vechiul Testament. Eusebiu pune începutul lucrării în anul nașterii lui Avraam (2016–2015 î. Hr.), iar sfârșitul în anul 303. Forma originală a lucrării s-a pierdut aproape în întregime și ceea ce ni s-a păstrat este o prelucrare făcută de altcineva, care o duce pînă în anul 325. Partea a II-a a acestei prelucrări, păstrată într-o traducere armeană din secolul al VI-lea, a fost tradusă în latină de Ieronim și continuată pînă în anul 378, anul morții împăratului Valens. Sub această formă *Cronica* a influențat istoriografia Evului Mediu.

2. *Despre viața lui Pamfil* (Περὶ τοῦ βίου Παμφίλου) în trei cărți, din păcate toate pierdute. Lucrarea a fost scrisă după moartea lui Pamfil³⁹.

3. *Istoria bisericească* (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία) este opera cea mai importantă a lui Eusebiu. Ea își are rădăcinile în *Cronica* și într-un anumit fel este o continuare a ei. Eusebiu expune istoria creștinismului începînd cu vremea apostolilor și pînă în timpul său; lucrarea a cunoscut, se pare, patru ediții în cursul anilor 312/313, 315, 317, 323 sau curînd după acesta (324)⁴⁰. De fiecare dată însă lucrarea a primit modificări sau a fost lărgită. La început a avut doar opt cărți, ca la sfîrșit să ajungă la 10. Valoarea istoriei bisericești constă în mulțimea faptelor relatate, extrase dintr-o mulțime de scrieri ale Bisericii primare (vezi volumul XIII din această colecție, care cuprinde această lucrare).

4. *Despre martirii din Palestina* (Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων), lucrare realizată prin anii 311⁴¹ sau 313⁴², în care ni se prezintă persecuțiile dintre anii 303–311 într-o regiune cunoscută direct de autor. Între cei 83 de martiri, de care vorbește Eusebiu, un loc de frunte îl ocupă Pamfil, prietenul său și conducătorul Școlii și Bibliotecii din Cezareea Palestinei. La aceștia s-a adăugat numărul și mai mare al mărturisitorilor: «Este cu neputință să expui mulțimea nenumărată a celor cărora li s-a scos mai întîi cu sabia ochiul drept, apoi le-a fost ars cu focul, în plus au rămas paralizați de piciorul stîng, fiindcă le-a fost arsă cu fierul roșu încheietura genunchiului, după care au fost condamnați să lucreze în minele de cupru din provincii și nu atît în vederea muncii, cît mai cu seamă pentru a fi

36. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.

37. Quasten, *op. cit.*, p. 442.

38. Bigelmair, *op. cit.*, p. XLI.

39. După Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57 între 311–313.

40. Bigelmair, p. XLI și Quasten, *op. cit.*, p. 445.

41. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.

42. Bigelmair, *op. cit.*, p. XLII.

maltratați și chinuiți» (*Hist. eccl.* VIII, 12, 10). Lucrarea este inclusă în vol. XIII din această colecție.

5. *Culegere de vechi acte martirice*, lucrare pierdută, dar la care Eusebiu se referă de mai multe ori. În ea Eusebiu va fi adunat mult mai multe documente decât cele pe care le citează în Istoria bisericească. Pare să fi fost scrisă înainte de anul 313.

Volumul de față cuprinde patru lucrări istorice legate între ele prin subiect și care în cursul timpului au fost, în general, publicate împreună: 1. *Viata lui Constantin*; 2. *Discursul adresat adunării sfinților*; 3. *Discursul rostit de Eusebiu la aniversarea a 30 de ani de domnie a împăratului Constantin (Tricennalia)*; 4. *Discursul rostit de Eusebiu cu prilejul sfințirii Bisericii Sfântului Mormânt de la Ierusalim*.

VIATA LUI CONSTANTIN

1. *Viata lui Constantin*, cunoscută în mod obișnuit după denumirea latină *Vita Constantini* sau *De vita Constantini* nu este de fapt o expunere amănunțită a vieții și faptelor împăratului ori a evenimentelor din timpul său, ci o lucrare panegirică, adică un elogiu adus de Eusebiu lui Constantin cel Mare, omul în care acesta vedea pe trimisul lui Dumnezeu pentru a scăpa Biserica de persecuții, pe cel care a întrupat realizarea celor mai scumpe idealuri ale creștinilor. De aceea un învățat modern⁴³ propunea ca titlul grecesc al lucrării *Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως* = [(Cuvînt) despre viața fericitului împărat Constantin] să fie tradus cu *Reflexiuni asupra vieții lui Constantin*. De fapt, titlul exact al lucrării nu se cunoaște, deoarece partea ei de început a suferit modificări în cursul timpului. Specialiștii sînt de părere că el trebuie recunoscut în cuvintele cu care începe cartea I-a și anume *Εἰσεβίου τοῦ Παμφίλου εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως (λόγος Α')* = Cuvîntul I (cartea I-a) al lui Eusebiu al lui Pamfil despre viața fericitului împărat Constantin. Atît titlul adevărat al lucrării, cît și caracterul ei ar reieși, de asemenea, din ceea ce spune Fotie în lucrarea sa *Biblioteca: Εἰσεβίου τοῦ Παμφίλου ἢ „Εἰς Κωνσταντίνον τὸν μέγαν βασιλέα“ ἐγκομισατικῆ τετραβιβλος* = *Lucrare encomiastă în patru cărți a lui Eusebiu despre viața marelui împărat Constantin*. Așa stînd lucrurile, scrierea *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου* n-ar trebui privită ca viața lui Constantin (*Βίος Κωνσταντίνου*), ci ca o lucrare *Despre viața lui Constantin*⁴⁴, întrucît ea nu este o biografie amănunțită, ci un *encomion*. Istoricul bisericesc Socrate (*Hist. eccl.* I, 1) folosește și el cuvintele *εἰς τὸν βίον* și numește lucrarea *ἐγκάμιον*. La începutul sumarului capitolelor de la prima carte întîlnim iarăși o titulatură deosebită: *Κεφάλαια τοῦ κατὰ δὲν βίου τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως* = *Capitolele (cărții) despre viața plăcută lui Dumnezeu a fericitului împărat Constantin*. Dar aceasta nu poate fi decisivă pentru stabilirea titlului exact,

43. W. Tefler, *Author's Purpose*, p. 157.

44. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. XLV.

deoarece sumarul capitolelor fiecărei cărți nu aparțin lui Eusebiu, ci unui autor posterior⁴⁵.

Întreaga lucrare a lui Eusebiu cuprinde patru cărți. *Prima carte* începe cu o lungă introducere (I, 1-11) în care se expun scopul și maniera lucrării, se continuă apoi cu o prezentare asupra amintirii lui Constantius Chlorus, tatăl lui Constantin, în care se inserează și câteva amănunte despre tinerețea lui Constantin, pînă la preluarea conducerii imperiale (I, 12-24). După amintirea pe scurt a unor victorii repurtate de Constantin asupra barbarilor și britanilor (I, 25), Eusebiu vorbește de înlăturarea lui Maxentiu de la Roma și despre unele măsuri în favoarea creștinismului în Apus (I, 26-47). Victoria asupra lui Maxențiu a obținut-o cu ajutorul lui Dumnezeu, pentru că s-a pus sub patronajul crucii, care i s-a arătat pe cer. Este, de fapt, descrierea viziunii lui Constantin, care a contribuit la convertirea sa (I, 28). După sărbătorirea a zece ani de domnie (I, 48), Constantin își îndreaptă privirile spre orient, unde Galeriu, Maximin Daia și Liciniu persecută pe creștini (I, 49-59).

Cartea a doua prezintă războaiele dintre Constantin și Liciniu, încheiate cu victoria celui dintîi, ca urmare a ajutorului dat de Dumnezeu (II, 1-19); după victorie Constantin dă o serie de decrete în favoarea creștinilor (I, 20-60). Între timp izbucnesc la Alexandria neînțelegerile doctrinare dintre episcopul Alexandru și preotul Arie în legătură cu dumnezeirea Fiului lui Dumnezeu. Pentru a rezolva această dispută Constantin scrie acestora cu rugămîntea de a aplană neînțelegerile, care nu pot aduce nimic bun Bisericii și Statului. Purtătorul scrisorii și mediatorul în această problemă este vestitul episcop Hosius de Cordoba, un apropiat consilier al lui Constantin (II, 61-73).

Cartea a treia începe cu o paralelă între împăratul creștin Constantin, care s-a pus sub patronajul crucii, și ceilalți împărați persecutori (III, 1-3). Urmează relatarea despre Sinodul I ecumenic de la Niceea (325), care a formulat normele de unitate dogmatică și de sărbătorire a Paștelor. Aceasta a reprezentat o victorie pentru împărat și a prilejuit sărbătoriri legate și de împlinirea a 20 de ani de domnie (III, 4-24). În orient (Palestina), Constantin și mama sa Elena au construit biserici, au dat dispoziții să fie distruse templele păgîne (III, 25-59); totodată intervine în viața internă a Bisericii pentru soluționarea depunerii din scaun a lui Eustație, patriarhul Antiohiei, cauzată de arieni (III, 60-63). El dă în legătură cu aceasta și un decret împotriva ereticilor (III, 64-66).

Cartea a patra are mai puțină unitate decît celelalte. Ea începe cu relatarea unor fapte făcute de Constantin în folosul statului (IV, 1-7) și cu o scrisoare adresată regelui persan Sapor I, în care se ocupă și de soarta creștinilor din afara imperiului (IV, 8, 14). Constantin este arătat apoi ca un om foarte credincios, care își petrece timpul rugîndu-se, dînd norme de sărbătorire a zilei Duminicii și a altor sărbători, oprind cultele păgîne,

45. Idem, *op. cit.*, p. XLV; Winkelmann, *Leben Konstantins*, p. XLVI-XLIX și mai departe în această lucrare, p. 28-29.

ținând discursuri și preocupându-se de procurarea de Biblii pentru bisericile din Constantinopol (IV, 15-39).

În prezentarea despre ultimii ani de viață și de domnie punctul culminant al realizărilor sale îl formează sfințirea Bisericii Sfântului Mormînt și aniversarea a 30 de ani de domnie. Dar aceste evenimente sînt tulburate de noi dispute teologice, care au dus la convocarea unui sinod la Tyr. Amănunte despre acest sinod, în care Sfîntul Athanasie a fost acuzat de arieni, cunoaștem destul de puține de la Eusebiu, și el filo-arian; de fapt, el se mulțumește să reproducă o scrisoare a lui Constantin către participanți, cu îndemnuri de pace și unitate (IV, 40-47). Următorul capitol prezintă informații despre cei trei fii ai împăratului, pe care Constantin i-a învățat să domnească în frica lui Dumnezeu, despre starea sănătății sale la 63 de ani de viață, îngăduința și mărinimia sa, care n-a fost bine înțeleasă de unii, despre o solie și daruri venite de la indieni, un război pornit împotriva persilor, în care el era însoțit de episcopi și de un cort în formă de biserică, despre zidirea Bisericii Sfinților Apostoli din Constantinopol, ce avea să-i fie loc de înmormîntare. Ultimele capitole se ocupă de botezul și moartea lui Constantin la Rusaliile din anul 337, de înmormîntarea sa în Biserica Sfinților Apostoli, succesiunea la tron prin Constantin, în partea orientală a imperiului, de cinstirea sa după moarte, subliniindu-se faptul că el a fost cel mai credincios dintre toți împărații romani (IV, 48-75).

Scopul și genul lucrării reies din lunga introducere făcută de Eusebiu. Autorul dorește să povestească unele lucruri, care să poată fi pe măsura fericirii de care s-a bucurat bărbatul acela, să-i facă un portret alcătuit din cuvinte vrednice de geniul lui și de faptele plăcute lui Dumnezeu. Fiindcă ar fi de mare rușine ca amintirea lui Nero și a altor tirani, încă și mai cumpliți, mai nelegiuți și vrăjmași lui Dumnezeu, să fi aflat oameni care să aștearnă în scris faptele lor urîte, înzorzonindu-le și făcîndu-le loc în cărți groase de istorie, iar noi să trecem sub tăcere pe aceia care și-au dus viața după preceptele Evangheliei. Autorul se simte, deci, obligat să ia această sarcină, deoarece el a avut privilegiul să cunoască pe împărat și faptele lui bineplăcute lui Dumnezeu, ori relatarea virtuților și nobililor sale acțiuni ar putea îndemna și pe alții să săvîrșească binele și să progreseze în dragostea față de Dumnezeu; consemnarea unor istorisiri atît de plăcute lui Dumnezeu nu va rămîne fără ecou, spune Eusebiu, ci va prilejui tuturor celor cu o bună așezare sufletească o lectură cît se poate de folositoare. Autorul nu va înfățișa însă toate faptele sale de arme, biruințele ori triumfurile împăratului, legile date în folosul supușilor și alte fapte de bine, ci se va opri asupra acelor care au fost plăcute lui Dumnezeu (τὰ πρὸς τὸν θεοφιλή συντείνοντα βίον λέγειν τε καὶ γράφειν). Cum însă acestea sînt nenumărate, el va alege dintre ele doar pe cele cunoscute, care vor fi mai de folos și vrednice a fi amintite pentru urmași; pe acestea le va povesti pe scurt, fiindcă prilejul favorabil este să laude în fel și chip pe fericitul împărat, lucru cu neputință mai înainte de moartea unui om, din cauza nenumăratelor întorsături ale sortii (VC, I,

10-11). Lucrarea trebuie să aibă, deci, un scop moral-edificator, să reprezinte o glorificare a împăratului. Sublinierea caracterului encomiastic, făcută mai întâi de Socrate (*Hist. eccl.*, I, 1, 2) și Fotie (*Bibliotheca*, Cod. 127) reprezintă o caracteristică esențială a lucrării. De fapt, Eusebiu a respectat pe o bună parte a lucrării sale regulile utilizate la encomionul în proză, mai ales în ce privește amplificarea meritelor personajului prezentat și în lăsarea la o parte a aspectelor sale negative. În vremea în care trăia Eusebiu, aceste reguli fuseseră expuse de retorul Menandru, într-un tratat intitulat βασιλικὸς λόγος = panegiric împărătesc și este posibil ca autorul Vieții lui Constantin să-l fi cunoscut. Sfatul cel mai important dat autorilor era ca ei să aibă în vedere *amplificarea* (αὐξήσις) faptelor de glorie, lăsarea la o parte a celor negative. Așa se explică de ce Eusebiu păstrează tăcere asupra slăbiciunilor și păcatelor lui Constantin, iar pe de altă parte, proslăvește meritele sale.

În *Introducere*, Menandru sfătuia pe autori ca ei să vorbească de greutatea nemăsurată a sarcinii pe care și-o iau, de incapacitatea lor de a-i face față, dar și de necesitatea realizării ei. El le dădea sfatul să spună că, poate, numai Homer, Orfeu sau muzele (Kalliope) ar putea vorbi în chip corespunzător de tema aleasă. Eusebiu însă, care era creștin, adaptează aceste norme, zicând că numai Dumnezeu ar putea să laude după cuviință pe Constantin (I, 2, 9).

În ceea ce privește conținutul de bază al lucrării Menandru recomandă să se vorbească despre patrie (πατρίς), orașul natal (πόλις), poporul (ἔθνος) sau neamul (γένος) din care se trăgea subiectul operei, eventual de unele întâmplări miraculoase apărute la naștere (τὰ περὶ τῆς γενήσεως), de înfățișarea fizică (τὰ περὶ τῆς φύσεως), despre educația primită (ἀνατροφή), dacă de pildă crescuse într-un palat imperial sau a preluat de timpuriu conducerea, de copilarie (παιδεία), de calitățile sufletești (φύσις τῆς ψυχῆς).

Din toate acestea Eusebiu se oprește doar la câteva, deoarece fie nu le cunoștea, fie ele nu se aplicau la persoana lui Constantin. De pildă, el vorbește laudativ doar despre tatăl său Constanțius Chlorus (I, 13 și urm.), menționează frumusețea tinerească și robustețea fără egal a lui Constantin (I, 19, III, 10), calitățile sufletești (I, 19, 20), faptul că de tânăr a crescut la palatul lui Dioclețian (I, 12, 19). Un alt punct important al conținutului de bază al lucrării era, după recomandările lui Menandru, înfățișarea faptelor (πράξεις) războinice și pașnice, ordonate după fiecare virtute în parte. Eusebiu nu respectă însă acest principiu, ci le prezintă în ordine cronologică, abătându-se, astfel, de la regulile stricte ale encomionului și apropiindu-se mai degrabă de ale biografiei. În felul acesta autorul utilizează procedee întâlnite la biografiile antice ca acelea ale lui Plutarh sau Philon⁴⁶. Războaiele sînt prezentate fără descrierea amănunțită a luptelor, așa cum cereau regulile retoricii, ci mai degrabă cu rezultatele lor, cîștigate ca urmare a calităților sale militare (ἀνδρεία, φρόνησις), dar

46. Winkelmann, *op. cit.*, p. L.

mai cu seamă prin ajutorul lui Dumnezeu, ajutor dat pentru evlavie (εὐσέβεια; I, 11, 25 și urm; II, 3 și urm.; IV, 5). În felul acesta războaiele sînt privite printr-o prismă creștină-teologică. Norocul, soarta (τύχη), socotite altădată ca determinante în câștigarea luptelor, sînt înlocuite aici cu ajutorul lui Dumnezeu.

După câștigarea războiului, suveranul trebuia, după recomandările lui Menandru, să fie prezentat ca un om plin de dreptate și clemență față de învinși, bun conducător, administrator, legislator în scopul de a asigura bunul trai al supușilor (φιλανθρωπία). Eusebiu laudă dreptatea și clemența manifestată de Constantin față de Liciniu și partizanii săi (II, 13, 14, 15), omenia (φιλανθρωπία I, 43, II, 13–15, 44, IV, 1, 4, 25, 26), opera sa de conducător (II, 44), administrator (IV, 2, 3) și legislator (IV, 26)⁴⁷. În loc de a face elogiul împărătesei (βασιλίσσα), Eusebiu laudă pe mama lui Constantin (III, 41 și urm.). Frecvent se vorbește de fericirea care domnea în imperiu, abundența bunurilor materiale și spirituale, de rugăciunile pe care le înălțau lui Dumnezeu supușii, pentru a da împăratului și fiilor săi lungime de zile. Eusebiu vede mai ales înțelepciunea (φρόνησις) împăratului în faptul de a-și fi ales ca protector pe Dumnezeu creștinilor. Neurmînd întru totul tipicul retorului Menandru pentru realizarea unui panegiric (encomion) imperial, Eusebiu crează un tip nou creștin de astfel de lucrare.

O altă deosebire față de normele lui Menandru este faptul că Eusebiu include în cadrul documentării sale mărturii (scrisori și acte oficiale), care arată formația sa de istoric. Scrisorile sînt adresate sinoadelor, diverselor comunități sau personalități din imperiu (unele chiar lui Eusebiu însuși: II, 46, III, 61, IV, 35, 36) și sînt prezentate *in extenso* sau chiar în rezumat (III, 22, 23, IV, 25–27). Actele oficiale (edictele) reglementează probleme generale ale vieții din imperiu și sînt ca și scrisorile de o mare valoare documentară și istorică⁴⁸.

Prin aceste caracteristici speciale, pe care le-am relevat, și altele nementionate aici, lucrarea *De vita Constantini* a lui Eusebiu nu este nici biografie, nici panegiric în adevăratul sens al cuvîntului. Ea are ceva din ambele. În plus, în ea se află, ca un catalizator al acestora, idealizarea personajului, căci Eusebiu ne prezintă nu numai aspecte din viața lui Constantin, ci și figura sa de împărat ideal, care să fie model pentru urmași. *Amplificatio* (αὔξησις) din recomandările lui Menandru este depășită aici, ia forma unei transfigurări, a unei supranaturalizări în sens creștin a tot ceea ce a făcut împăratul.

Eusebiu a fost prin excelență istoric, el nu avea nici talent, nici pregătire oratorică, de aceea lucrarea *De vita Constantini* nu este considerată o reușită a genului. Ea este, în plus, prea mare și încărcată cu lucruri care nu sînt necesare. Laudele aduse lui Constantin au părut exagerate unor

47. Farina, *Impero e Imperatore*, p. 21.

48. O analiză a valorii scrisorilor, cu traducere și comentarii bogate a făcut Heinz Kraft, *Konstantins religiöse Entwicklung*, p. 160–261.

învățați și i-au determinat să-l socoată pe Eusebiu ca «cel mai dezgustător dintre panegiriști»⁴⁹.

Conținutul lucrării, uneori prea amănunțit, alteori prea neprecis, ca și orientarea pro-ariană a autorului au făcut ca *Viața lui Constantin* să nu devină un model pentru biografiile creștine și să nu aibă o răspîndire prea mare. Capitolul referitor la faptele împăratului și cel final cuprind inegalități, goluri, omisiuni, ceea ce face impresia că materialul a fost adunat în grabă și a rămas insuficient prelucrat.

Autorul și autenticitatea lucrării

Există o literatură foarte bogată în care a fost dezbătută problema dacă Eusebiu a fost autorul întregii lucrări sau doar al unei părți (a unui nucleu), completată mai apoi de alții, și, de asemenea, dacă știrile sale sînt sau nu veridice.

Problema autorului a fost pusă chiar din secolul al XVII-lea de către Jacobus Gothofredus, care considera că Eusebiu nu poate fi autorul lucrării, deoarece în cartea a III-a, cap. 48 se vorbește de statuile Bunului Păstor expuse în Constantinopol, în for, pe lângă fîntîni, ori această rela-tare n-ar putea proveni de la un om cunoscut pentru atitudinea sa iconoclastă⁵⁰. Pe aceeași linie de gîndire se plasează și Joannes Georgius Dorscheus⁵¹, care în 1653 atrăgea atenția asupra faptului că Fericitul Ieronim nu menționează în catalogul lucrărilor lui Eusebiu și *De vita Constantini*⁵². Ceva mai tîrziu, dar în același mod, Christoph Sand⁵³ afirma cam aceleași lucruri, propunînd ca autor pe Macarie de Ierusalim. Totuși Christoph Sand relevă că lucrarea conține (III, 58, 59, IV, 33, 36) și indicații care ar pleda pentru Eusebiu.

Învățații menționați mai sus făceau afirmații de felul acesta în studii care nu priveau direct cartea *Viața lui Constantin*. În aceeași vreme cu ei însă Henricus Valesius (Henri Valois) scotea pentru timpul de atunci (1659) o ediție excelentă a textului lucrării și, cunoscînd bine problemele, combătea ipotezele lui Gothofredus și ale celorlalți în privința paternității eusebiene. Sprijinit și de Lenain Tillemont, care aducea ca argument hotărîtor lucrarea *Viața lui Constantin* (III, 61) și cele afirmate de Fotie, Valesius conchidea, pe baza datelor aflate la Socrate și Fotie (Bibl. cod. 127), că lucrarea este a lui Eusebiu și reprezintă un «véritable panegyrique», terminat după moartea lui Constantin, poate în 338 sau imediat după aceea. Informațiile pe care le conține sînt veridice, deoarece Euse-

49. Jacob Burckhardt, *Zeit Konstantins*, p. 223, 242, 250; Winkelmann, *op. cit.*, p. LII-LIII.

50. Jacobus Gothofredus, *Philostorgius, Hist. eccl., Dissertationes*, Geneva, 1643, p. 273; idem, *Opuscula varia*, Geneva, 1654: *De interdicta Christianorum cum Gentilibus Communionem Epistola*, p. 37.

51. Georgius Dorscheus, *Exercitationes ad Concilium Nicenum I*, Strasbourg, 1653, p. 3.

52. Faptul că Ieronim nu menționează VC în catalogul lucrărilor lui Eusebiu nu poate constitui un argument împotriva autorului ei; v. Winkelmann, *Echtheitsfrage*, p. 405-412.

53. Christoph Christophori Sandii *Nucleus Historiae Ecclesiasticae, Exhibitus in Historia Arianorum*, Köln, 1676, p. 48.

biu a avut prilejul să se întrețină chiar cu împăratul. Totodată Valesius surprinde în textul lucrării unele inadvertențe, cum ar fi, de pildă I, 47, unde se vorbește de moartea lui Maximianus și I, 48 – II, 18, cuprinzând relatarea despre războaiele lui Constantin cu Liciniu din anii 314 și 324.

În epoca modernă și contemporană discuțiile au continuat și mai intens. Jakob Burckhardt a fost primul critic care a exprimat cuvinte aspre la adresa lucrării *Viața lui Constantin*. Poziția adoptată de el a avut mare ecou în cercetările ulterioare. Burckhardt considera că Eusebiu a fost un teolog important și un cercetător sîrguincios, dar el n-a avut prea mult spirit critic; totuși nu-i lipsit de valoare, deoarece a fost un contemporan al evenimentelor. Lucrarea în discuție însă nu poate fi utilizată ca izvor de seamă, deoarece conține prea multe denaturări, treceri sub tăcere, tănuiri, ficțiuni. Eusebiu ar fi fost un ipocrit, cel mai dezgustător panegirist care a falsificat complet imaginea lui Constantin pentru a-l face exclusiv conducător creștin și un model pentru alții⁵⁴.

Influențat de Burckhardt, *Amedeo Crivellucci* spune și el că Eusebiu n-a prezentat un Constantin adevărat, ci un «imperatore modello», de aceea lucrarea ar fi fără viață, monotonă, de neutilizat. În plus, el supune analizei unele edicte și scrisori (II, 24–42, 48–60, III, 64 și urm., IV, 9–13) atribuite de Eusebiu lui Constantin și conchide că ele conțin neclarități, sînt prolixе și nu corespund stilului împăratului. Dar nu numai în stil, ci uneori și în conceptele fundamentale sînt deosebiri, în consecință edictele ar fi o creație a lui Eusebiu. De aceea am avea de a face cu o operă născută din fantezia și retorica autorului⁵⁵.

Poziția adoptată de Crivellucci a incitat și pe alți cercetători să studieze edictele și scrisorile reproduse în *De vita Constantini*. S-au concretizat mai multe direcții: 1. Documentele sînt autentice în forma prezentată de Eusebiu; 2. Documentele au fost falsificate de Eusebiu; 3. Documentele sînt falsificări din perioada constantiniană sau post-constantiniană și au fost incluse în text de Eusebiu sau alți prelucrători ai *Vieții lui Constantin*; 4. Documentele sînt adevărate, dar deformate în urma prelucrării lor în cancelarii sau de traducător.

Dintre cei care au supus unei analize atente documentele și au pledat pentru autenticitatea lor, cu felurite argumente, menționăm pe *Viktor Schultz*⁵⁶, *Otto Seeck*⁵⁷, *Ivar August Heikel*⁵⁸, *Ireneo Daniele*⁵⁹ și mai ales *Heinz Kraft*⁶⁰. Alții ca *Augusto Mancini*⁶¹, *Pierre Batiffol*⁶² și mai ales

54. J. Burckhardt, *op. cit.*, loc. cit.

55. Amadeo Crivellucci, *Della fede storica di Eusebio nella Vita di Costantino*, appendice al vol. primo della *Storia delle relazioni tra lo Stato e la Chiesa*, Livorno, 1888.

56. Viktor Schultz, *Die Glaubwürdigkeit des Eusebius*, Theologisches Literaturblatt, 10, 1889, p. 81 și urm.

57. Otto Seeck, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 17, 1897, p. 53–61; v. în aceeași revistă, 18, 1898, p. 321–322, 330, 345, unde el este mai favorabil.

58. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. LXVI–LXXXII.

59. Daniele, *Documenti*, ...

60. Heinz Kraft, *op. cit.*, v. mai sus n. 48.

61. Mancini, *Osservazioni*...

62. Batiffol, *Les documents*...

*Henri Grégoire*⁶³ merg mai mult sau mai puțin pe calea deschisă de Crivellucci.

Dar obiecțiile lui Burckhardt și Crivellucci au îndreptat atenția cercetătorilor nu numai asupra studierii autenticității documentelor (edictele și scrisorile), ci și asupra integrității și unității lucrării. Acest lucru s-a întâmplat mai cu seamă după apariția ediției critice a lui Ivar August Heikel (1902), însoțită de comentarii filologice. S-a atras atunci atenția asupra unor locuri din *Viața lui Constantin*, care prezintă dificultăți din punct de vedere filologic și istoric, își găsesc paralele în *Historia ecclesiastica* ori conțin repetări ale unor documente expuse în aceeași lucrare (II, 20 = II, 24–42) și s-a spus că sînt adaosuri mult ulterioare. La acestea s-au dat răspunsuri felurite. *Augusto Mancini* credea, de exemplu, că Eusebiu însuși ar fi transcris în *Viața lui Constantin* unele pasaje din HE, iar *Giorgio Pasquali*⁶⁴ explică dificultățile, modificările, adaosurile, discrepanțele din text prin aceea că Eusebiu n-a alcătuit dintr-o dată întreaga lucrare. Îndată ce a aflat de moartea împăratului el și-a schițat planul lucrării sub formă de *encomion*. Fiind bătrîn însă și evenimentele schimbîndu-se rapid a fost obligat să-și modifice lucrarea de mai multe ori, chiar înainte de a o termina. Murind între timp, el n-a putut să-i dea ultima corectură. Cel care ar fi completat-o și ar fi publicat-o ar fi fost, după Pasquali, episcopul Acacius, succesorul său la scaunul de Cezareea Palestinei. Caracterul lucrării (de *encomion*) și scopul ei politic-religios l-ar fi determinat pe Eusebiu să nu reproducă edictele și scrisorile în forma lor originală.

*Jules Maurice*⁶⁵ propune altă soluție: dificultățile lucrării ar putea fi explicate dacă am admite că prelucrarea s-a făcut de către un autor după moartea lui Eusebiu, în timpul domniei lui Constantinus; așa s-ar înțelege și tendințele pro-ariene presărate în text.

*Henri Grégoire*⁶⁶ a ridicat cele mai severe obiecții împotriva lucrării. El socotea că Eusebiu nu poate fi considerat autor al ei, ci doar al unui nucleu. *Vita Constantini* conține erori voluntare, falsuri, inexactități calculate, exagerări voite, pe care nu este posibil să le atribuim unui autor ca Eusebiu. Toate acestea sînt de dată ulterioară. De pildă, relatarea despre viziunea și convertirea lui Constantin din anul 312 n-ar avea o bază reală, chiar dacă Eusebiu precizează că avea informații directe de la împărat și că acesta i le-a garantat prin jurămînt. Relatarea n-ar fi decît ultimul stadiu al unei legende creștine răspîndite în timpul împăratului Theodosie I cel Mare. Originile ei s-ar găsi într-un panegiric păgîn, apoi în *De mortibus persecutorum* a lui Lactantiu⁶⁷. Dacă ea ar fi fost adevărată, n-ar fi scăpat atenției scriitorilor bisericești din secolul al IV-lea, ca Cyril al Ieru-

63. Grégoire, cu numeroasele sale lucrări, citate la Abrevieri și Bibliografie.

64. Pasquali, *Komposition der VC...*

65. Jules Maurice, *La Vita Constantini*, Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France, 1919, p. 154–155.

66. V. mai sus nota 63.

67. Seston, *Constantin as a bishop*, p. 127–132 crede că această relatare despre viziune este o interpolare din timpul perioadei theodosiene; cf. Quasten, *op. cit.*, p. 455.

salimului, Rufin, Ambrozie, Gelasius din Cezareea, Fericitul Ieronim și chiar Fericitul Augustin.

Grégoire aduce în discuție și alte pasagii din *Vita Constantini* ca dovezi împotriva paternității eusebiene. Argumentul capital l-ar constitui însă partea în care se relatează măsurile ordonate de Liciniu împotriva creștinilor și războiul dintre el și Constantin, ca urmare a acestora (I, 48 – II, 18). Confruntarea dintre cei doi împărați, databilă în 314 (de fapt 316/317) ar fi prima și asupra ei se insistă exagerat de mult în lucrare, în timp ce asupra celei de a doua din anul 324, mult mai importantă, ni se spune foarte puțin. În afară de faptul că timpul dintre cele două războaie apare ca foarte scurt, intervine dificultatea că primul război n-a fost cauzat de atitudinea dușmănoasă a lui Liciniu față de creștini. Pe atunci Liciniu favoriza pe creștini. Deoarece ambele n-ar corespunde realității, am avea de a face cu un adaos făcut mai târziu, care ar veni în contradicție și cu *Historia ecclesiastică* X, 8, 2–8, unde se vorbește doar de războiul din 324.

Concluzia lui Grégoire este că nucleului eusebian i-au fost adăugate de către «falsul Eusebiu», un epigon, mari părți, pe care le-a copiat stângaci din adevăratul Eusebiu (în special din *Historia eccl.*) și din alte surse. Acest epigon ar fi fost Euzaios, episcop arian de Cezareea, moștenitorul bibliotecii lui Eusebiu.

Controversele ulterioare au fost mult influențate de tezele lui Grégoire. *Paul Petit*⁶⁸, *P. Orgels*⁶⁹, *G. Downey*⁷⁰ și alții merg pe aceeași linie, aducând noi exemple de interpolări și erori. *P. Scheidweiler*⁷¹ a mers și mai departe contestând chiar posibilitatea existenței unui nucleu eusebian; el plasează compunerea operei în jurul anului 430. Mai târziu însă el revine asupra acestei opinii, admitând că cea mai mare parte din lucrare îi revine lui Eusebiu, iar restul lui Gelasie.

În fața acestor critici s-a ridicat o întregă pleiadă de apărători ai lucrării ca: *N. H. Baynes*⁷², *P. Franchi de Cavalieri*⁷³, *F. Vittinghoff*⁷⁴, *J. Vogt*⁷⁵, *K. Aland*⁷⁶, *Friedhelm Winkelmann*⁷⁷ și alții. Ei au susținut că *Vita Constantini* este o operă autentică a lui Eusebiu, chiar dacă în planul și compunerea ei mai există probleme de lămurit. În același timp ei au arătat că există corespondențe de texte paralele, mergând pînă la repro-

68. Petit, *Libanius...*

69. Orgels, *Erreurs historiques...*

70. Downey, *Builder...*

71. Scheidweiler, *Kirchengeschichte...* și *Vita Constantini...*

72. Baynes, *Constantin the Great...*

73. Pio Franchi de Cavalieri, *Constantiniana* (Studi e Testi, 171), Città del Vaticano, 1953 (pentru VC p. 51–65).

74. Vittinghoff, *Eusebius...*

75. Vogt, *Constantin der Große...*; idem, *Der Erbauer...*; idem, *Die Vita Constantini über den Konflikt zwischen Konstantin und Licinius*, *Historia*, 2, 1954, p. 463–471.

76. K. Aland, *Eine Wende in der Konstantin-Forschung...* și *Die religiöse Haltung Kaiser Konstantins*; v. Bibliografia... p. 42.

77. În numeroasele sale lucrări indicate la Abrevieri și Bibliografie.

ducerea cuvînt cu cuvînt ori numai în conţinut, între *Vita Constantini*, pe de o parte, și lucrări autentice ale lui Eusebiu sau din literatura creștină ori pagină a secolului al IV-lea, pe de altă parte. Lucrarea *Vita Constantini* a fost transmisă sub numele lui Eusebiu și aceasta este o indicație importantă în judecarea autorului ei. Celor care au susținut că lucrarea conține numeroase părți interpolate, li s-a replicat că admiterea interpolărilor crează dificultăți și mai mari, «fac din Eusebiu postum o figură și mai complicată decît cea veche și originală»⁷⁸. Cu toate acestea, s-a admis că în puține locuri au pătruns adaosuri ulterioare, dar acestea nu sînt semnificative (în relatarea despre viziunea lui Constantin în VC, IV, 71). Toată lucrarea îl are ca autor pe Eusebiu. Unele stîngăcii, nefinisări nu trebuie explicate neapărat prin interpolări sau modificări ulterioare (Interpolation oder spätere Veränderungen). Eusebiu însuși a putut să-și refacă lucrarea de mai multe ori, să și-o lărgească introducînd în ea bucăți gata constituite (fertige) din lucrările sale mai vechi ori din ciorne și colecții de materiale. El n-a apucat însă să dea acestora ultima redactare (mînă), probabil din cauza bătrîneții și a morții. Lucrarea a apărut postum.

Cît privește autenticitatea documentelor reproduse în lucrare (edictе și scrisori) ea a fost apărâtă cu diverse argumente, dar cea mai concludentă probă a constituit-o descoperirea unui papirus (Papyrus London 878), a cărui redactare nu este posteroară anului 320. Pe verso acestui papirus se află copiată scrisoarea lui Constantin trimisă locuitorilor din provincii după înfrîngerea lui Liciniu și pe care Eusebiu o reproduce în cartea II, 27, 28, sfîrșitul capitolului 26 și începutul lui 29. Autenticitatea ei, pînă la descoperirea papirusului, a fost contestată de unii învățați. Papirusul dovedește fără nici o îndoială autenticitatea unuia din documentele citate de Eusebiu în *Vita Constantini* și implică pe a celorlalte⁷⁹.

Titlurile capitolelor (Κεφάλαια)

Atît la *Vita Constantini* cît și la *Oratio ad sanctum coetum* cărțile și capitoarele sînt precedate de titluri, care rezumă conținutul lor. În edițiile de text de pînă acum sau de traduceri aceste «Titluri» au fost păstrate și așezate de cele mai multe ori la începutul cărților respective ori chiar la începutul întregii lucrări, cum procedează Fr. Winkelmann în ediția sa din 1975. În manuscrise se află puse fie la începutul fiecărei cărți, cu care formează un corp comun, fie pe margine, fie chiar la începutul fiecărui capitol.

În legătură cu originea și autenticitatea acestor titluri specialiștii nu sînt toți de acord. De pildă *Valesius*⁸⁰, urmat de *Heikel*⁸¹ socot că ele nu-l

78. Cf. Quasten, *op. cit.*, p. 455.

79. A.H.M. Jones and T.C. Skeat, *Notes on the Genuineness of the Constantian Documents in Eusebius' Life of Constantine*, *Journal of Ecclesiastical History*, 5, 1954, p. 194-200.

80. Valesius, *op. cit.*; despre argumentarea lui Winkelmann, *Authentizitätsproblem*, p. 192, nota 2.

81. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. CIII.

pot avea de autor pe Eusebiu, deoarece despre el se vorbește la persoana a III-a. În al doilea rînd, se susține că e greu de crezut că Eusebiu și-ar fi întrerupt expunerea retorică printr-o fărîmițare în asemenea capitole (Abschnitte), care uneori rup șirul gîndirii (de pildă VC, I, cap. 1, 2). În al treilea rînd, ne aduce ca argument faptul că este o deosebire de stil între textul propriu-zis al lucrărilor și cel din «Titluri». Autorul acestor titluri trebuie să fi fost un cititor sau un editor, care le-ar fi scris, la început, pe marginea textului, ca un fel de notițe ori explicări marginale și mai apoi au fost introduse în cuprinsul lucrării.

Împotriva părerii lui Valesius și Heikel s-au ridicat *Pasquali*⁸² și *Eduard Schwartz*⁸³. Ei susțineau că aceste titluri sînt opera lui Eusebiu, deoarece ele conțin lucruri care nu reies din text, adică precizări, pe care numai autorul le putea da. De pildă, nu s-ar fi știut că în cartea IV, 44, 1 este vorba de notarul Marianus ori în cartea III, 1 de episcopul Eusebiu (de Nicomidia), în III, 60 de Eustație al Antiohiei etc.

*Fr. Winkelmann*⁸⁴ consideră însă că împotriva autenticității acestor titluri (κεφάλαια) pledează diferența de stil (folosirea unor expresii complicate), unele greșeli (de pildă p. 5, 4: μαξιμίνου în loc de μαξιμιανού), ori exprimări, care arată că s-a scris după vremea lui Eusebiu (p. 4, 18: ὄπερ vūv = pe care și acum). Winkelmann socoate că titlurile au fost redactate curînd după moartea lui Eusebiu, atunci cînd numele lipsă în text erau cunoscute și puteau fi introduse.

PROBLEME DINTRE CELE MAI CONTROVERSATE:

1. Relatarea despre viziunea și convertirea lui Constantin

În controversa care s-a iscat în legătură cu problema autenticității și veridicității lucrării *Vita Constantinii* un loc de seamă l-a ocupat relatarea despre viziunea și convertirea lui Constantin. Eusebiu prezintă viziunea lui Constantin în cartea I-a, cap. 28-30, spunînd că împăratul dîndu-și seama de inferioritatea militară în care se afla, s-a rugat Dumnezeului tatălui său (μόνος θεός) și i-a cerut să se descopere cine este, să-l ajute în necazul de față: «Și cum ședea împăratul înălțînd astfel rugăciune stărui-toare, i s-a arătat un semn cu totul fără de seamăn de la Dumnezeu. Era cam pe la ceasurile amiezei, cînd ziua începuse să scadă și Constantin a văzut cu ochii săi pe cer, deasupra soarelui, semnul de biruință (τρόπαιον) al crucii, făcut din lumină și deasupra o inscripție: «Întru aceasta vei învinge» (τούτω νικά), după care la vederea unei asemenea priveliști și el și întreaga armată (care îl însoțea în expediție) și asistase la minune au fost cuprinși de frică. Constantin... era descumpănit, neputînd să-i pri-ceapă tilcul. Or, tot cugetînd la ea, iată că s-a lăsat noaptea, fără să prindă

82. G. Pasquali, în *Göttingische Gelehrte Anzeiger*, 171, 1909, p. 295 și urm.

83. Eduard Schwartz, în *GCS*, 9, 3, Leipzig, 1909, p. CLII și urm.

84. Winkelmann, *Leben Konstantins*, p. XLVIII-XLIX.

de veste. Și în timpul somnului i s-a arătat Hristos, Fiul lui Dumnezeu, cu semnul văzut de el pe cer și i-a poruncit ca semnul ce i s-a arătat pe cer să-l facă și să-l folosească spre ajutor ori de câte ori va avea de luptat cu dușmanii». A doua zi a împărtășit prietenilor săi taina și a poruncit să-i facă semnul, care îl văzuse pe cer și l-a pus pe scuturile și steagurile armatei câștigând bătălia. Eusebiu ne spune mai departe că împăratul «tulburat de viziunea aceasta și nemaisocotind cu cale să se închine altui Dumnezeu, decît Celui ce i se arătase, a chemat la sine pe preoții deținători ai învățaturii Lui, întrebîndu-i ce fel de Dumnezeu era acela și care ar putea fi tîlcul arătării semnului văzut de el. Ei i-au răspuns că acela era Dumnezeu Fiul, Unul Născut al singurului Dumnezeu și că semnul era simbolul văzut al nemuririi, însemnul triumfal al biruinței, pe care el o avusese asupra morții, într-o vreme cînd sălășluia în trecut pe pămînt».

Eusebiu arată că toate cele relatate de el i-au fost spuse de Constantin către sfîrșitul vieții, la cca. 25 de ani după acest eveniment și că le-a garantat autenticitatea cu jurămînt.

*Henri Grégoire*⁸⁵, ca și cei care l-au urmat în opiniile sale susțin că relatarea lui Eusebiu nu trebuie admisă, deoarece s-ar baza pe o legendă mai tîrzie, introdusă apoi în text de un interpolator. Ei arată că textele creștine, care vorbesc despre acest eveniment, nu au valoare, că există deosebiri sau contradicții între ele. Toți aceștia se bazează, în special, pe faptul că Eusebiu n-ar spune nimic despre eveniment în *Historia ecclesiastica*, publicată în ultima ediție în anul 324, ori un asemenea lucru nu putea fi trecut cu vederea. De asemenea, Lactanțiu, care vorbește de vedenie (*De mort. pers.* 44, 5) dă o relatare diferită: Constantin ar fi avut în noaptea precedentă luptei cu Maxențiu *un vis*, în care i s-a spus că el va fi învingător, dacă va însemna pe scuturile ostașilor litera X traversată de P. Este vorba de *chrisma*, adică de primele două litere ale numelui lui Hristos. Această relatare este făcută de Lactanțiu cam în anul 318, cînd își publica lucrarea mai sus amintită. Unii învățați găsesc neconcordanțe chiar în relatarea lui Eusebiu din *Vita Constantini* și anume ei spun că, în timp ce în cap. 28–30 se arată că semnul văzut pe cer a fost crucea, folosită după aceea ca stindard biruitor în luptă, în cap. 31 se arată că acest semn a fost *labarum*-ul, o formă mai tîrzie a stindardului armatei lui Constantin și care avea forma chrismeii încadrate într-o coroană (cerc). Concluzia care s-ar impune ar fi aceea că pasajul respectiv a fost interpolat.

Această concluzie nu este însă valabilă, deoarece Eusebiu se referă la evenimentul de care vorbim, în *Hist. eccl.* IX, 9, 2 (e adevărat mai pe scurt) și în *Discursul festiv rostit cu prilejul sărbătoririi a 30 de ani de domnie (Tricennalia, 3)*. În ambele locuri el spune că împăratul s-a rugat, la începutul campaniei împotriva lui Maxențiu lui Hristos, ca să-l ajute în luptă. Că în *Vita Constantini*, alcătuită după moartea împăratului relatarea este mai bogată în amănunte, se datorește faptului că la o depărtare

85. Grégoire în special în *Conversion și Vision*; v. lista celorlate lucrări la Abrevieri și Bibliografie.

atît de mare, evenimentul a fost îmbrăcat în legendă și cuprinde, poate, și unele înfloriri. Nucleul evenimentului a fost însă real și nu trebuie să ne îndoim de veracitatea lui. De altfel, unii cercetători au subliniat faptul că deși apariția luminoasă a crucii pe cer se înscrie printre fenomenele cerești destul de rare, totuși ea nu este necunoscută⁸⁶. Constantin a fost convins că a văzut semnul crucii pe cer la începutul luptei cu Maxențiu, că el reprezintă simbolul lui Iisus Hristos și că acesta l-a ajutat să cîștige lupta.

Relevantă în această privință este comportarea sa față de creștinism după eveniment. Panegiricul de la Trier din toamna anului 313 precizează că după intrarea în Roma împăratul n-a urmat drumul tradițional de triumf spre Capitoliu și n-a adus jertfă lui Juppiter, cum se obișnuia. Autorul Panegiricului de la Trier nu menționează nici o divinitate păgînă care l-ar fi ajutat să cîștige lupta la Pons Milvius (Podul Vulturului), ci face doar referiri la «indicațiile divine» (*divina praecepta*) date lui Constantin în taină și care sînt, desigur, de pus în legătură cu Dumnezeu creștinilor. Toate acestea arată o distanțare a lui Constantin de practicile de cult păgîne. Este adevărat, că pe Arcul de triumf al lui Constantin de la Roma terminat în 315 este reprezentat *Sol invictus* (Soarele neînvins), dar acesta este opera senatului păgîn din capitala imperiului. În inscripție se menționează că victoria a fost obținută la «intervenția divinității» (*instinctu divinitatis*; Dessau, *Inscr. latinae selectae*, nr. 694). Divinitatea este aici numită în sens neoplatonic (Ființă absolută), dar ea putea fi înțeleasă și de creștini în sensul lor. Ca adorator al lui *Sol invictus* Constantin era adeptul monoteismului solar de tendință filosofică și considera că aceasta nu este incompatibilă cu credința creștină, deoarece *Suprema Divinitas*, din această religie, nu-i părea deosebită de Dumnezeu creștinilor. Constantin n-a repudiat dintr-o dată toată moștenirea păgînismului și, la fel ca tatăl său, care fusese monoteist, el considera soarele ca mediator vizibil între Dumnezeu suprem și oameni.

Constantin a înclinat din ce în ce mai mult spre creștinism și dovada cea mai clară a atitudinii sale în această vreme a fost statuia sa din Forul de la Roma, care, după instrucțiunile lui trebuia să poarte în mîna dreaptă o cruce. Potrivit lui Eusebiu (*Hist. eccl.* X, 4, 16; cf. *VC.* I, 40; *Tricennalia*, 9, 8) inscripția dedicatorie de sub statuie spunea: «Prin acest semn aducător de mîntuire, care este adevărata dovadă a puterii, eu am salvat orașul vostru de sub jugul tiranului, am eliberat Senatul și poporul roman, redîndu-i vechea demnitate și strălucire»⁸⁷.

Deși pînă în anul 322 chipurile vechilor divinități, mai ales ale lui *Sol*, mai sînt reprezentate, mai cu seamă pe monede, totuși treptat apar și simbolurile creștine, în special pe monede și medalii, dar și pe alte

86. Karl Baus, *Konstantins «Bekehrung» zum Christentum*, în *Handbuch der Kirchengeschichte*, herausg. von Hubert Jedin, Bd. 1. Von der Urgemeinde zur frühchristlichen Großkirche, Herder, Freiburg in Br., 1973, p. 454-462.

87. Eusebius, *Hist. eccl.*, IX, 9, 10-11; *VC.* I, 40; *Tric.* IX, 8; cf. Karl Baus, *op. cit.*, p. 460.

obiecte. De pildă, pe un medalion de argint bătut la Ticinum cu prilejul decennialilor din 315 este reprezentat Constantin cu cască, iar pe această monogramă lui Hristos (*chrisma*). *Labarum*-ul este înfățișat pe o monedă de bronz bătută la Constantinopol către anul 337. Deși înceată, această pătrundere a simbolurilor creștine n-ar fi putut apare fără asentimentul lui Constantin, ceea ce arată convingerile sale religioase.

Semnificative în privința simpatiei lui Constantin față de creștinism după anul 312 sînt două scrisori, una trimisă lui Maximin în orient, în care intervine în favoarea creștinilor (Lactanțiu, *De mort. pers.* 37, 1), cealaltă expediată prefectului Anullinus în Africa de Nord, în care-i cerea să redea Bisericii bunurile confiscate (Eusebiu, *Hist. eccl.*, X, 5, 15-17). Dintr-un alt document aflăm că tot atunci Constantin trimite o sumă mare de bani episcopului ortodox Caecilian de Cartagina, pe care acesta putea s-o folosească pentru «clerul dreptmăritului și prea sfîntului cult ortodox» (*Ibidem*, X, 6, 1-5). Este posibil ca orientarea aceasta atît de rapidă spre Biserică a lui Constantin să se fi datorat și influenței episcopului Hosius de Cordoba, devenit consilier al împăratului în problemele religioase. Există și alte dovezi pentru interesul lui Constantin față de cultul creștin, pe care-l socotea necesar fericirii și prosperității imperiului. Cea mai clară și importantă este Edictul de la Milan din anul 313 dat împreună cu Liciniu.⁸⁸

2. Sfirșitul lui Maximian Hercule (VC, I, 47)

Valestius, (Ediția 1672, annot. I, 47, p. 207) arată că moartea lui Maximian este așezată după victoria împotriva lui Maxențiu, deci cu doi ani mai tîrziu, deși, se știe, că el a murit în anul 310. Succesiunea istorică ar fi prin aceasta tulburată. El socotește că nu Eusebiu ar fi vinovat de aceasta, ci autorul sumarului capitolului, care, în cap. 47 vorbește de moartea lui Maximin; nu este deci vorba de o problemă filologică, ci de o interpolare.⁸⁹

*Mancini*⁹⁰ face o comparație între *Hist. eccl.* VIII, 13, 15 și VC I, 47 arătînd că din punct de vedere cronologic, logic și gramatical și stilistic este vorba de o interpolare din *Hist. eccl.*, deoarece Eusebiu expune într-o riguroasă ordine cronologică evenimentele pînă la moartea lui Maxențiu și intrarea în Roma a lui Constantin. Dimpotrivă VC I, 47, 1 ar

88. Indicăm aici și alte lucrări privind viziunea și convertirea lui Constantin: Jacques Moreau, *Sur la vision de Constantin (312)* în *Revue des Etudes Anciennes*, 35, 1953, p. 307-333; André Piganiol, *L'empereur Constantin*, Paris, 1932, p. 72; William Seston, *La vision payenne de 310 et les origines du chrisme constantinien*, Anuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves, 4, 1936, p. 373 și urm.; Joseph Vogt, *Die Bedeutung des Jahres 312 für die Religionspolitik Konstantins des Großen*, în *ZKG*, 61, 1942, p. 171-190.

89. Winkelmann, *Authentizitätsproblem*, p. 192.

90. Mancini, în *Studi, Storici*, 4, 1895, p. 532-535.

prezenta un eveniment din anul 310 și încurcă toată ordinea cronologică⁹¹.

N. H. Baynes⁹² nu vede nici o problemă cronologică, ci una de conținut. În *Hist. eccl.* VII, 13, 15; 14, 1 moartea lui Maximian este pusă corect înaintea aceleia a lui Maxențiu; deci orice copist, care ar fi avut în față textul lui Eusebiu, n-ar fi putut face această greșală. Eroarea s-ar explica printr-o legătură mentală a autorului cu evenimente de mai târziu, adică conspirația altor membri ai familiei lui Maximian.

J. Vogt⁹³ zice că VC, I, 42, 2 s-ar referi la Crispus și Fausta, adică la evenimente din 326, deși în VC I, 48 se vorbește de *decennalia*. Tema întregului capitol ar fi: ajutorul lui Dumnezeu împotriva dușmanilor din afară și dinăuntru. În acest caz considerațiile cronologice nu mai jucau pentru autor nici un rol.

F. Vittinghoff⁹⁴ merge cam pe aceeași linie. În cap. 22–48 se respectă criteriul cronologic, dar în 46 și 47 sînt referiri la evenimente de mai târziu. Criteriul cronologic, obișnuit la oamenii de știință moderni, nu opera totdeauna la Eusebiu. Lucrarea nu este o biografie și nici o schiță a vieții în ordine cronologică, ci un *encomion*.

Chr. Habicht⁹⁵ socoate că locul din VC s-ar referi la chestiunea *Bassianus* (Bassianus-Affäre); e greu de crezut că ar privi evenimentele din anul 326, deoarece Eusebiu nu s-ar fi expus miniei fiilor Faustei. Concluzia lui Fr. Winkelmann⁹⁶ este că teza interpolării nu se poate susține, ci capitolul aparține tot lui Eusebiu.

3. Maxențiu

Scheidweiler⁹⁷ socoate că în VC sumarul capitolului I, 13, unde se spune că Maxențiu a prigonit pe creștini, ar fi întărit de VC, I, 49 și I, 56, unde se fac vagi aluzii la același lucru. Aceasta ar contrazice *Hist. eccl.* VIII, 14, unde se spune că la început Maxențiu n-a fost persecutor al creștinilor, ci a încercat să-i atragă; numai după o oarecare vreme el a ordonat măsuri de persecuție. Scheidweiler crede că aceste aluzii ascunse la persecuția lui Maxențiu împotriva creștinilor ar proveni de la Gelasius de Cezareea sau au fost chiar mai târzii, adăogate de un interpolator. Lucrul nu este sigur, deoarece admițînd poziția aceasta pentru Maxențiu, ea ar veni în contradicție cu VC, I, 33–36, unde se vorbește pe larg de atitudinea lui.⁹⁸

91. Winkelmann, *op. cit.*, p. 206.

92. Norman H. Baynes, în *BZ*, 39, 1939, p. 468 și urm.

93. J. Vogt, în *Römische Mitteilungen*, 59, 1943, p. 202.

94. Vittinghoff, *op. cit.*, p. 347–349.

95. Chr. Habicht, *Zur Geschichte...* p. 374. nota 5.

96. Winkelmann, *ibidem*, p. 233.

97. Scheidweiler, *Vita Constantini*, p. 15 și urm.

98. Winkelmann, *ibidem*, p. 233–234.

4. Măsurile lui Constantin împotriva păgânismului

*William Seston*⁹⁹, preluând ideile lui *J. Maurice*¹⁰⁰, socoate că măsurile aspre împotriva păgânismului luate de Constantin și prezentate de VC II, 48, 56, 60; III, 55, 56; IV, 22-25 sînt o interpolare ulterioară. Aceasta pentru că în lumina lui Codex Theodosianus și a celor spuse de Libaniu ele par exagerate, iar privite prin prisma lucrării *Laus Constantini* a lui Eusebiu ele sînt incompatibile. Paul Petit¹⁰¹ a încercat să întărească această poziție, susținînd că ele ar fi interpolări din perioada theodosiană. Autorul de mai tîrziu (interpolatorul) ar fi dorit să determine pe Theodosius la măsuri și mai hotărîte împotriva cultelor păgîne. VC, III, 48, 57 însăși ar contrazice această prezentare. *Fr. Vittinghoff*¹⁰² contrazice această părere.

5. Războaiele lui Constantin împotriva lui Liciniu

(VC, I, 48-II, 18)

Felul cum sînt prezentate a determinat numeroase critici la adresa obiectivității autorului VC. Specialiștii au considerat că este nereală descrierea războiului din anul 314, atît în privința cauzelor, cît și a desfășurării lui. Cele relatate s-ar potrivi mai bine cu evenimentele celui de al doilea război din 324.

Primul război a avut loc nu în 314 ci în 316/317. În această privință există o corespondență între relatarea din *Hist. eccl.* VIII, 2 și urm și VC. Pacea încheiată între cei doi împărați (VC, II, 15) a durat puțin, poate doar cîteva zile, de aceea a trecut repede în uitare și nu se găsește menționată în nici un izvor. *Vita Constantini* a unit ambele războaie din 316/317 și 324 într-o singură relatare, a șters granițele dintre ele, a lăsat la o parte cauzele și cronologia diferită și le-a prezentat ca un eveniment unitar, care se potrivește mai bine cu caracterul unui război religios. De fapt, este descris mai mult războiul din 324, totuși și primul război este pomenit pe alocuri, chiar într-o manieră mai pregnantă decît în *Hist. eccl.*, unde este prezentat mai inofensiv¹⁰³. Aceasta este concluzia adoptată și de *Fr. Winkelmann*¹⁰⁴.

6. Constanțiu Chlor

Vita Constantini II, 49 (cf. I, 13) ne spune că Constanțiu era creștin. Același lucru se afirmă și în *Hist. eccl.* VIII, 13, 14. *J. Vogt*¹⁰⁵ arată că Constanțiu nu era creștin, dar destul de tolerant, că evita urmărirea termi-

99. W. Seston, *Constantin as a bishop*, p. 130 și urm.

100. Jules Maurice, *ibidem*.

101. Petit, *Libanius*, p. 578-591.

102. Vittinghoff, *op. cit.*, p. 358-364.

103. Habicht, *op. cit.*, p. 375.

104. Winkelmann, *op. cit.*, p. 230; despre aceste războaie, v. J. Vogt, *Römische Mitteilungen*, 58, 1943, p. 190-203; idem, în *Historia*, 2, 1953, p. 463 și urm.; Pio Franchi de Cavalieri, *Studi e testi*, 171, 1953, p. 51 și urm.; Vittinghoff, *op. cit.*, p. 352 și urm.; J. Moreau, *Historia*, 4, p. 239-241; Scheidweiler, *Vita Constantini*, p. 17 și urm.; Paul Orgels, *Erreures historiques*, p. 575-611.

105. J. Vogt, *Heiden und Christen in der Familie Constantins des Großen*, în *Ernion. Festschrift für Hildebracht Hommel*, Tübingen, 1961, p. 149-161, mai ales, 155-58.

nate cu vărsare de sânge și îngăduia creștini la curtea sa. Scheidweiler¹⁰⁶ socotea că Lactanțiu, *De mort. pers.*, 15, 17, spune pe drept cuvânt exact contrariul în comparație cu *Hist. eccl.*. El se îndoiește atât de veracitatea VC, II, 49 cât și de VC, I, 16 și lasă să se înțeleagă că VC ar fi fost interpolată. Winkelmann¹⁰⁷ socoate că nu este nici un motiv să ne îndoim de faptul că aceste capitole menționate din VC aparțin lui Eusebiu.

7. Tratatul de pace cu perșii

(VC, IV, 57)

H. Grégoire¹⁰⁸ și Paul Petit¹⁰⁹ sînt de părere că întreaga prezentare nu are o bază istorică. Heikel¹¹⁰ arată că unele manuscrise nu dau întreaga relatare și că totul ar fi fost reconstruit de umaniști din expresii eusebiene. Vittinghoff¹¹¹ subliniază că sumarul capitolelor precizează că e vorba de o solie persană la Constantin, nu de un tratat de pace. Alcătuirea internă a contextului arată că acest capitol a fost interpolat. Capitolele precedente tind să arate o victorie a lui Constantin asupra perșilor, iar pregătirile de război pe scară largă sînt indicate exact: «o expunere a măsurilor de pregătire de război ar fi greu de așteptat în această formă, dacă Constantin puțin după aceea și-ar fi schimbat părerea asupra triumfului asupra perșilor care-i lipsea și ar fi încheiat un tratat de pace formal»¹¹².

8. Constantin ca «episcop al celor dinafară»

(VC, IV, 4, 24)

*William Seston*¹¹³ este de părere că opinia potrivit căreia împăratul se desemna «episcop al celor din afară» (bishop of those outside – ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός), nu poate proveni de la Eusebiu, ci de la un interpolator. Seston zice că dacă am înțelege expresia ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός la genul masculin, ea s-ar lămuri bine prin VC, I, 44 (κοινὸς ἐπίσκοπος), desemnînd pe cei din afara bisericii și Constantin ar fi în mod exclusiv episcop numai peste aceștia. Dar interpretarea aceasta este în contradicție cu concepția ariană, pe care o reprezenta Eusebiu, de aceea pasajul ar fi fost interpolat de un ortodox, poate de Athanasie sau Ambrozie.

106. Scheidweiler, *ibidem*, p. 14.

107. Winkelmann, *ibidem*, p. 233.

108. H. Grégoire, *Nouvelles recherches constantiniennes*, Byzantion, 13, 1938, p. 583.

109. Petit, *Libanius*, p. 576.

110. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. 140, r. 31, p. 142, r. 10.

111. Vittinghoff, *op. cit.*, p. 346 și urm.

112. Idem, *ibidem*, cf. Winkelmann, *Authentizitätsproblem*, p. 232.

113. Seston. *op. cit.*, p. 131.

Fr. Vittinghoff¹¹⁴ nu este de acord cu această interpretare și socoate că semnificația termenilor trebuie înțeleasă în cadrul capitolelor 23–25, din care ar reieși sarcina sa într-un cadru statal-politic. Împăratul este episcop nu numai peste cetățenii imperiului, care se află în afara Bisericii, ci și peste ceilalți, care, ca membrii ai Bisericii, aparțin în același timp statului roman și sînt supușii împăratului, iar ca creștini sînt supuși ordinelor și legilor statului. Τῶν ἐκτός este un genitiv de la neutrul τὰ ἐκτός. Johannes Straub¹¹⁵ zice că τῶν εἶσω – τῶν ἐκτός nu trebuie înțelese ca o opoziție păgîno-creștină, ci în sensul «statal-ecclesiastic» (es ist nicht die Gegenüberstellung «heidnisch-christlich» beabsichtigt, sondern «staatlich-kirchlich»). El înțelege expresia în sens masculin: οἱ τῶν ἐκτός.

S. Calderone¹¹⁶ înțelege ca și Straub expresia la masculin.

Rafaele Farina¹¹⁷ face o trecere în revistă a opiniilor exprimate pînă la el și constată că s-au cristalizat două direcții: una exprimată de Valestius (Migne, PG. XX, 1171 A) și urmată apoi de alții, și cea de a doua, inițiată de Heikel (*Eusebius Werke*, I, p. LXIV, 126, 10), împărtășită, de asemenea, de numeroși adepți. Potrivit primei direcții genitivul τῶν ἐκτός ar trebui înțeles de la τὰ ἐκτός: «voi sînteți episcopi pentru care se află în interiorul (cadrul) Bisericii», iar «eu sînt episcop consacrat de Dumnezeu pentru lucrurile din afară». F.A. Heinichen¹¹⁸ și J.A. Fabricius¹¹⁹ au modificat puțin traducerea lui Valois în sensul: «voi sînteți episcopi pentru problemele interne (*interiora ecclesiae* = *doctrina et sacramenta*) iar eu pentru chestiunile externe (*regimen et tutela* = cîrmuire și protecție).

Potrivit înțelesului lui Heikel ar trebui tradus: «voi sînteți episcopi ai celor care sînt înăuntrul Bisericii, în schimb eu sînt episcop al celor care se află în afara Bisericii». Heikel crede că τῶν ἐκτός este genitivul masculin de la οἱ ἐκτός. Alții ca J. Turmel¹²⁰ și F. Cayré¹²¹ au înțeles ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός ca episcop al celor din afară, în sensul de șef pentru *afacerile profane*. După Caspar¹²² ar trebui să înțelegem pe Constantin ca episcop pentru chestiunile externe (Bischof für die äusseren Angelegenheiten), dar un episcop care, în realitate, cîrmuia fără limite episcopatul. Ernest Ch. Babut¹²³ zice și el că τῶν εἶσω – τῶν ἐκτός sînt genitivul de

114. Vittinghoff, *ibidem*, p. 368.

115. Johannes Straub, cu studiile indicate la Bibliografie.

116. S. Calderone, *Costantino e il Cattolicesimo*, 1, in Pubblicazioni a cura dell'Istituto di Storia dell'Università di Messina 3, Firenze, 1962, p. XI–XLV.

117.

Farina, *Impero e Imperatore*, p. 312–319.

118. F.A. Heinichen, *Commentarii in Eusebio Pamphili Historiam ecclesiasticam, Vitam Constantini, Panegyricum atque in Constantini ad sanctorum coetum orationem et Meletemata Eusebiana* (Eusebii Pamphili scripta historica 3), Lipsiae, 1870, p. 797 și urm.

119. Jo. Alberti Fabricii, *Bibliographia antiquaria*, Hamburgi, 1760, p. 282.

120. Joseph Turmel, *Histoire du dogme de la Papauté des origines à la fin du quatrième siècle*, I, Paris, 1908, p. 214–215.

121. F. Cayré, *Patrologia e storia della Teologia*, I, Roma, 1936, p. 299–300.

122. Erich Caspar, *Geschichte des Papsttums*, 1, Tübingen, 1930, p. 117.

123. Ernst Ch. Babut, *Evêque du dehors*, *Revue critique et de littérature* N.S. 68, Paris, 1909, p. 362–364.

la oi εἶσω – oi ἐκτός și că ar trebui traduse: «numai voi sînteți episcopii pentru credincioșii Bisericii, iar eu am fost pus de Dumnezeu episcop pentru cei din afară» («seulement, vous êtes les évêques des fidèles de l'Eglise et moi, j'ai été établi par Dieu évêque de ceux qui sont au dehors»). Primii ar fi episcopii creștinilor, cel de al doilea al păgînilor.

9. Relatarea despre înmormîntarea lui Constantin

(VC, IV, 58–60, 70–71)

*Glanville Downey*¹²⁴, vorbind de VC, IV, 71, unde se găsesc următoarele cuvinte εἰσέτι καὶ νῦν = «se vede încă și acum» mormîntul lui Constantin, interpretează aceasta ca o interpolare, deoarece, zice el, la scurtă vreme după moartea împăratului, Eusebiu nu se putea exprima astfel. Lucrul acesta nu-l putea spune decît un interpolator de mai tîrziu. El conexează această expresie cu VC, IV, 60, unde expresia τῆς τῶν ἀπόστολῶν προσηρσεως κοινωνόν = vrednic de împreună chemare cu apostolii, ar fi tot o interpolare, deoarece Socrate și Sozomen au o cu totul altă concepție despre scopul lui Constantin.

*J. Vogt*¹²⁵ nu este de părerea lui Downey, ci înțelege: «se poate vedea încă astăzi», în sensul că «trupul este demn de cinstirea (serviciul divin), care se dă apostolilor». Capitolele 71–73 au unitate, nimic nu poate fi atribuit unui interpolator. *Vittinghoff*¹²⁶ susține punctul de vedere al lui Vogt, dar *Moreau*¹²⁷ nu este pe deplin convins de aceasta, ca și *Winkelmann*¹²⁸.

PRINCIPALELE EDIȚII ȘI TRADUCERI

Prima ediție a textului grecesc al VC o datorăm lui *Robert Estienne* (Stephanus, 1503–1559), apărută la Paris în 1544. VC a fost inclusă într-un volum, care cuprinde mai multe lucrări de istorie bisericească și anume, în afară de *Historia ecclesiastica* a lui Eusebiu, pe cele ale lui Socrate, Theodoret, Sozomen, Evagrie și altele. VC apare la un loc cu *Oratio ad sanctum coetum*, unde aceasta din urmă este înscrisă pe locul cărții a V-a: *Ecclesiasticae historiae. Eusebii Pamphili lib. X. Ejusdem de Vita Constantini lib. V etc... Lutetiae Parisiorum, 1544.*

O traducere latinească destul de liberă și cu greșeli a textului grecesc stabilit de Stephanus a făcut episcopul englez *Joannes Christophorson*, apărută după moartea acestuia în 1558, în primă ediție la Louvain (Cisterciae) în 1559 și a doua în 1570 la Köln (au urmat și

124. Downey, *Builder*, p. 53–80. Pentru Basilica Sfinților Apostoli, v. R. Egger, *Die Begräbnisstätte des Kaisers Konstantin*, Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts, 16, 1913, p. 212–230. Eynar Dyggve, *La question du Saint Sépulcare à l'époque constantinienne*, în Actes du VIe Congrès intern. d'études byzantines, 2, Paris, 1948, (1951), p. 111–123.

125. J. Vogt, *Der Erbauer*, p. 111–117.

126. Vittinghoff, *op. cit.*, p. 371.

127. J. Moreau, *Zum Problem der Vita Constantini*, *Historia*, 4, 1955, p. 244. nota 7.

128. Winkelmann, *Authentizitätsproblem*, p. 238–239.

alte). În această lucrare *Oratio ad sanctum coetum* apare separat de VC și în plus se adaugă: Discursul rostit de Eusebiu la 30 de ani de domnie (*Eusebii Oratio in laudem Constantini Magni ad tricesimum illius annum nunquam antehac nec graece nec latine impressa*).

Prima ediție cu text grec a lui Stephanus și paralel traducerea latină a lui Christopherson a apărut în 1612 la Geneva, prin grija lui Severin Binius. În cadrul volumului de istorici bisericești VC are 4 cărți, urmează *Oratio ad sanctum coetum* și apoi, pentru prima oară, textul grec al Discursului lui Eusebiu la 30 de ani de domnie.

O răscruce în editarea și studierea lucrărilor istorice ale lui Eusebiu a însemnat ediția greco-latină a lui Henricus Valesius (Henri Valois, 1603–1676) din anul 1659 la Paris. Valois a utilizat nu numai manuscrise mai multe și mai bune decât predecesorii săi în stabilirea textului, dar a însoțit ediția de note și comentarii filologice și istorice de o mare pătrundere, multe din ele rămânând valabile și astăzi. Titlul lucrării lui, la Abrevieri, s.v. Valesius (Valois). Lucrarea lui a fost de mai multe ori retipărită.

În 1720 William Reading (Guilelmus Reading) a publicat la Cambridge o ediție modificată a lui Valesius. El a introdus sub text notele și observațiile pe care Valesius le plasase la început și a adăugat noi observații ale sale sau ale altor învățați, dintre care cele mai multe aparțin lui W. Lowth. Unele din acestea n-au însă prea mare valoare: *Eusebii Pamphili, Socratis Scholastici... quae extant Historiae Ecclesiasticae, Graece et Latine*, in tres tomos distributae. Henricus Valesius Graecum Textum ex Mss. Codicibus emendavit, Latine vertit et Annotationibus illustravit. Guilelmus Reading novas Elucidationes praesertim chronologicas in hac Editione adjecit. Tom. 1: *Eusebii Pamphili ecclesiasticae historiae libri decem. Ejusdem de Vita Imperatoris Constantini libri IV. Quibus subicitur Oratio Constantini ad Sanctos et Panegyricus Eusebii*, Henricus Valesius... illustravit. Hanc Editionem criticis plurimum eruditorum observationibus locupletavit Guilelmus Reading, Cantabrigiae, 1720 (aș urmat și alte ediții).

Ediția lui Valesius a fost inclusă în Patrologia Graeca, vol. 20, Paris, 1857, col. 905–1230, cu deosebirea că observațiile sînt în subsolul paginei, la care se adaugă unele ale editorului.

Un pas hotărîtor înainte în editarea și comentarea textului l-a făcut Ivar August Heikel în 1902, publicînd la Leipzig VC, Discursul lui Constantin la adunarea sfinților și Discursul lui Eusebiu la aniversarea a 30 de ani de domnie, ca prim volum din opera lui Eusebiu în colecția GCS. El a însoțit ediția de bogate observații și comentarii filologice și istorice, a dezbătut problema autenticității pe baza stilului. În stabilirea textului a utilizat numeroase manuscrise (titlul lucrării la Abrevieri, s.v. Heikel, *Eusebius Werke I*).

Ediția lui Heikel a fost însă depășită în multe privințe de aceea a lui Friedhelm Winkelmann, învățat care contează azi ca unul din cei mai buni cunoscători ai lucrărilor lui Eusebiu aici în discuție. El a consacrat numeroase studii, în special VC, și are o contribuție esențială în stabilirea textului și a clarificării problemelor pe care le pune. În această privință menționez volumul *Die Textbezeugung der Vita Constantini des Eusebii von Caesarea* (TU, 84), Akademie Verlag, Berlin, 1962 și mai ales cel care cuprinde textul grec al VC (v. Abrevieri, s.v. Winkelmann, *Leben Konstantins*). Acest volum, care reprezintă stadiul cel mai avansat în privința cercetării și stabilirii textului, ca și ediția lui Heikel au stat la baza traducerii și comentariilor de față.

*

Prima traducere în limba germană a apărut în 1777 și a fost făcută de Friedrich Andreas Stroth. Bazată pe textul lui Valesius și ținîndu-se strîns de text, ea este și azi utilă. În Bibliothek der Kirchenväter au apărut două traduceri, una la Kempten în 1880, a lui J. Molzberger, bazată pe textul editat de Friedrich Adolf Heinichen, Leipzig, 1830, cea-

laltă în 1913, a lui *Johannes Maria Pfättisch*, după ediția lui Heikel. Această din urmă traducere a fost consultată și în volumul de față, deși ea cuprinde pe alocuri imprecizii și este uneori prea liberă și neclară (Titlul exact la Abrevieri, s.v. Pfättisch, *Eusebius Pamphili*). Introducerea generală la volum este făcută de Dr. *Andreas Bigelmair*.

Prima traducere în limba franceză și singura pe care o cunoaștem este a lui *Louis Cousin*, făcută după ediția lui Valesius din 1675: *Histoire de l'Eglise écrite par Eusèbe Evêque de Césarée*. Traduite par Monsieur Cousin, Président de la Cour des Monnoyes. Dédié au Roi. *La vie de l'empereur Constantin*, écrite par Eusèbe Evêque de Césarée, p. 497-703. Urmează discursul împăratului și Harangue à la louange de l'empereur... achevé d'imprimer pour la première fois le 2 janvier 1675.

În limba engleză menționez traducerea destul de liberă, dar însoțită de comentarii și note a lui Ernest Cushing Richardson (v. titlul exact al lucrării la Abrevieri, s.v. Richardson, *Life of Constantine*).

A B R E V I E R I

- Barnes, Good Friday Sermon** = Timothy D. Barnes, *Th Emperor Constantine's Good Friday Sermon*, The Journal of Theological Studies, NS., 27, 1976, p. 414-423 (Oxford).
- Idem, Constantine and Eusebius** = T. D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Cambridge, Massachusetts, London, 1981.
- Batiffol, Les documents** = P. Batiffol, *Les documents de la Vita Constantini*, Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétienne, 4, 1914, p. 80-95.
- Baynes, Constantin the Great**, = Norman H. Baynes, *Constantine the Great and the Christian Church*. Raleigh Lecture on History. Proceedings of the British Academy, 15, 1929, apărut 1931, p. 341-368 = idem, *Konstantin der Große und die christliche Kirche*, ins Deutsche übersetzt von Ulrich Bracher, în vol. *Konstantin der Große*, herausg. von Heinrich Kraft (Wege der Forschung, Bd. 131), Darmstadt, 1974, p. 145-174.
- Bigelmair, Eusebius Pamphili**, = Andreas Bigelmair, *Des Eusebius Pamphili Bischofs von Caesarea ausgewählte Schriften*, Einleitung von... (BKV, I), Kempten und München, 1913, p. V-LXI.
- KV** = Bibliothek der Kirchenväter
- Burckhardt, Zeit Konstantins** = Jakob Burckhardt, *Die Zeit Konstantins des Großen*, prima ediție, Basel, 1853, dar sint mai multe; aici trimiterele se fac la ediția din 1935.
- BZ** = Byzantinische Zeitschrift.
- Cavalieri, Constantiniana** = Pio Franchi de' Cavalieri, *Constantiniana*, (Studi e Testi, 171), Città del Vaticano, 1953 (pentru VC, p. 51-65).
- Crivellucci, Fede storica** = Amedeo Crivellucci, *Della fede storica di Eusebio nella Vita di Costantino*, appendice al vol. primo della *Storia delle relazioni tra lo Stato e la Chiesa*, Livorno, 1888.
- Idem, Documenti** = *I documenti della Vita Constantini*, Studi storici, 7, 1898, p. 412-429.
- Daniele, Documenti** = I. Daniele, *I documenti Costantiniani della «Vita Constantini» di Eusebio di Cesarea* (Analecta Gregoriana, 13), Roma, 1938.
- De Deckker, Discours à l'assemblée** = Daniel de Decker, *Le «Discours à l'assemblée des saints» attribué à Constantin et l'oeuvre de Lactance*, în *Lactance et son temps, Recherches actuelles. Actes du IVe Colloque d'Etudes Historiques et Patristiques*, Chantilly 21-25 septembre, 1976, édités par J. Fontaines et M. Perrin, Editions Beauchesne, Paris (Théologie historique, collection fondée par Jean Daniélou, dirigée par Charles Kannengiesser).

- Dörries, Selbstzeugnis Konstantins** = Hermann Dörries, *Das Selbstzeugnis Kaiser Konstantins*, Göttingen, 1954 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Nr. 34).
- Downey, Builder** = Glanville Downey, *The Builder of the Original Church of the Apostels at Constantinople. A Contribution to the Critic of the Vita Constantini attributed to Eusebius*, *Dumbarton Oaks Papers*, 6, 1951, p. 53-80.
- Drake, In Praise** = H. A. Drake, *In Praise of Constantine: A Historical Study and New Translation of Eusebius' Tricennial Orations* (University of California Publications: Classical Studies, vol. 15), 1976.
- Farina, Impero e Imperatore** = Rafaele Farina, *L'impero e l'imperatore cristiano in Eusebio di Cesarea. La prima teologia politica del cristianesimo*, Zürich, 1966 (Pontificium Athenaeum Salesianum, Facultas Theologica Salesiana, Ser. I: Fontes, vol. 2).
- Grégoire, Conversion** = Henri Grégoire, *La «conversion» de Constantin*, *Revue de l'Univ. de Bruxelles*, 36, 1930-1931, p. 231-272 = ins Deutsche übersetzt von Herta Lazarus: «Die Bekehrung» Konstantins des Großen, in vol. *Konstantin der Große*, herausgegeben von Heinrich Kraft, Darmstadt, 1974, p. 175-223.
- Idem, **Eusèbe n'est pas l'auteur** = *Eusèbe n'est pas l'auteur de la Vita Constantini dans sa forme actuelle et Constantin ne s'est pas «converti» en 312*, *Byzantion*, 13, 1938, p. 561-583.
- Idem, **Vie de Constantin** = *La vie de Constantin attribué à Eusèbe ne saurait être de cet historien*, in *Académie des inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus des séances 1939*, p. 183 si urm.
- Idem, **Vision**, = *La vision de Constantin «liquidée»*, *Byzantion*, 14, 1939, p. 341-351
- Idem, **L'authenticité**, = *L'authenticité de la Vita Constantini attribuée à Eusèbe de Césarée*, *Bulletin de l'Académie Belg.*, 39, 1953, p. 462-479.
- GCS = Die griechischen christlichen Schriftsteller**, Leipzig
- Habicht, Zur Geschichte..** = Chr. Habicht, *Zur Geschichte des Kaisers Konstantin*, *Hermes*, 86, 1958, p. 360-378.
- Harnack, Chronologie**, = Adolf von Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Leipzig, 1904
- Heikel, Eusebius Werke I**, Ivar A. Heikel, *Eusebius Werke*, Erster Band. *Über das Leben Konstantins, Konstantins Rede an die heilige Versammlung, Tricennatsrede an Constantin*, Leipzig, 1902 (GCS, 7).
- Idem, **Kritische Beiträge**, = *Kritische Beiträge zu den Constantin-Schriften des Eusebius*, Leipzig, 1911 (= Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, XXXVI, 4).
- Heinrich Kraft, Konstantin der Große**, = Heinrich Kraft, *Konstantin der Große*, herausgegeben von..., Darmstadt, 1974 (Wege der Forschung, Band CXXXI).
- Heinz Kraft, Konstantins religiöse Entwicklung**, = Heinz Kraft, *Kaiser Konstantins religiöse Entwicklung*, Tübingen, 1955 (Beiträge zur historischen Theologie, herausg. von Gerhard Ebeling, 20).
- Mancini, Osservazioni**, = A. Mancini, *Osservazioni sulla Vita di Costantino di Eusebio*, *Rivista di Filologia*, 33, 1905, p. 309-360.
- Moreau, Eusebius in RAC** = J. Moreau, *Eusebius von Caesarea*, in *Reallexikon für Antike und Christentum*, 6, 1966, col. 1052-1088.
- Orgels, Erreurs historiques**, = P. Orgels, *A propos des erreurs historiques de la Vita Constantini*, in *Mélanges Henri Grégoire IV. Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves*, 12, 1952, p. 575-611.

- Pasquali, Komposition der VC** = G. Pasquali, *Die Komposition der Vita Constantini des Eusebius*, Hermes, 45, 1910, p. 369–386.
- Petit, Libanius**, = P. Petit, *Libanius et la Vita Constantini*, Historia, 1, 1950, p. 562–582.
- Pfältisch, Eusebius Pamphili**, = *Des Eusebius Pamphili vier Bücher über das Leben des Kaisers Konstantin und des Kaisers Konstantin Rede an die Versammlung der Heiligen*. Aus dem Griechischen übersetzt von P. Johanna Maria Pfältisch, Benediktiner in Ettal, Kempten–München, 1913 (BKV, 9).
- Quasten, Initiation aux Pères**, = Johannes Quasten, *Initiation aux Pères de l'Eglise*, Tome III: Lâge d'or de la littérature patristique grecque du concile de Nicée au concile de Chalcedoine, Paris, 1963.
- RAC** = Reallexikon für Antike und Christentum
- Richardson, Life of Constantine**, = Ernest Cushing Richardson, *The Life of Constantine by Eusebius*, together with the *Oration of Constantine to Assembly of the Saints*, and the *Oration of Eusebius in Praise of Constantine*, A revised Translation with Prolegomena and Notes, in volumul: *A Selected Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, second Series Translated into English with Prolegomena and Explanatory Notes under the Editorial Supervision of Philip Schaff, D. D., LL. D., and Henry Wace, D. D., in Connection with a Number of Patristic Scholars of Europe and America, vol. I, Michigan, 1890.
- Scheidweiler, Kirchengeschichte des Gelasius**, = F. Scheidweiler, *Die Kirchengeschichte des Gelasius von Kaisarea*, BZ, 46, 1953, p. 277–301.
- Idem, *Vita Constantini*, = *Nochmals die Vita Constantini*, BZ, 49, 1956, p. 1–32.
- Seston, Constantine as a Bishop**, = W. Seston, *Constantine as a Bishop*, Journal of Roman Studies, 37, 1947, p. 127–131.
- Schwartz, Eusebius, PW**, = Eduard Schwartz, *Eusebius*, in Pauly's Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, 6, Stuttgart, 1907, col. 1370–1439 = E. Schwartz, *Griechische Geschichtsschreiber*, 1957, p. 495–598.
- Tefler, Author's Purpose**, = W. Tefler, *The Author's Purpose in the Vita Constantini*, Studia Patristica I, TU, 63, Berlin, 1957, p. 157–167.
- TU** = Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur
- Valesius (Valois), Vita Constantini**, = *Eusebii Pamphili Ecclesiasticae Historiae libri decem. Ejusdem de Vita imperatoris Constantini libri IV. Quibus subicitur Oratio Constantini ad sanctos et Panegyricus Eusebii*. Henricus Valesius Graecum textum collatis IV mss. codicibus emendavit, latine vertit et adnotationibus illustravit, Parisiis, 1659.
- VC** = *Vita Constantini*
- Vittinghoff, Eusebius** = Friedrich Vittinghoff, *Eusebius als Verfasser der «Vita Constantini»*, Rheinisches Museum, N. F., 96, 1953, p. 330–373.
- Vogt, Konstantin der Große** = Joseph Vogt, *Konstantin der Große und sein Jahrhundert*, zweite neubearbeitete Auflage, München, 1949–1960.
- Idem, *Der Erbauer* = *Der Erbauer der Apostelkirche in Konstantinopel*, Hermes, 81, 1953, p. 111–117.
- Wallace-Hadrill, Eusebius** = D. S. Wallace-Hadrill, D. D., *Eusebius of Caesarea*, London, 1960.
- Winkelmann, Echtheitsfrage** = Friedhelm Winkelmann, *Zur Echtheitsfrage der Vita Constantini des Eusebius von Cäsarea*, Studii clasice, 3, 1961, p. 405–412.
- Idem, *Konstantins Religionspolitik* = *Konstantins Religionspolitik und ihre Motive im Urteil der literarischen Quellen des 4. und 5. Jahrhunderts*, Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungariae 9, 1961, p. 239–256.

- Idem, **Authentizitätsproblem** — *Zur Geschichte der Authentizitätsproblem der Vita Constantini*, *Klio*, 40, 1962, p. 187–243.
- Idem, **Textbezeugung** — *Die Textbezeugung der Vita Constantini des Eusebius von Caesarea*, Berlin, 1962.
- Idem, **Leben Konstantins** — Eusebius Werke. Erster Band. *Über das Leben des Kaisers Konstantin*, herausgegeben von Friedhelm Winkelmann (Die griechischen-christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte *Eusebius*, Erster Band, erster Teil), Akademie Verlag, Berlin, 1975.
- ZKG** — *Zeitschrift für Kirchengeschichte*

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

(pentru Eusebiu și Constantin, în general
și Vita Constantini, în special)

- K. Aland, *Eine Wende in der Konstantin-Forschung* (Forschungen und Fortschritte, 28, 1954, p. 213–217; idem, *Kaiser und Kirche von Konstantin bis Byzanz* (Berliner Byzantinsche Arbeiten, 5), 1957, p. 188–212; idem, *Die religiöse Haltung Kaiser Konstantins* (Studia Patristica 1, TU, 63) Berlin, 1957, p. 549–600 = Kirchengeschichtliche Entwürfe, p. 165–201.
- Andreas Alföldy, *Hoc signo victor eris. Beiträge zur Geschichte der Bekehrung Konstantins des Großen*, Pisciculi. Festschrift F. J. Dölger, Münster, 1939, p. 1–18 = in vol. *Konstantin der Große*, herausg. von Heinrich Kraft (Wege der Forschung, Bd. CXXXI), Darmstadt, 1974, p. 224–246; idem, *The Conversion of Constantin and pagan Rome*, translated by Harold Mattingly, Oxford, 1948; idem, *A Conflict of ideas in the Late Roman Empire. The Clash between the Senate and Valentinian I*, translated by Harold Mattingly, Oxford, 1952.
- R. Andreotti, *Licinius nella tradizione storiografica latina*, in *Hommage à Léon Hermand*, Bruxelles, 1960, p. 105–117.
- Timothy D. Barnes, *Constantine and Eusebius* (v. Abrevieri); idem, *The new Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge, Massachusetts and London England, 1982.
- P. Batiffol, *Les documents...*
- Norman H. Baynes, *Constantin the Great...*
- H. Berkhof, *Die Theologie des Eusebius von Caesarea*, Amsterdam, 1939.
- Andreas Bigelamir, *Eusebius Pamphili...*; idem, *Zur Theologie des Eusebius von Cäsarea*, in Festschrift G. Herfling, 1913, p. 65–85.
- Jakob Burckhardt, *Zeit Konstantins...*; idem, *Constantin und die Kirche*, in vol. *Konstantin der Große*, herausg. von Heinrich Kraft, Darmstadt, 1974, p. 19–55.
- A. Casamassa, *I documenti della Vita Constantini di Eusebio di Cesarea*. *Lecture Constantiniane*, Roma, 1914, p. 1–60 = *Scritti Patristici 1*, Lateranum, Nova Series, XXI, Roma, 1955, p. 3–40.
- Pio Franchi de' Cavalieri, *Constantiniana* (Studi e Testi, 171), Città del Vaticano, 1953; pentru VC, p. 51–65.
- M. R. Cataudella, *Sul problema della Vita Constantini attribuita a Eusebio di Cesarea* (Oikoumene. Studi paleocristiani pubblicati in onore del Concilio Ecumenico Vaticano II, Università di Catania, 1964, p. 553–571; idem, *La persecuzione di Licinio e l'autenticità della Vita Constantini*, Atheneum, 48, 1970, p. 46–83; 229–250.
- Amedeo Crivellucci, *Della fede storica di Eusebio nella Vita di Costantino*, Appendice al vol. primo della *Storia della relazione tra lo Stato e la Chiesa*, Livorno, 1888; idem, *I documenti della Vita Constantini*, Studi storici, 7, 1898, p. 412–429.
- I. Daniele, *Documenti...*
- I. G. Davies, *Eusebius. Description of the Martyrium at Jerusalem*, American Journal of Archeology, 61, 1957, p. 171–173.
- Hermann Dörries, *Selbstzeugnis Konstantins...*; idem, *Konstantin der Große*, Stuttgart, 1958.

A. Ehrhardt, *Constantins des Großen Religionspolitik und Gesetzgebung*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 72 (LXXXV, Band der Zeitschrift für Rechtsgeschichte), Romanische Abteilung, 1955, p. 127-190 = in vol. *Konstantin der Große*, herausg. von Heinrich Kraft, Darmstadt, 1974, p. 388-456.

Glanville Downey, *Builder...*

Harold Allen Drake, *Semper victor eris. Evidence for the Policy and Belief of Constantine I contained in Eusebius' Tricennial Oratio* (Teză de doctorat dactilografiată și multiplicată la University of Wisconsin Ph. D., 1970, History ancient, 225 p.); idem, *In Praise...*

R. Farina, *Impero e Imperatore...*

J. Gillman, *Some Reflections on Constantin's «Apostolic» Consciousness*, in *Studia Patristica* 4 (TU, 79), Berlin, 1961, p. 422-428.

Henri Grégoire, *Conversion*; idem, *La statue de Constantin et le signe de la croix*, *Antiquité classique*, 1, 1932, p. 135-142; *Byzantion*, 7, 1932, p. 647-661; idem, *Eusèbe n'est pas l'auteur*; idem, *Vie de Constantin*; idem, *Vision*; idem, *L'authenticité*.

Chr. Habicht, *Zur Geschichte...*

A. H. M. Jones and T. C. Skeat, *Notes on the Genuineness of the Constantinian Documents in Eusebius' Life of Constantine*, *Journal of Eccl. History*, 5, 1954, p. 196-200.

Johannes Karayannopoulos, *Konstantin der Große und der Kaiserkult*, *Historia*, 5, 1956, p. 341-357, in vol. *Das Byzantinische Herrscherbild*, herausgegeben von Herbert Hunger (Wege der Forschung, Bd. CCCXLI), Darmstadt, 1975, p. 109-132.

Heinrich Kraft, *Konstantin der Große...*

Heinz Kraft, *Konstantins religiöse Entwicklung...*; idem, *Kaiser Konstantin und das Bischofsamt*, in *Saeculum*, 8, 1957, p. 32-42.

Richard Laqueur, *Eusebius als Historiker seiner Zeit* (Arbeiten zur Kirchengeschichte, 11), Berlin und Leipzig, 1929.

J. Lassus, *L'empereur Constantin, Eusèbe et les Lieux saints*, *Revue de l'Histoire des Religions*, 171, 1967, p. 135-144.

H. Lietzmann, *Der Glaube Konstantins des Großen*, *Sitzungsberichte der Preuss. Akademie der Wissenschaften*, Berlin, Phil.-hist. Klasse, Berlin, 1937 (Kleine Schriften I, p. 186-201).

A. Mancini, *Osservazioni...*

H. Montgomery, *Konstantin, Paulus und das Lichtkreuz*, *Symbolae Osloenses*, 43, 1968, p. 84-109.

J. Moreau, *Sur la vision de Constantin*, *Revue des Etudes Anciennes*, 55, 1953, p. 307-333; idem, *Zum Problem der Vita Constantini*, *Historia*, 4, 1955, p. 234-245; idem, *Vérité historique et propagande politique chez Lactance et dans la Vita Constantini*, *Annales Universitatis Saraviensis*, 4, 1955, p. 89-97; idem, *Eusebios* in RAC.

P; Orgels, *Erreurs historiques...*

J. R. Palanque, *Constantin, empereur chrétien d'après ses récents historiens*, *Études médiévales offerts à M. le Doyen Augustin Flich*, Montpellier, 1952, p. 133-142.

G. Pasquali, *Komposition der VC...*

P. Petit, *Libanius...*

A. Piganiol, *L'état actuel de la question constantinienne*, *Historia*, 1, 1950, p. 82-96; idem, *Sur quelques passages de la Vita Constantini*, *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves*, 10, 1950, p. 513-518.

Johannes Quasten, *Initiation aux Pères...* p. 439-459 (pentru Eusebiu, în general și VC, în special).

R. T. Ridley, *Anonymity in the Vita Constantini*, *Byzantion*, 50, 1980, p. 241-258.

J. M. Sansterre, *Eusèbe de Césarée et la naissance de la théorie «césaropapiste»*, *Byzantion*, 42, 1972, p. 135-195; 532-591.

F. Scheidweiler, *Kirchengeschichte des Gelasius*; idem, *Vita Constantini*.

Eduard Schwartz, *Eusebius, PW*.

Seston, *Constantin as a Bishop*.

J. Sirinelli, *Les vues historiques d'Eusèbe de Césarée durant la période prénicéenne*, Paris, 1961.

Jakob Spiegel, *Eine Kritik an Kaiser Konstantin in der Vita Constantini des Eusebs*. Wegzeichen. Fetsgabe Hermenegild M. Biederman, Würzburg, 1971, p. 83-94.

Rulph H. Storch, *The Eusebian Constantine (the Image of Constantine in the Vita Constantini)*, Church History, 1971, p. 145-155.

Johannes Straub, *Vom Herrscherideal in der Spätantike*, Stuttgart, 1939, p. 113-129, idem, *Konstantins christliches Sendungsbewusstsein*, Das neue Bild der Antike, 2, 1942, p. 374-394; idem, *Kaiser Konstantin als ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός*, in *Studia Patristica* 1, Berlin, 1957, p. 678-695 = in vol. *Regeneratio Imperii. Aufsätze Über Roms Kaistertum und Reich im Spiegel der heidnischen und christlichen Publizistik*, Darmstadt, 1972, p. 119-158; idem, *Constantine as KOINOS EΠΙΣΚΟΠΙΟΣ. Tradition and Innovation in the Representation of the First Christian Emperor's Majesty*, *Dumbarton Oaks Papers*, 21, 1967, p. 35-55.

K. F. Stroheker, *Das konstantinische Jahrhundert im Lichte der Neuerscheinungen*, 1940-1951, *Saeculum*, 3, 1952, p. 654-680.

W. Tefler, *Author's Purpose*.

Friedhelm Winkelmann, *Die Vita Constantini des Eusebs. Ihre Authentizität, ihre Textbezeugung* (Diss, Theol. Halle), 1959; idem, *Echtheitfrage*; idem, *Konstantins Religionspolitik*; idem, *Authentizitätsproblem*; idem, *Textbezeugung*; idem, *Die Beurteilung des Eusebius von Cäsarea und seiner Vita Constantini im griechischen Osten. Ein Beitrag zur Untersuchung der griechischen hagiographischen Vitae Constantini*, in *Byzantinische Beiträge*, herausgegeben von Johannes Irmscher, Berlin, 1964, p. 91-119.

Friederich Vittinghoff, *Eusebius*.

Joseph Vogt, *Die Bedeutung des Jahres 312 für die Religionspolitik Konstantins des Großen*, ZKG, 61. 1942, p. 171-190; idem, *Constantin der Große*; idem, *Der Erbauer*; idem, *De Vita Constantini des Eusebius über den Konflikt zwischen Konstantin und Licinius*, *Historia*, 2, 1954, p. 463-471.

Mgr. Dr. A. de Waal, *Konstantin der Große und seine Zeit*. Gesammelte Studien. Festgabe zum Konstantins Jubiläum 1913 und zum goldenen Priester-jubiläum, herausg. von Franz Joseph Dölger, Freiburg in Br. 1913 (Supplementheft der Römischen Quartalschrift).

D. S. Wallace-Hadrill, *Eusebius*.

Ludwig Woelkel, *Der Kaiser Konstantin. Annalen einer Zeitenwende*, München, 1957.

Festgabe zum Konstantins Jubiläum 1913 und zum goldenen Priester-jubiläum, herausg. von Franz Joseph Dölger, Freiburg in Br. 1913 (Supplementheft der Römischen Quar-

CUVÎNTAREA LUI CONSTANTIN LA ADUNAREA SFÎNȚILOR

(*Oratio ad sanctum coetum* = Τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ)

Numeroase manuscrise ale lucrării VC a lui Eusebiu, și între acestea cel mai bun (Vaticanus), prezintă imediat după cartea a IV-a, ca un apendice al ei, sau chiar a V-a carte¹ *Cuvîntul împăratului Constantin pe care l-a adresat adunării-sfinților* (Βασιλέως Κωνσταντίνου λόγος ὃν ἔγραψε τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ). Textul propriu-zis al acestui cuvînt începe astfel: «Augustul Constantin către adunarea sfinților»² (Κωνσταντῖνος σεβαστὸς τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ).

1. V. totuși precizarea lui Fr. Winkelmann, *Leben Konstantins*, p. XVI, n. 3, potrivit căreia în mss. B, *Oratio* este înainte de VC.

2. Textul Cuvîntării se află în ediția lui I. A. Heikel, *Eusebius Werke I*, după *Vita Constantini*, p. 149-192. O nouă ediție critică a textului, însoțită de traducere franceză, este în pregătire să apară în colecția «Sources Chrétiennes», prin grija lui Daniel de Decker; v. p. 87, nota 47 din studiul acestui autor: *Le Discours à l'assemblée des saints* attribué a Constantin et l'oeuvre de Lactance, în vol. *Lactance et son temps...* v. Abrevieri și Bibliografia. Pe de altă parte, Fr. Winkelmann vorbește și el de o nouă ediție a textului: *Annotationes zu einer neuen Edition der Tricennatsreden Eusebs und der Oratio ad sanctum coetum in GCS (CPG 3498. 3497)* în *ANTIAQPON*, Hommage a Mauritius Geerard pour célébrer l'achèvement de la Clavis Patrum Graecorum, Cultura-Wetteren-Belgique, 1984, p. 1-7.

Se crede că locul acestei cuvîntări în cadrul lucrării VC a lui Eusebiu s-ar explica prin ceea ce el însuși spune în cartea a IV-a, capitolele 29 și 32. Într-adevăr, în capitolul 29 Eusebiu vorbește de obiceiul lui Constantin de a ține cuvîntări și a trata diverse probleme, între care și teologice: «El însuși își îmbogățea mintea cu cuvintele dumnezeieștii Scripturi, petrecîndu-și nopțile în priveghere, iar în clipele de răgaz scriind cuvîntări, căci îi plăcea să se înfățișeze neconținut înaintea oamenilor, încredințat că e bine să domnești peste supuși prin puterea convingerii, făcînd din cîrmuirea sa o domnie a chibzuinței. Astfel că, nu pregeta să cheme lumea la sine, iar oamenii nu pregetau nici ei să se adune puhoi ca să asculte vorbele înțelepte ale împăratului. Cînd i se oferea prilejul să vorbească despre un subiect cu caracter teologic, Constantin își îndrepta ținuta, lua o înfățișare severă și cobora glasul, lăsînd impresia că – prin marea lui putere de credință – va izbuti să-și inițieze ascultătorii în tainele dumnezeieștii învățături. Publicul îi răspundea cu strigăte de încuviințare».

Dacă cele de mai sus se referă la obiceiul, în general, al lui Constantin de a ține cuvîntări, în cap. 32 Eusebiu precizează că el exemplifică acest lucru cu Cuvîntarea împăratului adresată *Adunării sfinților*: «Împăratul își alcătuia cuvîntările în latină; existau însă anumiți oameni cărora le revenea sarcina de a le tălmăci în grecește. Am de gînd ca în continuarea acestei scrieri să adaug, un model de cuvîntare a lui, pe care el însuși a intitulat-o: *Către Adunarea sfinților* (Λόγος τοῦ τῶν ἁγίων συλλόγου) și pe care a închinat-o Bisericii lui Dumnezeu, astfel că mărturia ce o aduc eu întru acestea să nu poată părea o simplă înșirare de vorbe goale».

Cuvîntarea începe cu o scurtă introducere (capitolele 1 și 2), în care se arată că ea a fost ținută în Vinerea Mare (Patimilor) (ἡ τοῦ παθήματος ἡμέρα πάρεστιν) în fața unui public compus din ascultători numiți de el «prea iubiții mei învățatori, precum și voi toți ceilalți prieteni ai mei». Aceste cuvinte par să indice faptul că împăratul vorbea în fața ierarhilor, unii foarte apropiați, pe care îi considera «învățatori» și «prieteni». Ceva mai departe arată că acestora le cere sprijinul, ca unora care sînt pricepuți în dumnezeieștile lucrări de taină (II, 2: τοὺς ἐπιστήμονας τῶν θείων μυστηρίων), iar de se va întîmpla să greșească prin cuvînt (εἰάν τι πταίσμα συμβαίνη) să-l îndrepte, căci ei nu trebuie să se aștepte la cine știe ce înaltă știință, ci să ia în considerare sinceritatea încercării lui.

Totuși Cuvîntarea nu era adresată numai ierarhilor, ci întregii Biserici, pe care el o califică «cîrmași al sufletelor, luptătoare pentru adevăr, leagănul iubirii de oameni». În cadrul acestei Biserici universale el atrage luare aminte celor ce-i slujesc lui Dumnezeu cu sinceritate (II, 2: οἱ τῶν θεῶν εὐλαβρινῶς δεβόντες). Totuși, Cuvîntarea are și un țel polemic și apologetic-misionar și de aceea ea îi privește și pe *necredincioși* (XI, 7: ὁυσεβεῖς), adică pe păgîni, pe care-i invită să compare religia lor cu cea creștină. Prin aceasta împăratul se adresează, deci, tuturor supușilor (XI, 1: ὑπήκοοι) imperiului, cerîndu-le să participe la împlinirea țelurilor sale și anume: cei înțelepți să se silească și mai mult în cinstirea lui Dumne-

zeu, cei neînțelepți să se convertească și în loc de nefolositori (ἀντι ἀχρήστων), să devină de folos (χρήσιμοι). Sarcina pe care și-o ia vorbitorul este să determine prin cuvîntul său pe cei neinițiați în învățătura credinței să-și schimbe cugetul și să se îndrepte spre Dumnezeu. Constantin își ia această sarcină cu bucurie și ar fi dorit ca mai de mult să-i fi fost descoperit lucrul acesta (ἀποκάλυψις), fiindcă fericit este cel ce a cunoscut din tinerețe bucuria dumnezeieștii învățături și frumusețea vieții dusă în virtute (ἀρετή), dar el se mîngîie cu faptul că, deși cei înzestrați nu ajung înțelepți de copii, este un lucru foarte îmbucurător că ei cunosc totuși înțelepciunea (σοφία) în puterea vîrstei (ἐν τῇ τῆς ἀκμῆς ἡλικίᾳ).

Restul Cuvîntării este împărțit în trei părți principale. *Prima parte* (cap. 3–10) tratează despre Dumnezeu Tatăl și Iisus Hristos, în calitatea lor de creatori ai întregii zidiri și de stăpîni ai universului, despre falsele concepții păgîne în zei, în destin și în noroc, despre erorile filosofilor, arătînd ce se poate admite și ce respinge din învățătura lui Platon; despre ficțiunile poezilor, care nu trebuie crezute. *Partea a doua* (cap. 11–21) este o expunere a învățăturii creștine despre întruparea Mîntuitorului, întrupare prevestită de prorocii Vechiului Testament, dar și de Sibila din Erythraea, și de poetul Virgiliu în Ecloga a IV-a. Accentul în această parte (cap. 11–16) cade pe moartea Mîntuitorului: Dumnezeu nu poate fi învins de om, așa cum nici iubirea omenească nu poate fi întrecută de răutate. Dumnezeu și-a arătat prin moarte iubirea Sa față de om, vrînd prin aceasta să șteargă păcatul și să instituie dreptatea; de aceea, Hristos a și strîns în jurul său pe oamenii cei mai înțelepți, ca să propovăduiască învățătura aducătoare de mîntuire. În nimic nu s-a arătat El mai măreț, ca în faptul că nu și-a utilizat puterea pentru a se răzbuna, ci a trecut cu vederea greșala și păcatul, socotindu-le omenești.

În *Partea a III-a* (cap. 22–25) împăratul arată că biruințele sale s-au datorat ajutorului lui Hristos, că dimpotrivă conducătorii păgîni, persecutori ai religiei creștine, ca Decius, Valerian, Aurelian, Dioclețian și-au sfîrșit viața în condiții din cele mai grele.

În capitolul de încheiere (26) împăratul aduce mulțumire lui Dumnezeu pentru toate binefacerile, de care s-a învrednicit, zicînd că Dumnezeu este cauza credinței lui, de la El trebuie să cerem reușita noastră de orice fel și Lui să I-o raportăm; căderile sînt însă de pus pe seama ușurinței noastre.

Autorul, data și destinatarul lucrării. Nu toți specialiștii sînt de acord să atribuie lucrarea lui Constantin. Primul care a exprimat dubii în această privință a fost J. P. Rossignol³, urmat apoi de A. Mancini⁴, I. A. Heikel⁵ și de alții⁶. Ei susțin că nu se poate atribui lui Constantin o aseme-

3. *Virgile et Constantin le Grand* (première partie), Paris, 1845, IV–VII, 230.

4. *La pretesa Oratio Constantini ad sanctorum coetum*, Studi storici, 3, 1894, p. 92–117, 207–227.

5. *Op. cit.*, p. XCII și urm.; idem, *Die Rede an die Versammlung der Heiligen zur Interpretation und Echtheitsfrage*, în *Kritische Beiträge zu den Konstantinschriften*, p. 2–49 (TU, 36, 4), Leipzig, 1911.

6. R. P. C. Hanson, *The Oratio ad sanctos attributed to the Emperor Constantine and the Oracle of Daphne*, *Journal of Theol. Studies*, N. S. 24, 1973, p. 505–511; v. însă și recenzia la acest studiu făcută de H. A. Drake, în *Praise*, p. 136–137, n. 7.

nea lucrare mediocră, în care se găesc nepotriviri și greșeli istorice, că ea a fost alcătuită mai degrabă de un mistificator de la curtea împăratului, bun cunoscător al limbii grecești și punînd-o pe seama lui Eusebiu; așa s-ar explica și tradiția literară care a inserat lucrarea la VC.

Alți învățați⁷ socot însă că trebuie să i se dea lui Constantin ceea ce îi revine de drept și anume că *Oratio* ar fi un document de stat, adresat de împărat autorităților bisericești, credincioșilor și tuturor supușilor din imperiu cu ocazia Paștelor. În el Constantin se adresează în mod oficial clerului și poporului, vorbindu-le de victoriile sale reputate asupra rivalilor păgîni și persecutori ai creștinismului, arătîndu-le totodată simpatia și atașamentul pe care înțelegea să le dovedească de aici înainte.

În privința formei originare a cuvîntării, a momentului redactării ei și a destinatarului nu există unitate de vederi. Pentru unii Cuvîntarea ar fi fost compusă inițial în latină de Constantin însuși sau din ordinul său, apoi încredințată cancelariei imperiale pentru a fi tradusă în greacă⁸. Pentru alții⁹, Constantin s-ar fi limitat să dea doar unele directive generale sau să introducă în latină cîteva pasaje nu prea importante, pe care apoi Eusebiu de Cezareea sau un adaptator anonim le-ar fi amplificat și redat în limba greacă. Potrivit unei alte ipoteze¹⁰ lucrarea ar fi opera lui Lactanțiu, apropiat curții imperiale, deoarece ideile dezvoltate în ea au similitudini cu cele din *Institutiones divinae* și *De mortibus persecutorum* ale acestuia. *Oratio* ar arăta preocupările literare, filosofice și religioase, dar și politice ale lui Constantin în jurul anilor 324–325, adică în

7. Paul Wendland, recenzie la I. A. Heikel, *Eusebius werke I*, în *Berliner Philologische Wochenschrift*, 22, Berlin, 1902, p. 226–236; Adolf v. Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, în *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, t. II, 2, Leipzig, 1904, p. 116–117; Ed. Schwartz, *Eusebios*, PW. col. 1427; Joh. Maria Pfäffisch, *Die Rede Konstantins des Großen an die heilige Versammlung auf ihre Echtheit untersucht*, Freiburg i. Br., 1908; idem, *Die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, în Franz Joseph Dölger, *Konstantin der Große und seine Zeit*, Gesammelte Studien, Freiburg in Breisgau, 1913, p. 96–142; A. Kurfess, *Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen, eine Karfreitagsrede vom Jahre 313* (Verhandlungen der 57. Versammlung Deutscher Philologen) Leipzig, 1930; idem, *Zur Echtheitsfrage und Datierung der Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, *Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte*, 1, Köln, 1948, p. 355–358; idem, *Zu Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen*, *Theologische Quartalschrift*, 130, Tübingen, 1950, p. 145–165; Hermann Dörries, *Selbstzeugnis Konstantins*, p. 129–161; A. Piganiol, *L'Empire chrétien (325–395)*, IIe éd. mise à jour par André Chastagnol, Paris, 1972, p. 32, n. 4; J. Moreau, *Eusèbe de Césarée*, în *Dict. d'hist. et géogr. eccl.*, t. 16, 1963, col. 1457 și s. v. *Eusebios von Caesarea* în RAC, col. 1074–1075; R. Farina, *Impero e Imperatore*, p. 15–16.

8. Daniel de Decker, *Discours à l'assemblée*, p. 77, n. 13.

9. V. Schultze, *Quellenuntersuchungen zur Vita Constantini des Eusebius IV. Die Osterrede*, ZKG, 14, 1894, p. 550–551; J. M. Pfäffisch, *Platos Einfluss auf die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, *Theologische Quartalschrift*, 92, 1910, p. 416; H. von Schönebeck, *Beiträge zur Religionspolitik des Maxentius und Konstantin*, Klio, 43, 1939, p. 90; Heinz Kraft, *Konstantins religiöse Entwicklung*, p. 272.

10. A. Piganiol, *op. cit.*, p. 32: «Le Discours à l'assemblée des saints s'il est de Constantin, comme il est probable, est écrit sous l'inspiration de Lactance». Daniel de Decker, *op. cit.*, p. 79–87.

momentul în care el ataşa guvernării sale partea orientală a imperiului, smulsă lui Liciniu. Ea ar fi fost o scrisoare adresată unui sinod și anume celui convocat la Antiohia înainte de Paștele din 325. *Oratio* este considerată un document autentic constantinian, elaborat în cancelaria imperială după modelul lui *De mortibus persecutorum*.

Nici în legătură cu *data* nu există unitate de vederi. Astfel, J. P. Rossignol¹¹ atribuie, fără a preciza o dată exactă, lucrarea domniei lui Constantin, socotind că autorul ei ar fi un «mistificator» de la curtea sa, care a pus-o pe seama lui Eusebiu. Ed. Schwartz¹² crede că *Oratio* are în vedere monarhia, adică perioada de după anul 324, cu toate că în ea se fac referiri numai la victoriile asupra lui Maxențiu, nu și asupra celor lui Liciniu. J. M. Pfäffisch¹³ o consideră anterioară Sinodului de la Niceea, din cauza ideilor dogmatice «naive», exprimate în ea și propune perioada dintre 313–325. Ed. Norden¹⁴ zice că *Oratio* a fost rostită la Sinodul de la Niceea, (325) iar A. Kurfess¹⁵ propune data de 29 martie 313, adăugînd că a fost rostită la Roma. A. Piganio¹⁶ stabilește anul 323, iar R. P. C. Hanson¹⁷, pornind de la faptul că în cap. 18, 13–14 se face referire la oracolul de la Daphne, socoate că lucrarea a fost alcătuită de un compilator după anul 362. În sfîrșit, un asiduu cercetător al problemelor constantiniene, T. D. Barnes¹⁸, stabilește că *Oratio* a fost ținută de Constantin la 12 aprilie 317 și anume la Sardica. Principalele argumente aduse în favoarea acestei datări sînt: 1. În titulatura împăratului nu se află epitetul *νικητής* (*victor, triumphator*), care i se adaugă în mod constant după victoria din anul 324 împotriva lui Liciniu. Deci Cuvîntarea a fost alcătuită înainte de 324. 2. Din titlurile și din conținutul cap. 22 ar reieși că prigonitorul creștinilor, la care se referă Constantin, este împăratul Galeriu (nu Maximin Daia ori Maximian). Marea cetate (*ἡ μεγάλη πόλις*) și iubită (*φιλάτη πόλις*), amintită în context, este Sardica, locul unde Galeriu și-a stabilit reședința și unde a și murit. Socotim că din toate propunerile de datare de pînă acum cea mai probabilă este aceea a lui T. D. Barnes.

Desigur analize și discuții asupra autenticității Cuvîntării, asupra datei și locului unde a fost rostită, vor mai exista. Important mi se pare să relev că partizanii autenticității sînt mai numeroși și că printre ei se înscriu nume prestigioase ca V. Schultze, Adolf von Harnack, J. M. Pfäffisch și Hermann Dörries. De pildă, concluzia lui Dörries, rezultată în urma analizei atente a conținutului lucrării, este că e mai ușor să rezolvi dificultățile relevate de diferiți critici, decît să presupui că lucrarea este un fals¹⁹.

11. *Op. cit.*, p. IV–VII, 230.

12. *Deutsche Literaturzeitung*, 29, 1908, col. 3099.

13. *Die Rede Konstantins des Großen an die Versammlung der Heiligen*, 1908

14. *Die Geburt des Kindes*, 1924, p. 3, 170.

15. *Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen, ein Karfreitagsrede...* p. 130–131; idem, *Zu Kaiser Konstantinsrede...* p. 164–165.

16. In *Revue de l'histoire et de philosophie religieuse*, 12, 1932, p. 370–372.

17. *Op. cit.*, *loc. cit.*

18. T. D. Barnes, *Good Friday Sermon*, p. 414, 423.

19. *Op. cit.*, p. 161.

Ediții

Migne, PG, 20, col. 1253–1316; ediție critică: I. A. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. 149–192. Se preconizează noi ediții critice, una pregătită de Daniel de Decker, în *Sources Chrétiennes*, alta de către Fr. Winkelmann, la Berlin; v. mai sus n. 2.

Traduceri

În engleză: Richardson, *Life of Constantine*, p. 561–580; în germană: J. Molzberger, în *Bibliothek der Kirchenväter*, 2, 1880, p. 235–287; J. M. Pfättisch, în *Bibliothek der Kirchenväter*², 9, 1913, p. 191–272.

Bibliografie

T. D. Barnes, *Good Friday Sermon*, p. 414–423; idem *Two Speeches by Eusebius*, în *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 18, 1977, p. 341–345.

A. Bolhuis, *Vregils 4. Ecloga in der Oratio Constantini ad sanctorum coetum*, Diss. Amsterdam, 1950; idem, *Die Rede Konstantins des Großen an die Versammlung der Heiligen und Lactantius «Divinae institutiones»*, VC 10, 1956.

Daniel de Decker, *Discours à l'assemblée*; idem, *Evocation de la Bible dans le «Discours à l'assemblée des saint» prêté à l'empereur Constantin*, în *Studia Biblica I*, 1978. *Papers on Old Testament and Related Themes*. Sixth international Congress on Biblical Studies, Oxford 3–7 April, 1978, Edited by E. A. Livingstone, Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series, 11, Scheffling, 1979, p. 133–143.

Hermann Dörries, *Selbstzeugnis Konstantins*.

Rafaele Farina, *Impero e Imperatore*.

R. P. C. Hanson, *The Oratio ad sanctos attributed to the Emperor Constantine and the Oracle of Daphne*, *Journal of Theol. Studies*, N. S., 24, 1973, p. 505–511.

Adolf von Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Leipzig, 1904.

Ivar A. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. XCI–CIII; idem, *Die Rede an die Versammlung der Heiligen zur Interpretation und Echtheitsfrage*, în *Kritische Beiträge*, p. 2–49.

A. Kurfess, *Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen, eine Karfreitagsrede vom Jahre 313* (Verhandlungen der 57. Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner zu Salzburg vom 25. bis 28. Sept. 1929 (1930), Leipzig, 1930; idem, *Zur Echtheitsfrage und Datierung der Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, *Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte*, 1, Köln, 1948, p. 355–358; idem, *Zu Kaiser Konstantinsrede an die Versammlung der Heiligen*, *Theologische Quartalschrift*, 130, Tübingen 1950, p. 145–165; idem, *Der griechische Übersetzer von Virgils vierter Ekloge in Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen*, *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche*, 35, 1936, p. 97–100; idem, *Kaiser Konstantin und die Sibyle*, *Theologische Quartalschrift*, 117, 1936, p. 11–27; idem, *Die griechische Übersetzung der vierten Ekloge Virgils*, *Mnemosyne*, 3, 5, 1937, p. 282–288; idem, *Kaiser Konstantin und die Erythraische Sibyle*, *Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte*, 4, 1952, p. 42–57.

A. Mancini, *La pretesa Oratio Constantini ad sanctorum coetum*, *Studii storici*, 3, 1894, p. 92–117, 207–227.

Joannes Maria Pfättisch, *Die Rede Konstantins des Großen an die Versammlung der Heiligen auf ihre Echtheit untersucht*, Freiburg in Br., 1908; idem, *Platos Einfluss auf die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, *Theologische Quartalschrift*, 92, 1910, p. 399–417; idem, *Die vierte Ekloge Virgils in der Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, München, 1913; idem, *Die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, în Franz Joseph Dölger, *Konstantin der Große und seine Zeit*, *Gesammelte Studien*, Freiburg in Br. 1913, p. 96–121.

DISCURSUL FESTIV LA ANIVERSAREA A 30 DE ANI DE DOMNIE A ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN (TRICENNALIA)

Majoritatea manuscriselor lucrării *Vita Constantini* prezintă după *Oratio ad sanctum coetum* o nouă scriere a lui Eusebiu sub următorul titlu: *Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου εἰς Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα τριακονταετηρικὸς* = (*Cuvînt*) *al lui Eusebiu al lui Pamfil pentru împăratul Constantin cu prilejul aniversării a 30 de ani (de domnie)*¹. Această lucrare, cunoscută și sub titlul *Τριακονταετηρικὸς λόγος* sau mai frecvent *Oratio de laudibus Constantini* sau prescurtat *De laudibus Constantini* ori *Laus Constantini*, a fost editată împreună cu *Vita Constantini* și *Oratio ad sanctum coetum*. Justificarea conexării acestui *Cuvînt* la celelalte două lucrări o găsim exprimată chiar de Eusebiu însuși în cartea IV, 46 din VC. Referindu-se la descrierea Bisericii Sfântului Mormînt de la Ierusalim, zidită și împodobită de Constantin, Eusebiu zice: «înfățișarea acestei Biserici (închinată) Mîntuitorului... am făcut-o... după puterile noastre într-o scriere aparte, dedicată împăratului însuși, pe care o vom publica la timpul potrivit, după încheierea lucrării de față, adăugîndu-i și pe aceea întocmită la împlinirea a 30 de ani de domnie, adică puțin mai tîrziu, după sosirea noastră în cetatea ce poartă numele împăratului și pe care am rostit-o chiar în fața lui».

Mărturia proprie a lui Eusebiu despre redactarea acestui *Cuvînt* a făcut ca în critica modernă să nu se manifeste îndoieli asupra autenticității lui. Mai mult decît atît el a constituit un argument în favoarea autenticității lucrării *Vita Constantini*². Opinii divergente s-au exprimat doar în legătură cu faptul dacă lucrarea este sau nu unitară, dacă, adică, așa cum ni se păstrează, a putut fi rostită în întregime de Eusebiu în fața împăratului la aniversarea a 30 de ani de domnie.

Cel care a ridicat prima îndoială a fost Valesius (Valois), istoriograf de curte al lui Ludovic al XIV-lea, pomenit de noi de mai multe ori în cadrul acestei introduceri. El a spus că lucrarea este prea lungă și că, deci, nu putea fi rostită într-o singură împrejurare³. În ediția critică cea mai recentă existentă azi, aceea a lui Heikel, ea însumează 64 de pagini⁴, iar în traducerea lui Drake⁵ 44 de pagini (cu literă măruntă). Chiar dacă am

1. I. A. Heikel, *Eusebius Werke*, I, p. 193.

2. André Piganiol, *Sur quelques passages de la Vita Constantini*, *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales (Mélanges H. Grégoire)*, 10, 1950, p. 513-518.

3. Henri Valois, *Laus Constantini*, XI, 1 = Migne, PG, 20, 1857, col. 1375, n. 48.

4. I. A. Heikel, *op. cit.*, p. 193-259.

5. H. A. Drake, *In Praise*, p. 83-127.

admite că Eusebiu a urmat practica veche, potrivit căreia oratorii țineau un discurs scurt și îl dezvoltau după aceea pentru publicare, totuși istoricul nostru nu i se poate atribui un asemenea procedeu, deoarece el era bătrîn, cînd a rostit discursul (anul 336) și după aceea el n-a mai trăit decît 3-4 ani, timp în care știm că a fost ocupat cu redactarea altor lucrări majore. În această perioadă el a scris *De ecclesiastica theologia*, *Un comentariu la Psalmi*, *Vita Constantini*, *Laus Constantini*, *Sepulchrum Christi* și, foarte probabil, *Contra Marcellum* și *De Theophania*⁶. Eusebiu n-a putut, deci, rosti tot textul în fața împăratului. Pe de altă parte, cercetarea atentă a conținutului și faptul că unele manuscrise reproduc doar o parte din el (cap. I-X), restul aflîndu-se în altele, care poartă și alt titlu (*Βασιλικὸν σύγγραμμα*) au dus la concluzia că lucrarea nu este unitară, ci compusă din două părți distincte⁷. Prima parte ar reprezenta Discursul rostit în mod real de Eusebiu la Constantinopol cu prilejul jubileului de 30 de ani; cea de a doua, un Cuvînt pronunțat la Ierusalim în septembrie 335, cu ocazia sfințirii Bisericii Sfîntului Mormînt, cînd împăratul nu era de față. Din *Vita Constantini* IV, 46 reiese că partea a doua, privind Sfîntul Mormînt, este «o lucrare separată închinată împăratului însuși» ἐν οἰκείῳ συγγράμματι παραδόντες αὐτῷ βασιλεῖ προσεφωνήσαμεν). Primele 10 capitole conțin, deci, cuvîntarea ținută la Constantinopol și lor li se poate atribui denumirea de Λόγος τριακονταετηρικὸς (VC, IV, 46), iar restul de 8 capitole, precedate în manuscrise de titlul Βασιλικὸς λόγος sau Βασιλικὸν σύγγραμμα, cum se află în textul propriu-zis (XI, 1), fac parte din Cuvîntul rostit de Eusebiu la Ierusalim, la 17 sept. 335⁸, cînd împăratul nu era de față.

De fapt, locul exact al ținerii Discursului este indicat în cap. XI, p. 224, unde Eusebiu însuși spune: «Dar privitor la darurile oferite de tine, Dumnezeuului și Mîntuitorului tău, în chiar inima noastră, mă refer la provincia Palestina și chiar la acest oraș de aici, unde ca dintr-un izvor a fișnit Cuvîntul aducător de mîntuire, răspîndindu-se apoi la toți oamenii». Distingția care s-a făcut între cele două părți componente ale lucrării *De laudibus Constantini* a determinat pe unii cercetători să denumească partea a II-a: *De Sepulchro Christi* ori *Sepulchrum Christi*⁹.

6. Wallace-Hadrill, *Eusebius*, p. 55, 57-58; M. J. Rondeau, *Une nouvelle preuve de l'influence littéraire d'Eusèbe de Césarée sur Athanase*, in *Recherches des Sciences Religieuses*, 56, 1968, p. 386, n. 2.

7. I. A. Heikel, *Über die Handschriften von Eusebius*, in *Nachrichten von der königlichen Gesellschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Klasse*, 1895, p. 434-441 și *Eusebius Werke I*, p. CIV-CVI; Winkelmann, *Textbezeugung*.

8. Asupra datei de 17 sept. 335, v. H. A. Drake, *In Praise*, p. 142, n. 6.

9. Drake, *op. cit.*, p. 31.

Discursul de la Constantinopol a fost rostit, cum am spus, în fața împăratului, iar Eusebiu precizează aceasta atât în VC, IV, 46, cât și în LC, I, 1, II, 5, III, 1, 2, VI, 1, 10, 18, IX, 1, X, 7, iar data exactă este 25 iulie 336¹⁰. Ambele discursuri par să fi fost unite laolaltă în chip eronat de către scribii, care s-au ocupat de opera lui Eusebiu¹¹. Ceea ce i-a determinat în bună măsură să facă acest lucru a fost conținutul asemănător¹², astfel că unele manuscrise le pun împreună; totuși trebuie subliniat că ele constituie două lucrări separate, alcătuite pentru ocazii deosebite și public deosebit. Există și unele deosebiri de stil între ele: de pildă, în timp ce Eusebiu vorbește în discursul aniversar de la Constantinopol de împăratul Constantin la persoana a III-a (cu o singură excepție, p. 212, 1, unde i se adresează direct), în cel de al doilea, de la Ierusalim, el folosește persoana a II-a. Folosirea persoanei a II-a pentru împărat, atunci când el era absent, nu trebuie să ne mire, căci acesta era un artificiu de compoziție¹³. Susținătorul cel mai hotărât al tezei că lucrarea este compusă din două părți distincte este Drake¹⁴. El aduce în sprijinul acestei idei argumente de conținut și de stil.

10. Idem, *When was the «De laudibus Constantini» delivered?*, *Historia*, 24, 1975, p. 345-356.

11. Ed. Schwartz, *Eusebios*, PW., col. 1427.

12. De pildă, Wallace-Hadrill, *Eusebius*, p. 43-44 susține că, de fapt, în lucrare nu sînt decît două secțiuni ale unei singure opere. Prima parte ar fi, în general, de natură biografică, cea de a doua, ar avea conținut teologic, dar ambele sînt unite împreună de un scop comun: demonstrarea originii divine a noului *imperium*. Premizele puse în cap. I ar fi dezvoltate în partea a II-a, care n-ar fi înțeleasă, dacă primul capitol ar fi fost scris după ea. Wallace-Handrill conchide că, partea a doua, socotită de mulți cercetători ca ceva separat, ar repeta într-o formă extinsă planul primului capitol, demonstrînd, mai întîi, puterea lui Dumnezeu în creație, apoi puterea Sa printre oameni, ca rezultat al Întrupării, conducînd la prezenta manifestare a acelei puteri în imperiul lui Constantin. O temă comună ar curge peste tot în cele 18 capitole și anume strînsa relație a lui Constantin cu Dumnezeu, din care rezultă numeroase consecințe favorabile pentru toți. Dar Drake, *In Praise*, p. 32, 34-35, se întreabă dacă o temă comună presupune neapărat și o lucrare comună, ori e posibilă și independența. Este adevărat, zice el, că cap. XI reia o temă expusă în cap. I, dar în el se introduce și un material nou și se stabilesc noi țeluri. Ar trebui făcută o comparație nu cu capitolul I, ci cu Prologul, care îl precede. Aici Eusebiu anunță că discursul va trata patru teme: 1. Natura împărăției și regalității; 2. Împăratul suprem; 3. Împărăția adevărată față de cea falsă; 4. Consecințele care urmează pentru fiecare. Ori în capitolul XI, Eusebiu plasează dintr-odată un nou scop. Discuția teologică continuă, dar este impulsionată de critica fără sens la adresa bisericilor zidite de Constantin (X, 2-4). Independența acestor capitole finale este, de altfel, indicată de referințe interne (urmează exemplele). Concluzia lui Drake este: dacă unitatea teologică, susținută de Wallace-Hadrill, poate fi acceptată, nu se admite concluzia că avem de a face cu o singură lucrare, și nu cu două. Există puternice argumente interne, cum că cele două părți ale manuscrisului au fost compuse în vederea a două ocazii diferite.

13. E. Galletier, *Panégeriques latines*, Paris, 1952, II, p. 149; cf. Drake, *op. cit.*, p. 142, n. 10, p. 144, n. 53.

14. Drake, *op. cit.*, p. 31 și urm.

Planul discursului ținut la Constantinopol la 25 iulie 336

Întrucît la *Laus Constantini* și *Sepulchrum Christi* nu există ca la celelalte lucrări anterioare titluri de capitole (*κεφάλαια*) rezumăm în cele de mai jos conținutul lor.

I-III. Eusebiu începe prin a spune că el va evita modelele tradiționale, folosite în expunerea calităților spirituale ale suveranilor: «M-am înfățișat aici nu spre a depăna povești sau spre a istorisi cu vorbe meșteșugite și cu glas de sirenă cine știe ce lucruri plăcute auzului ori a folosi întorsături de cuvinte puerile», ci mă voi «depărta de căile bătute pînă acum, cîntînd faptele împăratului într-o formă nouă». Eusebiu crede că împăratul este un om cu totul deosebit de ceilalți, «înzestrat atît cu știința celor dumnezeiești, cît și cu a celor legate de om», și că merită să scoată în evidență «trăsăturile lui de-a dreptul divine», «tainicele mistere ale vieții lui» (Prolog, I, 3, 4), să vorbească despre domnia lui pilduitoare și despre opusul ei. Eusebiu îl compară pe Constantin cu soarele: «el strălucește ca soarele, răspîndindu-și razele de lumină pînă în cele mai îndepărtate locuri ale imperiului său, prin prezența cezarilor săi» (III, 4). Imperiul său este reflectarea imaginii împărăției cerești, pentru că el s-a străduit să-l modeleze după chipul celui din cer (III, 5-6). Astfel împodobit cu imaginea regatului ceresc, el chivernisește pe cei de jos, ținînd ațîntită privirea în sus, cîrmuind după această formă arhetipală și întărindu-se prin imitarea domniei suveranului ceresc, pe care Stăpînul a toate a dat-o numai neamului omenesc între toate creaturile sale. Pentru că aceea este norma autorității regale, ca pe toți să-i conducă unul singur. Monarhia întrece orice formă constituțională și administrativă, iar polyarhia, bazată pe egalitate, duce mai degrabă la anarhie și război civil. Din această cauză avem un singur Dumnezeu și nu doi, trei sau mai mulți. Exprimîndu-ne mai precis, credința în mai mulți zei, însemnează ateism. Există doar un singur împărat, iar Logosul Său și legea Sa împărătească este una, neexprimată în cuvinte ori silabe, nici supusă stricăciunii timpului, în cărți ori table, ci este Dumnezeu-Logosul cel viu și prezent, care pregătește împărăția Tatălui tuturor celor care sînt sub binecuvîntarea Sa. Supremul împărat, care șade pe scaunul de domnie al bolților cerești și care a făcut pămîntul scaun picioarelor Sale (I, 1), este adevăratul autor al festivităților de față.

Logosul cel Unul Născut al lui Dumnezeu, împărățește din veci pînă în vecii fără de sfîrșit împreună cu Tatăl Său. Tot așa iubitul Său împărat (al nostru), călăuzit de sus de împărăteasca binecuvîntare și confirmat în numele dumnezeieștii chemări, domnește aici pe pămînt de o foarte îndelungată vreme. După modelul Logosului, împăratul luptă cu forțele răului, cheamă întreg neamul omenesc la cunoașterea Atotputernicu-

lui, dînd normele noii credințe, cinstește pe sfinți și cuvioși, primindu-i în palatul său, sărbătorește jubileul după modelul divin, închinîndu-l Celui care l-a înconjurat de glorie, ca o recunoștință a facerilor de bine, nespurcîndu-l cu sîngele jertfelor, ci aducîndu-l însuși Împăratului a toate, în chip de jertfă bine plăcută, chiar împărăteasca sa ființă, căci el s-a dăruit pe de-a întregul lui Dumnezeu.

IV. Gîndirea abstractă, baza puterii omului, temeiul cumpătării, înțelepciunii, virtuții, pasiunea pentru filosofie, puțința de a cunoaște ce e bine și frumos, de a intui pe Dumnezeu, vin toate de la Logos. Cînd Logosul a făcut pe om după chipul și asemănarea cu El, i-a dat prin aceasta și starea împărătească, făcîndu-l în același timp pârtaș de vestea împărăției cerești, spre care el este chemat. Prin această chemare, adresată lumii întregi, Dumnezeu a dat împărăției pămîntești drept model pe cea cerească, îndemnînd întreg neamul omenesc să rîvnească la ea ca la cea mai sublimă nădejde.

V. Împăratul Constantin s-a împărtășit din acestea, fiind înzestrat de Dumnezeu cu calități firești și, pe deasupra, lăsîndu-și sufletul pătruns de revărsarea darurilor pogorîte asupra lui de acolo, de sus. Împăratul și-a potrivit sufletul virtuților supreme, luîndu-se după modelul acelei împărății din altă lume, el n-a fost ca alți conducători sclav al poftelor, deci nevrednic de titlul de împărat. Căci cum își va putea exercita puterea ca stăpîn absolut unul care a ajuns robul plăcerilor rele, un afemeiat împătimit, rob al cîștigului pe căi necinstite, irascibil și mînios, rob al diavolilor setoși de sînge și al duhurilor ucigătoare de suflet?

VI. Dumnezeu a dăruit pe împăratul Constantin cu cununa sărbătoririi a 30 de ani de domnie, ca răsplată pentru faptele sale bune, dar aceasta nefiind suficient a hotărît să o prelungească cît mai mult posibil și chiar în marele veac al veșniciei. Lui i-a descoperit Dumnezeu mîntuitorul însemn (= crucea), prin care el a biruit moartea, ca să iasă biruitor în lupta împotriva tuturor celor fără Dumnezeu, a dușmanilor, a barbarilor și chiar a diavolilor.

VII. Mai înainte oamenii erau înrobiți demonilor, pierzători de suflete, care prin nefericita urzeală a credinței în zei, i-au făcut să nu mai recunoască pe adevăratul Dumnezeu, înlocuindu-L cu zeii, care nu au nici un fel de existență; în schimb, pe Cel ce este, L-au neglijat cu totul, ca și cum nici n-ar fi. Ei au și persecutat și pus la chinuri pe cei care au rămas credincioși Dumnezeului adevărat. Dar, Împăratul suprem a oprit șirul nelegiuirilor săvîrșite, ridicînd pe cei umiliți și obidiți, prin alesul Său Constantin.

VIII. Constantin și-a dat seama că zeii trebuie îndepărtați din credința poporului chiar și fără forță militară, doar prin trimiterea unor

înalți demnitari în provincii, care, încrezători în puterea credinței lor, au stîrpit pretutindeni amăgirea aceasta și, în rîsetele mulțimii, au silit pe preoții acelei credințe să scoată la lumină, din cele mai întunecate cotoane, pe zeii lor, statuile din lemn, îmbrăcate în aur sau alt material prețios, ori din bronz. Împăratul a folosit forța militară numai pentru a distrage un templu din Fenicia (Liban), unde aveau loc perversiuni. Prin voia lui Dumnezeu s-a instaurat pacea în imperiu, războaiele au luat sfîrșit (de vreme ce se sfîrșise cu zeii), s-au terminat vărsările de sînge din anii de glorie ai smintitei credințe în zei.

IX. Comparație între starea de decădere a imperiului în vremea cînd domnea politeismul și cea înfloritoare de azi, cînd zeii au fost lichidați. Evlavia care se arăta atunci zeilor, nu se poate compara cu duhul de pace, care domnește azi în imperiu pretutindeni, cînd cruzimile între frați sînt înlăturate. Nici un zeu sau profet păgîn n-a fost în stare să proorocească peste veacuri venirea Mîntuitorului ori să arate propria lor părăsire. Constantin a biruit puhoiul vrăjmașilor cu ajutorul semnelor crucii și prin invocarea ajutorului lui Dumnezeu. Drept recunoștință el a înălțat lui Dumnezeu mărețe edificii, atît în capitală, cît și în provincii (în Palestina Biserica Sfîntului Mormînt, a amenajat cîteva peșteri și alte locuri legate de viața Mîntuitorului, la Antiohia, o biserică unică prin amploarea și frumusețea ei, înscrisă într-un plan octogonal, în Bithynia și în alte părți). Ca răsplată pentru toate acestea el a fost dăruit de Dumnezeu cu o domnie lungă și cu urmași vrednici.

X. Mîntuitorul semn al crucii a făcut ca cei dornici de a-și desăvîrși viața să poată părăsi pe neînsuflețiții idoli și să ia aminte la învățăturile sfînte, mărturisind pe Cel aflat mai presus de toate, pe Creatorul cel nevăzut, adevăratul Dumnezeu. Dumnezeu unul este vestit întregii lumi și astfel a fost realizată unitatea tuturor supușilor imperiului. Asemenea unei călauze pricepute împăratul veghează sus, la cîrmă, îngrijindu-se ca vasul să nu se abată din cale, iar însuși Dumnezeu, împăratul suprem, și-a întins spre el dreapta, pînă ce l-a făcut să biruie toți vrăjmașii și potrivnicii, sporindu-și domnia întru mulțime de ani.

În rezumat, Discursul festiv la aniversarea a 30 de ani de domnie ar cuprinde¹⁵ trei părți principale, precedate de un prolog. În prima parte (cap. I-III) se vorbește de rolul Suveranului (Împăratului) Suprem, despre Logos și despre împărat la această aniversare. În partea a doua (cap. IV-VI) sînt arătate darurile Logosului, de care se bucură împăratul și care e recompensat de Dumnezeu cu o sărbătorire măreață. În sfîrșit, în ultima parte (cap. VII-IX) se arată biruințele Logosului și ale împăra-

15. Idem, *op. cit.*, p. 36-37.

tului ca trimis al lui Dumnezeu, care au fost de folos întregii omeniri. Ultimul capitol (al X-lea), cuprinde mulțumirile aduse de împărat lui Dumnezeu pentru pacea și unitatea instaurate în imperiu.

Cu toate că Eusebiu promite la începutul lucrării să urmeze o cale nouă, totuși *Laus Constantini* are caracterul unui *encomion*, construit pe tema victoriei și a aniversării¹⁶. Conform normelor artei retorice, *Laus Constantini* proslăvește la împăratul Constantin: *virtus, clementia, pietas și iustitia*¹⁷, în contrast cu *crudelitas, vis, libido și superbia* dușmanilor. Discursul este de așa manieră construit, încât în fiecare din cele trei secțiuni intervine Dumnezeu-Logosul, iar împăratul, în tema victoriei (biruinței) și a aniversării. Eusebiu a intenționat, fără îndoială, să aibă o împărțire în trei și fiecare parte la rîndul ei, divizată în trei teme, pentru a simboliza tainica Treime, din care se compune numărul trienal, teorie expusă pe larg în cap. VI, 10, 11–18.

Discursul a fost apreciat de învățații moderni ca o lucrare care fixează pentru prima oară în chip clar «filosofia politică a imperiului creștin, acea filosofie a statului, care s-a menținut în cursul mileniului de absolutism bizantin»¹⁸. El ar înfățișa figura ideală a împăratului creștin și împreună cu *Vita Constantini* ar trasa liniile fundamentale ale doctrinei creștine cu privire la putere, la împărat și imperiu. Ambele lucrări sînt semnificative și pentru cercetarea teologiei politice a lui Eusebiu¹⁹, dar cheia pentru înțelegerea acestei teologii politice ar reprezenta-o mai ales *Laus Constantini*²⁰. Pentru Fr. Winkelmann LC ar fi numai o operă de teologie²¹.

16. Jean Gagé, *Σταυρός νικητοῦς, la victoire impériale dans l'empire chrétien*, Revue de l'histoire et de philosophie religieuse, 1933, p. 393; cf. Drake, *op. cit.*, p. 37.

17. *Laus Constantini* V, 4: *σάρων, ἀγαθός, δίκαιος, ἀνδρείος, εὐσεβής, φιλόθεος*; Heikel, *Eusebius Werke I*, p. 204, r. 20–21. Acestea sînt virtuțile cardinale ale împăraților romani începînd cu Augustus; v. M. P. Charlesworth, *The virtues of a Roman Emperor: Propaganda and the Creation of Belief*, Proceedings of the British Academy, 1937, p. 105–133; R. Storch, *The Eusebian Constantine*, Church History, 40, 1971, p. 145–155.

18. Norman H. Baynes, *Eusebius and the Christian Empire*, Annales de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales (Mélanges Bidez), 2, 1934, p. 13–18; retipărit în *Byzantine Studies and other Essays*, London, 1955, p. 168–172 (aici p. 168); William Seston, *Constantine as a Bishop*, p. 129: «*Laus Constantini* este un fel de manifest al filosofiei politice a imperiului creștin».

19. R. Farina, *Impero e Imperatore*, p. 15, 22.

20. Hans Georg Opitz, *Euseb von Cäsarea als Theologe*, Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche, 34, 1935, p. 15.

21. Fr. Winkelmann, *Konstantins Religionspolitik*, p. 241.

DE SEPULCHRO CHRISTI (SC)

Planul lucrării. Concepția lucrării este mai puțin complicată și ar reprezenta după unii cercetători²² nu un discurs, ci un tratat teologic, cu caracter apologetic, prezentat de Eusebiu împăratului cu prilejul sfințirii Bisericii Sfântului Mormînt. Scopul principal ar fi justificarea construirii de către Constantin a acestei Biserici, care fusese criticată de dușmanii împăratului. Folosirea cuvintelor *ἐν τῷ βασιλικῷ τῷδε... συγγράμματι* (= în această compoziție – carte – regală XI, 1) și evitarea cuvîntului *λόγος*, caracteristic pentru «discurs», ar justifica această ipoteză. Heikel arată²³ că *σύγγραμμα* n-a fost totdeauna folosit cu sensul de «compunere», «carte», în opoziție cu «discursul», ci că el desemna proza în comparație cu poezia. Fraza de început din capitolul XI ar deveni, astfel, o simplă propoziție de tranziție, în care Eusebiu explică destul de clar materialul pe care-l adaugă la lucrarea sa imperială și oficială²⁴. Cum se va vedea din conținut, lucrarea nu este un *encomion*.

XI. Eusebiu arată scopul lucrării în felul următor: «În ceea ce privește trofee de victorie (crucile) asupra morții, înălțate în casele de rugăciune și templele sfințite sau mărețele și luxoasele basilici, mari realizări la scară imperială, pe care le-ai ridicat în onoarea amintirii veșnice a mormîntului Mîntuitorului și al căror temei nu este clar în ochii tuturor... Cei care în orbirea sufletului lor sînt ignoranți în lucrările divine, privesc acestea ca ceva ridicol și demn de luat în rîs, socotind, într-adevăr, surprinzător și nedemn pentru un împărat, atît de mare, să-și risipească zelul pentru niște morminte și monumente dedicate celor morți... Pe deplin convins, mărite împărate, de faptul că aceste lucruri te bucură și îți fac plăcere, doresc acum să arăt tuturor în cuvîntul meu temeiurile și cauzele lucrărilor tale pioase» (SC, XI, 1, 2, 3, 7). În același timp, Eusebiu adaugă la acest scop special, un altul mai larg: Biserica Sfântului Mormînt este simbolul misiunii divine a împăratului: «Doresc cu tărie să mă fac interpretul intențiilor tale și să devin vestitorul sufletului tău iubitor de Dumnezeu și să învăț tot ceea ce este potrivit și necesar pe cel ce dorește să afle principiile după care Dumnezeu, Mîntuitorul nostru, își exercită puterea Sa, rațiunile pentru care Cel care preexista și avea grijă de tot universul a coborît după multă vreme la noi, din cer, luînd trup omenesc și a mers pînă acolo, încît s-a supus puterii morții. Voi vorbi apoi de viața Lui nemuritoare de după aceasta și despre învierea din morți, arătînd nu numai cauzele, dar și demonstrația logică și învățămintele luminoase, necesare celor care au nevoie de ele» (XI, 7).

22. Quasten, *Initiation aux Pères*, p. 463.

23. Heikel, *Kritische Beiträge*, p. 82.

24. Drake, *In Praise*, p. 44.

Logosul este intermediar între Atotputernicul Dumnezeu și umanitate; El controlează direct lumea creată, dar se află într-o strânsă legătură cu Tatăl, împărtășindu-Se de cele mai intime și mai negrăite atribute ale Acestuia.

XII. Logosul nu este identic cu Înalta putere nemăsurată, dar porcede din Ea, din împărăteasca dumnezeire a Tatălui, ca o odraslă bună a unui părinte bun, așa cum cuvântul izvorăște în chip tainic din intelect. Logosul este mijlocitor între Tatăl și lume, așa cum cuvântul este intermediar între minte (intelect) și cei din jur.

XIII. Logosul a coborât pe pământ pentru a îndrepta pe un om căzut în politeism, care a ajuns să cinstească pe zei, aducându-le jertfe și zidindu-le temple și sanctuare. În schimb, singurul și adevăratul Logos al lui Dumnezeu, Împăratul și Creatorul a toate ajunsese să nu mai însemne nimic.

XIV. Logosul a luat trup omenesc, întrucît esența Sa dumnezeiască, imaterială și nevăzută nu putea să se arate unor ființe, care, căutînd pe Dumnezeu în creație, aici jos pe pământ, nu mai erau în stare (sau le lipsea voința) să contemple pe Izvoditorul și Creatorul tuturor lucrurilor, altfel decît sub chipul și înfățișarea omenească.

XV. După ce s-a folosit de trup în atingerea scopului Său, Logosul a lăsat ca acest trup să moară pentru a convinge pe oameni de adevărul morții, dar și de cel al învierii. Folosind alt mijloc al sfîrșirii vieții Sale pe pământ, n-ar fi putut libera omenirea, supusă morții, de cătușele propriei ei naturi, n-ar fi fost urmat de oamenii de pe toată fața pământului și n-ar fi putut convinge pe ucenicii Săi să nu se teamă de moarte.

XVI. Dovada operei Logosului în lumea romană se arată în răspîndirea învățaturii Sale și în soarta persecutorilor. Statul roman și învățătura lui Hristos au prins a înflori împreună și au izbutit să le împace pe toate, căci, în timp ce puterea Mîntuitorului nostru a nimicuit diversitatea de principii și pluralitatea zeilor, s-a realizat și unitatea imperiului, prin aceea că puterea Romei a supus popoarele, adunîndu-le laolaltă, iar mîntuitoarea noastră învățatură i-a înlesnit și netezit calea.

XVII. Pieirea persecutorilor vrăjmași lui Dumnezeu, hotărîți să nimicească, pe de o parte, bisericile și zidirea atîtor locașuri de cult creștine, pe de altă parte, este o dovadă a puterii lui Dumnezeu în zilele noastre. Acesta este un fapt, pe care numai Mîntuitorul nostru s-a dovedit în stare să-l săvîrșească.

XVIII. Constantin însuși poate să dea mărturie de ajutorul și sfaturile primite de la Mîntuitorul, atît în vremuri de primejdie, cît și în organizarea statului, în hotărîrile de interes general, în legislație, prin care s-a înviorat viața. Pentru toate acestea împăratul a hotărît să ridice un locaș

de rugăciune, închinat biruinței asupra morții, care să fie un templu sfânt al Dumnezeuului celui sfânt, oferindu-i și daruri minunate.

Parcurgînd conținutul capitolelor ne dăm seama că *Sepulchrum Christi* nu este un *encomion*, deoarece despre Constantin nu se vorbește decît în introducere și încheiere. Pare deci verosimilă opinia, potrivit căreia *Βασιλικὸν σύγγραμμα* este un tratat teologic, destinat cititorilor păgîni, pentru a-i introduce în credința creștină. În el se rezumă, de fapt, primele trei cărți ale Theophaniei, adaptate la situația pe care Eusebiu o avea în vedere²⁵. Alții au văzut în această lucrare un fel de predică²⁶, sau predică-panegirică²⁷.

Ediții:

I. A. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. 193-259, sub titlul:

Εὐσεβίου Παμφίλου εἰς Κωνσταντῖνον Βασιλέα τριακονταετηρικός.

O nouă ediție a textului a fost anunțată că se pregătește de către Fr. Winkelmann, *Annotationes...* (v. titlul complet mai sus, p. 45, n. 2)

Traduceri:

Richardson, *Life of Constantine*, vol. I, p. 581-610 (Drake, *In Praise*, precizează că această traducere după textul lui Heinichen are la bază una mai veche făcută la 1683 de un anonim, iar în 1845 a apărut din nou în chip anonim la Samuel Bagster and Sons Publishers).

Cea mai recentă traducere integrală cu comentariu este a lui Drake, *In Praise*, p. 83-127.

BIBLIOGRAFIE

N. H. Baynes, *Eusebius and the Christian Empire*, *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'histoire orientale (Mélanges Bidez)*, 2, 1934, p. 1-10 = *Byzantine Studies and other Essays*, London, 1955, p. 167-172.

25. Quasten, *op. cit.*, p. 464.

26. Drake, *op. cit.*, p. 39.

27. Jean Gagé *Le sermon-panégyrique qu'il prononça aux tricennalia du prince*, *Revue de l'histoire et philosophie religieuse*, 1933, p. 393.

H. A. Drake, *Eusebius' Oration to Constantine from Pagan Perspective*, în *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, III; idem, *When was the «De laudibus Constantini» delivered?*, *Historia*, 24, 1975, p. 345-356; idem, *In Praise*.

R Farina, *Impero e Imperatore*, p. 14-15, 22 și *passim*.

I. A. Heikel, *Kritische Beiträge*; idem, *Über die Handschriften von Eusebius Vita Constantini, Laus Constantini, Oratio ad sanctum coetum*, în *Nachrichten von der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Klasse*, 1885, p. 434-441.

Quasten, *Initiation aux Pères*, p. 462-464.

Wallace-Hadrill, *Eusebius*; idem, *The Work of Eusebius of Caesarea in the Light of Recent Researches*, în *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, III.

VIAȚA FERICITULUI ÎMPĂRAT CONSTANTIN

CUPRINSUL ISTORISIRII VIEȚII CELEI DUPĂ VOIA LUI DUMNEZEU A FERICITULUI ÎMPĂRAT CONSTANTIN

Cuprinsul cărții întâi

1. Înainte-cuvîntare: despre sfîrșitul lui Constantin.
2. Tot înainte-cuvîntare: despre suirea la domnie a fiilor săi.
3. Cum îi cinstește Dumnezeu pe împărații cei credincioși și cum îi nimicește pe tirani.
4. Dumnezeu l-a acoperit pe Constantin cu cinste.
5. De-a lungul celor treizeci de ani cît a ținut singur frîiele împărăției, Constantin a domnit cu credință pînă după împlinirea vîrstei celor șaizeci de ani.
6. A fost rob al lui Dumnezeu și biruitor peste neamuri.
7. Comparație cu Cyrus, regele perșilor, și cu Alexandru al macedonenilor.
8. Constantin a stăpînit peste aproape întreg pămîntul.
9. A fost fiul evlavios al unui împărat și a lăsat domnia în urma sa unor fii de împărat.
10. Despre trebuința și folosința de suflet a istorisirii de față.
11. Ea nu va povesti aici decît numai faptele lui Constantin plăcute lui Dumnezeu.
12. Asemenea lui Moise, Constantin a fost crescut în sălașurile tiranilor.
13. Cum n-a suferit Constanțiu, tatăl său, ca oamenii lui Dioclețian, ai lui Maximian și Maxențiu, să-i prigonească pe creștini.
14. Cum a umplut Constanțiu, părintele său, cămările vistieriei – după ce mai înainte fusese rușinat de Dioclețian din pricina sărăciei sale – și cum a înapoiat el banii celor ce îi aduseseră.
15. Despre prigoana stîrnită de ceilalți.
16. Cum a lăsat Constanțiu să se creadă că ar fi un slujitor al idolilor și cum a izgonit el pe cei ce se arătaseră gata să aducă jertfe, păstrînd, în schimb, mai departe la palat pe aceia care preferaseră să-și mărturisească credința.
17. Despre înclinarea lui de cuget spre creștinism.
18. După căderea de la domnie a lui Dioclețian și a lui Maximian, Constanțiu a rămas întîiul cu titlul de Augustus, bucurîndu-se și de dăruirea lui cu urmași.
19. Cum – mai de mult, pe cînd era abia tînăr – a sosit fiul său Constantin împreună cu Dioclețian în Palestina.
20. Cum s-a întors Constantin înapoi la tatăl său din pricina uneltirilor lui Dioclețian.
21. La moartea lui Constanțiu, Constantin – fiul lui – rămîne împărat.
22. Cum – după funeraliile lui Constanțiu – l-a aclamat armata pe Constantin cu titlul de Augustus.
23. Scurtă evocare a căderii tiranilor.
24. Cum – prin voia lui Dumnezeu – a ajuns să împărățească Constantin.
25. Biruințele lui Constantin asupra barbarilor și britanilor.
26. Cum s-a gîndit el să elibereze Roma de Maxențiu.

27. Cum – luînd el aminte la prăbușirea închinătorilor la idoli – a hotărît Constantin să îmbrățișeze creștinismul.
 28. Cum – în chip de răspuns la rugăciunea lui – i-a dat Dumnezeu să aibă următoarea vedenie: o cruce luminoasă – apărută pe cer în miezul zilei – și o scriere care îl îndemna să învingă prin acel semn.
 29. Cum i s-a arătat lui Hristosul lui Dumnezeu în somn, poruncindu-i să se folosească în războaie de un însemn făcut după chipul crucii.
 30. Întocmirea acestui semn al crucii.
 31. Descriere a însemnului în chip de cruce, astăzi numit de romani *labarum*.
 32. Cum a citit Constantin Sfintele Scripturi după ce mai înainte fusese catehizat.
 33. Viața de desfrîu dusă de Maxențiu la Roma.
 34. Cum și-a luat zilele femeia unui înalt demnitar ca să nu alunece în desfrîu.
 35. Prăpădul abătut de Maxențiu asupra poporului de la Roma.
 36. Solomoniile lui Maxențiu. Foamete la Roma.
 37. Înfrîngerea oștilor lui Maxențiu în Italia.
 38. Moartea lui Maxențiu la podul de peste Tibru.
 39. Intrarea lui Constantin în Roma.
 40. Despre statuia lui cu cruce și despre inscripția ei.
 41. Provinciile sînt cuprinse de bucurie. Dărniciele făcute de Constantin.
 42. Cinstirea episcopilor. Zidiri de biserici.
 43. Faptele de bine săvîrșite de Constantin față de cei sârmani și nevoiași.
 44. Constantin ia parte la sinoadele episcopilor.
 45. Stăpînirea lui de sine față de cei rătăciți la minte.
 46. Biruințe asupra barbarilor.
 47. Vrînd să uneltească împotriva lui Constantin, Maximin moare. Moartea altora, de care Constantin află în urma unei revelații.
 48. Serbarea primilor zece ani de domnie ai lui Constantin.
 49. Cum împila Licinius ținuturile Răsăritului.
 50. Cum a vrut Licinius să uneltească împotriva lui Constantin.
 51. Opreliștile puse de Licinius episcopilor. Împiedicarea ținerii de sinoade.
 52. Creștinii sînt surghiuniți și își pierd bunurile.
 53. Interzicerea adunării femeilor în biserici. Credincioșii sînt siliți să se roage în afara porților (cetății).
 54. Bărbatul care se împotriva aducerii de jertfă era izgonit din oaste, iar întemnițaților nu le mai era îngăduită hrana.
 55. Despre nelegiuirile, arghirofilia și viața de desfrîu a lui Licinius.
 56. Cum s-a hotărît el să înceapă o prigoană.
 57. Cum a ajuns Maximian cu trupul ros de puroaie și mîncat de viermi să scrie în sprijinul creștinilor.
 58. Cum a trebuit Maximin – prigonitorul creștinilor – să fugă și să se ascundă îmbrăcat în straie de sclav.
 59. Ros de boală și lovit de orbire, Maximin scrie în sprijinul creștinilor.
- Acestea sînt capitolele primei cărți.

DESPRE VIAȚA FERICITULUI ÎMPĂRAT CONSTANTIN

Întocmită de Eusebiu al lui Pamfil

Cartea întâi

1. 1. N-a trecut cine știe câtă vreme de când tot omul se veselise în serbări și în petreceri la împlinirea a tot soiul de decade – de fapt cea de a doua și cea de a treia – de la începutul domniei marelui împărat; n-a trecut cine știe câtă vreme de când noi înșine îi înălțasem biruitorului celui plin de strălucire imnuri de laudă la împlinirea a douăzeci de ani de cîrmuire, în mijlocul unei adunări de slujitori ai lui Dumnezeu; curînd aveam să-i împletim cu spusa noastră cununii și la împlinirea a treizeci de ani; ca ieri aveam să-i împodobim cu ele venerabilul creștet în chiar lăuntrul palatului... 1.2. Și iată că acum duhul nostru se pomenește descumpănit, dornic – pe de o parte – să i se adreseze cu vorbele de altădată, dar nemaștiind încotro să se întoarcă de multă uimire, care singură pune stăpînire pe el la contemplarea unei priveliști atît de tulburătoare. Fiindcă ori încotro ar scruta cu privirea – fie spre răsărit, fie spre apus, fie deasupra a toată întinderea pămîntului sau chiar pînă la cer – într-un fel sau în altul el n-ar afla decît chipul prea-fericitului împărat. 1.3. Pe pămînt, el ar vedea pe fiii lui acoperind cu strălucirea lui întinderile toate, aidoma în aceasta unor luminători noi; ba chiar și pe el l-ar afla încă viu și în plină putere, cîrmuind viețile oamenilor cu și mai multă autoritate decît înainte, înmulțit în fiii care l-au moștenit.

Aceștia fuseseră mai demult făcuți părtași la vrednicia cezară; acum, însă, iată-i pe de-a-ntregul pătrunși (de duhul părintesc) prin virtutea credinței în Dumnezeu, și, în țemeiul extraordinarelor calități ale părintelui lor, recunoscuți ca împărați și auguști în toată puterea cuvîntului.

2. 1. Și mare este uimirea care ne cuprinde duhul, văzînd cum un om pe care cu puțin timp în urmă îl puteam privi cu ochii noștri aici, în mijlocul nostru, în trupul său muritor, se poate mîndri – într-un chip cu totul de necrezut – cu locașurile lui împărătești, cu avuțiile, cu titlurile și cu imnurile, chiar și acum, cînd, săvîrșindu-se din viață, lucrarea firii ar trebui să dea de rușine tot ceea ce, străin de ea, se dovedește a fi de prisos! 2.2. De s-ar putea duhul nostru înălța pînă-n cereștile bolți, chiar și acolo

ar trebui el să-și înfățișeze de trei ori fericitul suflet al împăratului sălășluind laolaltă cu însuși Dumnezeu, slobod de tot învelișul său muritor și pămîntesc, în veșmint de lumină strălucind aidoma fulgerului! Apoi, la gîndul că sufletul acesta a încetat a mai fi stînjinit de ostenele muritorilor (la care nu va mai lua parte nici chiar pentru un răstimp nespus de îndelungat) și că a fost învrednicit cu pururea floritoarea cunună a vieții celei fără de sfîrșit și cu nemuirea – fericita (moștenire a) veșniciei – va fi, desigur, cuprins de uimire (ca unul ce nu-i mai mult decît un biet duh muritor), nemaisimțindu-se în stare să rostească vreo vorbă, conștient fiind de propria-i neputință, și, ca atare, impunîndu-și singur verdictul tăcerii și trecînd Cuvîntului Celui mai puternic decît el, și a-toate-cuprinzător, cinstea de a Se întrece în cîntări de laudă; Lui, Celui Care – fiind singur fără de moarte și Cuvînt al lui Dumnezeu – singur este în măsură să-și întărească vorbele spre încredințare.

3. 1. Prin mijlocirea lor, ne-a și prevenit El că aceia care-L vor proslăvi – precum și cei ce-L vor cinsti – vor fi, în schimb, covîrșiți cu duhovniceștile daruri, în vreme ce aceia care se vor fi hotărît să-I fie potrivnici și dușmani nu vor lucra decît spre nimicirea propriilor lor suflete. Odată cu asta, El a întărit în chip nemincinos făgăduința cuprinsă în cuvintele Sale cum că va face ca sfîrșitul vieții tiranilor celor fără Dumnezeu și potrivnici lui Dumnezeu să fie înspăimîntător, pe cînd slujitorului Său, avea să-i facă de rîvnit și de proslăvit, pe lîngă viață, pînă și moartea, dovedindu-l vrednic de pomenire și de un monument nu pieritor, ci dimpotrivă, nepieritor. 3.2. Adevărat este că natura muritoare (a oamenilor) și-a înjghebat un soi de consolare pentru sfîrșitul ei supus morții și pieirii: anume, prin consacrarea de imagini, oamenii și-au închipuit că vor putea dărui amintirii înaintașilor lor onoruri nepieritoare. Unii, prin ceruitele culori ale picturii celei cu jocuri de umbre, alții în statui făcute din materie fără viață, au întocmit chipuri de oameni – în timp ce alții, iarăși săpînd cu litere adîncite în tăblii [de piatră] și pe stîlpi – și-au închipuit că vor putea astfel sorti virtuțile celor cinstiți de ei unei amintiri pururi – dăinuitoare. Dar toate acestea erau și ele supuse morții, și, cu trecerea timpului, trebuiau și ele să-și afle sfîrșitul; de altminteri, acelea nu erau decît tot atîtea înfățișări ale unor trupuri pieritoare, iar nu mărturii închipuind nemuritorul suflet. Totodată, unora ce nu știau să-și pună nădejdea într-un bine aflat dincolo de năpraznicul sfîrșit al muritoarei lor vieți, lucruri ca acestea puteau să li se pară mulțumitoare. 3.3. Dumnezeu, însă – Dumnezeul deopotrivă mintuitor al tuturor – a rostuit la Sine iubitorilor credinței bunuri care covîrșesc închipuirile noastre muritoare, chiar dacă dînd aici, în chip de arvună, abia pîrga răsplătii, (și doar cît) spre a întări întrucîtva vederii ochilor noștri muritori nădejdea în nemuire. Vechi prevestiri

de-ale proorocilor, păstrate în scris, profețiseră cîndva aceste lucruri. Același lucru îl mărturisesc viețile bărbaților iubiți de Dumnezeu, care au luminat în vechime, în fel și chip, prin virtuțile lor, rămînînd neuitați în amintirea urmașilor lor. Or, același lucru l-au dovedit și vremile noastre, cînd, dintre toți bărbații care au apucat vreodată să stăpînească peste împărăția romanilor, singur Constantin a ajuns să fie în chip vădit iubit de Dumnezeu Cel a-toate-stăpînitor, făcîndu-se pentru toți oamenii o adevărată pildă de viață închinată lui Dumnezeu.

4. Faptul acesta l-a învederat – prin limpezi judecăți vădite – Dumnezeu Însuși, Cel proslăvit de Constantin, fiind necurmat alături de el atît la începutul cît și în cursul și la sfîrșitul domniei lui, și făcînd din el un învățător priceput în a ne da nouă, muritorilor, o pildă de credință în Dumnezeu. Într-adevăr, dintre toți stăpînitorii care vor fi existat cîndva și al căror nume ne va fi ajuns la auz, numai pe acesta l-a făcut El aidoma unui mareț luminător ceresc și unui vestitor cu răsunător glas al neînșelătoarei credințe; numai lui i-a învederat Dumnezeu – prin mulțimea bunătăților cu care l-a înzestrat – chezășia credinței dovedite.

5. În ce privește lungimea domniei, El l-a învrednicit de trei decade pline și de încă puțin pe deasupra, punîndu-i ca hotar al vieții lui de om numărul îndoit al acestor ani. Făcînd apoi din el un chip al propriei Sale stăpîniri monarhice, Dumnezeu i-a dat biruință peste toată ceata tiranilor, prefăcîndu-l într-un nimicitor al uriașilor vrăjmași ai lui Dumnezeu, care în sminteala cugetului lor înălțaseră armele necredinței chiar împotriva Supremului Împărat al întregii zidiri. Doar că în timp ce aceștia din urmă au licărit – ca să spunem așa – numai pentru puțin timp, ca apoi îndată să se stingă, Dumnezeu Cel Unul și același l-a încins pe slujitorul Său (care avea să se lupte singur cu atît de mulți) cu armura (unei puteri) închipuind-o pe cea dumnezeiască, curățînd – prin mijlocirea lui, – lumea noastră, a pămîntenilor, de puzderia celor fără Dumnezeu, și – pentru că acela era în drept să mărturisească în auzul tuturor, cu glas tare, că știe cine este adevăratul Dumnezeu și că se leapădă de sminteala cinstirii unora ce nu ființează nicidecum – așezîndu-l tuturor neamurilor dascăl al credinței în Dumnezeu.

6. Or, așa a făcut Constantin, și așa a dat el de știre (lumii), ca un slujitor credincios și bun ce era, numîndu-se și mărturisindu-se fățiș rob și slujitor al împăratului Celui mai presus de toate; iar Dumnezeu n-a zăbovit a-i răspunde pe potrivă, așezîndu-l domn și stăpînitor, singur biruitor de neînvingător și întotdeauna bucuros să poată închina un monument amintirii unei biruințe asupra vrăjmașilor; un împărat cum nu ne-a ajuns la auz să fi fost vreodată unul, chiar din cele mai vechi timpuri. Atît de iubit de

Dumnezeu și de trei ori fericit, atât de credincios și de ajutorat în toate, încît i-a fost foarte ușor să supună popoare mai multe decît înaintașii săi și să-și depene domnia nestînjinit chiar pînă în cea din urmă clipă.

7. O veche tradiție stăruie să ni-l înfățișeze pe Cirus al perșilor drept cel mai strălucit împărat cunoscut vreodată. Totuși, nu la așa ceva ni se cade nouă să luăm aminte, ci la felul cum a luat sfîrșit lunga viață a acestuia; or, tocmai, se zice că el n-a avut parte de o moarte bună, ci dimpotrivă, de una nefericită și rușinoasă, adusă de mîna unei femei. Pe de altă parte, urmașii elinilor (de altădată) ni-l preamăresc pe macedoneanul Alexandru sub motiv că el ar fi supus popoare fără număr și de tot soiul, adăugînd însă și faptul că el s-a stins năpraznic, pradă desfrului și beției, înainte de a fi ajuns bărbat în toată puterea cuvîntului. Or, viața lui s-a sfîrșit la numai treizeci și doi de ani, din care partea de domnie n-a fost mai mare de o treime. Alexandru se năpustea ca furtuna, trecînd totul prin sînge și aducînd jugul neiertător al robiei peste un întreg popor sau peste o întregă cetate. Abia ajuns în floarea tinereții, a și trebuit să-și plîngă iubitul, ca apoi îndată să cadă pradă soartei nemiloase care l-a răpit fără a-i îngădui să aibă parte de urmași, ca pe un ins fără căpătii, ca pe un vîntură-lume rătăcit pe pămînt străin și dușman, numai ca să nu-și mai poată revărsa urgia asupra neamului omenesc. Îndată după aceea împărăția lui s-a îmbucătățit, fiecare dintre credincioșii săi slujitori trăgîndu-și și zmulgînd din ea pentru sine cîte o bucată.

Și unul ca el poate totuși să fie cîntat cu asemenea înfocare!

8. 1. Or, împăratul nostru a început să domnească la vîrsta cînd tocmai macedonul se sfîrșea, și și-a înmulțit anii vieții pînă la îndoitul vîrstei aceluia, iar pe cei ai domniei, pînă la de trei ori (domnia aceluia). 1.2. Oastea el și-a întărit-o prin porunci blînde și chibzuite pătrunse de duhul evlaviei, și, în fruntea ei a ajuns pînă în țara britanilor și pînă la popoarele care sălășluiesc undeva în mijlocul oceanului de la soare-apune; a supus pînă și întreg ținutul sciților cel fărîmițat spre miazănoapte între mil de neamuri barbare nestatornice; 1.3. iar după ce și-a întins stăpînirea pînă în cele mai îndepărtate locuri de la miazăzi pînă asupra blemizilor și a etiopilor înșiși, n-a mai stat la îndoială dacă să cucerească sau nu popoarele de la soare-răsare; 1.4. și, ajungînd pînă la marginile cele de pe urmă ale întregii lumi – adică pînă la inzii cei atît de departe și pînă la neamurile ce sălășluiesc în jurul întregului pămînt purtător de viață – a strălucit luminîndu-le cu razele credinței și a supus totul în cale; demnitari ai locurilor, guvernatori, satrapi, regi ai multor neamuri barbare i se plecau de bunăvoie și trimiteau la el solii cu daruri, socotind faptul de a face cunoștință cu el și prietenia lui drept un bun neprețuit – pînă într-atît încît au ajuns să-i dedice la ei acolo, în semn de cinste, imagini pictate și

statui; dintre toți stăpînitorii (Romei), singur el, Constantin, a fost recunoscut și aclamat ca atare de ei toți. Iar el, cu împărăteasca tărie a spuse-lor sale, L-a propovăduit pe Dumnezeu întru toată sinceritatea.

9. 1. De altminteri, Constantin nu era omul care să facă lucrurile numai cu vorba pentru ca la faptă să dea înapoi. Încercat în toate virtuțile, el se putea de asemeni lăuda cu nenumăratele roade ale evlaviei. Știa să-și îndatoreze prietenii prin fapte de bine făcute din tot sufletul; a domnit dînd legi pătrunse de dragostea față de oameni, străduindu-se să-și facă domnia cît mai puțin împovăraătoare și cît mai binecuvîntată de către toți supușii, pînă ce Dumnezeu cel cinstit de el a încins cu cununa nemuririi pe acela care se ostenise în dumnezeieștile înțeleștări atîta lungime de vreme și l-a mutat de la domnia cea pămîntească la viața cea fără sfîrșit, pe care El a pregătit-o la Sine sufletelor celor ce s-au sfințit. Pe de altă parte, ridicîndu-i trei fii drept urmași la domnie 2. – fapt care amintește felul în care primise el însuși tronul de la părintele său, – moștenirea lui s-a transmis mai departe pentru un timp nedefinit, ca un bun părintesc, feciorilor și urmașilor acestora, prin legăturile firii. Însuși Dumnezeu l-a glorificat pe fericitul împărat – pe cînd acesta se mai afla încă printre noi – cu semnele dumnezeieștii Sale prețuiri, iar în clipa sfîrșitului l-a înzestrat cu podoaba aleselor Sale avuții; fie-i, atunci, tot El și [adevărațul] cronicar, ca să-i poată săpa în stîlpii cerului lupte și biruințe, întru lungime de veacuri!

10. 1. În ceea ce mă privește, dacă tăcerea îmi apare ca sigură și ferită de primejdii, a povesti niște lucruri astfel încît ele să poată fi socotite pe potriva fericirii de care a avut parte bărbatul acesta îmi pare o sarcină anevoioasă; însă pe de altă parte – dacă vrem să ne izbăvim de învinuirea șovăielii și a delăsării – eu cred că se cuvine totuși ca, luînd pildă de la arta picturii cea tot de noi muritorii îndeletnicită, să închinăm amintirii acestui om iubitor de Dumnezeu un portret alcătuit din cuvinte. Or, ar fi într-adevăr rușinos pentru mine dacă nu i-aș închina zestrea mea de puteri – cît de mici ar fi acestea și cît de puțin prețuite – unui bărbat care, în necuprinsa lui evlavie, nouă tuturor a știut să ne facă cinste. 2. De aceea socot că ar fi foarte de folos (și chiar de trebuință) să alcătuiască această scriere închinată geniului unui împărat și totodată unor fapte plăcute lui Dumnezeu, împăratului celui mai presus de toate. Fiîndcă ar fi de mare rușine ca, în vreme ce amintirea lui Nero și a altor tirani încă și mai cumpliți, mai nelegiuți și mai vrăjmași lui Dumnezeu, a aflat oameni ce n-au șovăit să o aștearnă în scris și care, printr-o meșteșugită răstălmăcire a urîtelor lor fapte, le-au înzorzonat și le-au croit loc în scrieri de istorie întinse pe multe cărți, noi să-i trecem sub tăcere pe aceia pe care Dumnezeu-Însuși i-a socotit vrednici să aibă a face, să se bucure de vederea, de cunoștința și de prezența unui împărat atît de mare cum de-a lungul tuturor timpuri-

lor nu este de aflat! De unde rezultă pentru oricine – dar mai cu osebire pentru noi – că se cuvine să facem cunoscută rodnică veste a faptelor de bine tuturor oamenilor la care imitarea binelui este în măsură să stîr-nească fierbințeala dragostei de Dumnezeu. 3. Cei care au adunat și consemnat viețile unor bărbați nu tocmai însemnați precum și fapte lipsite de bune-urmări și străine folosului sufletesc, numai datorită simpatiei – sau, dimpotrivă, aversiunii lor față de cîte unii – ori, poate, ca să poată face caz de multa lor învățătură – au tămîiat în lăudăroșenia lor și cu meș-teșugul vorbelor lor, subiecte legate de fapte urite așa cum nu s-ar fi cuvenit să facă, și au devenit astfel – pentru toți cei care, cu ajutorul lui Dumnezeu, avuseseră mai înainte norocul de a nu se fi împărtășit de lucrarea faptelor rele – pilduitori de învățături nu tocmai bune și care ar fi meritat să piară în tăcerea uitării. 4. Or, stilul istorisirii mele – chiar de s-ar întîmpla să aibă de suferit din comparația cu măreția subiectului înșuși – va avea oricum de cîștigat în strălucire, chiar numai din simpla înșirare a unor fapte de merit; pe de altă parte, consemnarea unor istori-siri atît de plăcute lui Dumnezeu de bună seamă că nu va rămîne fără ecou, ci, dimpotrivă, tuturor celor cu o bună așezare sufletească le va pri-lejui o lectură cît se poate de folositoare.

11. 1. Majoritatea acțiunilor acestui om de trei ori fericit, faptele lui de arme, ca împărat, înclăștările și bătăliile purtate în războaie, vitejia, biruințele și trofeele zmulse dușmanului, precum și triumfurile de care a avut parte (sau – în vreme de pace – hotărîrile luate de el spre buna cîr-muire a statului și spre binele fiecărui ins), corpul de legi dat de el spre folosul bunei rînduiei a supușilor săi, precum și cele mai multe lupte purtate de el cu împărătească dîrzenie, de care toți scriitorii amintesc – eu cred că e bine să le trec cu vederea, de vreme ce rostul străduințelor ce-mi stau înainte este să povestesc și să trec în scris numai lucrurile care îln de acel fel de viață ce îi este plăcut lui Dumnezeu. 2. Cum însă și acestea sînt fără număr, eu voi alege dintre ele doar pe cele mai profita-bile și mai vrednice a fi amintite urmașilor noștri; ba încă și povestirea lor o voi face cît mai pe scurt, fiindcă, iată, prilejul de a-l cînta în voie, în toate chipurile cu putință, pe omul acesta cu adevărat fericit abia acum se lvește, el fiind cu neputință mai înainte vreme, datorită îndemnului de a nu fericii niciodată un ins înaintea morții sale, din cauza necunoscutelor întorsături ale sorții.

Fie-mi, dar, Dumnezeu într-ajutor, iar Cuvîntul cel ceresc să mă sprijine în această lucrare, umplîndu-mă de duh!

De acum mă voi așterne la scris începînd cu cea dintîi vîrstă a acestui bărbat.

12. 1. Există o veche istorisire care spune că, într-o vreme cînd poporul evreilor era amarnic împilat de un neam cumplit de tirani, Dumnezeu a binevoit către cei împilați și a făcut așa fel ca Moise, proorocul, încă prunc, să fie crescut chiar sub acoperișul palatelor tiranilor și chiar în mijlocul lor, proniindu-i astfel să se poată împărtăși din înțelepciunea lor. Cu trecerea timpului, Moise a ajuns la vîsta bărbăției și dreptatea celor împilați le-a venit acestora într-ajutor împotriva asupritorilor. Atunci a purces și proorocul lui Dumnezeu afară din sălașurile tiranilor, plinindu-și datoria față de voia Celui atotputernic; și s-a lepădat – atît în faptă cît și în vorbă – de tiranii care îl crescuseră, făcîndu-și prieteni numai pe cei care de fapt erau chiar frați și rude cu el. Așa l-a înălțat Dumnezeu pe Moise îndrumător al întregului popor, și tot așa i-a eliberat El pe evrei de sub jugul vrăjmașilor, urmărind neamul tiranilor cu pedepse trimise de El însuși. 2. Această veche istorisire, pe care cei mai mulți au primit-o doar ca pe un mit, a fost la început (doar) auzită de toată lumea; dar, iată că acum același Dumnezeu ne-a îngăduit nouă să vedem cu ochii noștri minuni noi, mai mari decît cele povestite în mituri și mai pătrunse de adevăr decît tot ce va fi ajuns mai înainte la auzul oamenilor. Tiranii timpurilor noastre s-au ridicat la luptă împotriva Dumnezeului celui mai presus de toate și I-au prigonit Biserica; atîta doar că în mijlocul lor se afla acum și Constantin – cel care în curînd avea să fie nimicitorul lor – încă tînăr și gingaș și chipeș, abia mijindu-i tuleile, așteptînd ascuns în sălașurile împilării (asemenea celui alt slujitor al lui Dumnezeu), fără însă a urma pilda celor fără Dumnezeu – chiar dacă era atît de tînăr. 3. Cu sprijinul Duhului lui Dumnezeu, buna lui zestre sufletească l-a ajutat să scape de acolo și să aleagă calea credinței și a vieții celei plăcute lui Dumnezeu, mai ales că și bunul zel al părintelui său fusese pentru copil un îndemn să urmeze binele. Doar și Constanțiu, părintele său – întrucît cuvine-se ca, venind vremea, să improspătăm și amintirea lui – a fost unul dintre cei mai de seamă împărați ai timpului nostru.

Iată de ce se și cade să ședem puțin de vorbă despre lucrurile care de la părinte venite¹, i-au înfrumusețat fiului zestrea.

13. 1. În anii celor patru împărați care-și împărțiseră cîrma domniei, Constanțiu a fost singurul care a avut o înțelegere a lucrurilor cu totul străină celorlalți, punînd pentru sine teme de dragoste din partea lui Dumnezeu, Cel mai presus de toate. 2. Încît în timp ce aceia sugrumau și sfîșiau Bisericile lui Dumnezeu din înalt pînă la pămînt, nimicindu-le locașurile de rugăciune pînă la a nu li se mai vedea nici temeliiile, acesta

1. «Ca de la părinte venite» nu există în text. L-am inserat considerîndu-l cerut de conceptul de fiu de la finele frazei. (n. tr.)

și-a păzit mâinile curate de pîngărirea cu astfel de nelegiuire, nevrînd să li se asemene în nici un fel și în nici un chip. Cei trei și-au pătat stăpîneștile tărîmuri căsăpînd bărbați și femei de același sînge și cu frica lui Dumnezeu; Constanțiu, în schimb, și-a păstrat sufletul nepătat. 3. Și s-au înrobit aceia în amestecătura răutății, mai întîi ei-înșiși, iar apoi și pe supușii lor, pe toți, dînd ascultare viclesugurilor puse la cale de duhurile rele, în timp ce acesta domnea răspîndind asupra alor săi pacea cea mai adîncă, îngăduindu-le să săvîrșească nestingheriți cele ce țin de cinstirea lui Dumnezeu. Iar cînd ceilalți împilau pe toată lumea cu cele mai grele dări, făcîndu-le viața de nesuferit și mai cumplită decît moartea, numai Constanțiu izbutea să înjghebe pentru supuși o domnie ferită de necazuri și senină; el singur arăta față de ei o grijă părintească niciodată dezmințită. 4. Nenumărate mai sînt și celelalte trăsături ale acestui bărbat, pe care toată lumea le laudă fără preget; eu însă voi aminti doar de două isprăvi, care vor trebui să mărturisească și pentru cele pe care nevoit sînt să le trec sub tăcere ca să pot ajunge la subiectul propus al scrierii mele, care așteaptă.

14. 1. Răspîndindu-se zvonul despre omenia și bunătatea acestui împărat și despre cît de plăcut ajunsese el să fie lui Dumnezeu, precum și că, de atîta grijă față de supuși, nu ajungea să agonisească bani în vistierie, împăratul, care se afla atunci pe treapta cea mai înaltă a puterii, a trimis la el solie să-l certe pentru nepăsarea arătată treburilor obștești și să-l ocărăscă pentru sărăcire, aducînd dovadă în sprijinul acestor spuse (tocmai) faptul că nu se învrednicise să strîngă în vistieria lui nici un ban. 2. Constanțiu i-a poftit pe solii împăratului să mai zăbovească puțină vreme acolo, după care a chemat la sine din toate ținuturile stăpînirii sale pe cei mai avuți dintre bogătași, cărora le-a spus că avea mare nevoie de bani și că sosise vremea în care se cuvenea ca fiecare dintre ei să-și dovedească de bună voie devotamentul față de împăratul său. 3. La auzul acestor cuvinte aceia s-au grăbit cu zor mare să-i umple vistieria cu aur, cu argint și cu alte scumpeturi, întrecîndu-se în dărnicie cu căutătura luminoasă și veselă – ca și cum de cine știe cîtă vreme nu-și doriseră altceva decît să-și poată dovedi bunul zel. 4. Apoi îndată i-a poftit și Constanțiu pe solii împăratului celui mare să privească comorile cu ochii lor, după care le-a poruncit să ducă mărturia celor văzute de ei aceluia care îl ocărăise pentru sărăcia lui, și să adauge că de mare nădejde este² să te gospodărești altminteri decît iscînd în jurul tău suspine și decît agonisind averi pe căi nedrepte, precum și că toate cele ce le adunase el atunci se aflau acolo de mult, la stăpînii acestor avuții, ca tot atîtea (comori) ale sale încredințate spre pază unor străjuitori credincioși. 5. Solii s-au minunat nespuse de

asemenea întâmplare; dar după plecarea lor, a chemat împăratul acesta atât de iubitor al oamenilor din nou la sine pe stăpînii avuțiilor, zicîndu-le – după cîte se pare – să și le ia înapoi pe toate și să se ducă la casele lor, desigur fără a uita să-i laude pentru ascultarea și zelul dovedit.

6. Această întâmplare mărturisește despre bunătatea sufletească a lui Constanțiu. Următoarea va aduce limpede mărturie despre buna lui cinstire de Dumnezeu.

15. Din porunca stăpînirii, în toate colțurile pămîntului mai-marii așezați în fruntea popoarelor îi prigoneau pe credincioșii lui Dumnezeu. Or, iată că tocmai de prin împărăteștile locașuri aveau să iasă la lumină, înaintea oricăror altora, mucenicii cei plăcuți lui Dumnezeu, purtînd pînă la capăt întreaga luptă pentru dreapta lor credință și înfruntînd pentru ea de bunăvoie chiar focul, securea sau apa mării, precum și toate celelalte chipuri ale morții. Curînd, în curțile împărătești aflate pretutindeni a început să se facă simțită lipsa bărbaților credincioși – lucru care pe cei răspunzători i-a lipsit mai abitar de ocrotirea lui Dumnezeu, de vreme ce a-i prigoni pe credincioși însemna totodată a înăbuși rugăciunile înălțate de aceia în sprijinul lor.

16. 1. Numai Constanțiu a dat ascultare unui gînd înțelept și cuvios, purcezînd la un lucru de necrezut și a cărui înfăptuire stîrnește uimirea: anume, el a poruncit tuturor oamenilor săi (începînd chiar cu cei aflați în slujbele palatului și pînă la demnitarii în funcție) să se hotărască – fie a jertfi demonilor (în care caz puteau rămîne mai departe în preajma sa, păstrîndu-și rangul neatins), fie să nu le aducă jertfă (în care caz porțile sale aveau să le rămînă închise iar ei aveau să fie izgoniți pînă departe și lipsiți de ocrotirea sa). 2. Oamenii s-au împărțit, trecînd unii deoparte, alții de cealaltă parte, și dîndu-și fiecare în vileag felul alegerii. Atunci le-a dezvăluit și omul acela minunat gîndul ascuns de el în spatele șiretlicului, unora punîndu-le în lumină lașitatea și egoismul, altora – în schimb – aducîndu-le foarte mare laudă pentru statornicia lor înaintea lui Dumnezeu; după care, pe cei dintîi – de vreme ce fuseseră în stare să-și trădeze Dumnezeul – nu i-a mai socotit vrednici să dea ochii cu împăratul lor (într-adevăr, cum și-ar fi putut păzi credința față de împărat unii cărora le fusese dată în vileag nerecunoștința față de Cel de sus?). Ca atare, el a decretat că aceștia vor trebui să părăsească curtea împărătească și să plece cît mai departe; despre ceilalți, în schimb – pe care însuși adevărul îi dovedise vrednici de (dragostea lui) Dumnezeu – a socotit Constanțiu că tot astfel se vor purta ei și cu împăratul lor, și, drept urmare, i-a rînduit în garda sa de corp și le-a dat în grijă pînă și veghea împărăției însăși, lăsînd să se înțeleagă că din astfel de oameni se cade să ne facem noi priie-

tenii și oamenii de casă cei mai apropiați și de nădejde, prețul lor întrecând cu mult pe acela al unor cămări pline de neasemuite comori.

17. 1. Am arătat deci, pe scurt, amintirea lăsată în urma sa de tatăl lui Constantin. De ce fel de sfârșit a avut el parte după ce s-a arătat astfel lui Dumnezeu și câtă deosebire a vădit Dumnezeu, Cel cinstit de el, între el și ceilalți părtași la împărăție, își va putea da seama oricine va lua aminte la natura acestor întâmplări. 2. Într-adevăr, după dovezile de pricepere în arta de a cîrmui, aduse de el de-a lungul multor ani, după ce recunoscuse drept singur Dumnezeu pe Acela aflat deasupra tuturor, după ce-și ridicase glasul împotriva puzderiei de zeități a celor fără Dumnezeu, și, prin rugăciunile celor cucernici³, își încinsese întreaga casă (cu un zid protegitor). Constanțiu a continuat să viețuiască în liniște, fără tulburare – (părtaș făcîndu-se singurului) lucru socotit de unii ca însemnînd fericirea, anume faptul de a nu avea cugetul încărcat, precum și acela de a nu fi împovărat conștiința altora. 3. Astfel a continuat el a cîrmui tot timpul cît a avut parte de domnie, în chip statornic și fără tulburare, dăruindu-și întreaga familie – copiii, soția și pe toți cei ai casei⁴ – Dumnezeului Celui unul, împăratul tuturor, și făcînd ca mulțimea celor aflați înlăuntrul zidurilor palatului să nu poată fi socotită cu nimic mai prejos de o Biserică a lui Dumnezeu – printre ei aflîndu-se și slujitori ai lui Dumnezeu care nu conteneau să înalțe rugăciuni⁵ pentru împărat. Faptele acestea numai la el, la Constanțiu, se petreceau – într-o vreme cînd, pe alte meleaguri, poporului iubitor de Dumnezeu nu-i era îngăduită nici măcar purtarea numelui (de creștin)!

18. 1. Curînd după aceea l-a răsplătit Dumnezeu așa încît să aibă parte chiar de cea mai înaltă treaptă a puterii împărătești. N-aș putea spune cum s-a întîmplat; dar cei care în acea vreme dețineau rangul cel dintîi, au abdicat de la domnie; or, această răsturnare de situație s-a petrecut nu cu mult peste un an de la începutul prigoanei Bisericilor. Așa a fost aclamat Constanțiu singur drept Augustus și «Cel Pios», și asta după ce mai înainte se învrednicise de purtarea cununei cezare și i se recunoscuse întîietatea în rîndul celorlalți. Cum spun: după întîia lui călire în astfel de treburi, a dobîndit Constanțiu și podoaba celei mai înalte trepte a ierarhiei romane, numit fiind împărat cu precădere între cei patru care fuseseră proclamați apoi. 2. Pe lîngă aceasta el singur se mai deosebea de toți ceilalți împărați și prin mulțimea urmașilor, fiindcă a dat viață unui mare număr de fii și fiice. Iar cînd, în cele din urmă, dînd

3. Sau creștinilor. (n. tr.)

4. Slujbașii și demnitarii de diverse ranguri de la curte.

5. Termenul λατρεία, prezent aici, se referă de fapt la practicarea unor slujbe religioase. (n. tr.)

soartei cuvenita plată, a ajuns la vârsta împlinirii bătrâneților și a fost să se săvârșească din viață, atunci iarăși i s-a înfățișat Dumnezeu în chipul unui făptaș de lucruri minunate, rînduindu-l pe Constantin să fie – dintre toți copiii-întîiul la căpățiul celui ce trăgea să moară, spre a primi de la el moștenirea domniei.

19. 1. Iată-l deci pe Constantin ajuns pe aceeași treaptă cu ceilalți părtași la cîrma împărăției și – cu o vorbă a proorocului de altădată al lui Dumnezeu – viețuind în mijlocul lor. De altfel, Constantin fusese socotit de ei vrednic să primească înalta cinste încă din anii cînd abia pășise din vârsta copilăriei în aceea a fecioriei: noi înșine l-am putut vedea străbătînd ținutul⁶ Palestinei în tovărășia celui mai vîrstnic dintre împărați; oricine poftea l-a putut limpede vedea șezînd de-a dreapta acestuia, dînd încă de pe atunci o pildă de cumpănire împărătească. 2. Nimeni nu i-ar fi putut șede alături în ce privește frumusețea și farmecul, precum și în ce privește înălțimea (și proporțiile) trupului⁷; iar tinerii de vârsta lui îl știau de frică, atît de vînjos era, atîta era de puternic. Numai că zestrea lui sufletească îi întrecea cu mult calitățile trupesti: înainte de orice, își înveșmîntase sufletul cu podoaba cumpătării, căreia mai apoi se pricepuse să-i dea o neasemuită strălucire prin marea lui cultură, prin înnăscuta lui putere de judecată și prin înțelepciunea cu care îl dăruise Dumnezeu.

20. 1. Atît de mîndru de toate aceste lucruri, atît de vînjos, atît de chipeș⁸ și plin de istețime cunoscîndu-l stăpînitorii de atunci pe tînăr, fost-au cuprinși de pizmă și de teamă, socotind că apropierea lui ar putea însemna pentru ei o amenințare; încît într-ascuns au și început să uneltească împotriva lui, ferindu-se, totuși, să-l sortească morții fățiș, anume de frica tatălui. 2. Dîndu-și tînărul seama cum ședeau lucrurile (ițele uneltirilor îi apăruseră în două rînduri, prin voia lui Dumnezeu, ca la lumina zilei), și-a aflat scăparea în fugă, făcîndu-se și într-aceasta asemenea marelui prooroc Moise. Dar în toate el îl avea de partea sa pe Dumnezeu, iar Acesta îi purta de grijă ca să-i poată urma tatălui la împărăție.

21. 1. Deci izbăvindu-se în ultima clipă din mrejele uneltitorilor, a ajuns Constantin la tatăl său într-o goană, și a mai zăbovit alături de el, fiindcă la aceeași vreme zilele părintelui se apropiau de sfîrșit. Văzîndu-și Constanțiu fiul apărut ca din senin, pe dată și-a părăsit patul și l-a cuprins în brațe, adăugînd că într-o clipă ca aceea – în care se pregătea să-și ia rămas bun de la viață – îi fusese dat să-și descarce sufletul de singura povară care-l mai trăgea în jos (înțelegînd prin aceasta depărtarea la

6. Textual: poporul. (n. tr.)

7. Textual: μέγεθος (n. tr.)

8. Textual: mare, bine făcut (n. tr.)

care pînă atunci i se aflase copilul). Apoi a înălțat lui Dumnezeu o rugăciune de mulțumire, zicînd că moartea îi apărea acum de preferat unei vieți fără sfîrșit; după care, gătindu-și ultimele pregătiri, 2. și-a luat rămas bun de la fii și de la fiice, care făcuseră cerc în jurul său și s-a sfîrșit chiar acolo în împărătescul său cort⁹ și culcuș, după ce – dînd ascultare legilor firii – trecuse sorții împărăției în seama celui mai vîrstnic dintre fii.

22. 1. Deci n-a rămas statul fără împărat. Și s-a arătat Constantin ieșind de sub acoperișul părintelui său împodobit cu mantia de purpură a tatălui (a cărui împărătească demnitate le părea tuturor că prinsese pe loc viață în făptura lui); apoi, înconjurat de prietenii aceluia, a trecut în fruntea alaiului și și-a petrecut părintele pe ultimul drum. O mulțime fără număr de oameni (de tot felul) și de ostași aparținînd gărzilor l-a însoțit pe bine-plăcutul lui Dumnezeu, cu tot fastul, unii deschizîndu-i drumul, ceilalți pășind în urma lui; toți îl înălțau în slăvi pe de trei ori fericitul răposat, preamărînd totodată într-un singur glas și cuget – în venirea la domnie a fiului – întoarcerea la viață a celui pierit. Și îndată – de la cele dintîi urale – l-au și aclamat pe noul stăpînitor cu titlul de împărat și (dintr-odată) de august și pios, cu strigări de bucurie 2. care – deși se adresau fiului – îi ședeau bine și celui stîns din viață, de vreme ce-l fericceau pe fiu pentru norocul de a fi urmat la domnie unui asemenea tată. Iar toate provinciile¹⁰ aflate sub stăpînirea lui erau pline de bucurie și de o nespūsă veselie pentru faptul că nu fuseseră văduvite de buna orînduire a împărăției nici măcar pentru un timp cît de cît scurt.

În pilda lăsată de împăratul Constanțiu a arătat Dumnezeu semnelor noștri de ce fel de sfîrșit au parte credincioșii iubitori de Dumnezeu.

23. Eu n-am socotit că ar mai fi cu cale să istorisesc aici în scris de ce crudă soartă au avut parte ceilalți împărați (care au prigonit Bisericile lui Dumnezeu ca și cum ar fi vrut să se războiască cu ele), după cum n-am socotit cu cale să pîngăresc amintirea celor buni prin compararea lor cu cei care le fuseseră ca o pildă potrivnică¹¹. De ajuns fie-le experiența faptelor spre învățătură aceluia care – ori cu ochii lor, ori din auzite – au prins de știre pățaniile întîmplute fiecăruia dintre aceștia în parte.

24. Așa l-a rînduit Dumnezeu, Rînduitorul întregii zidiri, pe Constantin – odrasla unui tată atît de minunat – întîi-stătător și cîrmuitor al întregii lumi, astfel ca nici un om să nu se poată mîndri că lui i-ar datora el dobîndirea acestei întîietăți; lucru care-l deosebește de (cazul) celorlalți (împărați), care n-au ajuns la o asemenea demnitate decît urmare unei alegeri făcute de alții.

25. 1. Odată așezat pe scaunul împărăției, a și început Constantin să sîrguiască la moștenirea primită de la părintele său, veghind cu multă

9. Textual: palat. (n. tr.)

10. Textual: neamurile (n. tr.)

11. Text neclar. (n. tr.)

omenie peste toate popoarele a căror soartă le adusese mai întâi sub stăpînirea tatălui. Totodată, pe barbarii de prin ținuturile scăldate de apele Rinului – precum și pe aceia care sălășluiesc în apropierea oceanului de la soare-apune, care cutezaseră a se răzvrăti – pe toți i-a supus, împlînzindu-le sălbăticia; iar pe cîți a văzut că se împotriveau cu îndărătnicie înjghebării unei vieți de bună rînduială, i-a izgonit de pe meleagurile lor, fugărindu-i ca pe niște fiare. 2. Isprăvind de dus aceste lucruri la sfîrșit bun, și-a purtat Constantin privirea și peste celelalte ținuturi ale lumii, avîntîndu-se peste neamurile britanilor – care sălășluiesc chiar în mijlocul oceanului – pe care subjugîndu-le a pornit să cerceteze și celelalte provincii ale împărăției, spre a veni în sprijinul celor ce aveau nevoie de ajutor¹².

26. Mai apoi, cunoscînd el că lumea întregă ar putea fi asemuită unui uriaș trup, și văzînd că stăpîneasca cetate a statului roman, capul acestui trup¹³, încăpuse în puterea unui tiran, la început s-a gîndit să lase ocrotirea ei în seama celor care stăpîneau peste celelalte întinderi (ale împărăției), care și erau mai înaintați în vîrstă decît el. Dar negăsindu-se nimeni în stare să ducă asemenea lucru la bun sfîrșit (cîți îndrăzniseră să încerce, o încheiaseră rău), a grăit Constantin zicînd că viața nu merita să fie trăită cîtă vreme era nevoie să asiste neputincios la spectacolul cumplitelor suferințe ale împărăteștii cetăți, și a început să se pregătească de luptă spre nimicirea tiraniei.

27. 1. Din cauza viclenelor și vrăjitoareștilor farmece pe care tiranul nu înceta să le urzească, Constantin înțelesese că avea nevoie de un ajutor mai puternic decît cel pe care i-l putea aduce o oaste; ceea ce l-a și făcut să-și caute ajutorul la Dumnezeu, lăsînd abia în al doilea rînd interesul pentru înarmarea soldaților și grija de a avea o oaste numeroasă; fiindcă – socotea el – fără sprijinul lui Dumnezeu nici acesta nu-i putea fi de vreun ajutor, în timp ce – cum zicea Constantin – tot ce se face cu împreună-lucrarea lui Dumnezeu este de nestăvilit și cu neputință de stricat. 2. De aceea a început să cugete cărui Dumnezeu se cuvenea să i se supună el; și în timp ce-și punea asemenea întrebare, a mijit în el gîndul că, dacă aproape toți cei ce ajunseseră mai înainte la cîrma statului își încredințaseră soarta mulțimii zeilor – cărora le și slujiseră prin libații, jertfe și ofrande¹⁴ – totuși, după ce mai întîi fuseseră amăgiți prin tot felul de oracole și de preziceri priitoare lor, toți o sfîrșiseră rău, fără ca vre-

12. Ideea inclusă în text pare a fi: spre a clarifica situațiile care necesitau intervenția sa (n. tr.)

13. Textual: capul întregului. (n. tr.)

14. Sau statui (votive). (n. tr.)

nul dintre zei să le vină în ajutor ca să-i scape de cumplita soartă ce se abătuse asupra lor de sus; apoi că numai tatăl său, care alesese calea opusă – lepădându-se de rătăcirile lor – și care se închinase de-a lungul întregii sale vieți Dumnezeuului Celui mai presus de toate, își aflase în El mîntuirea și (adevărata) strajă a scaunului său de domnie, precum și pe orînduitorul a tot binele.

27. 3. Așa a judecat Constantin, deschizînd calea unui gînd binecuvîntat: anume că toți cei ce-și pusese rădejdea în mulțimea zeilor pieriseră pradă unor întorsături cumplite ale soartei, de nu mai rămăsese după ei nici urmă de neam ori de vîrstare, sau măcar amintirea numelui lor printre oameni, pe cînd Dumnezeuul părintelui său îi dăduse acestuia dovezi vădite și nenumărate ale puterii Sale. Pe urmă și-a mai dat el seama că toți cei ce porniseră pînă atunci cu oaste spre a-l doborî pe tiran – și care se avîntaseră în bătălie încrezători în mulțimea zeilor lor – o sfîrșiseră cumplit: la încheierea luptei, unul din ei fusese nevoit să dea rușinos bir cu fugiții, fără să fi izbutit a face ceva, iar altul fusese doborît și sfîrtecat chiar în mijlocul propriei sale oști, adăugîndu-se numărului celor care și-au găsit sfîrșitul atunci. Deci, frămîntînd el toate lucrurile acestea în minte, a înțeles că a te supune smintelilor zeilor care nu există precum și a cădea în atît de rușinoase rătăciri este o adevărată nebunie; fapt care l-a și făcut să priceapă că singurul Dumnezeu căruia se cuvenea ca el să I se închine era doar Cel al părintelui său.

28. 1. Către Acesta, deci, și-a înălțat el glasul în rugăciune, rugîndu-se Lui și implorîndu-L să-i descopere cine este El și să-și lase¹⁵ dreapta Sa asupra țelului care-i ședea înaintea. Și cum ședea împăratul înălțînd stăruitoare rugăciune, i s-a arătat un semn cu totul fără seamăn de la Dumnezeu; cărui semn – dacă l-am fi aflat din gura altcuiva – poate că nu ne-ar fi tocmai ușor să-i dăm crezare; dar de vreme ce însuși împăratul, purtătorul de biruință, ne-a destăinuit aceste lucruri nouă înșine, celor ce scriem această carte, anume mult mai tîrziu, cînd am fost socotiți vrednici de cunoștința și de prezența sa¹⁶ (iar el adăugase spre încredințarea vorbelor sale/puterea/jurămintelor), cine – mă-ntreb – ar mai putea pune la îndoială exactitatea istorisirii, mai ales că, între timp, viitorul avea să aducă el însuși mărturie despre adevărul ei? 2. Deci cam pe la ceasurile amiezii, cînd ziua începuse să scadă, zicea Constantin că văzuse cu ochii săi chiar pe cer, străjuind deasupra soarelui, semnul mărturisitor de biruință al unei cruci întocmite din lumină și că odată cu ea putuse desluși un scris glăsuind: «Să biruiești întru aceasta!»; după care, la vederea unei

15. Textual: să-și înalțe (n. tr.)

16. *ὀμιλία* se referă – așa cum rezultă din alte locuri – la existența unui climat de interes real și bunăvoință în raporturile dintre Constantin și viitorul său biograf. (n. tr.)

asemenea privești, fuseseră cuprinși de uimire și el și întreaga oaste (care, cum mășșăluia el pe drum, venea pe urmele sale, și de aceea asistase și ea la minune).

29. Această arătare povestea Constantin că-l descumpănise, nepuținându-i el pricepe țilcul. Or, tot cugetînd la ea, și adîncindu-se el în gînduri, iată că s-a lăsat noaptea fără să prindă el de veste. Și, dormind el, i s-a arătat Hristosul lui Dumnezeu cu semnul văzut mai înainte pe cer, poruncindu-i să închipuie la rîndul său semnul ce i se arătase sus în cer, spre a se pune sub ocrotirea lui în luptele pe care avea să le poarte cu dușmanul.

30. În zori, trezindu-se, le împărtășise și prietenilor săi taina; după care chemase la sine meșteri în prelucrarea aurului și a nestemateilor, se așezase el însuși în mijlocul lor și le zugrăvise cam cum putea să arate acest semn, dîndu-le poruncă să-l întocmească și ei la rîndul lor așa, din aur și din pietre scumpe.

Odată, cînd a binevoit Dumnezeu să ne facă această bucurie, ne-a învrednicit împăratul însuși să privim chiar cu ochii noștri însemnul.

31. 1. Acesta arăta în felul următor: de vîrfurile unei (cozi de) lance înalte și poleite cu aur era prinsă pieziș o stinghie în forma semnelui crucii. Sus de tot, deasupra întregului însemn, era o cunună împletită din aur și bătută cu pietre nestemate, de care se afla prins simbolul numelui Mîntuitorului; două litere închipuind – prin cele două litere de la începutul lui – însuși numele lui Hristos (P-ul fiind prins în mijlocul crucii X-ului), inițiale pe care împăratul s-a obișnuit să le poarte înscrise pe coif chiar și mai tîrziu. 31.2. De bucata aceea transversală de stinghie prinsă de lance atîrna o bucată de pînză foarte fină de culoare purpurie, întrețesută bogat cu (fir de) aur și acoperită cu nestemate de toate culorile, prinse des, care în lumina zilei scînteiau – o lucrătură de o frumusețe nespasă – l-a privit. Bucata aceea de pînză prinsă de stinghie avea lățimea egală cu lungimea ei; iar partea întinsă a lancei – care era foarte înaltă –¹⁷ avea îndată sub biruitorul semn al crucii (chiar în susul fișiei de pînză descrise de noi) imaginea – închipuită pînă la piept, și din aur – a de-Dumnezeu-iubitului nostru împărat, precum și pe aceea a fiilor săi.

31. 3. Ei bine, de acest însemn mîntuitor s-a folosit împăratul necurmat în chip de semn ocrotitor împotriva a toată puterea potrivnică și vrăjmașă. Și a trimis poruncă tuturor unităților sale să poarte în fruntea lor cîte un însemn alcătuit după modelul acela.

32. 1. Dar despre asemenea lucruri vom mai vorbi noi puțin mai tîrziu.

17. «Care, de la capătul ei de jos, se înălța mult în sus» (n. tr.)

Aşadar – cam în aceeaşi vreme – tulburat de viziunea avută şi nemai-socotind cu cale să se închine altui Dumnezeu decât Celui ce i Se arătase, a chemat Constantin la sine pe iniţiaţii în învăţăturile Lui, pe care i-a întrebăat ce fel de Dumnezeu era acela şi care ar putea fi tîlcul arătării semnului văzut de el. 2. Ei i-au răspuns că acela era (Însuşi) Dumnezeu, Fiul Unul-Născut al singurului Dumnezeu, şi că semnul era simbolul văzut al nemuririi şi însemnul triumfal al biruinţei pe care El o avusese asupra morţii, într-o vreme cînd sălăsluise în treacăt pe pămînt. După aceea, l-au mai învăţat ei arătîndu-i care fusese pricina acestei veniri (pe pămînt) şi chipul anume în care se petrecuse iconomia Lui faţă de oameni.

3. Cam în acest fel a fost el învăţat atunci. Pe de altă parte, dumnezeiasca arătare, pe care într-un chip atît de neobişnuit o putuse el vedea chiar cu ochii săi, îl umplea de uimire. Şi comparînd el cereasca viziune cu tîlcuirea cuprinsă în învăţătura lor, se întărea în gîndurile lui, din ce în ce mai încredinţat că Însuşi Dumnezeu îl adusese la cunoaşterea ei. Drept aceea a şi cerut Constantin să cerceteze Sfintele Scripturi, iar dintre preoţii lui Dumnezeu şi-a făcut sfetnici, adăugînd că Dumnezeu Cel văzut de el se cerea slujit cu toată osîrdia.

În fine, odată încins cu platoşa acestor semne prevestitoare de bine, a purces şi el la luptă să înăbuşe ameninţarea focului tiraniei.

33. 1. Omul care mai înainte vreme pusese stăpînire pe împărătescul oraş (al Romei) dezlănţuise de mult asupra lui urgia necredinţei şi a fără-delegii, îndrăznind fără să pregete la toată fapta rea şi murdară: desfăcea legiuitele căsătorii, (răpind) bărbaţilor femeile cu care se uniseră ei prin puterea legii, pe care femeile le batjocorea îngrozitor, ca apoi să le (lepede şi să le) trimită înapoi la bărbaţii lor. Şi nu se purta aşa numai cu oamenii de rînd, lipsiţi de însemnătate, ci necinstea pînă şi pe aceia care deţineau demnităţi înalte în senatul roman. Nenumărate erau femeile libere pe care cumplit le pîngărise acest om fără să poată ajunge la saţiu în sufletul său furtunos şi nestăpînit. 2. Doar în clipa cînd s-a legat de femeii creştine n-a mai fost el în stare să găsească un mijloc spre a-şi satisface pofta de desfrînare, fiindcă acelea se arătau mult mai voitoare să se sortească¹⁸ morţii decât să i se dea lui cu trupul, spre pierzanie.

34. Or, auzind femeia unuia dintre senatorii care îndeplineau şi funcţia de eparh – o creştină – că inşii care obişnuiau să-i slujească tiranului în astfel de treburi se apropiiau de casa ei, apoi dîndu-şi seama că – de frică – bărbatul ei le dăduse acelora încuviinţarea să o ia, a cerut să i se îngăduie numai cîteva clipe de zăbavă ca să se poată găti cu obişnuitele-i podoabe;

18. Textual: «să-şi ucidă sufletul». (n. tr.)

după care, ducîndu-se de una singură în cămara casei, și-a străpuns pieptul cu sabia.

Femeia a murit pe dată, lăsîndu-le mijlocitorilor leșul ei; dar prin fapta ei mai grăitoare decît vorba, ea¹⁹ a dovedit tuturor – și oamenilor de atunci, și celor de mai tîrziu – că singură mult prețuita curăție²⁰ a creștinilor este de nebiruit, (ea singură) puțînd ține piept ispitei. Iată dar ce amintire a lăsat în urma sa această femeie.

35. 1. Toată lumea tremura de groaza celui care era în stare de fapte atît de mîrșave : oameni de rînd sau demnitari, oameni cu vază sau lume mărunță, pe toți îi vlăguise o asemenea cumplită tiranie. Dar, chiar dacă nu li se dădea nici o clipă de răgaz, ci își îndurau necurmat amarul împilării, la un moment dat a existat totuși o încercare de conținere a cruzimii ucigașe a tiranului²¹. Odată, în temeiul unui pretext neînsemnat, acesta își lăsase poporul la cheremul gărzilor setoase de sînge: ființe fără număr și-au aflat atunci moartea în plin oraș – cetățeni romani, căzuți nu sub loviturile sciților sau ale altor barbari, ci doborîți de lăncile și de celelalte arme ale celor de aceeași viță cu ei.

35. 2. Și printre senatori au fost atîția uciși (numai fiindcă tiranul rîvnise la averea lor) că nici nu li se mai știa numărul: oamenii cădeau în ghearele morții cu miile, pradă unor învinuiri năstrușnice și mereu altele.

36. 1. Cununa relelor fapte ale tiranului l-a împins pînă la vrăjitorie. Urmînd uritele tipicuri ale magiei, el punea să se spintece (pîntecele) femeilor rămase grele, apoi cerceta cu luare-aminte măruntaiele pruncilor abia născuți, sau, iarăși, înjunghia lei și recurgea la tot soiul de practici cumplite, ca să poată chema în ajutor duhurile rele spre îndepărtarea războiului care amenința; prin astfel de mijloace trăgea el nădejde să poată înclina cumpăna biruinței de partea sa!²²

36. 2. Așa stăpînea tiranul peste părțile Romei. Și nu găsesc cuvinte care să poată arăta prin ce soi de fapte își îngenunchease el supușii; supuși pe care, curînd, el avea să-i sărăcească de tot și să-i aducă într-o asemenea stare de înfometare încît aveau să ducă lipsa pînă și a hranei lor de toate zilele – cum nimeni, azi, nu-și amintește să se fi petrecut vreodată la Roma!

37. 1. Toate acestea îl îndurerau pe Constantin, care, cuprins de milă, își instruia oastea cu osîrdie, înarmînd-o împotriva tiranului. La urmă (punîndu-se sub ocrotirea Dumnezeuului Celui prea înalt și chemîndu-L pe Hristos de partea sa ca să-l izbăvească de primejdie și să-l ajute, apoi așezînd semnul de biruință – însemnul acela mîntuitor – în fața pedestri-

19. Textual: «a sădit în toți (convingerea)» (n. tr.)

20. Textual: «cumpătare» sau «înfrînare».

21. Text obscur (n. tr.)

22. Textual: «să pună stăpînire pe biruință» (n. tr.)

mii și a gărzilor sale) a pornit cu întreaga-i oaste, încercînd să redobîndească pentru poporul de la Roma acea stare de libertate la care el avea dreptul din străbuni. 2. Dar întrucît Maxențiu – care se încredea mai mult în ueltilirile lui vrăjitorești decît în dragostea²³ supușilor – nu îndrăznea să se arate nici măcar atît cît să apuce a ieși pe poarta cetății, și fiindcă – de aceea – tot locul, toate ținuturile și cetățile aflate sub înrobitoria lui stăpînire, el le încinsese cu o mulțime fără număr de soldați și le înșesase cu garnizoane, a fost nevoie ca împăratul, care nu se bizuia decît pe sprijinul lui Dumnezeu, să atace mai întîi prima, apoi cea de a doua și a treia linie de bătaie a tiranului; pe care, însă, le-a cucerit fără greutate, pe toate, chiar de la cel dintîi atac, punînd stăpînire poate că pe cea mai mare întindere a pămîntului italic.

38. 1. Astfel a ajuns el pînă în imediata vecinătate a Romei. Dar Dumnezeu, ca să nu-l știe pe Constantin nevoit să se încingă la luptă cu poporul din Roma, l-a tras El însuși pe tiran, prins parcă, în nevăzute lanțuri, pînă departe în afara porților orașului, adevărind facerile Sale din vechime împotriva necredincioșilor (cărora cei mai mulți nici nu le dau crezare, socotindu-le a fi doar poveste – chiar dacă, dimpotrivă, credincioșii le țin a fi de crezare, de vreme ce ele se află trecute în Scripturile Sfinte); iar acestora – [de fapt], aș putea spune: tuturor, adică atît credincioșilor cît și necredincioșilor – le-a adus sub priviri, în toată puterea lor, minunile (Sale). 2. Fiindcă, într-adevăr, așa după cum pe timpul lui Moise și al iubitorului de Dumnezeu popor al evreilor «a zvrilit El carele faraonului și oastea lui în mare, încînd pe aleșii și puternicii lui călăreți în apele Mării Roșii», tot așa și Maxențiu cu ostașii și cu gărzile lui «s-au înecat, prăvălindu-se în adîncuri ca un bolovan» cînd, puterii de la Dumnezeu venite să lupte de partea lui Constantin întorcîndu-i aceia spatele, au rupt-o la fugă, încercînd să treacă de cealaltă parte a rîului ce le tăia calea. Malurile apei fuseseră unite chiar (din porunca lui) Maxențiu cu un pod de vase bine întocmit, care însă – în ciuda speranțelor lui de a-l putea nimici acolo pe (împăratul cel) plăcut lui Dumnezeu – avea să se prefacă în unealtă a propriei sale pierzări. 3. Căci Dumnezeul lui Constantin avea să-i fie acestuia necurmat într-ajutor²⁴, pe cînd tainutele puneri la cale ale celuilalt aveau să se întoarcă necruțător asupra uneltitorului însuși. Am putea și noi, de aceea, să spunem: «Căscat-a sub el adînc și l-a înghițit; cădea-va în groapa pe care a săpat-o. Întoarce-se-va strădania sa asupra capului său, iar nedreptatea de el săvîrșită pogorî-se-va asupra creștetului său»... 4. Fapt este că din încuviințarea lui Dumnezeu, mașinăriile podului – și în același timp viclesugul²⁵ tainuit în ele – nu s-au pus

23. Sau: «sprijinul» (n. tr.)

24. Textual: «avea să-i fie prezent și favorabil» (n. tr.)

25. Aici cu înțelesul de «amenințare năpraznică» (n. tr.)

în mișcare în clipa dorită (ci mai curînd); puntea a început să ia apă; apoi, brusc, vasele au început să se scufunde așa cum erau ele încărcate cu oameni – în primul rînd cu nefericitul Maxențiu împreună cu corpul lui de gardă însoțit de restul lăncierilor – după cum cu mult înainte grăise Scriptura: «Scufundatu-s-au ca plumbul în viltoarea apei». 5. De aceea, potrivit îmi pare mie ca aceia cărora le-a adus Dumnezeu în dar această biruință să-și înalțe în felul lor glasul – chiar dacă nu cu înseși cuvintele, dar în tot cazul cu fapta lor – și, pomenire făcînd aceluiasi fel de biruință avută împotriva tiranului de odinioară, să zică – aidoma celor din preajma marelui slujitor Moise: «Cînta-vom Domnului, Care slăvitu-S-a întru slavă multă. Cal și călăreț a zvîrlit El în apa mării; ajutor și scăpare S-a făcut El mie spre mîntuire», și «Cine între dumnezei e asemenea Ție, Doamne? Cine, asemenea Ție, slăvit e în sfinți, minunat e în slavă, făcînd lucruri înfricoșătoare?»

39. 1. După ce, dar, a înălțat el – prin înseși faptele sale A-toate-Stăpînitorului (Dumnezeu), adevărata cauză a biruinței sale, aceste cîntări (precum și altele întru totul asemănătoare, așa cum se și cuvenea unui mare slujitor al Lui), și-a făcut Constantin intrarea în împărăteasca cetate în glasul cîntecelor de biruință. 39.2. Toată lumea – senatori, nobili și oameni cu vază de acolo, laolaltă cu toată omenirea din Roma – i-au ieșit în întîmpinare din toată inima, puhoi, cu ochii veseli, primindu-l cu urări de fericire și cu o nesfîrșită bucurie, ca niște scăpați din închisoare. Bărbați, femei și copii se înghesuiau laolaltă cu nenumărate cete de slujitori și nu mai conteneau a striga, numindu-l cînd salvatorul, cînd dezrobitorul și cînd binefăcătorul lor.

39. 3. El însă – pătruns cum era prin însăși firea lui, de credința în Dumnezeu – la auzul strigătelor lor nu s-a lăsat furat de îngîmfare, la lauda lor n-a lăsat să crească în el trufia, ci, știind bine cît ajutor Îi datora lui Dumnezeu, s-a grăbit să întoarcă (adevăratului) prilejuitor al biruinței sale o rugăciune de mulțumire.

40. 1. Apoi a descoperit Constantin tuturor semnul cel mîntuitor – atît prin viu grai cît și prin inscripții pe piatră – și a înălțat chiar în inima orașului împărătesc un monument triumfal în amintirea biruinței avute asupra dușmanului, monument în care a pus să se scrie lămurit, cu litere săpate, de neșters, că acesta se dovedise să fie semnul izbăvitor al statului roman și ocrotitorul împărăției întregi. 2. Și a mai pus să se așeze neîntîrziat în mîna propriei sale statui, înălțată într-unul din locurile cele mai umblate ale Romei, o lance lungă în chipul crucii, poruncind să se sape dedesubt, cu slove latinești, cuvînt cu cuvînt următoarea inscripție: «Prin acest semn mîntuitor – adevărata dovadă a bărbăției – am izbăvit eu orașul vostru de sub jugul tiranului, redîndu-vă libertatea; și, izbăvin-

du-vă, am redat atât senatului cât și poporului roman însemnătatea și strălucirea lor de odinioară».

41. 1. Dar împodobindu-se²⁶ împăratul cel iubit de Dumnezeu cu mărturisirea aducătoarei de biruință cruci, cunoscut le-a făcut el fățiș pînă și romanilor pe Fiul lui Dumnezeu. 2. După amarnicul jug pățimit de ei de pe urma tiranului, toți locuitorii orașului – senatul deopotrivă și laolaltă cu mulțimea nenumărată a poporului de rînd – păreau că încep să-și recapete suflarea, ca la atingerea razelor unui soare ieșit din neguri²⁷, trezindu-se întineriți la o viață nouă. Iar popoarele toate cite viețuiau pînă spre țărmurile oceanului de la Apus – și ele scăpate de necazuri, pe care mai înainte le înduraseră la nesfîrșit – nu se mai săturau să-l proslăvească pe bunul lor purtător de biruință, pe cucernicul, pe binefăcătorul tuturor, în serbări pline de strălucire și de veselie. Lumea toată recunoștea cu un singur glas că, prin harul lui Dumnezeu, Constantin era omul menit să reverse lumina binelui asupra tuturor. 3. De asemenea pretutindeni a fost publicat un rescript imperial care reda celor ce fuseseră lipsiți²⁸ de aceasta, dreptul de a se bucura de bunurile lor, iar pe cei surghiuniți în chip samavolnic îi rechema la vetrele lor; făcînd să cadă lanțurile și scăpînd de primejdie și de spaimă pe tot omul care avusese astfel de suferit de pe urma cruzimii tiranului.

42. 1. Chemînd împăratul însuși la sine pe slujitorii lui Dumnezeu, vrednici i-a socotit de cea mai înaltă cinstire, arătîndu-le prietenia și prin faptă și prin vorbă, ca unor oameni consacrați aceluiași Dumnezeu ca și al său. Astfel, printre comesenii săi se întîmplau uneori oameni foarte de rînd – judecîndu-i după înfățișare și port; totuși, Constantin nu-i prețuia așa; ceea ce părea el să întrevadă în ei nu era omul, care putea fi văzut de toată lumea, ci Dumnezeu Cel proslăvit de fiecare din ei. De asta îi și lua cu sine pretutindeni pe unde călătorea, încredințat că și prin acest fapt va putea atrage de partea sa bunăvoirea Dumnezeului slujit de ei. 2. Da, și bisericile lui Dumnezeu le-a înzestrat el îmbelșugat prin propriile sale mijloace, mărind casele de rugăciune, făcîndu-le să arate mai semețe, și a împodobit sanctuarele cele mai de seamă ale bisericii cu nenumărate daruri votive.

43. 1. Nevoiașilor, Constantin le-a împărțit felurite ajutoare în bani, arătîndu-se omenos și mărinimos chiar și față de oamenii din afară care veneau la el. De amărății uitați de lume care cerșeau prin piețe nu s-a îngrijit numai în așa fel încît ei să nu ducă lipsă de bani și de mîncare, ci și ca să aibă straie ca lumea cu care să se poată îmbrăca. Însă pe aceia care cîndva o duseseră bine, dar pe care întorsăturile vieții îi ruinaseră, i-a

26. Ideea în original include sensul de strălucire, măreție. (n. tr.)

27. Textual: «ca la atingerea razelor unei lumini mai curate». (n. tr.)

28. Textual: «jefuiți de ele» (n. tr.)

sprijinit cu sporită mărinimie, împărțindu-le cu împărătească chibzuință binefaceri într-adevăr minunate, pe unii înzestrându-i cu moșii, pe alții învrednicindu-i de felurite onoruri. 2. Și față de bieții orfani s-a purtat ca un părinte; de văduvele lipsite de apărare se îngrijea îndeaproape, refăcându-le viața²⁹; ba de fetele rămase fără sprijin părintesc s-a îngrijit într-atâta încît le căsătorea cu bărbați avuți pe care-i cunoștea, înzestrînd miresele din vreme cu ce se cuvenea să aducă ele mirilor în căsnicie. 3. Fiindcă așa cum, înălțîndu-se deasupra pămîntului, revarsă soarele asupra tuturor îmbelșugatul tremur al luminii, tot astfel lumina și Constantin, cu razele omeniei lui, pe toți cei ce se înfățișau înaintea lui, cînd, la ceasul răsăritului de soare, se arăta în afara palatului – parcă înălțîndu-se și el în văzduh odată cu cerescul luminător! Căci nici nu era cu putință să te afli aproape de el, fără ca pînă la urmă să te bucuri și tu de împărțășirea vreunui dar³⁰, la fel cum nu i s-a întîmplat cuiva să se aștepte la ajutorul lui și să rămînă pînă în cele din urmă dezamăgit!

44. 1. Iată dar cît de apropiat se purta el cu toată lumea. Totuși, Bisericii lui Dumnezeu îi închina el cu osebire rîvna sa; și întrucît în unele ținuturi existau oameni care nu se înțelegeau între ei (în credință), Constantin a organizat sinoade ale slujitorilor lui Dumnezeu, așa, ca și cum ar fi fost el însuși un episcop al tuturor, înscăunat de Însuși Dumnezeu. 2. De aceea nici nu se dădea în lături să vină însuși el la adunările lor și să șadă laolaltă cu ei, luînd parte la dezbateri – (osîrdnic cum se dovedea) să pună tuturor toate sub dumnezeiescul semn al păcii. Se așeza undeva în mijlocul lor, ca și cum ar fi fost doar unul (oarecare) din mulțimea celor de față, părăsindu-și afară³¹ și lăncierii și străjile dimpreună cu întregul corp de gardă, lăsîndu-se în seama fricii de Dumnezeu și neprimind să fie înconjurat decît de prietenii săi devotați, care se bucurau de cea mai mare încredere. 3. În cele din urmă, pe cîți îi vedea dispuși să primească cu astîmpăr și din tot sufletul hotărîrea³² care se impunea, pe aceștia pe toți îi grăia de bine, arătînd că se bucură cînd îi este dat să vadă că toată lumea e la un gînd; dar dinspre cei nesupuși se întorcea cu silă.

45. 1. Pînă și față de oamenii care nu-l aveau la inimă se purta tot răbdător, îndemnîndu-i și pe ei cu glas stăpînit și cu blîndețe să mai cugete și să nu se învrăjbească. Rușinați la auzul cuvintelor lui de

29. Sau: «făcîndu-li-se sprijin în viață» (n. tr.)

30. Sau: «favoare». (n. tr.)

31. ἀποτεισάμενος («după ce se scuturase de...») aduce aici o nuanță grăitoare, foarte veridică, în măsură să ne semnifice interesul real arătat de împărat față de dezbaterile teologice. (n. tr.)

32. γνώμη, «punctul de vedere» (n. tr.)

îndemn, se întîmpla ca unii din ei să se schimbe la cuget; pe ceilalți, pe care înțeleapta-i cumpănire nu izbutea să-i înduplece, îi încredința lui Dumnezeu și îi lăsa să plece, fără a păstra față de vreunul nici cea mai slabă ținere de rău. 2. Așa, e de înțeles de ce s-au putut întărîta rocoșanii cei din ținuturile Africii pînă într-atîta, încît să ajungă chiar la fapte de îndrăzneală; se vede treaba că din pizmă față de belșugul de bine al acestor zile, răutatea cine știe cărui diavol izbutise să asmută oamenii la fapte necugetate, în nădejdea de a stîrni pînă la urmă mînia împăratului împotriva lor. 3. Dar pizma nu i-a slujit aceluia³³ la nimic; celor petrecute, împăratul le-a răspuns cu un hohot de rîs, adăugînd că îndemnul la ele era vădit că i se datora celui rău: asemenea îndrăzneli nu puteau fi în nici un caz puse în seama unor inși cu scaun la cap, ci fie într-a unora smintiți, fie într-a unora stîrniți de răutatea diavolului (în care cazuri ei se vedeau mai vrednici de milă decît de pedeapsă); așa că, în ceea ce-l privea, el n-avea să se expună nicidecum nebuliei unor zănateci, decît cel mult atîta cît – din prea marea lui iubire de oameni – avea să-i îngăduie lui simțămîntul compătimirii.

46. Așa își vădea împăratul grija³⁴ față de bisericile lui Dumnezeu, ocîrmuitorul tuturor, Căruia prin întreaga sa lucrare el îi slujea neobosit. Drept răspuns, Dumnezeu i-a pus sub picioare toate neamurile barbare, așa încît Constantin să poată înălța pretutindeni monumente de biruință împotriva dușmanilor; și a făcut ca pretutindeni să i se ducă vestea de învingător și ca vrăjmașii și potrivnicii lui să-i știe de frică – chiar dacă din naștere Constantin nu era așa, ci dimpotrivă, cît se poate de blînd, de binevoitor și de omenos, cum nu știu dacă va mai fi fost vreunul.

47. 1. În acest răstimp a fost prins și cel de al doilea (împărat) care lepădase puterea (și care țesea într-ascuns firele unei uneltiri împotriva vieții lui Constantin), ispășindu-și fapta printr-o moarte îngrozitoare. Și numaidecît – și pretutindeni – i-au fost acestuia nimicite (ca unui spurcat și nemernic ce se dovedise) inscripțiile de laudă, statuile și celelalte lucruri de acest fel care-i fuseseră dedicate spre cinstire.

47. 2. Au mai fost după el și alții care, străini de el, au uneltit în taină împotriva împăratului și au fost prinși: fiindcă, prin mijlocirea unor semne³⁵ tainice, Dumnezeu îi destăinuia întotdeauna slujitorului Său, în chip minunat, intențiile tuturor celor de acest soi. 3. Trebuie spus că Dumnezeu l-a învrednicit în numeroase rînduri de împărtășirea unei teofanii în care El i se înfățișa pe neașteptate, în chip minunat, dîndu-i de

33. Adică diavolului. (n. tr.)

34. Textual: «pronia». (n. tr.)

35. Sau: «arătări» – φάσματα (n. tr.)

– Textual: «spre preferințele lor». (n. tr.)

știre – cînd într-un fel, cînd în altul și din timp despre feluritele fapte ce aveau să se întîmple. De necuprins în cuvinte sînt negrăitele și minunatele lucrări ale harului dumnezeiesc de a căror împărtășire Dumnezeu-Însuși a socotit cu cale să-Și învrednicească slujitorul. 4. Aflată la adăpostul lor, viața lui Constantin s-a putut depăna într-o liniște netulburată și în bucuria ce i-o prilejuia ascultarea supușilor, precum și în bucuria de a-i vedea pe toți aceștia trăind în bună învoire; dar mai presus de toate îl bucura lumina răspîndită de bisericile lui Dumnezeu!

48. Așa s-au depănat cei dintîi zece ani ai domniei lui Constantin. Prilej pentru el de a rîndui serbări populare și de a înălța lui Dumnezeu, Împăratului a toate, ca o jertfă fără foc și fără fum, rugăciuni de mulțumire. Prilej pentru el și de mare bucurie – dacă nu luăm aminte cîte îi ajungeau la ureche despre împilarea căreia îi erau supuse popoarele de la răsărit.

49. 1. Căci într-o vreme i s-au dat de știre că și prin părțile acelea s-ar afla o fiară pîndind cu gînduri rele atît Biserica lui Dumnezeu cît și pe ceilalți locuitori din provincii. Era ca și cum răutatea diavolului s-ar fi silit să lucreze tocmai contrariul făpturilor de-Dumnezeu-iubitului; în felul acesta, întreg statul romanilor arăta ca și cum s-ar fi împărțit în două, aidoma împărțirii în noapte și zi – bezna revărsîndu-se peste făpturile de la răsărit, pe cînd de cealaltă parte oamenii se puteau împărtăși din strălucirea luminii. 49.2. Or, dacă ne gîndim cît de îmbelsugat fuseseră aceștia din urmă dăruiți de Dumnezeu, vom înțelege că priveliștea unei asemenea lucrări era de nesuferit pizmuitorului și urîtorului binelui, la fel cum îi era și tiranului care împila cealaltă jumătate a lumii, și care, în ciuda unei domnii fericite și a faptului de a fi fost vrednic de cîmoteie³⁶ de un împărat atît de mare cum era Constantin, s-a lepădat pînă la urmă de asemuirea cu de-Dumnezeu-iubitul, ostenindu-se să-și împingă răutatea pe calea necredincioșilor pînă acolo încît – chiar atunci cînd îi era dat să vadă cu înșiși ochii săi nefericitul sfîrșit al acestora – mai mult se simțea atras spre partea lor decît de sprijinul prietenesc al celui care era mai bun (decît el).

50. 1. Așa a stîrnit acela război necruțător împotriva binefăcătorului său, fără a mai ține seamă de legile prieteniei, uitîndu-și de jurăminte, de înrudire și de înțelegeri³⁷. Fiindcă în nețărmita lui iubire de oameni, Constantin îi dăruise lui Liciniu zălogul gîndurilor sale curate, încuviințîndu-i³⁸ căsătoria cu propria sa soră, primindu-l astfel în sînul unei fami-

36. Sau «cumnăție» (n. tr.)

37. Înțelegeri scrise, sau tratate. (n. tr.)

38. Textual: «în vrednicindu-l de căsătoria» (n. tr.)

lii de împărat din tată în fiu și încredințându-i deplina stăpînire peste popoarele de la răsăritul împărăției. Acela însă s-a purtat tocmai pe dos, punînd la cale, împotriva prea-bunului, fel de fel de intrigi, și născocind cele mai neașteptate uneltiri prin care i-ar fi putut răspunde binefăcătorului său cu răul. 2. Licinius a început prin a se preface, dîndu-i-se prieten; însă toată lucrarea lui nu era decît un viclesug și o fățarnicie, prin mijlocirea cărora el îndrăznea să tragă nădejde că va rămîne nedescoperit; dar Dumnezeu i-a dat în vileag lui Constantin uneltirile ce i se puneau la cale în întuneric. Dovedit încă de la întîile lui înșelăciuni, Licinius a trecut la altele: odată întindea mîna ca prieten, altădată căuta să-și dovedească bunul gînd încheind înțelegeri și juruindu-se, pentru ca pe negîndite să se lepede de învoieli, iar mai apoi să trimită din nou solie la Constantin, să se roage de el și să se prefacă prin tot felul de fățării. La urmă, însă, tot i-a declarat fățiș războiul, în sminteala rătăcirii sale stîrnind împotriva sa la luptă pe Dumnezeu despre Care, altminteri, știa că era slăvit de împărat.

51. 1. Licinius a început prin a hărțui din umbră pe slujitorii lui Dumnezeu aflați în puterea sa – cu toate că aceia nu urziseră niciodată nimic împotriva stăpînirii –, legîndu-se de cele mai rău-intenționate pretexte. Negăsindu-le, totuși, nici o pricină și neavînd cum să le facă răul, Licinius a scos o lege prin care episcopilor le era cu desăvîrșire oprită orice fel de întrunire; de asemenea nici unuia nu-i mai era îngăduit să se înfățișeze în chip de oaspete la episcopul Bisericii vecine cu a sa, nici să întrunească sinoade, nici să țină adunare sau sfat³⁹ pentru luarea hotărîrilor celor mai bune. 51.2. De fapt, nu era decît o fățarnicie menită să lovească în noi: fiindcă sau aveam să călcăm legea, primindu-ne pentru aceasta pedeapsa, sau aveam să dăm ascultare poruncii, ceea ce ar fi însemnat încălcarea bisericestilor pravile. Doar se știe că nu este chip să afli lămurire în pricini mari decît printr-o îndreptare⁴⁰ sinodală; după cum dumnezeieștile pravile au mai statornicit și ca hirotonirea episcopilor să nu se facă decît numai în felul acesta.

Iată deci cum – hotărît să nu săvîrșească decît tot ce putea fi mai potrivit faptelor împăratului iubit de Dumnezeu – lua hulitorul tot felul de hotărîri de acest soi; și în vreme ce celălalt împărat, dînd cinstire sfîntei legi, chema pe preoții lui Dumnezeu la adunare, domnind mai departe cu pace și cu bună înțelegere, acesta năruia armonia cea într-un glas grăitoare (a supușilor), străduindu-se să surpe tot binele.

52. Și în timp ce de-Dumnezeu-iubitul Constantin îi socotea pe slujitorii lui Dumnezeu vrednici să pășească în lăuntru împărăteștilor ziduri,

39. Textual: «cercetări» (n. tr.)

40. Sau «hotărîre» (n. tr.)

(Licinius), de-Dumnezeu-urîtul, mînat de simțăminte potrivnice, izgonea pe toți supușii săi credincioși lui Dumnezeu de la palat, trimitînd în surghiun pe cei mai credincioși și mai devotați bărbați din preajma sa și poruncind ca aceia care, în teimeiul unor vechi merite, fuseseră dăruși de el cu cinstire și cu onoruri, să slujească pe viitor altora, ostendind la felurile trude ale sclavilor. Pe averile lor s-a făcut stăpîn pe de-a-ntregul, ca pe cine știe ce chilipir; ba pe cîte unii care mărturiseau numele Mîntuitorului i-a dat și morții. Fiindcă în ceea ce-l privește, (Licinius) era un pătimăș care se nărăvise de tot la suflet, dedîndu-se la tot soiul de destrăbălări și la alte îngrozitoare fapte de rușine, și lepădîndu-se de ome-neasca podoabă a cumpătării; prin care purtare el se pusese singur sub semnul necruțător al oprobriului.

53. 1. Iată de ce a și dat o nouă lege, prin care le interzicea femeilor să se adune laolaltă cu bărbații la sfintele slujbe⁴¹, ba nici măcar nu le mai îngăduia să se înfățișeze la atît de prețuitele vetre de deprindere a virtuții. De asemenea, nici episcopilor nu le mai era îngăduit să le împărtășească femeilor învățăturile dumnezeieștii credințe – după cum nici femeilor nu le era îngăduită încredințarea – spre educare – a altor femei.

53. 2. Măsura a avut însă pretutindeni parte numai de zeflemele. Drept urmare, Licinius s-a gîndit la un alt mijloc de năruire a Bisericii, poruncind ca pe viitor obișnuitele adunări ale credincioșilor să aibă loc în afara porților, în cîmp deschis, unde aerul se dovedea mult mai bun la tot omul decît cel al caselor de rugăciune de prin orașe.

54. 1. Negăsind, însă, cine să-i dea ascultare nici la cele de mai sus, a dat poruncă fățișă ca – în cazul cînd ei s-ar fi împotrivit aducerii de jertfe zeilor⁴², – militarii de prin toate orașele să fie destituiți din funcțiile lor de răspundere. Așa s-au pomenit așezările de pe tot cuprinsul provinciilor (sale) văduvite de oamenii cu frica lui Dumnezeu investiți acolo cu funcții înalte; dar trebuie spus că, atunci cînd i-a lepădat de la sine, și dătătorul-de-legi s-a văduvit singur de rugăciunile acestor bărbați sfințiți.

54. 2. Se mai cade, oare, să amintesc aici faptele străine (de Biserică) săvîrșite de un om ca el, care a fost în stare să taie nefericiților zvîrliți în temnițe pînă și acea cu totul neînsemnată mărturie de milostenie care lua înfățișarea bucatelor? De un om care nu îngăduia nici o milă față de ființele aflate în lanțuri, muritoare de foame? Așa, nimeni nu mai putea fi bun la suflet; nimeni nu mai putea săvîrși vreo faptă bună, chiar dacă se simțea atras să sufere alături de aproapele său... Dar dintre toate legile, cea mai aspră, cea mai nerușinată, cea mai absurdă, cea mai îngrozitoare a fost cea care supunea pe oamenii ce se lăsau cuprinși de milă, ace-

41. Textual: «spre a înălța rugăciuni lui Dumnezeu». (n. tr.)

42. τοῖς δαίμοσι, «demonilor», duhurilor rele. (n. tr.)

leiași pedepse ca a celor care le stîrniseră mila; încît ființele care-și închinau viața⁴³ ajutorării celorlate făpturi omenești urmau și ele să fie puse în lanțuri și zvîrlite în închisori, pătimind la rîndu-le aceeași soartă cu cei mai înainte supuși caznelor.

55. 1. Cam așa arătau hotărîrile⁴⁴ lui Licinius. Se cade oare să mai înșir aici schimbările făcute de el rînduielilor privitoare la căsătorie, sau înnoirile⁴⁵ impuse de el soartei celor aflați pe patul de moarte – prin care el îndrăznea să pună capăt puterii unor legiuri romane străvechi, bune și înțelepte, ca să le înlocuiască cu altele, barbare și crude, sub tot soiul de pretexte prin care, de fapt, nu urmărea decît să-și împileze supușii?

Hulpav cum era de cît mai multe dări, Licinius a mai pus la cale și o nouă măsurare a pămînturilor – ca și cum, în temeiul remăsurării, peticul de țarină ar fi putut cumva să se mărească! 55.2. Inși care nu mai munceau pe ogoare, ci care de mult își dormeau somnul de veci, erau totuși trecuți în registre, prilejuindu-i un mijloc de cîștig scandalos. Era de o zgîrcenie fără limită și de o lăcomie fără sațiu; trăsături care-l făceau ca – în ciuda faptului că toate cămările vistieriei lui gemeau de mulțimea aurului, a argintului și a maldărelor de bani – să se tînguiască și să se vaite de sărăcie, ca unul care a căzut pradă chinurilor lui Tantal! În fine, nu găsesc că e cazul să mai zăbovesc aici asupra purtării lui față de unii oameni care nu-i pricinuiseră nici un rău, dar pe care i-a osîndit la surghiun și cărora le-a înșfăcat averile – ori să înșir pe cîți inși de viță aleasă și cu vază i-a întemnițat, lăsîndu-le pe soațele lor cele după lege la cheremul sclavilor scîrboși, pradă celei mai cumplite batjocuri; ori faptul că – chiar dacă, de bătrînețe, se șubrezise de tot – el nu pregeta să se lege de femei măritate sau de fecioare; (ajunge numai să adaug că) în comparație cu excesele lui de la sfîrșit, faptele lui de la început ajungeau să pară neînsemnate, aproape ca lipsite de orice semnificație⁴⁶.

56. 1. În ultimul act al acestui delir, Licinius și-a îndreptat⁴⁷ toate armele împotriva Bisericii, prinzîndu-se în luptă cu episcopii, pe care – luînd seama la prietenia de care se bucurau ei din partea marelui și de-Dumnezeu-iubitului împărat – îi ținea drept cei mai de seamă potrivnici (și chiar dușmani) ai săi. 56.2. Lucrul acesta îi stîrnise cu osebite mînia împotriva noastră, făcîndu-l să uite de dreapta-justețată a minții, smintindu-l de-a binelea și făcîndu-l să-i piară din amintire soarta cîte unora care îi mai prigonisera pe creștini și înainte de el; după cum îl făcea

43. Textual: «care se îndeletniceau cu» (n. tr.)

44. Decretele (n. tr.)

45. *νεωτερισμοί*: schimbările forțate (n. tr.)

46. Sau «ca și cum nici n-ar fi fost săvîrșite». (n. tr.)

47. Textual: «s-a înarmat». (n. tr.)

să nu-și mai poată aminti cum se ridicase cîndva el însuși, crud și neînduplecat, împotriva cîte unora, spre a le pedepsi impietatea; sau așa cum îl făcea să uite cele văzute cu ochii lui, atunci cînd fusese martorul felului cum însuși frunțașul făcătorilor de rele, al cărui nume nu-l voi rosti⁴⁸, pierea lovit de biciul lui Dumnezeu.

57. 1. Pe acesta, de cum a prins să lovească în Biserici, mînjindu-și el cel dintîi sufletul cu sîngele dreptilor iubitori de Dumnezeu, l-a și ajuns pedeapsa de la Dumnezeu; (pedeapsă) care și-a început lucrarea în carnea propriului trup, înaintînd pînă la a-i pătrunde în suflet. 57.2. Anume, în adîncul celor mai intime părți ale trupului i s-a iscat mai întîi un abces care mai apoi s-a prefăcut într-o rană adîncă, în chip de fistulă; amîndouă îi măcinau necurmat măruntaiele, umplîndu-l de viermi și răspîndind în jur o duhoare ca de leș. Întreaga povară a cărnurilor lui ajunsese, de prea multa lui lăcomie, un uriaș morman de grăsime pe care (puroaiele) acelea o făceau să putregăiască, oferind – după cîte se pare – persoanelor ce se apropiiau de el o priveliște greu de îndurat și cutremurătoare. 57.3. Într-un tîrziu, tot zbătîndu-se el în strînsoarea unei năpaste atît de cumplite, a început să-și dea seama ce (greșală) făcuse atunci cînd îndrăznise să se lege de Biserică; așa că, mărturisindu-se înaintea lui Dumnezeu, a dat poruncă de încetare a prigoanei creștinilor, îndemnînd prin legi și edicte împărătești la grabnica refacere a bisericilor și îndemnîndu-i (pe credincioși) să-și reia datinile⁴⁹ și să înalțe rugăciuni pentru el.

58. 1. Iată, deci, de ce pedeapsă avusese parte cel care stîrnise prigoana.

Așadar celălalt împărat, despre care e vorba în rîndurile noastre, avusese prilejul să vadă cu propriii săi ochi și să se încredințeze din proprie cunoștință, de soarta care-l ajunsese pe Maximin⁵⁰; cu toate acestea el pe toate le cufundase în apele uitării, nemaivrînd să-și amintească nici de pedeapsa care-l ajunsese pe prigonitorul de la început, nici de cruda soartă a celui de al doilea, care parcă se încinsese cu întîiul într-un soi de întrecere a răutății, la care fiecare căuta să se împăuneze cu ce noi pedepse va fi fost el în stare să mai născocească împotriva noastră. 58.2. Focul, sabia și țintuirea (pe cruce) nu-l mai mulțumeau; la fel, nici fiarele sălbatice sau adîncurile mării. Fiecărei asemenea pedepse el îi opunea o pedeapsă încă și mai deosebită, scoțînd și o lege prin care (creștinii)

48. Textual: «oricine ar fi fost el» (n. tr.)

49. Datinele sau chiar ritualul. Textul însă e vag: τὰ συνήθη πράττεν (n. tr.)

50. Ca în multe locuri, textul e vag și, fără să-și denumească personajul, spune despre el doar că «s-a încredințat neîndoielnic prin proprie experiență, de aceste lucruri». În general, împărații vizați sînt probabil Maximin Tracul, Maximian, Dioclețian, Decius, Valerian și Aurelian.

puteau fi lipsiți de lumina ochilor. Drept urmare, o mulțime foarte mare, nu numai de bărbați, ci și de copii și de femei și-au pierdut care ochiul lor drept, care piciorul drept⁵¹ – fie de sabie, fie din atingerea fierului roșu – ca apoi să fie azvîrliți în năpasta muncii din mine.

58. 3. Dar n-a fost nevoie de cine știe cîtă vreme pînă ce să-l ajungă și pe el mînia cea dreaptă a lui Dumnezeu, cînd încrezător în demonii pe care îi ținea drept zei și în numărul cel fără de număr al soldaților, a purces la război. Fiindcă, lipsit⁵² de nădejdea în Dumnezeu, (Maximin) a fost nevoit în cele din urmă să lepede de pe sine podoaba împărăteștilor (însemne) – care nici nu i se potrivea – și să-și caute șovăielnic și nebărbătește scăparea în fugă, amestecat în mulțime, ca apoi să nu mai știe decît să se ascundă prin lanuri și prin sate, trăgînd nădejde că în veșmintele lui de sclav va putea scăpa.

58. 4. Nu putea însă scăpa de privirea ochiului lui Dumnezeu⁵³, nici de pronia Lui a-tot-rînduitoare. Tocmai cînd socotea el că scăpase cu viață, a fost străpuns de săgeata de foc a lui Dumnezeu, care l-a trîntit cu capul de pămînt. Și l-a mistuit limba de foc cea de Dumnezeu trimisă, desăvîrșit, nemailăsînd nici o urmă din trăsăturile lui de mai înainte, afară de oasele scheletului – ca la strigoi.

59. 1. Deci înrăutățindu-i-se tot mai tare boala cea de Dumnezeu trimisă, în cele din urmă i-au sărit și ochii, căzînd din prinderile lor și lăsîndu-l cu desăvîrșire orb. În felul acesta, drept urmare a foarte dreptei judecăți dumnezeiești, a trebuit și el să îndure asprimea pedepsei alese de el, la început, împotriva martirilor lui Dumnezeu. Pînă la urmă, văzîndu-se rămas în viață în pofida unei năpaste atît de mari, avea să se mărturisească și el Dumnezeului creștinilor, recunoscîndu-și prin viu grai faptele îndreptate împotriva lui Dumnezeu. Aidoma primului (prigonitor), el a dat porunci tăgăduitoare, prin legi și prin edicte scrise, mărturisindu-și greșala privitor la aceia pe care îi ținuse drept zei, și nemairecunoscînd, din proprie experiență, alt Dumnezeu decît pe cel al creștinilor.

59. 2. Toate lucrurile acestea îi erau lui Licinius cunoscute prin faptă, și nu doar din auzite de la alții; totuși, el rămînea mai departe de nestrămutat dintr-ale sale, aidoma unuia cu mintea cufundată în neguri.

51. Textual: «încheietura piciorului drept». (n. tr.)

52. Textual: «despuiat» (n. tr.)

53. Textual: «marelui ochi». (n. tr.)

Cuprinsul cărții a doua

1. Tainica prigoană a lui Liciniu și uciderea de către el a episcopilor în pontica cetate a Amasiei.
2. Nimicirea bisericilor și căsăpirea episcopilor.
3. Cum s-a urnit Constantin în apărarea creștinilor amenințați de prigoană.
4. Cum s-a pregătit Constantin de război în duh de rugăciune, iar Liciniu, în temeiul unor preziceri.
5. Liciniu aduce jertfe zeilor într-o dumbravă. Spusa lui cu privire la idoli și la Hristos.
6. Vedeniile apărute prin orașele supuse lui Liciniu, închipuind pe soldații lui Constantin străbătându-le străzile.
7. Toate luptele purtate sub semnul alcătuit de Constantin în chipul crucii au fost urmate de biruință.
8. Cum au fost aleși cincizeci de bărbați ca să poarte crucea.
9. Cum dintre doi stavrofori a fost ucis tocmai cel ce dase bir cu fugiții, pe cînd cel rămas cu credință în luptă a scăpat cu viață.
10. Ciocniri armate. Constantin iese învingător.
11. Fuga lui Liciniu. Vrăjile lui.
12. Constantin se roagă în cort și învinge.
13. Omenia lui Constantin față de prinșii din războaie.
14. Mai multe despre rugăciunile pe care le înălța el în cort.
15. Înșelătoarea prietenie a lui Liciniu. Închinarea lui la idoli.
16. Cum și-a sfătuit Liciniu soldații să evite atacarea (însemnului) crucii.
17. Constantin iese învingător.
18. Moartea lui Liciniu. Triumful lui Constantin.
19. Sărbători și cîntări de laudă.
20. Legiuirile lui Constantin privindu-i pe mărturisitorii credinței.
21. Hotărîri privitoare la bunurile mucenicilor și ale Bisericii.
22. Cum și-a dobîndit Constantin stima neamurilor păgîne.
23. Cum a recunoscut el fățiș în Dumnezeu pricina împlinirii sale. Despre legile transcrise (în paginile istorisirii de față).
24. Legea dată de Constantin, privitoare la cinstirea lui Dumnezeu și la creștinism, care cuprinde toate acestea.
25. Pildă luată din vechime.
26. Despre cei prigonii și despre prigonitorii lor.
27. Cum s-a făcut prigoana pricină de rele pentru zădăritori.
28. Dumnezeu l-a ales pe Constantin mijlocitor al facerilor Sale de bine.
29. Vorbele pline de evlavie ale lui Constantin, închinate lui Dumnezeu. Lauda mărturisitorilor.
30. Lege privind încetarea surghiunului, a împilării din partea Sfatului cetății și a sechestrelor.
31. La fel și despre cei surghiuniți în insule.
32. Despre cei osîndiți la înjositoarele munci din mine și la însărcinările obștești.
33. Cu privire la mărturisitorii din rîndurile oastei.
34. Eliberarea celor trimiși să muncească în torcătoriile de lînă și a persoanelor de condiție liberă ajunse în stare de sclavie.
35. Privitor la moștenirea averilor aparținînd martirilor, mărturisitorilor, surghiuniților și expropriaților.
36. Moștenirea celor lipsiți de rude trece în seama Bisericii. Bunurile dăruite de ei cuiva anume rămîn inamovibile.
37. Deținătorii unor asemenea țărini, grădini sau case, urmează să le înapoieze, păstrînd pentru ei doar foloasele agnitate de pe urma lor⁵⁴.
38. În ce chip se cer satisfăcute cererile privitoare la acestea.

54. Sau: uzufructul (n. tr.)

39. Cuvine-se vistieriei⁵⁵ să înapoieze bisericilor pămînturile, grădinile, casele și celelalte bunuri.
40. Gropnițele mucenicilor și cimitirele urmează a fi date înapoi bisericilor.
41. Cei ce vor fi cumpărat bunuri (din avutul) bisericilor, precum și cei ce le vor fi căpătat în chip de dar, urmează să le înapoieze.
42. Îndemn la slujirea plină de rîvnă a lui Dumnezeu.
43. Trecerea în faptă a poruncilor date de Constantin prin lege.
44. Cum a promovat Constantin pe demnitarii creștini. Demnitarilor păgîni nu le-a mai fost îngăduită jertfirea (la idoli).
45. Cu privire la legile care au pus opreliște jertfelor și au răspîndit porunca de a se înălța biserici.
46. Scrisoarea trimisă de Constantin lui Eusebiu și celorlalți episcopi, privitoare la zidirea bisericilor precum și la faptul că (locașurile) vechi se cereau refăcute și – cu ajutorul cîrmuitorilor – făcute mai încăpătoare.
47. Cum a scris el împotriva cinstirii idoloilor.
48. Edict al lui Constantin, trimis provinciilor: despre rătăcita credință cea în mulți zei, cu o înainte-cuvîntare despre răutate și despre virtute.
49. Despre părintele iubitorului-de-Dumnezeu Constantin cît și despre Dioclețian și Maximian, urgisitorii.
50. Prigoana a încetat în urma unui oracol al lui Apollo, în care se spunea că prorocirile nu vor mai putea avea loc, din cauza dreptilor.
51. Pe cînd era încă tînăr, a auzit Constantin cum, spunîndu-i-se lui Dioclețian că creștinii ar fi dreptii (pămîntului), a dat împăratul porunca scrisă ca creștinii să fie prizoniți.
52. La cîte chinuri și pedepse îndrăznituros-a a-i supune pe creștini.
53. Cum au adăpostit neamurile barbare pe creștini.
54. Ce soartă i-a așteptat pe prigonitorii care dăduseră ascultare oracolului.
55. Cuvîntul de laudă înălțat lui Dumnezeu de către Constantin. Mărturisirea lui privitoare la semnul crucii. Rugăciune pentru Biserici și pentru neamuri.
56. Constantin se roagă ca toți să devină creștini, fără însă a sili pe cineva.
57. Cuvîntul de laudă înălțat lui Dumnezeu pentru lumina răsărită de El, prin Fiul Său, celor căzuți în rătăcire.
58. Încă un cuvînt de laudă pentru felul chivernisirii lumii.
59. Cuvînt de laudă către Dumnezeu, Cea ce întotdeauna povățuiește la bine.
60. La sfîrșitul edictului: îndemnuri ca nimeni să nu stea în calea altuia.
61. Cum s-au stîrnit din Alexandria certuri din pricina învățaturii lui Arie.
62. Cu privire la acesta din urmă și la melitiani.
63. Cum a scris Constantin prin trimiși, ca să facă pace.
64. Scrisoarea lui Constantin către episcopul Alexandru și către preotul⁵⁶ Arie.
65. Cum necurmat se îngrijea Constantin de pacea (împărăției).
66. Cum a îndreptat el certurile⁵⁷ din Africa.
67. În care se arată că în Răsărit a fost leagănul credinței.
68. Mîhnit de înfruntarea (dintre creștini), Constantin îi sfătuieste la pace.
69. Din ce s-a iscat cearta lui Alexandru cu Arie, și cum s-ar fi cuvenit ca ei să nu stăruie asupra acelor lucruri.
70. Îndemnuri la împăcare.
71. Cum nu se cuvine să te cerți pentru niște cuvinte fără însemnătate și în jurul acelorași lucruri.
72. Cum – datorită evlaviei sale – a ajuns Constantin să plîngă de durere; și cum, deși urma să călătorească spre melea-gurile Răsăritului, a fost ținut în loc de cele petrecute.
73. Zavistia și neînțelegerile au continuat chiar și după primirea scrisorii lui Constantin.

55. Adică: fiscului (n. tr.)

56. Textual: prezbiterul (n. tr.)

57. Cu nuanța de «confruntare între curente de opinie» sau «de idei» (n. tr.)

CARTEA A DOUA

1. 1. Așa s-a prăbușit (împăratul) cel arătat (de noi) pînă în adîncul genunii împotrivorilor lui Dumnezeu; și făcîndu-se în aceasta, spre răul său, părtaș zelului celor a căror pieire, datorată înrăitei lor necredințe, o putuse el vedea cu propriii săi ochi – a stîrnit prigoana împotriva creștinilor, ca para unei văpăi altminteri stinse demult, întețind cumplita vilvătaie a necredinței încă și mai vîrtos decît înaintașii săi. 2. Se purta întocmai ca o fiară primejdioasă sau ca un șarpe adunat și încolăcit în jurul său, pufnind de furie și de urîciune; doar că, de frica lui Constantin, el zăbovea să pornească pe față cu război împotriva Bisericilor lui Dumnezeu aflate în puterea sa; în schimb, (cu timpul) tot țînîndu-și veninul răutății tăinuit, a pus într-ascuns și pe alocuri capcane episcopilor, pe cei mai influenți dintre ei ucigîndu-i cu ajutorul vicleanului sprijin al guvernatorilor de provincie. Felul cum își aflau aceștia moartea era atît de neobișnuit, încît nimănui nu-i mai ajunsese vreodată asemenea lucru la auz; iar cele petrecute în ponticul oraș al Amasiei întrece pînă și culmile cruzimii.

2. 1. Și anume, acolo, după prigoana dintîi, au fost năruite biserici pentru a doua oară, de sus și pînă jos; unele au fost chiar închise de cîrmuitoarii locurilor, astfel încît nimeni, dintre cei în drept să aducă lui Dumnezeu legiuitele slujbe, să nu se mai poată aduna. Fiindcă acela care dăduse asemenea poruncă nu putea pricepe că ele⁵⁸ se săvîrșeau spre folosul (chiar al) său, gîndind astfel din pricina conștiinței sale împovărate, ci era încredințat că prin toată fapta noi nu urmăream decît să abatem îndurarea lui Dumnezeu asupra lui Constantin. 2. Or, fiind cîte unii dintre (cîrmuitoarii) slugarnici și lingușitori, și gîndind ei cum să facă spre a-i fi nelegiuitul pe plac, pe cei mai influenți fruntași ai bisericilor i-au supus pedepselor capitale; ceea ce a făcut ca oameni care nu dăduseră vreodată temei niciunei învinuiri să fie tîrîți (prin închisori) și pedepsiți deopotrivă cu ucigașii de rînd. Ba unii și-au aflat sfîrșitul în cîte un chip cu totul nou, cu trupul ciopîrțit de sabie în nu știu cîte bucățele; pentru ca

după o atît de cumplită osîndă – a cărei grozăvie întrece tot ce ne-a ajuns pînă azi la auz⁵⁹ – să fie aruncați în adîncul mării, peștilor făcîndu-li-se hrană. 3. Așa și cu puțină vreme înainte, o parte din bărbații credincioși lui Dumnezeu au luat calea surghiunului; așa, meleagurile (nelocuite) și pustia⁶⁰ au primit iar în sînul lor pe slujitorii lui Dumnezeu. Ei, și de vreme ce – precum se vede – pînă și aceste (netrebnicii) îi ieșiseră tiranului cu spor, și-a pus el în gînd să pornească iar prigoana împotriva tuturor (creștinilor).

(Liciniu) era foarte hotărît; nimic nu l-ar fi putut opri să treacă la faptă, dacă Dumnezeu, apărătorul (credincioșilor) Săi, n-ar fi purces să zăgăzuiască amenințarea, îndrumîndu-l⁶¹ spre aceste meleaguri pe slujitorul Său Constantin ca (lumina) unui far⁶² aprins în inima întunericului și a beznelor nopții.

3. 1. Cînd și-a dat acesta seama că (grozăviile) care îi ajungeau la ureche întreceau puterea de îndurare (a omului), a cumpănit îndelung; dar cum înnăscuta-i dragoste de oameni se împletea la el cu strășnicia, a sărit întru apărarea oropsiților, cugetînd că scăparea unei atît de mari mulțimi de oameni cu prețul înlăturării unuia singur nu putea fi socotită altfel decît o cauză sfîntă pusă sub semnul evlaviei. Fiindcă de n-ar fi dat el glas decît multei sale iubiri de oameni și dacă s-ar fi milostivit de acela care nu merita să suferi pentru el, lucrul nu i-ar fi fost de nici un folos, fiindcă n-ar fi avut darul să-l cîntească (pe Liciniu) din relele lui apucături; dimpotrivă, l-ar fi înrăit și mai tare împotriva oamenilor aflați în puterea lui; iar celor care avuseseră de suferit de pe urma lui nu le-ar mai fi rămas nici o nădejde de scăpare. 2. Deci înțelegînd împăratul aceste lucruri, cu grabă și nezăbavnic s-a urnit spre a le întinde celor ajunși în străfundurile năpastei o mîină izbăvitoare. Oastea și-a înzestrat-o ca de obicei. Și a adunat în jurul său întregul efectiv al infanteriei și al cavaleriei; doar că deasupra, în fruntea tuturor, își croia drum însemnul acela al nădejzii așezate în Dumnezeu.

4. 1. Dar mai înțelegînd el bine că în acele clipe avea nevoie, mai mult ca oricînd, de sprijinul rugăciunii, a chemat la sine pe preoții lui Dumnezeu, cu gîndul că era de datoria lui să-i aibe în preajma sa întru buna pază a sufletului. 2. Pe de altă parte, (Liciniu) – care, în tiranica lui domnie, se socotea întrucîtva la adăpost –, înștiințat fiind, că în biruințele lui asupra vrăjmașilor, Constantin nu se sprijinise pe nimeni altul decît numai pe ajutorul⁶³ lui Dumnezeu (precum și că, așa cum s-a arătat, preoții Aceluia

59. Sau «întrece tot ce ne-a fost dat să auzim în tragedii» (n. tr.)

60. Textual: «cîmpul și pustiul» (n. tr.)

61. Textual: «trăgîndu-l de mîină» (n. tr.)

62. Textual: «luminător mare» (n. tr.)

63. Textual: «pe împreună- lucrarea lui Dumnezeu» (n. tr.)

se aflau necurmat în preajma lui, iar însemnul mîntuitoarelor Patimi era purtat înaintea lui și a întregii oști), a socotit atare veste vrednică doar de un hohot de rîs, de batjocură și de împrôșcarea ei cu ocări. Însă după aceea a adunat în jurul său pe prevestitorii și pe ghicitorii Egiptului, pe vrăjitori și pe descîntători, pe preoții aducători de jertfe și pe proorocii părelnicilor săi dumnezei, străduindu-se să-și cîștige prin jertfe bunăvoința acestor zei închipuiți și întrebîndu-i ce sfîrșit va avea pentru el războiul care tocmai izbucnise. 3. Aceia i-au răspuns neîntîrziat și într-un glas că își va birui vrăjmașii și că va cîștiga războiul, grăindu-i printr-o întregă înșiruire de profeții și în stihurile plăcut-sunătoare a tot soiul de preziceri; în zborul păsărilor, ornitomanții i-au citit și ei că soarta era de partea lui; iar aducătorii de jertfe i-au tîlcuit în spasmele măruntaielor același răspuns.

Întărit de prevestirile lor înșelătoare, a pornit (și Liciniu) la rîndul său cu îndrăzneală să înfrunte – pe cît îi sta lui în puteri – oastea (lui Constantin), care se apropia.

5. 1. În pragul bătăliei⁶⁴, Liciniu a adunat elita gărzilor sale precum și pe cei mai prețuiți dintre prieteni într-unul din locurile pe care le țineau ei drept sfinte, unde se afla o dumbravă destul de întinsă și străbătută de ape, înșesată de statui cioplite în piatră ale închipuiților săi zei. După ce a aprins în cinstea acestora lumînări de ceară și le-a adus obișnuitele jertfe, pare-se că le-ar fi vorbit acelora după cum urmează:

5. 2. «Prieteni și tovarăși ai mei de luptă!

Iată aici pe zeii noștri părintești, pe care am fost învățați să-i cinstim din moși-strămoși. Bărbatul aflat în fruntea oștii vrăjmașe s-a rupt mișelește de tradițiile strămoșești și s-a luat după o învățătură a necredinței, sîrguind fără noimă unui zeu străin – găsit de el nici n-aș ști să vă spun unde – și batjocorindu-și ostașii cu rușinosul însemn al acestuia. Încrăzător în el, Constantin a pus mîna pe arme și a pornit... – dar nu atît împotriva noastră, ci mult mai degrabă împotriva zeilor înșiși, pe care i-a trădat.

5. 3. A sosit, așadar, clipa care va lămuri cine anume se înșală; clipa care va hotărî între zeii venerați de noi, și aceia cărora li se închină împotrivorii noștri⁶⁵. Căci ea sau ne face să izbîndim și va aduce dovadă că zeii noștri sînt cei cu adevărat izbăvitori și de nădejde, sau – în caz că zeul acela singuratic al lui Constantin, venit de cine știe unde, va izbuti să biruie mulțimea întotdeauna prisositoare a zeilor noștri – nimeni nu va mai avea temeii să ezite cărei divinități se cuvine să ne închinăm, fiind ori-

64. Textual: «în pragul războiului» (n. tr.)

65. Textual: «partida cealaltă» (n. tr.)

cum nevoit să treacă de partea învingătorului și să-i aducă plata⁶⁶ cuvenită biruinței.

5. 4. Deci dacă va izbîndi zeul acela străin – și, astăzi, batjocorit de noi – atunci să cadă toate piedicile care ne vor fi oprit mai înainte să-l recunoaștem și să-l venerăm, iar celor cărora în van le-am aprins lumînări să le spunem pentru totdeauna «rămas bun!» Dar dacă vor izbîndi ai noștri – ceea ce nu poate fi pus la îndoială –, abia atunci după biruință vom porni noi (cu adevărat) la luptă împotriva necredincioșilor!»

5. 5. Așa le-a grăit Liciniu celor aflați acolo; iar noi, cei care însemnăm slovă în scrierea de față, i-am aflat spusa după puțină vreme, de la unii care o putuseră auzi chiar cu urechile lor.

După rostirea acestor cuvinte, Liciniu a dat poruncă oștii să treacă la atac.

6. 1. Între timp, zice-se că prin cetățile aflate sub ascultarea tiranului s-ar fi arătat un semn anevoie⁶⁷ de lămurit prin cuvinte. Părutu-li-s-a, anume, oamenilor a vedea felurite unități de ale lui Constantin străbătînd orașul cu înfățișarea unor învingători – cu toate că, de fapt, nu se făcuse văzut nicăieri nici măcar un singur asemenea ostaș. Or, singură o putere neobișnuită, venită de sus, putea da chip viitorului prin mijlocirea unei asemenea arătări!

2. În fine, în clipa încăierării, atacul l-a început acela care călcase învoiala de bună-înțelegere. Constantin l-a invocat pe Mîntuitorul și Preaînaltul Dumnezeu⁶⁸, le-a dat și soldaților săi aceeași parolă și a ieșit biruitor din încăierare. Nu mult după aceea l-a învins pe Liciniu și într-o a doua bătălie, într-un chip și mai strălucit, purtînd necurmat mîntuitorul însemn în fruntea oștilor sale.

7. Unde se arăta semnul⁶⁹ acela, acolo o luau și dușmanii la fugă, urmăriți de învingători. Luînd împăratul aminte la aceasta, pe oriunde se întîmpla să-și vadă oastea ajunsă la strîmtoare, a poruncit ca biruitorul și mîntuitorul însemn să fie purtat într-acolo în chipul leacului aducător de izbîndă; iar biruința nu se lăsa așteptată, căci voia lui Dumnezeu⁷⁰ îi oțelea și-i învigoră pe cei ce luptau (de partea lui), redîndu-le tăria.

8. Acest fapt l-a hotărît pe Constantin să aleagă din rîndurile gărzilor sale de corp nu mai puțin de cincizeci de bărbați puternici, viteji și plini de frica lui Dumnezeu, cărora le-a dat poruncă să nu se îngrijească de nimic altceva decît de paza însemnului. Singura lor datorie consta, așadar, din a

66. Cu înțelesul de «răsplată» (n. tr.)

67. Textual: «s-ar fi arătat ceva cu neputință de lămurit» (n. tr.)

68. «Dumnezeu, Cel mai presus de toate» (n. tr.)

69. Textul spune doar «acesta», pronumele putîndu-se referi la «semnul» menționat mai sus, dar mai curînd la «labarum»-ul purtat de oastea lui Constantin. (n. tr.)

70. Textual: «soarta (vrută) de Dumnezeu» (n. tr.)

sta în preajma însemnului, din a-l păzi și din a-l purta cu rîndul pe umeri – lucru povestit de împărat chiar nouă, scriitorului cărții, mult după aceste întîmplări, într-o clipă de răgaz; căruia însă i-a mai adăugat încă o întîmplare minunată și vrednică de amintit în scris.

9. 1. Povestea, așadar, Constantin că odată – în miezul unei încăierări în care oastea-i fusese cuprinsă de o mare zarvă și intrase în debandadă – din lașitate, soldatul care purta însemnul pe umeri își pierduse cumpătul și trecuse însemnul în grija altuia, ca să poată fugi de la locul bătăliei. Dar abia apucase acesta să primească însemnul, abia avusese celălalt timp să iasă de sub ocrotirea lui, că iată, o dardă⁷¹ l-a izbit în pîn-tece, ucigîndu-l pe loc. 2. Și în vreme ce acesta plătea prețul lașității și al lipsei sale de credință, zăcînd acolo răpus de năpraznă, l-a ocrotit izbăvitorul însemn tocmai pe celălalt, care înălțase însemnul pe umerii săi, cruțîndu-i viața și scăpîndu-l de nenumăratele proiectile țintite în el; căci toate se înfipseseră pînă la urmă în coada însemnului, lăsîndu-l pe purtătorul lui nevătămat.

Fost-a întîmplarea aceasta minune cum nu este mai mare, ca dardele țintite de vrăjmaș înspre un lucru atît de subțiat cum era coada însemnului, să se și înfigă în el și să rămînă înfipte, iar purtătorul să scape cu viață – vrînd prin asta să arate că bărbații înveștiți cu asemenea îndatorire nu trebuiau să se teamă că ar putea fi vreodată loviți.

3. Istorisirea de mai sus nu-mi aparține, ci – așa cum s-a întîmplat și în alte rînduri – a ajuns la urechile mele chiar din gura împăratului. Acesta, după primele biruințe, purtate prin puterea lui Dumnezeu, a pornit mai departe în fruntea unei oști rînduite în formație de marș⁷².

10. 1. Chiar la întîia încăierare, neputîndu-i sta înainte, comandanții din prima linie ai părții potrivnice au lepădat armele, zvîrlindu-le cu amîndouă brațele, și s-au aruncat la picioarele împăratului. El i-a primit pe toți în rîndurile sale fără să se atingă de ei, bucuros să le poată dărui viața. 2. Alții însă au păstrat armele, înfruntînd riscurile ciocnirii cu dușmanul. Văzîndu-i împăratul neînduplecați de prietenosul său îndemn la înțelegere, a dat porunca de atac. Aceia n-au zăbovit să întoarcă spatele și să-și caute scăparea în fugă. După legile războiului, o parte din ei au fost prinși și uciși; însă cei mai mulți s-au învălmășit unii cu alții, căzînd răpuși de propriile lor spade.

11. 1. Zguduit de o asemenea întorsătură și văzîndu-se rămas descoperit și fără ajutor de la ai săi, Liciniu, singurul vinovat⁷³ (pe care aproape

71. Βέλος, aici cu înțelesul generic de «proiectil», poate fi și săgeată, și suliță (n. tr.)

72. Sau: «de luptă» (n. tr.)

73. Sau: «începătorul» (n. tr.)

toată întreaga oaste strînsă – precum și ajutoarele primite – îl părăsiseră, și căruia faptele îi dovediseră nimicnicia nădejzii în cei pe care-i credea dumnezei), a rupt-o rușinos la fugă. Și gonind el însoțit doar de puțini, s-a întors în inima ținuturilor sale, la adăpost, deoarece iubitorul de Dumnezeu Constantin poruncise alor săi să nu-l urmărească prea îndeaproape, spre a-i da fugarului sorți de scăpare: anume, trăgea nădejde Constantin că – luînd seama la dezastrul său – Liciniu va sfîrși prin a se lepăda de cumplita-i sminteală, dînd ascultare gîndului celui bun. 2. Or, în vreme ce – urmare prisosului său de dragoste față de semeni – Constantin închipuia gînduri ca acestea, hotărît să nu-l țină pe celălalt de rău, ci chiar să-i dăruiască iertarea (deși celălalt nu se dovedise vrednic de ea), Liciniu își vedea mai departe de răutățile lui, însirînd sminteală peste sminteală și căpătînd îndrăzneală pe zi ce trecea mai mult. Și cu cît se dăruia el mai mult urîtelor și amăgitoarelor năravuri, cu atît prindea îndrăzneală mai mare; de unde și pentru unul ca el s-ar fi putut spune – ca despre tiranul de altădată – că «Dumnezeu îi împietrise inima».

12. 1. Și în vreme ce, dedîndu-se la astfel de apucături, se prăvălea Liciniu pe povîrnișul pierzaniei, văzînd împăratul că avea nevoie de o a doua înfruntare cu arme, I-a închinat Mîntuitorului său întreg răgazul pe care-l avea. Pusese să-i fie ridicat cortul undeva afară, cît mai departe de tabără; la adăpostul lui, Constantin ducea o viață curată, înălțînd în duh de sfințenie rugăciunile sale lui Dumnezeu – după pilda proorocului de altădată al lui Dumnezeu, despre care ne adevăresc Scripturile Sfinte că-și ridicase cortul în afara vălmășagului taberei.

Puțini – dar a căror credință și statornică dăruire față de Dumnezeu îi erau cunoscute – puteau zăbovi acolo. Însă, de cîte ori își începea pregătirile de luptă, era la el un fapt obișnuit (să se cufunde în rugăciune); simțul de prevedere îl făcea ogoit și-l îndemna să porceadă în toate după voia lui Dumnezeu.

2. Ei bine, în asemenea clipe de răgaz, în vreme ce-și înălța rugăciunile către Dumnezeu⁷⁴, mai întotdeauna avea Constantin parte și de o teofanie; după care – ca unul cu adevărat mînat de Duhul lui Dumnezeu⁷⁵ – ieșea degrabă afară din cort și le striga oamenilor să pornească neîntîrziat, să nu zăbovească nici o clipă și să pună imediat mîna pe arme. Iar aceia se năpusteau ca un singur om și loveau cu voinicie, pînă cînd – în puțina vreme a unui singur ceas – se făceau stăpîni pe victorie, înălțîndu-și biruitoarele însemne peste capetele vrăjmașilor.

13. 1. Așa obișnuia împăratul să se poarte pe cîmpul de luptă și așa făcuse el și mai înainte; cu sufletul neconținut închinat Dumnezeului său,

74. Textual: «Dumnezeului său» (n. tr.)

75. Textual: «ca pus în mișcare sub o inspirație dumnezeiască». – Am preferat «teofanie», iar nu «vedenie» sau «apariție», primul termen fiind de disociat, în vocabularul patristic, de practicile mantice. (n. tr.)

gîndind ca în toate să nu plinească decît voia Acestuia, se ținea cît mai departe de multa vărsare de sînge. 2. De unde se poate vedea că el se frămînta pentru soarta⁷⁶ vrăjmașilor în aceeași măsură în care se îngrijea de viața alor săi. De aceea își și îndemna el oamenii ca, după o biruință, să cruce întotdeauna viața prinșilor, ca să nu sortească morții niște ființe cmenești de aceeași alcătuire⁷⁷ ca a lor. Iar de cîte ori băga de seamă că nu mai putea stăpîni furia soldaților, îi potolea prin mijlocirea banilor, poruncind ca fiecărui ins care avea să aducă cu el un dușman prins să-i fie plătită, pe drept, o anumită sumă de bani.

Iată, așadar, ce șiretlic fusese în stare să născocoască împăratul, în istețimea lui, ca să scape viețile unor oameni: un șiretlic care nu însemna decît că împăratul le răscumpăra acelora viața cu banii săi; un șiretlic căruia avea să-i datoreze supraviețuirea pînă și un mare număr de barbari.

14. 1. De asemenea vicleșuguri⁷⁸ – precum și de nenumărate altele întru totul asemănătoare – îi plăcea deci împăratului să se folosească îndeobște. Or, și de data aceasta s-a închis el înaintea luptei – așa cum îi ședea în obicei – în cort, petrecîndu-și în rugăciune tot răgazul ce-i mai rămînea. Și cum se ținea departe de tot ce i-ar fi putut face viața ușoară și plăcută, se călea în posturi, trupul strunindu-și-l; iar acum se străduia să-L înduplece pe Dumnezeu prin rugăminți stăruitoare să Se milostivească de el, să-i vină în ajutor – (dar) și să împlinească ce-Și va fi pus El în gînd să facă.

2. Așa se îngrijea Constantin de treburile statului fără a-și îngădui nici o clipă de răgaz⁷⁹ și rugîndu-se pentru salvarea dușmanilor nu mai puțin decît pentru a oamenilor săi.

15. Și iarăși și-a pus Liciniu, fugarul de mai adineauri, pe chip masca prefăcătoriei⁸⁰, fățărindu-se și cerșind înnoirea jurămintelor de prietenie. Pe care împăratul nu s-a dat în lături să i le ofere în termenii unei înțelegeri (precise) din care urmau să tragă foloase atît (el) cît și întreaga împărăție⁸¹. Celălalt a răspuns arătîndu-se voitor a se supune înțelegerii și întărindu-și spusa prin grele jurăminți de credință; dar în taină s-a pornit din nou să adune oaste și să o instruiască, luînd-o de la capăt cu războiul și cu bătăliile, nepregetînd să se alieze cu barbarii și cercetînd⁸²

76. Textual: «de salvarea» (n. tr.)

77. Φύσις: fire, natură (n. tr.)

78. Textual: «de astfel de lucruri... surori cu ele...» (n. tr.)

79. Textual: «fără somn» (n. tr.)

80. Textual: «Și iar s-a prefăcut (Liciniu), de curînd-fugarul, cu înșelăciune» (n. tr.)

81. Textual: «în termenii unor înțelegeri (precise) formulate așa fel încît să fie avantajoase pentru viață și folositoare întregului (imperiu) (n. tr.)

82. Textual: «bătînd drumurile și cercetînd» (n. tr.)

necurmat, în căutarea unor dumnezei noi (de vreme ce întâii îl dezamăgiseră). Nu încape vorbă că Liciniu nu voia să-și mai amintească nimic din câte doar cu puțin înainte rostise el cu privire la zei, nici să recunoască drept singur Dumnezeu pe Acela care se dovedise a fi ocrotitorul lui Constantin; și – oricît de caraghios ar părea – tot alerga după alți zei cît mai numeroși și cît mai necunoscuți⁸³ mai înainte.

16. 1. Dar învățînd el din pățanie ce dumnezeiască și negrăită putere se ascundea în mîntuitorul însemn care îndrumase oastea lui Constantin să iasă biruitoare, a început Liciniu să-și îndemne soldații să nu se năpus-tească niciodată spre acesta și să nu privească spre el ca la ceva neînsem-nat⁸⁴, întrucît însemnul era însuflețit de o putere în stare de orice, străină și potrivnică lui⁸⁵ – fapt care făcea ca înfruntarea lui să trebuiască neapă-rat ocolită. Apoi, dînd aceste ordine, s-a grăbit să se încheșteze în luptă cu Constantin, care, în omenia sa, zăbovise amînînd cît putuse clipa fatală vrăjmașului său.

2. Încrezători în droaia lor de zeități, aceia s-au năpustit cu mulțime mare de oaste, purtînd necurmat înaintea lor cioplite, neînsuflețite și ido-lești chipuri de morți; doar că, încins cu platoșa credinței, Constantin punea pretutindeni stavilă puzderiei vrăjmașilor mîntuitorul și de-viață-făcătorul însemn, ca o înfricoșătoare strajă relelor. La început, împăratul a mai zăbovit o vreme, din pricina înțelegerii încheiate, ca nu cumva să ajungă el întâiul la înfruntarea armată;

17. Însă văzînd el îndărătnicia dușmanilor, care se grăbiseră să pună mîna pe arme⁸⁶, s-a mîniat, și, într-un singur iureș, a spulberat întreaga oaste a potrivnicilor, culegînd odată cu izbînda asupra vrăjmașilor și biruința asupra demonilor.

18. După săvîrșirea tuturor acestora, a dat Constantin judecății – după legea războiului – pe însuși de-Dumnezeu-urîtul Liciniu și pe tova-rășii lui cei mai apropiați, aducînd asupra lor pedeapsa ce o meritau. Odată cu tiranul au fost întemnițați și au pierit primindu-și cuvenita osîndă și cei care-l sfătuiseră pe acela să se măsoare în luptă cu Dumne-zeu, iar cei care doar cu puțin înainte își puseseră nădejdea în prezicători au putut cunoaște din faptă ce fel de Dumnezeu era Acela al lui Constan-tin și au mărturisit că Acesta era adevăratul și singurul Dumnezeu.

19. 1. Iar dacă au fost necredincioșii zvîrliți în lături, astfel încît să nu mai fie piedică bunului mers al împărăției, curățatu-s-au și razele soa-relui de prihana țiraniei atingeri⁸⁷. Toate provinciile⁸⁸ aflate sub stăpî-

83. Textual: «cît mai mulți și cît mai noi» (n. tr.)

84. Sau: «să nu privească la el cu dispreț» (n. tr.)

85. (Liciniu).

86. Textual: «pe sabie» (n. tr.)

87. Textual: «de (pecetea) domniei tiranice» (n. tr.)

88. Sau: «popoarele» (n. tr.)

nire romană s-au unit întreolaltă: cele de la răsărit au făcut cu celelalte împreună un singur tot, întregul trup al statului pătrunzându-se de frumusețea unei singure voințe⁸⁹, ca purcezînd de la un singur cap; fiindcă acum puterea monarhică era prezentă pretutindeni. Strălucitoarele răsfrîngerii de lumină ale evlaviei le îndulceau acum zilele celor mai înainte vreme cufundați în întuneric și în umbra morții. Amintirea urgiilor de altădată pierise; pretutindeni, tot omul îl proslăvea pe învingătorul din luptă, recunoscînd că numai izbăvitorul acestuia putea fi mărturisit drept Dumnezeu. 2. Iar Constantin – cel întru totul neasemuit pentru credința lui în Dumnezeu – biruitorul împărat (care-și adăugase acest stăpînesc epitet drept urmare biruinței cu care-l dăruise Dumnezeu peste toți vrăjmașii și potrivnicii) a luat în stăpînire și Răsăritul (împărăției), refăcînd sub el vechea unitate a statului roman.

Astfel a și çhivernisit el – ca singur stăpînitor peste toți – propovăduirea împărăției lui Dumnezeu, cîrmaci făcîndu-se al întregii puteri și al întregii rînduiei de viață romane⁹⁰.

3. Așa a pierit în uitare groaza de urgia care mai înainte vreme îi chinuse pe toți. Poporul de prin toate provinciile și orașele o ținea într-o sărbătoare; tot omul care înainte vreme nu știa decît să umble cu capul plecat, acum țî se uita în ochi cu zîmbetul pe față și cu un licăr în privire. Corurile și imnurile cîntate de ei îl proslăveau pe Dumnezeu, împăratul împăraților, ca fiind Cel mai presus decît toată făptura; apoi – cu urări ce păreau a nu mai lua sfîrșit – aduceau cinstire drept-biruitorului Constantin (precum și atît de chipeșilor lui fii, de-Dumnezeu-iubitorii cezari)⁹¹. Nimeni nu-și mai amintea de relele de altădată; toată urîciunea necredinței căzuse pradă uitării; toți se bucurau de fericirea acelor zile și așteptau cu nerăbdare să vadă ce le pregătea dimineața de mîine.

20. 1. Așa au fost promulgate și la noi – în felul cum de pe acum și avuseseră parte de ele locuitorii celeilalte jumătăți a lumii – edicte însuflețite de dragostea de oameni a împăratului, legi pătrunse de⁹² frica lui Dumnezeu, care ofereau oamenilor prilej nesfîrșit de speranță în bine⁹³. Locuitorilor din provincii, ele le acordau tot ce le era de trebuință și de folos, iar bisericilor lui Dumnezeu le recunoșteau cele cuvenite; 2. dar, înainte de orice, ele chemau înapoi din surghiun pe toți aceia care, nevrînd să se închine idolilor, fuseseră izgoniți și siliți de guvernatorii provinciilor să ia calea pribegiei. Aceleași legiuri îi absolveau de însărçi-

89. Sau: «a unei autorități unice» (n. tr.)

90. Sau: «Astfel, cîrmaci făcîndu-se al întregii puteri și rînduiei de viață romane, (Constantin) devenea începătorul acelei monarhii în care cuvîntul lui Dumnezeu avea să fie răspîndit pretutindeni» (sau «vestit tuturor»). – Text obscur. (n. tr.)

91. Text corupt (n. tr.)

92. Textual: «respirînd» (n. tr.)

93. Textual: «ofereau tot felul de făgăduințe de bunătați» (n. tr.)

nări pe cei care, în temeiul aceleiași pricini, fuseseră înscriși în sfaturile cetăților, și rînduiau tuturor celor cărora le fuseseră confiscate averile să și le capete înapoi. 3. Totodată, tot omul care, în timpul restriștei, se va fi distins printr-o neobișnuită și lui-Dumnezeu-închinată putere de a îndura⁹⁴ și care ajunsese prada grozăviilor vieții din mine, sau cel care avusese de ispășit în singurătatea unei insule, aidoma celui silit să trudească la munci publice de rînd, (sortite sclavilor) – toți aceștia s-au văzut, în virtutea acestor legi, sloboziți pe față⁹⁵ de toate necazurile de mai sus. La fel i-a despovărat de rușine recunoștința împăratului și pe bărbații pe care neclintirea lor în dumnezeiasca credință îi făcuse să-și piardă rangul căpătat în armată, lăsîndu-le deplina alegere dacă să-și recapete vechile funcții și dacă să se bucure iarăși de onorurile cuvenite rangului lor de altădată, sau – în caz că ei ar fi prins drag între timp de o viață mai tihnită – dacă să rămînă slobozi de orice sarcină obștească.

Cu același prilej au scăpat și cei care în chip rușinos și spre necinstirea lor fuseseră osîndiți să trudească la munci bune numai pentru femei.

21. Așa rînduia slova împăratului privind persoanele care avuseseră de îndurat asemenea nedreptăți. Cît privește averile lor, legea cuprindea prevederi amănunțite: bunurile aparținînd sfinților mucenici ai lui Dumnezeu, care-și dăduseră viața întru mărturisirea credinței, urmau să revină rudelor lor de sînge; în lipsa acestora, urmau să moștenească Bisericele. Totodată, acest edict al dărniciei mai prevedea și ca bunurile mai dinainte înstrăinate de fisc prin vînzare sau chiar în chip de dar – aidoma celor reținute chiar de el⁹⁶ – să fie restituite vechilor lor stăpîni.

Cît de admirabile rînduiele cuprindea pentru Biserica lui Dumnezeu amnistia aceasta publicată (în provincii)!

22. Pînă și păgînilor din afara Bisericii (precum întregii populații din provincii) le-a fost dărnicia împăratului prilej a se bucura din partea lui de atîtea alte daruri, cît să nici nu le poți număra! Or, așa stînd faptele – și văzînd acum toate acestea cu propriii ei ochi, putea și lumea de prin părțile noastre (care altădată – în temeiul lucrurilor auzite de ea că s-ar petrece în cealaltă jumătate a statului roman – nu pregeta să-i fericească pe cei de dincolo pentru norocul lor, și care se rugase să vină odată și rîndul izbăvirii ei din necaz) să se socoată în sfîrșit vrednică de fericit, mărturisind că (apariția) unui asemenea împărat trebuia înțeleasă ca un

94. Textual: «care se distinseseră prin puternica lor – lui Dumnezeu închinată – veghe asupra sufletului» (n. tr.)

95. Sau: «în bloc» (n. tr.)

96. Adică de fisc (n. tr.)

Textual: «neamurilor străine de Biserică» (n. tr.)

eveniment tulburător, cum de cînd lumea și pămîntul nu se mai pomenise sub soare!⁹⁷

Iată ce gîndeau oamenii despre Constantin.

23. 1. Așadar, după ce, prin puterea mîntuitorului Dumnezeu, i-au fost supuse toate; după ce, înaintea întregii lumi, a recunoscut el cui anume îi datora asemenea împlinire⁹⁸; după ce L-a mărturisit pe Acela – iar nu pe sine – ca fiind adevăratul pricinuitor al izbînzilor sale, toate acestea le-a adevărit împăratul în niște hotărîri alcătuite în slovă latinească și grecească, trimise și publicate de el în fiecare provincie. 2. Valoarea acestor texte nu poate fi înțeleasă decît numai luînd aminte la conținutul⁹⁹ lor. Au fost două scrieri: una adresată Bisericilor lui Dumnezeu; cealaltă era adresată lumii de la oraș¹⁰⁰ care nu făcea parte din Biserică. Pe aceasta din urmă îmi pare nimerit să o inserez istorisirii mele, ca, datorită ei, scrierea să se poată păstra și să poată fi cunoscută și de urmașii noștri, ea mărturisind totodată și despre adevărul spuselor mele. Textul este copiat după originalul actului împărătesc aflat în păstrare la noi, a cărui autenticitate o întărește semnătura autografă a împăratului-însuși¹⁰¹, cu greutatea unei adevărate peceți.

24. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, către locuitorii Palestinei.

Tuturor cărora cu dreaptă așezare și cu chibzuință plăcutu-le-a a cugeta despre Cel-de-sus, le-a fost întotdeauna limpede și neîndoielnic la ce depărtare de strînsa urmare a preaslăvitei învățături creștinești se aflau acei oameni, care au luptat împotriva ei și care cu înverșunare au stăruit a-i arăta disprețul lor. 2. Astăzi însă – și îndeosebi drept urmare unor fapte învederate și unor săvîrșiri încărcate de strălucire – s-a arătat cît de lipsită de rost era îndoiala de atunci și cîtă tărie se află în puterea Dumnezeului Celui mare, astfel că celor care cu credincioșie îi cinstesc minunata lege și care nu se încumetă să-i calce acesteia nici o poruncă, ea să le poată răspunde cu prisosință de daruri, înzestrîndu-i cu tărie aleasă și cu nădejde în tot ce săvîrșesc – în timp ce propășirea celor nelegiuîți rămîne și ea pe potriva așezării sufletești a acestora. 3. Cine, dar, se va putea împărtăși din vreun bine, dacă nu va vrea să-L mărturisească pe Dumnezeu, Care este cauza a tot binele, și dacă nu va vrea să-I aducă cuvenita cinstire? – Iar faptele întăresc spusa celui ce grăiește aici.

97. Textual: «recunoscînd că un asemenea împărat era un lucru extraordinar și cum din veac (sau: nicăieri în lume) nu se pomenise ca, sub (mîngîierea) razelor soarelui, să fi luminat vreodată neamul omenesc!» (n. tr.)

98. Textual: «asemenea bunătați» (n. tr.)

99. Textual: «prevederile» (n. tr.)

100. Sau: «păgînilor de la oraș» (n. tr.)

101. Textual: «a însăși miinii sale drepte» (n. tr.)

25. «Cine pofteste să depene-n minte vremile care s-au scurs pînă azi din timpurile cele mai vechi precum și faptele petrecute-n răstimp, vedea-va cum toți aceia care s-au îngrijit din timp să-și așeze faptele pe temelia dreptății și a binelui, au și propășit întru bine¹⁰², roadă dulce aducînd ca din viță¹⁰³ de bun soi; pe cînd cei care au îndrăznit întru nedreptăți, învîrtoșindu-se în sminteala lor împotriva Celui-de-sus (sau, în petrecerea lor cu oamenii, nemaștiind de nimic sfînt), încumetîndu-se a surghiuni, a batjocori, a ucide, și cîte altele de acest soi, și care nici nu s-au căit, nici cale n-au aflat să-și îndrepte mintea spre vreunul din scopurile cele frumoase – toți aceștia și-au cîpătat plata pe măsura faptelor săvîrșite. Lucru care desigur că nu se va fi petrecut nici pe nedrept, nici fără temei.

26. 1. «Cîți însă unei fapte îi pun început cu cuget drept, neabătut strunindu-și mintea întru frica Celui-de-sus și rămînînd neclintîți în credința lor întru Dînsul, sau cei în ochii cărora spaima și amenințările vieții nu capătă mai mare preț decît speranța lor în viitor, toți aceștia – chiar dacă vremelnice le este dat să îndure cine știe ce neazuri – nu anevoie le suferă amarul, încredințați că așa vor și avea parte de o prețuire mai mare. Iar renumele lor cu atît strălucește, cu cît mai greu sînt încercați în suferință. 2. În schimb, cîți n-au vrut să ia seama la dreptate sau n-au luat aminte la Cel-de-sus, cîți pe cei ce se nevoiau într-ale Sale nu s-au sfiit să-i supună batjocurii și caznelor celor mai groaznice (și care nu înțelegeau să se socoată singuri nefericiți că ajunseră să împartă pedeapsa în virtutea unor asemenea temeuri, astfel încît să-i pizmuiască și să-i ferecească tocmai pe aceia care, în ciuda unor asemenea încercări, izbuteau să-și păstreze neștirbită credința în Cel-de-sus) – din soiul lor oaste după oaste a pierit, multe oști au dat bir cu fugiții și toate bătăliile lor s-au prefăcut în tot atîtea cumplite înfrîngerii.

27. 1. «Așa arată inșii care zămislesc necruțătoarele războaie; așa pustiiitorii, care nimicesc fără milă; de aici lipsurile care se fac simțite în mijloacele trebuitoare traiului, cît și mulțimea relelor ce se trag din ele; de asta și pricinuiitorii unor asemenea nemernicii s-au împărtășit și ei din chinurile unei morți înfiorătoare, sau chiar dacă și-au mai dus zilele, au avut parte de o viață atît de chinuitoare cît să o și poată socoti mai rea decît moartea, răsplată cîpătînd, pentru nedreptățile lor, pedepse pe măsura acestora. Fiecare și-a avut partea de ruină potrivit cu puterea îndemnului care-l împinsese – în sminteala lui – 2. să creadă că ar putea înfrunta și că ar putea răzbi¹⁰⁴ legea lui Dumnezeu. Lucru care i-a făcut

102. Textual: «au și ajuns la un sfîrșit bun» (n. tr.)

103. Textual: «radăcină» (n. tr.)

104. Textul da numai καταπολεμῆσαι, care însă are ambele sensuri (n. tr.)

greu de îndurat nu numai viața ci și spaima de pedepsele la care urma să se aștepte odată ajuns în țărină.

28. 1. «Fiind așadar atât de mare și atât de becisnică nemernicia în ale cărei chingi se prinsese omenirea, iar treburile statului aflându-se – aidoma unei făpturi atinse de ciumă – în primejdie de moarte și simțită făcînd nevoia de multă și mîntuitoare grijă, ce cale de ușurare a gîndit Dumnezeu, ce prilej de ieșire din impas? (Iar calea trebuie înțeleasă ca fiind de-a dreptul dumnezeiască, fiindcă numai ce este dumnezeiesc ființează cu adevărat și este înzestrat cu putere dăinuitoare peste timp. Precum a mărturisi și a preamări facerea-de-bine a Celui atotputernic nu trebuie înțeles drept laudă goală). 2. Pe mine m-a dorit¹⁰⁵ El spre îndeplinirea voii Sale; pe mine m-a cercetat și m-a aflat potrivit ei, așa fel încît începînd de la marea din dreptul britanilor și de pe meleagurile unde, ca sub imperiul necesității, îi este soarelui dat să apună, să scot afară și să spulber – cu sprijinul unei puteri mai mari decît mine – primejdia¹⁰⁶ care pe toate le ținea în puterea ei; așa fel ca, învățatură luînd prin fapta mea mijlocitoare, neamul omenesc să se întoarcă la slujirea preasfintei Legi; și iar, în așa fel încît, din îndrumarea Celui atotputernic, preafericita credință să se răspîndească în lume.

29. 1. «N-aș vrea să par în nici o clipă nerecunoscător Lui . Cînd m-am încredințat că în asta stă menirea mea cea nobilă și că se cere să o iau drept un dar plin de har, am înaintat pînă-n ținuturile de la răsărit, care, încă și mai greu năpăstuite, cereau și din partea noastră o sporită purtare de grijă (chiar dacă eram pe deplin încredințat că datoram totul – sufletul meu întreg și fiecare suflare a mea, ba pînă și cel mai neînsemnat dintre gînduri – Dumnezeuului Celui Prea Înalt).

2. «Știu cît se poate de bine că cine se ține îndeaproape și după dreptate¹⁰⁷ de cereasca nădejde, cine și-a pus-o cu precădere și neabătut în dumnezeieștile locuri, cinstire agonisindu-și cu atât mai mare cu cît se va fi depărtat de neajunsurile și de frămîntările lucrurilor pămîntești, aceluia nici bunăvoința oamenilor nu-i este de trebuință. 3. Socot totuși că este bine ca încercările și suferințele nemeritate și nesocotite, care vremelnic s-au abătut peste unii ca aceștia fără rost, noi să le izgonim cît mai departe, ca să nu se întîmple lucrul acela îngrozitor care ar însemna ca trezvia și statornicia lor (cu prisosință dovedită din voia tiranilor bucu-roși să asuprească oamenii pentru cinstirea adusă de ei lui Dumnezeu), acum, sub ocrotirea unui slujitor al lui Dumnezeu, să nu le poată acestora înălța numele pe o treaptă de lumină și de fericire mai înaltă».

105. Textual: «căutat» (n. tr.)

106. Textual: «spaima» (n. tr.)

107. Sau: «corect», «cum se cuvine» (n. tr.)

30. «De aceea, toți cîți – fiecare la vremea sa – își vor fi lăsat patria luînd calea surghiunului ca să nu-și calce credința în Dumnezeu (o credință căreia ei i s-au dăruit din toată puterea sufletului), avînd de suferit de pe urma unei osînde crude, precum și tot cel care a fost înscris în registrele curiale în pofida faptului că mai înainte vreme nu fusese trecut în ele¹⁰⁸ – toți să se întoarcă pe meleagurile lor părintești și la îndeletnicirile lor obișnuite, mulțumire aducînd lui Dumnezeu, salvatorul tuturor.

31. 1. «De asemenea, privitor la cîți sînt ținuți împotriva voii lor prin insule, poruncă dăm să se poată bucura de această purtare de grijă. Înconjurați pînă astăzi din toate părțile de împotrivirea munților și de apele mării, să fie eliberați de mohorîta și neomenoasa apăsare a singurătății și să fie redați celor dragi lor, spre împlinirea arzătoarei dorințe a acestora. 2. Cei care, vreme îndelungată, au dus o viață înțesată de lipsuri și de ponoasele murdăriei¹⁰⁹, să se bucure de întoarcerea lor acasă ca de un dar sosit pe neașteptate, luîndu-și pe viitor orice grijă și ducîndu-și viața alături de noi fără teamă. Fiindcă chiar și singur faptul de a ajunge culva la auz – necum de a socoti demnă de crezare – teama de viață (de viața petrecută alături de noi, care ne mîndrim și sîntem încredințați a fi slujitori ai lui Dumnezeu) trebuie socotit drept un lucru dintre cele mai îngrozitoare, de vreme ce sîntem născuți spre a îndrepta chiar greșelile săvîrșite de alții.

32. 1. «Cei osîndiți să trudească la chinuitoarele munci din mine sau la îndeplinirea muncilor obștești, să schimbe îndelungata lor trudă cu dulceața odihnei, ducînd de azi înainte o viață lipsită de griji și liberă, și înecînd scîrba cea peste măsură a suferințelor lor în desfătarea tihnei.

32. 2. «Cine va fi fost văduvit de obșteasca libertate a cuvîntului și va fi fost urgisit în drepturile lui cetățenești, cu cuvenita bucurie să-și recapete starea de mai înainte și să revină în patria lui ca întors dintr-o călătorie – după o despărțire – vremelnică.

33. «De asemenea, cîți se vor fi aflat mai înainte în oaste pe vreo treaptă din cele de sus (din care vor fi căzut în temeiul vreunui pretext nesuferit¹¹⁰ și nedrept, numai fiindcă înțeleseseră că a-L mărturisi pe Cel a-tot-puternic era de preferat onorurilor de care se bucurau), să hotărască dacă mai țin la viața militară (în care caz să rămînă mai departe în rang) sau dacă aleg ca odată cu despărțirea [de oaste] să se bucure de cinste, cum și de tihna unei vieți libere. Căci potrivit și cu cale este ca bărbatul care, față cu primejdia sosită de năpraznă, va fi dat dovadă de ase-

108. Deci cu sila (n. tr.)

109. Textual: «o viață prăpădită amestecată cu niscai murdărie scîrboasă» (n. tr.)

110. Sau: «neprietenesc», «dușmănos» (n. tr.)

menea calității sufletești și de o asemenea tărie, să se poată bucura și de tihnă (dacă poștește) sau de cinstire – după placul său.

34. 1. «De asemenea, cei care – lipsiți în chip silnic de cinstea cuvenită obîrșiei lor alese – au fost osîndiți prin judecată să fie trimiși în torcătorii de lînă sau prin țesătorii de in – unde vor fi supuși unor munci necruțătoare și nesuferite – ori să devină robi ai vistieriei statului ¹¹¹ fără ca aleasa lor obîrșie să le mai fie de vreun folos, să se bucure iar de drepturile potrivite rangului lor de odinioară ca și de dulceața libertății, în temeiul obișnuitelor privilegii, ducîndu-și viața mai departe întru bucurie deplină.

2. «Iar cel ce va fi schimbat starea sa de libertate cu robia, drept urmare a unui abuz necugetat și lipsit de omenie și suferind prin aceasta rigorile unor îndeletniciri nepotrivite lui și ajungînd aproape pe neașteptate, din liber, sclav, să-și recapete – după porunca noastră – starea lui liberă de mai înainte și să fie redat celor ce i-au dat viață, ca mai apoi să se reapeuce de ostenele potrivite oamenilor liberi, izgonind din minte îndeletnicirile nepotrivite lui, în care a fost nevoit să trudească.

35. 1. «Ca atare se cade să nu uităm nici de bunurile ¹¹² de care fiecare [din aceștia] a fost vitregit sub felurite pretexte. Deci: cine se va fi încleștat cu tărie în lupta cea aleasă și dumnezeiască a muceniei, păs-trîndu-și cugetul neînfricat și neclintit, și de aceea a fost jefuit de averea sa; cine se va fi hotărît să-și mărturisească credința, temelie punînd prin fapta sa nădejdi în viața veșnică; cine va fi fost silit să pribegască fiindcă nu voise să se arate consimțitor cu prigonitorii săi, fiind la rîndu-i jefuit de avere; sau cine – chiar dintre cei neosîndiți la moarte – va fi trecut prin urgia de a se fi văzut despuiat de lucrurile sale, moștenirea tuturor acestora poruncim să se treacă asupra celor de un neam cu el. 2. Legile înșirînd lămurit dreptul rubedeniilor celor mai apropiate, lesne este de hotărît cui anume i se cuvine să moștenească și cine ar urma să-i succedă pe drept, fiindu-i doară aceia rudele cele mai apropiate, căroră – chiar și în cazul unui sfîrșit firesc – oricum, aveau să le revină acele bunuri.

36. «Dacă însă nu se va afla în viață niciuna dintre rubedeniile lui apropiate, așa fel încît să se poată hotărî, pe rînd, dreptul de moștenire al celor pomeniți mai înainte (înțelegem că atît în cazul mucenicilor, cît și acela al mărturisitorilor sau al fugarilor ce se vor fi strămutat pentru vreo asemenea pricină), rîndui-se-va atunci moștenitoare Biserica de prin meleagurile fiecăruia; lucru care cu siguranță că n-ar avea cu ce să-i nemulțumească nici pe cei plecați (din această lume), de vreme ce ei ar

111. Adică fîscului (n. tr.)

112. Sau: «averile» (n. tr.)

urma să aibă moștenitoare tocmai Biserica pentru care vor fi îndurat atîta suferință.

«Adaoge-se și aceasta, anume că dacă vreunul din cei mai înainte pomeniți va fi apucat să dăruiască ceva din bunurile sale cuiva după placul său, ele îi vor rămîne aceluia în bună și deplină stăpînire.

37. 1. «Totuși, vrînd noi ca porunca noastră să nu zămislească vreo încurcătură, și ca tuturor să le fie lesne de recunoscut ce anume este cu dreptate, să se știe că tot cel ce a intrat în stăpînirea vreunei țarine, vreunei case, vreunei grădini sau vreunui alt lucru de al celor pomeniți mai sus, bine și spre folosul său va fi de va mărturisi singur acest lucru, dînd bunul înapoi cît mai degrabă. 2. Pentru că dacă cineva se va dovedi că a tras foloase multe de pe urma unui bun intrat în stăpînirea lui pe nedrept, deși socotim că cedarea lor¹¹³ n-ar mai fi un lucru tocmai drept, cuvine-se totuși ca ei să recunoască cel puțin ce anume și de unde au agonisit, spre a merita iertarea noastră pentru păcat, așa fel ca, printr-o asemenea recunoaștere, ei să se vindece de lăcomia lor de mai înainte și pentru ca Dumnezeu Cel Prea Înalt să o poată tălmăci drept un semn de remușcare, arătîndu-Se iertător față de păcatul săvîrșit.

38. «Spune-vor, poate, întru apărarea lor cei ce se vor fi făcut stăpîni pe astfel de bunuri (dacă cumva despre unii ca ei se cuvine – și mai poate fi – folosită o asemenea vorbă¹¹⁴) că pe atunci ar fi fost de-a dreptul cu neputință să nu primești ceva, cînd privești în întregului șir de primejdii ce te așteptau putea fi întîlnită la tot pasul : izgonirea fără milă, moartea fără cruțare, neînduratul surghiun și neîncetata jefuire [a celor] fără vină, prigoana cea fără sațiu, scoaterea la mezat a lucrurilor¹¹⁵.

«Deci de va vrea cineva să invoce asemenea pretexte pentru a nu se lepăda de nesățioasele sale poftes, prilej va avea a cunoaște¹¹⁶ că acest lucru nu va rămîne nepedepsit, îndeosebi avînd în vedere faptul că așa înțelegem noi să ne facem datoria față de Prea-înaltul Dumnezeu. Încît a păstra mai departe tot ceea ce necruțătoarea silă îl va fi constrîns cîndva să agonisească, devine astăzi prilej de primejdie, cum de altfel și de trebuință este a face cu osîrdie¹¹⁷ să piară pofta¹¹⁸ cea fără sațiu, atît cu cugețul cît și pe calea pildelor.

39. «Nici vistieriei¹¹⁹ nu i se va îngădui să mai dețină ca fiind al său ceva dintr-ale celor pomeniți, ci – după ce fără dreptate îl va fi avut în stă-

113. «Cedarea» sau «restituirea» profiturilor (n. tr.)

114. Referire la expresia «a se face stăpîni» (n. tr.)

115. Ideea inclusă în paragraf pare a fi că iminența și însuși faptul prigoanei puteau oferi o justificare actelor de înstrăinare a averilor (n. tr.)

116. Textual: «a simți» (n. tr.)

117. Textual: «pe orice cale» (n. tr.)

118. Textual: «poftele» (n. tr.)

119. Fiscului. «Ca fiind al său»: βεβαιως, «definitiv» (n. tr.)

pînirea sa pentru o vreme – după dreptate îl va înapoia Sfințelor Biserici, așa, ca și cum nici prin gînd nu i-ar trece să le înfrunte¹²⁰. În schimb, tot ce se va dovedi ca pe drept cuvenit Bisericilor – case ori țărini ori grădini ori altele de acest fel – poruncă dăm să le fie restituite acestora în deplinătatea lor și fără nici o restrîngere legată de dreptul lor de proprietate.

40. «De altminteri, pînă și locurile acelea pe care trupurile mucenicilor le-au făcut vrednice de cinstire, prefăcîndu-le în amintitoare sălașuri¹²¹ ale răposării lor celei pline de slavă, ne întrebăm cine oare ar fi în stare să le tăgăduiască –sau chiar cine ar fi în stare să pregete a dispune privitor la ele – ca privitor la unele ce li se cuvin Bisericilor? Căci nu există dar mai mare, nici osteneală mai bineplăcută și mai plină de foloase, decît (cu dumnezeiasca voie) zelul față de ele și – iar – decît înapoierea în bune și depline drepturi Sfințelor Biserici a tuturor lucrurilor de care anumiți inși nedrepti și josnici le-au jefuit sub dezgustătoare pretexte.

41. «Cum însă deplina purtare de grijă ne cere să nu trecem cumva sub tăcere nici pe cei care vor fi cumpărat în bună regulă lucruri aparținînd vistieriei, nici pe aceia ce vor fi avînd în stăpînirea lor vreun bun primit tot dintr-acolo, ca dar (și care în van și-au îndreptat nesățioasele pofte asupra unor asemenea lucruri), să se știe că chiar dacă – prin mijlocirea bunurilor pe care îndrăzniseră să le cumpere – asemenea oameni se vor fi încumetat să abată înspre altă parte¹²² purtarea noastră de grijă față de aceia, totuși ei nu vor avea de suferit de pe urma lor decît doar atît cît se poate și cît se cuvine.

Destul, deocamdată, despre aceste lucruri.

42. «Or, avînd în vedere că prin dovezi cît se poate de lucrătoare și limpezi s-a putut vedea cum – întru puterea, întru îndemnurile¹²³ și întru sprijinul pe care Dumnezeu Cel atotputernic a binevoit neconținut să mi le trimită – apăsarea¹²⁴ care strivea cîndva întreaga stare a omului a fost de acuma ridicată de pretutindeni sub soare, puteți vedea – dacă fiecare în parte și toți întreolaltă vă veți da silința spre așa ceva – de cît prisos de putere și har a fost nevoie pentru ca – dacă se poate spune – pînă și sămînța celor ticăloși și netrebnici să fie spulberată și nimicită, bucuria să le fie redată celor buni și răspîndită cu îmbelșugare peste toate meleagurile pămîntului. Tuturor li s-a dat puțința să slujească dumnezeieștii legi

120. Lacună. (n. tr.)

121. Textual: «monumente» (n. tr.)

122. Sau: «să pună la încercare» (n. tr.)

123. Sau: «poveștele» (n. tr.)

124. Cu înțelesul de «jug». – «Care strivea»: textual, «care ținea în ghearele ei». – «Întreaga stare» sau «condiție» (πάντα τὰ ἀνθρώπεια) .. (n. tr.)

după cuviință, cu toată cinstirea, îngăduindu-le celor care se vor fi dedicat ei să i se închine potrivit datinei. Ieșit-au aceștia la lumină ca din străfundurile beznelor; încît, ajungînd ei să capete limpedea cunoaștere a lucrurilor, vor avea a-i sluji în viitor în chip convenit și a-i arăta unanima cinstire.

Se va trimite¹²⁵ pe meleagurile răsăritene ale împărăției noastre».

43. Iată dar ce ordona întiul edict¹²⁶ trimis nouă de împărat. Cele prevăzute de lege au prins îndată viață în faptă: tot ce se făcea acum era la antipodul bătăii de joc și a mîrșăviei de mai adineauri a tiranilor. Iar cei prevăzuți în această lege s-au bucurat cu toții de mărinimia împăratului.

44. Și a trecut împăratul de la lucrurile acestea la faptă. Dintîi a numit peste neamurile din provincii guvernatori, dintre care cei mai mulți îmbrățișaseră¹²⁷ credința mîntuitoare; iar pe inșii rămași credincioși păgînismului i-a oprit să mai aducă jertfe. Legea-i privea în aceeași măsură și pe demnitarii aflați în funcții mai înalte decît cea de guvernator, după cum îi privea și pe aceia care deținuseră în trecut funcția de prefect; în caz că erau creștini, li se dădea îngăduința să se mîndrească cu acest nume; dar dacă nu erau de această credință, nu le mai era îngăduit să jertfească idolilor.

45. 1. Curînd după aceea – și cam în același timp – au fost promulgate două legi, dintre care una punea capăt scîrboaselor practici idolești cîndva răspindite și la oraș și pe la țară¹²⁸; nu-i mai era îngăduit nimănui să cuteze a înălța (vreunui zeu) statuie, nici a se îndeletnici cu prezicerile și cu celelalte fleacuri de acest soi, nici – și înainte de toate – să jertfească; cealaltă lege ordona ca zidurile caselor de rugăciune să fie făcute mai înalte iar bisericile lui Dumnezeu mai încăpătoare, atît în lungime cît și în lățime, ca și cum nebunia credinței într-o droaie de zei ar fi și pierit undeva, în depărtări, iar mai toți oamenii s-ar fi arătat dornici să dobîndească în curînd bunăvoința lui Dumnezeu. 2. Așa l-a îndemnat pe împărat dăruirea lui față de Dumnezeu să cugete și să scrie conducătorilor locali de pretutindeni. Legea mai adăuga și că se cuvenea ca ei să nu fie cu mîna strînsă, ci să plătească lucrările din chiar vistieria împărătească.

A mai scris Constantin și următoarea scrisoare, trimisă persoanelor aflate în fruntea Bisericilor de pretutindeni – cu care prilej a binevoit să-mi trimită una și mie – care a fost și cea dintîi scrisoare trimisă de el feței noastre.

125. Sau: «expune», «publica», «afișa» (n. tr.)

126. Textul spune simplu: «scriere» (n. tr.)

127. Textual: «se dedicaseră» (n. tr.)

128. Precizare interesantă, din care se poate presupune că la data redactării textului lui Eusebiu, publicul nu mai avea vie în minte prezența păgînismului în structura vechii societăți (n. tr.)

46. 1. «Constantin, Biruitorul, Măritul și Augustul, către Eusebiu. Cunoscînd faptul că pînă astăzi nelegiuitul bun plac al tiranilor n-a conținut a-i prigoni pe slujitorii mîntuitorului Dumnezeu, înțeles-am și m-am încredințat cu tărie, prea iubite frate, că toate lucrările de zidărie ale bisericilor s-au năruit, fie din cauză că nu au mai fost întreținute, fie că, de frica silniciei, care plutea deasupra tuturor, ele au fost durate la proporții mai modeste decît li s-ar fi convenit. 2. Astăzi, însă – odată cu reîntoarcerea libertății, odată cu izgonirea – prin pronia Dumnezeului Celui Prea Înalt și prin purtarea noastră de grijă – a acelui balaur de la cîrma puterii – îmi pare mie că s-ar cuveni ca toată lumea să poată limpede cunoaște puterea lui Dumnezeu, iar oamenii care – de frică sau din necredință vor fi alunecat cîndva în păcat, să-L recunoască pe Cel ce cu adevărat este, și să-și întemeieze iarăși viața pe adevăr și pe dreptate¹²⁹.

3. «De aceea, bisericilor aflate sub îndrumarea ta (precum și a celorlalți îndrumători ai Bisericii de pretutindeni: episcopi, prezbiteri și diaconi – cunoscuți ție), amintește-le să se silească la lucrările ce se cer făcute prin sanctuar, și anume: sau să refacă zidurile existente, sau să le înalțe, sau – acolo unde așa s-ar cuveni – să porceadă la altele noi. Cele trebuitoare le vei căpăta¹³⁰ tu însuși (iar ceilalți, prin mijlocirea ta) de la guvernatori și de la ceilalți cîrmuitori de provincie, care au și primit poruncă să răspundă cu toată sîrguința la tot ce sfinția ta le vei cere. Dumnezeu să te ocrotească, frate iubit».

4. Asemenea scrisoare a fost trimisă de Constantin înainte-stătătorilor Bisericilor din toate provinciile, iar guvernatorii de provincie au primit poruncă să dea ascultare și să treacă la faptă. Astfel că, foarte curînd, prevederile legii au și fost îndeplinite.

47. 1. Dar împăratul avea să-și dovedească cu încă și mai multă tărie credințioșia față de Dumnezeu¹³¹, publicînd în toate provinciile un cuvînt de învățătură prin care se ridica împotriva idoleștii rătăcirii a celor ce domniseră pînă atunci, și își îndemna cu mult har supușii să mărturisească pe Dumnezeul Cel Prea Înalt¹³², iar pe Hristos să-L numească fățiș Mîntuitorul său. 2. Drept care potrivit îmi pare mie a cuprinde în cartea de față și acest cuvînt (scris chiar de mîna lui, dar pe care eu îl voi reda tîlmăcit din latinește), ca să-l putem cu toții asculta pe împărat grăind parcă cu glas și tărie, spre luarea tuturor aminte:

48. 1. «Constantin, Biruitorul, Măritul și Augustul, către locuitorii provinciilor răsăritene.

129. Sau: «este cu adevărat fiitor» (n. tr.)

130. Textual: «cere» (n. tr.)

131. Sau: «frica de Dumnezeu» (n. tr.)

132. Sau: «mai presus de toate» (n. tr.)

Tot ce se află în puterea atotstăpînitorelor legi ale firii, ne oferă nouă tuturor destul prilej de intuire a purtării de grijă și a înțelepciunii doveditoare de bună chivernisire a lui Dumnezeu. Cei ce se lasă mînați de puterea lor de judecată pe dreapta cale a cunoașterii nu au nici un temei de îndoială în atingerea acestui țel, fiindcă gîndul cel sănătos și chiar singură privirea – ațintită cum trebuie – îi vor aduce la cunoașterea lui Dumnezeu ca purtați de unul și același îndemn al adevăratei virtuți.

Așa că tot omul sănătos la minte să nu se tulbure văzînd frămîntarea unei lumi mînate de principii contrarii. 2. Ascuns și nefolosit tot s-ar dovedi darul virtuții dacă duhul răutății nu i-ar opune (ispita unei) vieți întortocheate și pline de sminteală. De aceea fi și este virtuții pusă înainte o cunună, în timp ce Dumnezeu cel Prea Înalt¹³³ hotărăște întru judecată. Și tot de aceea mă voi și strădui să vă mărturisesc vouă, tuturor, nădejtile mele, cît mai lămurit cu putință.

49. 1. «Luînd eu aminte la purtările lor sălbatice, pe împărații cei dinaintea mea i-am ținut drept niște oameni foarte aspri. Singurul care s-a priceput să lucreze în duh de blîndețe a fost tatăl meu, care, cu o minunată evlavie, în toate lucrările sale Îl chema în ajutor pe Mîntuitorul Dumnezeu. 2. Bolnavi (la suflet), ceilalți preferau să dea frîu liber răutății, iar nu blîndeții din ei; pe aceea și-o hrăneau cu îmbelșugare; și în felul acesta fiecare la vremea sa a ajuns să întoarcă spatele învățaturii adevărului. Iar grozăvia răutății lor a mers pînă într-acolo încît, într-o vreme cînd atît lucrarea lui Dumnezeu cît și îndeletnicirile oamenilor se săvîrșeau, toate, în plină pace, ei au izbutit să stîrnească din nou războiul dintre frate și frate.

50. «Se spune că Apollo s-ar fi făcut cunoscut pe atunci în negurosul străfund al unei peșteri (iar nu pogorîndu-se din cer), zicînd că dreptii pămîntului îl stînjeneau să grăiască adevărul și că acest lucru făcea ca prevestirile date pe tripodiu să fie înșelătoare. Lucru arătat pînă și de preoteasa zeului, atunci cînd, cu cosițele despletite, pradă nebuniei, a prins să se tîngue asupra răutății ascunse în oameni. De altminteri, vedea-vom la ce rezultat aveau să ducă aceste lucruri.

51. «Pe Tine, Dumnezeule Prea Înalt, Te chem spre mărturie : eram încă doar un copil cînd am auzit cum – și cu cîtă stăruință! – întîi-stătătorul dintre împărații de atunci ai romanilor, nefericitul (pe drept cuvînt nefericitul!) cu sufletul bîntuit de cețurile nebuniei, își iscodea soldații puși să-l păzească, doar o afla cine ar putea fi acești «drepti ai pămîntului», și cum unul dintre preoții jertfitori din preajma lui i-a răs-

133. De regulă, pentru exprimarea transcendenței divine, Eusebiu folosește sintagma «Dumnezeu Cel deasupra tuturor». Aici însă apare pentru prima dată termenul ὑψιτος, «prea-înalt», reluat în puține rînduri (n. tr.)

puns: «Fără îndoială, creștinii!» la care împăratul, sorbindu-i vorbele de parcă i-ar fi picurat miere, și punînd mîna pe sabia ținută pentru pedepsirea ticăloșilor, a abătut-o asupra cuvioșilor celor neîntinați, pe dată dînd poruncile acelea aducătoare de moarte (parcă scrise cu vîrfurile spadei muiate în sînge), iar judecătorilor ordonîndu-le să se iscusească cît mai tare la minte spre a născoci pedepse noi.

52. «Era de văzut, în acei ani, era cu adevărat de văzut de cîtă tărie au dat dovadă sfințitele fețe întru credința lor în Dumnezeu, ținînd piept în iureșul nestăvilit al fărădelegii unor umilințe cu totul neobișnuite¹³⁴; era de văzut cum oameni cumpătați cărora nici măcar dușmanii nu fuseseră în stare să le facă vreun rău, au putut ajunge ținta¹³⁵ pornirilor nestăpînite ale unor concetățeni iuți la mînie. Ce foc, ce torturi, cîte soiuri de unelte schingiuitoare nu l-au așteptat atunci pe omul de orice vîrstă, fără nici o deosebire! Au fost vremuri cînd cu siguranță că nici țărîna nu-și mai putea stăpîni plînsul; de jur-împrejur, mînjită de sînge, întreaga rînduală a lumii gemea de durere; pînă și lumina zilei ajunsese să se ascundă de multa mîhnire a unei asemenea priveliști!

53. «Dar ce să mai spun... Fiindcă pînă și barbarii care i-au adăpostit în acea vreme pe fugarii noștri, îngăduindu-i într-o atît de blîndă captivitate, se pot azi făli că le-au asigurat acestora nu numai scăparea din ghearele morții, ci și (libera slujire) a credinței. Pentru romani, izgonirea creștinilor de atunci, de pe cuprinsul lumii romane, și fuga lor la barbari rămîne și astăzi o pată de neșters.

54. «Și totuși de ce să mă mai tînguiesc eu amintindu-mi la nesfîrșit de suferințele acelora și de îndurerarea ce cuprinsese toată suflarea pămîntului¹³⁶? Dusu-s-au, pînă la urmă – după o moarte înfricoșătoare – și începătorii ticăloșiei; prăvălitu-s-au în hăurile Acheronului, întru nesfîrșită osîndă; prinși în încheștarea războaielor civile, ei n-au mai lăsat în urmă nici amintirea numelui lor, nici urmași – lucru pe care nu l-ar fi pățit, de n-ar fi fost la mijloc acea smintită profeție a oracolului pithic, cu amăgitoarea ei putere (de încredințare)!

55. 1. «Ție, Dumnezeule Prea Înalt, mă rog eu astăzi: fiibun și îngăduitor cu fapăturile Tale din ținuturile Răsăritului; locuitorilor din provincii (care vreme atît de îndelungată au suferit de pe urma împilărilor) dă-le – prin mine, slujitorul Tău – tuturor tămăduire! Nu fără temei Îți cer eu aceasta – o, Stăpîne a toate, Dumnezeule sfînt; căci sub îndrumarea Ta am început eu și am săvîrșit a lucra pentru izbăvirea oamenilor; însemnul Tău l-am purtat eu pretutindeni în fruntea oștilor mele biruitoare; și

134. Textual: «unor umilințe nu oarecari și de fiecare zi» - (n. tr.)

135. Textual: «bătaia-de-joc a» (n. tr.)

136. Textual: «amintind la nesfîrșit bocetele acelora și doliul (ce cuprinsese) pe toată lumea de pe pămînt» (n. tr.)

de mi-or cere-o îndatoririle mele, sub aceleași însemne ale puterii Tale îmi voi înfrunta din nou dușmanii.

2. «De aceea și sufletul meu limpede împletit din dragoste și din teamă, în seama Ta mi l-am lăsat. Numele Tău după cuviință îl iubesc, însă puterea Ta o cinstesc, cunoscută făcându-mi-o Tu prin dovezi fără de număr și spre întărirea credinței mele. De unde îndemnul meu de acum este să pun eu însumi umărul la înnoirea prea-sfintului Tău locaș pe care netrebnicii și nelegiuții aceia l-au pîngărit în pustiitoarea lor rătăcire a minții.

56. 1. «Spre binele întregii lumi și în folosul întregii omeniri, aș vrea ca poporul Tău să aibă parte de liniște și să rămînă la adăpostul dezbinărilor. Fie pacea și liniștea celor credincioși și cu cei aflați în rătăcire. Fiindcă numai întru dulceața acestei părtașii vor putea și aceștia să fie îndreptați și aduși pe calea dreaptă. Nimeni să nu se așeze în calea altuia: aibă fiecare parte și să se bucure de tot ce-i dorește sufletul. 2. Cuvine-se totuși ca tot omul cu mintea limpede să știe că nimeni nu va putea viețui în sfințenie și în curăție de nu-l vei chema Tu întru odihna sfințelor Tale predanii¹³⁷. Cei ce vor voi să i se sustragă, găsi-vor lăcașele înșelăciunii, așa cum le-a fost voia; nouă, pregătită ne este casa cea prea-strălucitoare a adevărului Tău. Dar ce dai Tu pe cale firească le dorim și noi lor, la rîndu-ne, așa fel ca în obșteasca bună-înțelegere să le fie și lor hărăzită aflarea bucuriei.

57. «Nu este nimic nou, nimic neobișnuit în această credință a noastră, ci – după cum priceput-am¹³⁸ – de cînd ai pus temeliea întregului cosmos, ai poruncit priceperea acestui lucru dimpreună cu cuvenita Ta proslăvire. Numai că oamenii au căzut, tîrșiți în rătăcirii de tot soiul. Și totuși, prin Fiul Tău, Tu le-ai răsărit tuturor o lumină pură, tuturor amin-tindu-le de Tine, ca răul să nu mai aibă putere asupra lor.

58. 1. «Lucrările Tale o adevăresc; puterea Ta ne spală de păcat¹³⁹ și ne dă credință. Soarele și luna își urmează fiecare calea rînduită după dreptar, și nici stelele nu străbat bolta lumii haotic. Anotimpurile se înșiră, luîndu-și unul altuia locul – precum se cuvine. Prin cuvîntul Tău dobînditu-și-a și pămîntul starea tăriei și se poartă vîntul după cum îi e legea. Clocotul apelor se adună în curgeri nestăpînite. Marea este și ea prinsă împrejur între limite nestrămutate. Și tot ce găsim noi pe pămînt sau în apa oceanului a fost iscusit cu o desăvîrșire în același timp minunată și aducătoare de foloase. 2. Lucruri care de nu s-ar petrece după dreptarul¹⁴⁰ voii Tale, neîndoielnic că, prin felurimea lor (și prin covîrși-

137. Textual: «legi» (n. tr.)

138. Sau: «am fost învățați să credem», – În continuare, text confuz (n. tr.)

139. Sau: «greșeală» (n. tr.)

140. Sau: «ne dezvinovățește». – «Calea rînduită după dreptar» sau «calea lor legiuită». – La fel și mai departe: «precum se cuvine» sau «în chip legiuit» (n. tr.)

toarea lor putere de dezlănțuire), ar răvăși rînduielele dintre oameni și viața toată. Oricum, aceia care s-au luptat cîndva întreolaltă ar fi putut la vremea lor aduce o și mai mare vătămare neamului omenesc – ceea ce, de altminteri, unii ca ei se și străduiesc să mai facă, chiar dacă noi nu-i putem vedea¹⁴¹.

59. «Dar mulțumescu-Ți Ție, Stăpîne al tuturor, Dumnezeuule Prea Înalt¹⁴²: cu cît se face firea omenească cunoscută mai bine în temeiul feluritelor ei înclinări, cu atît mai mult temei capătă și învățăturile dumnezeiescului Cuvînt în fața celor ce cugetă drept și pășesc pe nobila cale a virtuții. Cine însă nu vrea să fie tămăduit, să nu povățuiască pe altul la atare lucru: puterea vindecătoare a leacurilor e la vedere și se află la îndemîna oricui. Așadar, bine este ca nimeni să nu aducă stricăciunea acolo unde faptele învederează existența curăției, astfel încît noi toți să ne putem folosi de pe urma împreună-părtașiei noastre la binele ce ne-a fost dăruit – adică la dulceața păcii –, ferindu-ne conștiința de tot ce-i poate fi ei potrivnic!

60. 1. «Nimeni să nu facă altuia rău întru ceva de care se va fi încredințat el însuși că nu este bine. Cu tot ce vedem noi cu ochii noștri, cu tot ce pricepem cu mintea noastră că este bun, cuvine-se – de se poate – să ne ajutăm aproapele; iar de nu se poate, atunci mai bine să lăsăm (lucrurile să se depene de la sine). Fiindcă una este să te prinzi de bunăvoie în lupta pentru nemurire și altceva este să fii silit la ea sub amenințarea pedepsei. 2. Am spus toate aceste lucruri și le-am cercetat chiar mai amănunțit decît o cerea țelul însuși al îngăduinței¹⁴³ mele, fiindcă n-am vrut să-mi ascund credința în adevăr – mai ales că (după cîte aud) sînt unii care susțin că, laolaltă cu practicarea celor ce se făceau în temple, ar fi fost spulberată acum și puterea întunericii.

«Sfatul acesta aș fi vrut să-l dau tuturor, dacă năvalnicul clocot al viclenei rătăcirii n-ar fi prins atît de adînc rădăcina în sufletele cîte unora, punînd în primejdie mîntuirea tuturor».

61. 1. Iată, deci, cuvintele așternute în scris de însuși împăratul către toți supușii săi din provincii, cu tăria de glas a unui adevărat crainic al lui Dumnezeu, ca să-și ferească supușii de rătăcirea cea de la demoni și ca să-i facă să deprindă adevărata credință¹⁴⁴.

2. Fiindcă tocmai cînd se bucura el de asemenea lucruri, a început să se întindă un zvon de nu mică tulburare care se înfiripa prin biserici. La auzul veștii, îndurerat, Constantin și-a pus în minte să curme¹⁴⁵ răul.

141. «După dreptarul» sau «După criteriul», «După judecată». (κατὰ κρίσιν τῆς οἰκῆς βουλῆσεως) (n. tr.)

142. Pasaj confuz (n. tr.)

143. Textual: «foarte mare» (n. tr.)

144. Cu un termen modern: «al competenței» (n. tr.)

145. Sau: «frica lui Dumnezeu» (n. tr.)

3. Drept este că poporul lui Dumnezeu ajunsese să se cam îngîmfe, fălindu-se îndeosebi în temeiul buneii chivernisiri a împăratului. Din afară nu-l mai amenința nici o primejdie; ca și mai ieri, harul lui Dumnezeu încinsese Biserica de jur-împrejur cu orbitoarea (platoșă) a deplinei păci. Totuși, invidia ședea la pînda fericirii noastre. Iat-o furișîndu-se înăuntrul ei. Iat-o, în fine, chiar dînd tonul în mijlocul adunărilor sfinților.

4. Drept care ea i-a făcut pe episcopi să se adune, dînd buzna într-înșii cu duhul vrajbei sub cuvînt că ar fi vorba de dumnezeieștile dogme. Curînd, din neînsemnata scînteie s-a încins o vilvătaie de flăcări, care a izbucnit în Biserica Alexandriei, răspîndindu-se ca din înaltul unei guri (de vulcan) peste întregul Egipt, peste Libia și, de cealaltă parte, pînă chiar dincolo de meleagurile Tebei. 5. Iar în curînd, flacăra avea să mistuie și restul provinciilor și al orașelor, astfel încît puteau fi văzuți certîndu-se pe cuvinte nu numai întîi-stătătorii bisericilor, ci însăși mulțimea de rînd a credincioșilor, care ajunsese să se împartă hotărît în două, fiecare trebuind să aleagă: sau așa, sau altfel. Spectacolul acestor evenimente ajunsese să ia forme atît de neghioabe încît minunatele adevăruri ale dumnezeieștii învățături erau supuse unei cumplite batjocuri chiar în teatrele¹⁴⁶ necredincioșilor.

62. Așa se hărțuiau (creștinii) chiar în Alexandria, certîndu-se crunt privitor la învățăturile cele mai înalte. În temeiul unor pricini mult mai vechi, alții de pe întreaga întindere a Egiptului și din Tebaida de sus erau și ei divizați, astfel că bisericile ajunseseră să se învrăjbească¹⁴⁷ pretutîndeni. Alături de ele, întreaga Libie era în suferință ca un trup ros de boală; apoi au început să cadă la boală și celelalte provincii: alexandrinii trimiteau soli episcopilor fiecărei provincii, iar aceia erau trași fie de partea unora, fie de partea celorlalți, lăsîndu-se tîrîți în viltoarea¹⁴⁸ care-i prinsese în sine pe toți.

63. Pe împărat, aflarea acestor lucruri – care căpătau la el înțelesul unei nenorociri abătute chiar asupra sa – l-a rănit în adîncul sufletului. Numaidecît a ales din numărul iubitorilor de Dumnezeu de care era înconjurat, un bărbat foarte bine știut de el și încercat prin viața lui plină de cumpătare, precum și pentru temeinicia credinței lui; un om care, nu de mult, se distinsese prin felul cum își făcuse cunoscut crezul. Pe acesta l-a trimis în chip de judecător și aducător de pace la răzvrățiții din Alexandria, ca să înmîneze pricinuitoilor certei din partea sa o scrisoare de cea mai mare însemnătate.

146. Textual: «să vindece» (n. tr.)

147. Textual: «în reprezentațiile scenice ale necredincioșilor» (n. tr.)

148. Textual: «ajunseseră într-o stare de sfișiere» (n. tr.)

Cum și scrisoarea aceasta aduce dovada purtării de grijă a împăratului față de poporul lui Dumnezeu, cred că e bine să o cuprind și pe ea în prezenta arătare a vieții lui.

Iată cuprinsul scrisorii:

64. «Constantin, Biruitorul, Măritul, Augustul – către Alexandru și Arie:

Martor îl chem, de se poate, pe Dumnezeu înțregii zidiri că am avut îndoit temei să purced la acele lucruri a căror răspundere am luat-o eu asupra mea.

65. 1. În primul rînd cu osîrdie mi-a fost în minte să dau un singur chip aspirației tuturor neamurilor către Dumnezeu. În al doilea rînd mi-am pus în gînd să înviez și să întăresc din nou¹⁴⁹ trupul atît de adînc rănit al întregii noastre lumi. 2. Cu aceste două țeluri în față, priveam la întîiul cu ochiul cel nevăzut al gîndului; la cel de al doilea am încercat să ajung prin puterea armelor – încredințat că dacă prin rugăciunile mele aș fi putut dobîndi buna-înțelegere a tuturor slujitorilor lui Dumnezeu, și treburile statului ar fi putut da roade, schimbîndu-se la chip după dorința tuturor cuviosilor.

66. «Numai că o sminteală de nesuferit a pus stăpînire pe întreaga Africă prin anumiți inși care, cu o iresponsabilă ușurință, au îndrăznit să amăgească puterea de credință a poporului, risipind-o în felurite erezii. Hotărît să o vindec de această boală, n-am găsit alt leac mai potrivit cu ea decît, după nimicirea vrăjmașului tuturor oamenilor, care în sfințele noastre adunări s-a ridicat să vă înfrunte cu nelegiuirea-i voie¹⁵⁰, să trimit pe unii dintre ai voștri să vă ajute la găsirea unității de vedere în acele lucruri care, astăzi, sînt înțelese de voi felurit.

67. «Tăria luminii și legea rînduitoare a sfințelor pravile s-au născut prin purtarea de grijă a Celui Atotputernic, ca să spunem așa, în chiar sînul Orientului, revărsîndu-și strălucirea peste întreaga lume ca dintr-un sanctuar scînteietor¹⁵¹. De aceea și eu, socotindu-vă ca pe niște călăuze ale mîntuirii popoarelor, am căutat – luînd aminte la îndemnul sufletului meu (dar și pe cît mi-o îngăduia puterea de pătrundere a privirii) – să vă cercetez. Astfel că numaidecît după marea noastră biruință și după adevăratul triumf pe care l-am avut împotriva dușmanilor, mi-am ales drept scop să urmăresc înfăptuirea aceluia țel pe care-l socoteam ca fiind și cel mai grabnic și cel mai nobil dintre toate.

68. 1. «Dar o, minunată și dumnezeiască pronie! Cît de adînc mi-a putut fi rănit auzul – și nu atît auzul cît însăși inima! – cînd am aflat că

149. Textual: «răzmerița» (n. tr.)

150. Textual: «și să articulez la loc» (n. tr.)

151. Sau: «putere a minții» (γνώμη) (n. tr.)

dezbinarea ivită chiar în mijlocul vostru era cu mult mai cumplită decât a celor rămași acolo, fapt ce făcea ca meleagurile voastre – pe care eu trăgeam nădejde să le văd aducându-le și altora leac de viață¹⁵² – să aibă, pînă la urmă, nevoie de încă și mai multă purtare de grijă!

2. «Am stat și am chibzuit asupra începutului precum și asupra tîlcului¹⁵³ acestor lucruri: obiectul lor mi s-a părut foarte clar¹⁵⁴ dar cîtuși de puțin potrivit unei asemenea înverșunări. Încît, constrîns să vă scriu rîndurile de față, chema-voi în ajutorul meu dumnezeiasca pronie și mă voi adresa comunei voastre puteri de cuget¹⁵⁵, venind pînă în mijlocul sfadei voastre – de bună seamă că în chip de sol al păcii. 3. Fiindcă cu sprijinul Celui Atotputernic – și chiar de s-ar întîmpla să se ivească vreun prilej mai vîrtos de discordie –, adresîndu-mi eu cuvîntul sfințitelor cugete ale celor ce mă vor asculta, izbuti-voi fără mare greutate să-l fac pe fiecare să dobîndească ce-i este lui spre folos; iar atîta vreme cît va mai dăinui vreo pricină cît de mică și cît de simplă care să se facă piedică obștei bună-întocmiri, cum să nu mi se recunoască mie puțința îndreptării stării de lucruri, ca fiindu-mi mai la îndemînă și cu mult mai lesnicioasă decât oricui ?

69. 1. «Din cîte am aflat, punctul de plecare al neînțelegerii de astăzi a fost următorul:

Cînd tu, Alexandre, ai vrut să afli părerea fiecărui prezbiter¹⁵⁶ al tău cu privire la un anumit text din Scriptură (ba chiar legat de un punct cu totul lipsit de însemnătate al neînțelegerii voastre), tu – Arie – ai dat un răspuns pripit care, din capul locului, bine ar fi fost dacă nici măcar nu ți-ar fi venit în minte; sau – de vreme ce tot îți venise în minte – oricum, bine ar fi fost să nu vorbești despre el. Așa a încolțit în voi doi discordia; adunarea s-a împrăștiat iar preasfîntul popor al credincioșilor, tras fie într-o parte, fie în cealaltă, s-a despreunat din armonioasa întocmire care-l făcea (un singur trup).

2. «De aceea fiecare dintre voi doi cuvîne-se în egală măsură să-i dăruiască celuilalt iertarea sa și să primească întru sine dreptul îndemn pe care i-l voi da eu, ca un împreună-slujitor cu el. Mă gîndesc anume că ar fi fost bine dacă de la bun început n-ar fi pus nimeni întrebări legate de asemenea lucruri, sau dacă – întrebarea odată pusă – n-ar mai fi venit răspunsul. Pentru că acest soi de întrebări (care nu e cerut de apăsarea necesității¹⁵⁷, ci la care ești ademenit de către deșartul [duh ce se zămislește] din trîndăvie, chiar dacă ar avea drept obîrșie vreun exercițiu filo-

152. Textual: «ca dintr-un luminător sfințit» (n. tr.)

153. Sau: «vindecarea» (n. tr.)

154. Sau: «subiectului», «conținutului» (ὁπόθεως) (n. tr.)

155. Textual: «simplu» (n. tr.)

156. Sau: «armonioasei voastre drepte-socoteli» (n. tr.)

157. Sau: «preot». – «din Scriptură»: textual, «scris în Lege» (n. tr.)

sofic¹⁵⁸ de judecată, datori sîntem să-l zăvorîm în tainița cugetului, nici-decum să-l facem cu atîta lipsă de răspundere cunoscut publicului și să-l încredințăm într-un chip atît de necugetat urechilor mulțimii. 3. Ce pregătire are omul de rînd ca să poată desluși limpede înfrîurirea¹⁵⁹ unor întrebări atît de însemnate și atît de grele, sau ca să răspundă la ele¹⁶⁰ cum se cuvine? Sau chiar dacă am presupune că un oarecare ar putea-o face cu ușurință, vă întreb : cită lume va putea el convinge? Și iarăși: cine va putea face față cerințelor unor asemenea subiecte fără a se expune primejdiei de a călca strîmb?

4. «Iată de ce, bine este ca în astfel de pricini să ocolim vorba de prisos, ca nu cumva – în virtutea slăbiciunilor noastre firești – neputîndu-le noi da de rost (sau iarăși, ascultătorii noștri neputînd – datorită minții lor mai încete – ajunge la deslușita pricepere a spuselor noastre), ei bine, din amîndouă aceste cauze, poporul să nu ajungă, vrînd-nevrînd, fie să hulească, fie să se dezbine.

70. «Și tot de aceea se cuvine ca între voi atît întrebarea cea nechibzuită cît și necugetatul răspuns să-și acorde deopotrivă iertarea. Pricina certei dintre voi n-a pornit de la ce era mai însemnat între poruncile cuprinse în Scriptură și nici nu vi s-a furișat [în suflet] vreo nouă erezie privind slujirea lui Dumnezeu; voi aveți totuși una și aceeași putere de judecată, astfel încît să vă puteți pune pînă la urmă de acord.

71. 1. «Faptul că v-ați putut învrăjbi pornind de la niște pricini mărunte și atît de neînsemnate, făcînd ca mulțimea poporului lui Dumnezeu (pe care oblăduitoarele voastre cugete s-ar fi convenit să-l călăuzească pe calea dreaptă) să-și piardă unitatea credinței, mie îmi pare un lucru lipsit de răspundere, ba chiar de-a dreptul de rău augur. 2. Încerc să vă trezesc conștiința punîndu-vă în față pilda dată de filosofi, cărora – chiar atunci cînd se pun în slujba aceluiași crez¹⁶¹ – deseori li se întîmplă să aibă păreri deosebite în legătură cu cîte un aspect oarecare al teoriilor lor; și totuși, chiar atunci cînd calitatea cunoștințelor lor îi face să se deosebească unii de alții, unitatea de crez îi face în stare să găsească între ei unul și același grai¹⁶². Or, dacă așa stau lucrurile cu ei, nu se cuvine oare cu atît mai vîrtos ca, în temeiul unei atari învățături de credință, și noi cei puși să fim slujitori ai Dumnezeului Celui mare, să ne înțelegem întreolaltă în același duh? 3. Dar haideți să zăbovim mai mult asupra celor spuse și să le cercetăm cu luare-aminte sporită ca să vedem dacă are

158. Textual: «nu e cerut de stringența vreunei legi» (n. tr.)

159. «Filosofic» sau «intelectual» corespunde unei corecturi moderne; manuscrisele dau «firesc» (n. tr.)

160. Sau: «implicațiile». Textual: «forța» (n. tr.)

161. Textual: «să le tilcuiască» (n. tr.)

162. Sau: «învățături» (δόγματα) (n. tr.)

vreun rost ca din deșarta și mărunta voastră gîlceavă de cuvinte frații să se ridice unii împotriva altora, iar tot ce era mai important la acea adunare¹⁶³ să ajungă, din cauza rușinoasei noastre dihonii – a noastră, care întreolaltă ne mîdăim pentru niște lucruri atît de mărunte și cîtuși de puțin apăsătoare¹⁶⁴ – prada dezbinării! Sînt porniri josnice și de așteptat mai curînd din partea unor tinerei necopți la minte decît dintr-a unor preoți, bărbați cu judecata întregă!

4. «Să ne ferim, deci, de bunăvoie din calea ispitelor diavolești! Dumnezeu nostru Cel mare, Mîntuitorul tuturor, Și-a răsfrînt lumina deopotrivă peste toți oamenii. Îngăduiți-mi de aceea mie, slujitorului Celui Atotputernic, ca sub oblăduirea proniei Sale să-mi dau toată oste-neala în a-mi atinge țelul, lucru care ar însemna ca prin îndemnurile mele, prin purtarea mea de grijă și prin stăruința dojenilor¹⁶⁵ mele să-I întorc mulțimile la armonioasa stare de împreună-înțelegere. 5. Dacă – așa cum spuneam – avem aceeași credință și o înțelegere unitară a învățăturilor¹⁶⁶ noastre, și dacă e adevărat că porunca cuprinsă în Scriptură ne conduce – prin toate ale sale – la o singură voință¹⁶⁷, atunci lucrul acela care a avut darul de a isca între voi oarecare zavistie, de vreme ce nu poartă asupra întregului¹⁶⁸ Scripturii, să nu mai zămislească în voi nici osebiri de vedere, nici răzvrătire! 6. Eu nu vă vorbesc cîtuși de puțin spre a vă sili să ajungeți la înțelegere, cînd e vorba de un lucru atît de simplu¹⁶⁹ (sau cum o mai fi obiectul nedumeririi voastre). Păstrarea nevătămată a demnității sinodului și unitatea comunității rămîn posibile. Ele însă ar însemna ca duhul înțelegerii să dăinuiască mai departe în toți chiar atunci cînd s-ar întîmpla ca între voi să se ivească vreo neînțelegere (în cel mai rău caz, legată de cine știe ce mărunțiș): fiindcă (drept este că) noi nu dorim în toate unul și același lucru și că nu ne mișcăm¹⁷⁰ după aceleași porniri ale firii și în virtutea aceluiași cuget.

«Să aveți, dar, același crez, aceeași înțelegere și o aceeași tălmăcire a proniei Dumnezeului Celui Atotputernic; iar tot ce în măruntele voastre pricini de nedumerire veți cerceta împreună, cuvine-se – în cazul cînd n-ați ajunge la unitatea de vederi – ca ele să nu treacă dincolo de hotarele gîndului, ci să rămînă tănuite în umbra cugetului. Darul cel de mare preț al legăturii¹⁷¹ dintre voi, adevărul credinței – precum și cinstirea lui Dumnezeu și a Legii – să rămînă mai departe pentru voi de neclintit!

163. Textual: «să respire în același ritm» (n. tr.)

164. Sau – cu termenii noștri de azi – «miza sinodului» (n. tr.)

165. Textual: «necesare» (n. tr.)

166. Sau: «sfaturilor». – «mulțimile»: textual, «popoarele» (n. tr.)

167. Textual: «convingerilor». – «În Scriptură»: textual, «în Lege» (n. tr.)

168. Propriu-zis: «intenție» (n. tr.)

169. Sau: «esențialului». – «osebiri de vedere» sau «definiții» (n. tr.)

170. Sau: «inutil» (n. tr.)

171. Textual: «nu sîntem stăpîniți de» (n. tr.)

Întoarceți-vă, așadar, unii către alții în duh de dragoste și bunăvoință; redați întregului popor dreptul de a se cuprinde în brațe; iar voi, cu sufletele din nou curate, recunoașteți-vă iar unul pe altul, voi înșiși, știind că nu de puține ori prietenia ce se înfiripă după încetarea unei dușmăanii se arată, odată cu împăcarea, mai frumoasă!

72. 1. «Redați-mi tihnitele zile și nopțile ocolite de griji, ca să-mi rămână și mie măcar cît de puțin din bucuria pe care o zămislește lumina cea neîntinată și o viață de liniște; altminteri ar însemna să mă podidească lacrimile, să nu mă mai pot opri din plîns, iar viața să-mi ajungă nesuferită. Pentru că, dacă poporul lui Dumnezeu – prin el înțelegînd eu aici pe împreună-slujitorii mei – s-a putut dezbină drept urmare unei pricini atît de nepotrivite și păgubitoare, cum oare voi mai putea eu să-mi păstrez cumpătul pe viitor? 2. Ca să vă puteți da seama cît de mult mă dor toate acestea, să știți că deunăzi, în cetatea Nicomidiei, am fost cuprins pe neașteptate de nezăbavnica dorință să călătoresc spre meleagurile Răsăritului. Or, tocmai cînd mă gîndeam eu mai cu osebire la voi și cînd aproape că mă și hotărîsem să vin la voi¹⁷², a sosit știrea aceasta care mi-a întors gîndurile, ca să nu fiu nevoit să văd cu înșiși ochii mei o stare de fapte la aflarea căreia nici măcar auzului meu nu-i venise a-i da crezare. 3. Redeschideți-mi, așadar, prin împăcarea voastră, porțile Răsăritului, pe care mi le-ați zăvorît odată cu zavistia ce a pus stăpînire pe voi! Redați-mi cît mai grabnic bucuria de a veni să vă văd – atît pe voi cît și pe toate celelalte neamuri¹⁷³ – și de a-I mulțumi Celui Atotputernic cu cuvinte plăcute auzului pentru faptul de a vă fi dat tuturor puțința de a vă înțelege întreolaltă și de a rămîne ființe libere».

73. Așa s-a străduit iubitorul de Dumnezeu Constantin ca prin scri-soarea trimisă să facă pace în Biserica lui Dumnezeu. (Aducătorul ei) și-a dat și el silința în ducerea la bun sfîrșit a însărcinării primite, nu numai purtîndu-se în duhul ei, ci și lucrînd după voia celui ce-l trimisese.

Numai că ruptura s-a dovedit a fi prea mare pentru o simplă scri-soare. Dușmănia celor ce se înfruntau creștea mereu, iar sămînța răului ajunsese să prindă rădăcină în toate provinciile Răsăritului.

Era – după cîte se spune – un bărbat cu frica lui Dumnezeu.

Iată ce a fost în stare să facă invidia ajutată de răutatea unui diavol pîzmaș în bunul mers al Bisericii!

172. «Prieteniei» sau «dragostei» (n. tr.)

173. Textual: «cînd ajunsesem ca și cum aș fi fost în mijlocul vostru» (n. tr.)

Cuprinsul cărții a treia

1. Comparație între credințioșia lui Constantin și sminteala prigonitorilor.
2. Încă despre credințioșia lui Constantin, și cum se mîndrea el cu semnul crucii.
3. Despre imaginea care-l înfățișa pe împărat avînd deasupra (semnul) crucii, în timp ce dedesubt era încolăcit balaurul.
4. Alte amănunte privitoare la certurile iscate de Arie în Egipt.
5. Despre neînțelegerea privitoare la sărbătoarea Paștelui.
6. Cum a poruncit Constantin să se țină sinod în orașul Niceea.
7. Despre sinodul ecumenic: ce anume episcopi au luat parte la el.
8. Cum au sosit acolo bărbați din felurite provincii, la fel ca în Faptele Apostolilor.
9. Despre virtuțile și despre vîrsta celor două sute cincizeci de episcopi.
10. Adunarea de la palat, la care a luat parte și Constantin.
11. Tăcerea ce a urmat cuvîntării episcopului Eusebiu.
12. Cuvîntarea rostită de Constantin în fața sinodului, despre pace.
13. Cum a făcut Constantin să se poată înțelege episcopii care mai înainte nu se putuseră înțelege între ei.
14. Cum a ajuns adunarea să se înțeleagă într-un singur glas atît întru cele ale credinței cît și privitor la ținerea Paștelui.
15. Cum a șezut Constantin la ospăț laolaltă cu episcopii, cînd și-a serbat douăzeci de ani de domnie.
16. Darurile sale pentru episcopi și scrisoarea adresată de el tuturor (provinciilor).
17. (Scrisoarea trimisă de) Constantin bisericilor¹⁷⁴, privitor la sinodul niceean.
18. Spusa lui Constantin despre unificarea prăznuirii Paștelui și împotriva iudeilor.
19. Îndemn la urmarea (prăznuirii din) cea mai însemnată¹⁷⁵ parte a lumii.
20. Îndemn la supunere față de hotărîrile luate în scris de sinod.
21. Îndemn făcut episcopilor înainte de despărțire, cu privire la unitatea de cuget.
22. Plecarea episcopilor și scrisorile trimise de împărat. Împărțire de bani către popor.
23. Cum a scris Constantin egiptenilor îndemnîndu-i să se țină în pace.
24. Cît de des scria el episcopilor și poporului însuși scrisori pline de cucernicie.
25. Cum a poruncit el să se zidească la Ierusalim, pe sfîntul loc al învierii Mîntuitorului, un locaș de închinare.
26. Cum făcuseră oamenii cei fără Dumnezeu ca să acopere dumnezeiescul mormînt cu un morman de pămînt și cu idoli.
27. Cum a dat Constantin poruncă privitoare la materialele din care fusese făcut templul acela idolesc, ca și pentru săpătura scoasă, să fie aruncată cît mai departe.
28. Ivirea preasfîntului mormînt.
29. Cum a scris el și guvernatorilor și episcopului Macarie privitor la zidirea (unei biserici).
30. Scrisoarea lui Constantin către Macarie, despre zidirea sălașului de la mormîntul Mîntuitorului.
31. Cuvine-se ca el să fie - prin zidurile și prin stîlpii și prin marmurele sale - mai frumos decît toate bisericile de pe pămînt.
32. Și încă: ce va trebui deslușit demnitarilor privitor la frumusețea acoperișului, la numărul calfelor precum și la materiale.
33. Cum a fost zidită biserica Mîntuitorului în chipul celui nou Ierusalim vestit prin proorocii.
34. Descrierea zidirii preasfîntului mormînt.

174. Sau «provincii» (n. tr.)

175. Sau: «mare» (n. tr.)

35. Descrierea curții și a porticului.
36. Descrierea zidurilor bisericii și a frumuseții – împlinite în aur – a lucrărilor dinăuntru.
37. Descrierea celor două porticuri aflate de o parte și de alta, precum și a celor trei intrări de la răsărit.
38. Descrierea bolții și a celor douăsprezece coloane, precum și a pocalelor.¹⁷⁶
39. Descrierea curții interioare¹⁷⁷, a exedrelor și a colonadelor.
40. Despre mulțimea darurilor aduse.
41. Despre zidirea unor biserici în Betleem și pe muntele Măslinilor.
42. Venind Elena – împărăteasa și maica lui Constantin – să se roage, a zidit aceste lăcașuri.
43. Din nou despre biserica din Betleem.
44. Despre mărinimia și facerile de bine ale Elenei.
45. Despre evlavia arătată de Elena în biserică.
46. Testamentul Elenei și sfârșitul ei, la vârsta de optzeci de ani.
47. Cum și-a îngropat Constantin maica, și cum a acoperit-o el cu mărire mai înainte, în timpul vieții.
48. Cum a zidit împăratul în Constantinopol biserici închinare mucenicilor, și cum a desființat el (acolo) închinarea la idoli.
49. Semnul crucii [așezat] în palat; iar la fântâni, Daniel.
50. 1. Cum a zidit el biserici și în Nicomidia precum și în celelalte cetăți.
50. 2. Despre biserica zidită [de el] în Antiohia.
51. Cum a hotărât el să se facă o biserică și la Mamvri.
52. Scrisoarea trimisă de Constantin lui Eusebiu, cu privire la Mamvri.
53. Cum s-a aratat Mîntuitorul acolo lui Avraam.
54. Distrugerea templelor și statuilor idolești de pretutindeni.
55. Nimicirea templului idolesc din Aphaka Feniciei, precum și a nerușinărilor petrecute acolo.
56. Nimicirea (templului) lui Asclepios din Aigai.
57. Cum și-au părăsit elinii idolii și au venit la cunoașterea lui Dumnezeu.
58. Cum a dărîmat el templul Afroditei din Heliopolis și cum a zidit întia biserică din acest oraș.
59. 1. Despre tulburările izvorîte în Antiohia din cauza lui Eustathios.
59. 2. Scrisoarea de împăciuire a lui Constantin.
60. Scrisoarea trimisă de Constantin locuitorilor Antiohiei, cerîndu-le să nu-l zmulgă pe Eusebiu din (biserica) Cesareii, ci să caute alt (episcop).
61. Scrisoarea trimisă de Constantin lui Eusebiu spre a-l lăuda pentru respingerea episcopatului Antiohiei.
62. Scrisoarea trimisă de Constantin sinodului pentru a nu-l zmulge pe Eusebiu din Biserica Cesareii.
63. Cum s-a străduit el să zmulgă din rădăcina lor erezile.
64. Hotărîrile luate de Constantin împotriva ereticilor.
65. Confiscarea locurilor de adunare ale ereticilor.
66. Cum – după ce au fost descoperite la ei cărți din cele cuprinzînd învățături nelegiuite – s-au întors mulți dintreeretici în sinul Bisericii universale.

176. Sau: «vaselor» (n. tr.)

177. Sau: «mijlocii» (n. tr.)

CARTEA A TREIA

1. 1. Așa – pizmuindu-i Bisericii prisosința binelui – a stîrnit invidia, urîtoarea binelui, furtună și tulburare în sînul acesteia tocmai la vreme de pace și de bucurie. Ci nu s-a dat în lături împăratul cel bine-plăcut lui Dumnezeu de la nimic ce-i ședea lui în puteri; și în toate purtîndu-se tocmai pe dos decît cutezaseră a face numai cu puțină vreme înainte tiranii în cruzimea lor, izbutea să biruie orice vrăjmășie și împotrivire. 2. Astfel, țînîndu-se departe de Dumnezeul Cel adevărat, ei siliseră lumea prin toate mijloacele să se închine zeilor celor fără de viață, în timp ce Constantin se mulțumea să o facă a înțelege, prin faptă și prin cuvînt, că, de vreme ce erau fără viață, aceia nici nu existau, și o îndemna să-L mărturisească pe Cel singur fiitor. Sau, iar, față de batjocoritoarele vorbe cu care ei își rîseseră de Hristosul lui Dumnezeu, el unul recunoștea în scris ca fiindu-i spre ocrotire și biruință tocmai semnul, pe care aceia-l luaseră mai vîrtos în derîdere; ba chiar se mîndrea cu acel biruitor simbol al suferinței¹⁷⁸. Dacă aceia-i izgoniseră pe slujitorii lui Dumnezeu, lăsîndu-i fără casă și fără cămin, Constantin îi chema pe toți înapoi și îi reda căminelor lor. 3. Față de cei dinainte, care-i împrôșcaseră cu necinste, împăratul îi înconjură cu cinste și le atrăgea admirația tuturor. Și dacă aceia dăduseră pe nedrept poruncă să se porceadă la confiscări, jefuindu-i pe credincioșii lui Dumnezeu de tot mijlocul de trai¹⁷⁹, Constantin li-l dăduse înapoi adăugînd de la sine încă multe alte daruri. În edictele lor, cei dinainte răspîndiseră în popor împotriva cîrmuitorilor Bisericii toate calomniile; ei bine, Constantin a făcut ca prestigiul acestora să crească din nou, la loc, după care (datorită cinstirii ce le-o arăta) i-a înălțat și mai mult, făcîndu-i – prin hotărîri și prin legi – să sporească încă și mai tare în autoritate. 4. Pe urmă, în timp ce aceia se străduiseră să stîrpească lăcașurile de rugăciune, prăvălindu-le pînă în temelii, împăratul a statornicit prin lege ca, din banii vistieriei împărătești, bisericile încă existente să fie făcute mai înalte, iar lor să li se adaoge altele noi și cît mai mîndre. Sau iar, față de cei dinaintea sa, care porunciseră ca dumnezeieștile lăcașurile de rugăciune, prăvălindu-le pînă în temelii, împăratul a statornicit prin lege ca, din banii vistieriei împărătești, bisericile încă existente să fie făcute mai înalte, iar lor să li se adaoge altele noi și cît mai mîndre. Sau iar, față de cei dinaintea sa, care porunciseră ca Dumnezeieștile

178. Sau: «al patimilor» (n. tr.)

179. Sau: «avutul» (βίος) (n. tr.)

Scripturi să fie puse pe foc și nimicite, el unul a poruncit ca acestea să fie copiate și răspândite tot pe cheltuiala împărăteștii vistierii, într-o formă de toată frumusețea¹⁸⁰. 5. Porunca acelora fusese ca episcopii să nu îndrăznească sub nici un cuvânt a se întâlni în adunări; or, Constantin a adunat în jurul său episcopi sosiți de prin toate provinciile imperiului, îngăduindu-le accesul în chiar inima palatului împărătesc, ba chiar pînă în umbra¹⁸¹ dormitorului, sau făcîndu-și-i meseni. Și în vreme ce aceia îi vredniceau pe demoni cu daruri¹⁸², el le-a dat în vileag rătăcirea și a împărțit materia ajunsă nefolositoare a acestor daruri, altora, care aveau ce face cu ea – și încă pentru totdeauna. Cei dinainte porunciseră ca templele să fie împodobite cu multă sîrguință; or, Constantin a nimicit pînă-n temelii tocmai pe cele pe care închinătorii lor le prețuiău mai mult. 6. Aceia îi supuseseră pe mărturisitorii de Dumnezeu celor mai îngrozitoare pedepse; or, împăratul tocmai pe prigonitorii acestora i-a urmărit și i-a cumișit, abătînd asupra lor pedeapsa cuvenită lor de la Dumnezeu și cinstindu-le sfinților de-Dumnezeu-mărturisitori necurmat amintirea. Față de aceia, care-i izgoniseră pe de-Dumnezeu-iubitorii bărbați de la palat, el unul tocmai în aceștia din urmă și-a pus nădejdea, ținîndu-le partea fățiș și recunoscînd că se încredea în ei mai mult decît în oricine altul. 7. Iar dacă aceia s-au arătat atît de setoși de avere, că-și robiseră sufletul supunîndu-l patimii lui Tantal, Constantin și-a desferecat cu împărătească dărnicie toate cămările vistieriei, împărțind din ele îmbelșugat, cu mîna largă. Față de nenumăratele crime săvîrșite de înaintașii săi numai ca să le poată confisca și răpi celor uciși averile, cît a ținut domnia lui Constantin sabia n-a conținut a atîrna nefolosită de împărțitorii dreptății, fiindcă populația și autoritățile din provincii se călăuzeau mai curînd după datinile locuitorilor¹⁸³ decît prin legi impuse lor.

8. Luînd noi aminte la acestea, cu bună dreptate am putea spune că domnia lui Constantin a însemnat începutul unei vieți noi și a unui suflu nou, lumina zorilor mijind pe neașteptate deasupra bieților pămînteni, în plină beznă – și încă mai minunată ca oricînd; încît nu ne rămîne decît să recunoaștem în totul numai lucrarea lui Dumnezeu, a Celui care a știut să răzbească numeroasa ceată a necredincioșilor prin tăria împăratului Său celui de-Dumnezeu-iubitor.

2. 1. Or, dacă luăm aminte la faptul că aceia s-au purtat așa cum nimeni nu se mai purtase pînă atunci, cutezînd să lovească în Biserică așa

180. μεγαλοπρεπεῖ κατασκευῆ: «într-o ediție admirabilă» sau «sub o formă minunată» (n. tr.)

181. Textual: «pînă-n centrul dormitorului» sau, mai exact, «pînă în dormitorul împărătesc, locul cel mai ferit (al palatului)» – (n. tr.)

182. ἀναθήματα putînd însemna și statui sau monumente (n. tr.)

183. Sau: «în virtutea unei autorități părintești» (n. tr.)

cum din veac nu se pomenise, era firesc ca Însuși Dumnezeu să înfățișeze lumii un bărbat cu totul neobișnuit, cu ajutorul căruia să poată înfăptui lucruri nemaiauzite și nemaivăzute. 2. Dar ce putea fi mai ieșit din comun decât miracolul revărsării – prin mijlocirea dumnezeieștii înțelepciuni – a însușirilor acestui împărat asupra neamului omenesc? Împăratul se făcea tuturor, cu toată îndrăzneala – și stăruitor – vestitorul Hristosului lui Dumnezeu, fără a tăinui cuiva numele Mîntuitorului¹⁸⁴ – ba dimpotrivă, mîndrindu-se cu el și dîndu-l lesne în vileag, cînd însemnîndu-și chipul cu semnul aducător al mîntuirii, cînd fălindu-se cu mărturia biruinței sale.

3. 1. Acest semn, Constantin a pus să fie înfățișat într-o pictură de mari dimensiuni pe care a așezat-o chiar la intrarea în curtea palatului ca să poată fi văzută de toată lumea. În imagine, izbăvitorul semn era înfățișat deasupra capului său; iar fiara cea vrăjmașă și ucigașă care prin tirania celor fără de Dumnezeu se năpustise asupra Bisericii lui Dumnezeu, era înfățișată ca un balaur prăvălit în străfundurile adîncurilor. (Chiar sfintele cărți ale proorocilor lui Dumnezeu ne-o înfățișează în chip de balaur sau de șarpe încolăcit, 2. fapt care lămurește de ce a pus împăratul ca ea să fie închipuită pe suprafața cerată a picturii ca un balaur străpuns în plin de o săgeată și căzut sub picioarele sale și ale fiilor săi, pînă în adîncurile mării). Așadar, prin el Constantin îl dădea în vileag pe însuși vrăjmașul cel nevăzut al neamului omenesc, pe care-l arăta pus pe fugă pînă-n străfundul pierzării, datorită puterii mîntuitorului semn aflat deasupra capului său.

3. Cam așa arăta pictura aceea atît de viu colorată. Pe mine, însă, m-a minunat îndeosebi înălțimea de cuget a împăratului, care, din îndemnul lui Dumnezeu, a înfățișat tocmai ceea ce glasul proorocului grăise cîndva despre fiara aceea: «În ziua aceea Domnul Se va năpusti cu sabia Sa cea grea, mare și înfricoșătoare asupra balaurului, asupra încolăcitului șarpe, asupra șarpelui care fuge, și va ucide balaurul în mare».

Iată, dar, ce a pus împăratul să fie înfățișat cu cît mai mare fidelitate, și cu jocuri de lumini și de umbre.

4. Toate lucrurile acestea le-a dus împăratul la bun sfîrșit, așa cum îi poftise inima. Era însă nu în mică măsură tulburat de zîzania ivită din pizmă și care ajunsese să clatine îngrozitor viața bisericii lui Dumnezeu din Alexandria, precum și de ponoasele schismei celor de la Thebaida și din Egipt. Oraș după oraș, un episcop se ridica împotriva altuia; mulțimile ajunseseră să se învrăjbească și ele unele cu altele; puțin a lipsit ca ele să nu se înfrunte în luptă deschisă; aduse pînă în pragul nebuliei, ele

184. Sau, mai exact: «fără a tăinui cuiva calitatea Lui de mîntuitor» (n. tr.)

nu se mai dădeau înapoi de la nici un fel de fărădelege, ajungînd chiar pînă la a îndrăzni să batjocorească imaginea împăratului. Numai că prin asemenea fapte ele nu izbuteau să-i trezească împăratului mînia, ci mai curînd să-i umple inima de compătimire, fiindcă nebunia acelor smintiți îl durea pe Constantin peste fire.

5. 1. Mai era însă și altă boală – mai veche și necruțătoare – care de multă vreme iscase neînțelegeri în Biserică, anume sfada privitoare la sărbătorirea Paștelui¹⁸⁵. Unii susțineau că se cuveneau păstrate rînduie-lile iudeilor, în vreme ce alții cereau să fie respectată data exactă, și să nu ne luăm după rătăcirea unor oameni și așa aflați în afara¹⁸⁶ binecuvîntării evanghelice. 2. Or, de vreme ce și în privința aceasta mulțimile de pretutindenii ajunseseră de multă vreme să nu se mai poată înțelege, încurcînd Dumnezeieștile Scripturi în așa fel încît nimeni nu le mai putea descurca (fiindcă la vremea unuia și aceluiași praznic, datorită deosebirilor de dată, prăznuitorii îi aduceau cinstire în chipuri foarte deosebite: în timp ce unii se mai nevoiau în post și asceză, ceilalți își și aflaseră limanul de liniște), nimeni nu se mai dovedea în stare să afle acestui rău leacul; părțile învrăjbite păreau deopotrivă de puternice.

Numai Dumnezeului Celui Atotputernic îi era lesne să le găsească leacul; or, spre revărsarea facerilor Sale de bine, iată că dintre toți oamenii de pe lume El l-a aflat doar pe Constantin.

3. Auzind acesta ce se petrecea și văzînd el că scrisoarea trimisă la Alexandria rămăsese fără ecou, s-a cufundat în meditație, zicînd mai apoi că nevăzutul vrăjmaș care răscolise în asemenea măsură viața Bisericii se cerea războit în cu totul alt chip.

6. 1. Și atunci – ca pentru a-l înfrunta într-o bătălie hotărîtoare – s-a hotărît împăratul să adune întreaga oaste a lui Dumnezeu într-un sinod ecumenic, poftind prin scrisori pline de curtenie pe episcopii de pretutindenii să vină cît mai degrabă spre a lua parte la el. N-a fost o poruncă oarecare, fiindcă la îndeplinirea ei și-a spus cuvîntul străduința personală a împăratului, fie în alegerea curierilor oficiali, fie spre înlesnirea procurării nenumăratelor animale de povară de care avea să fie nevoie. A fost desemnat și orașul potrivit sinodului, un oraș purtînd numele biruinței: anume Niceea, din provincia Bitiniei.

2. De cum s-a răspîndit porunca, cu bună inimă s-au grăbit toți într-acolo – aidoma alergătorilor, cînd pornesc de la semn¹⁸⁷ mînași de nădejdea că vor izbîndi întru bine și că-și vor afla pacea; la care se adăuga fascinația exercitată asupra lor de prilejul ce le era dat să poată da ochii cu un asemenea împărat. Cînd în cele din urmă s-au aflat toți laolaltă, s-a

185. Textual: «privitoare la sărbătoarea mîntuirii» (n. tr.)

186. Sau: «vrăjmași» (n. tr.)

187. Sau: «barieră» (n. tr.)

putut într-adevăr vedea că la mijloc fusese mâna lui Dumnezeu, Care izbutise să așeze alături, unii cu alții, oameni ce nu se osebeau între ei numai prin firea lor (și cât de mult se osebeau!), ci și ca înfățișare, după țara și locul și neamul lor de baștină! Pe toți izbutise să-i găzduiască una și aceeași cetate, dând ochilor prilejul de a se desfăta de privirea celei mai bogate cunune de fețe bisericesti, alcătuită numai din flori de foarte mare preț.

7. 1. S-au adunat acolo, trimiși de toate bisericile (care cuprindeau Europa întreagă, Libia și Asia), cei mai de seamă slujitori ai lui Dumnezeu. În una și aceeași casă de rugăciune au putut încăpea și sirieni și cili-cieni și fenicieni și arabi și palestinieni (de parcă însuși Dumnezeu ar fi făcut-o deodată mai încăpătoare), iar odată cu aceștia: egipteni, tebani, libieni și trimiși veniți tocmai din Mesopotamia; era de față și un episcop al Persiei; nu lipsea din ceată nici cel al sciților; Pontul, Galatia, Capadocia și Asia, Frigia și Pamfalia își aveau și ele trimișii lor; la fel cu tracii și cu macedonenii, cu aheenii și cu epiroții, precum și cu celelalte neamuri, aflate încă și mai departe; pînă și foarte-cunoscutul episcop de Spania făcea parte din mulțimea celor prezenți. 2. Bătrînețea îl făcuse însă pe cel al împărăteștii cetăți să nu poată veni; erau totuși de față prezbiteri, trimiși de el să-l reprezinte.

Asemenea cunună – prinsă cu legătura păcii – din veac numai împăratul Constantin I-a putut-o închina lui Hristos, Mîntuitorului său, ca un dar cu adevărat vrednic să fie primit de Dumnezeu pentru biruința sa asupra vrăjmașilor și potrivnicilor săi: chiar în zilele noastre, imaginea unui sobor apostolic.

8. Fiindcă și odinioară – precum scris este – s-au adunat «din toate neamurile pe care le acoperă cerul, bărbați credincioși», adică: «și parți și mezi și elamiți, mesopotamieni și iudei și capadocieni, oameni veniți din Pont și din Asia, din Frigia și din Pamfalia, egipteni, bărbați din părțile Libiei și ale Cirenei, romani de pretutindeni¹⁸⁸, iudei și prozeliți, cretani și arabi»; singurul lucru osebitor față de soborul acelora stînd în faptul că, de astă dată, nu se numărau toți în rîndurile slujitorilor lui Dumnezeu. Așadar, din adunarea celor de acum făceau parte mai mult de două sute-cincizeci de episcopi, înconjurați de o mulțime cu neputință de apreciat de prezbiteri și de diaconi.

9. Din rîndurile slujitorilor lui Dumnezeu, unii străluceau prin graiul lor plin de înțelepciune, alții prin strășnicia vieții pe care o duceau și prin îndelungatele lor privegheri¹⁸⁹, alții prin modestie. Unora le stîrnea în jur

188. Sau: «în treacăt» (n. tr.)

189. Sau: «prin (viața lor de) îndelungate înfrînări» (n. tr.)

admirația vârsta lor înaintată; alții, dimpotrivă, sclipeau de tinerețe și de avînt, și erau unii care abia de curînd pășiseră pe calea preoției.

La porunca împăratului, întreținerea lor, a tuturor acestora, le fusese asigurată zilnic și prisositor.

10. 1. La data rînduită sinodului spre lămurirea¹⁹⁰ subiectelor controverselor, s-au adunat toți cei ce urmau să hotărască într-o sală¹⁹¹ aflată chiar în inima palatului. În sală – care părea că le depășește pe toate celelalte ca mărime – fusese așezat în ordine, de o parte și de cealaltă, un mare număr de scaune. Pătrunzînd înăuntru, cei chemați s-au așezat fiecare pe locul său¹⁹². 2. Și după ce – cu fastul cuvenit – au șezut cu toții în așteptarea împăratului (care trebuia să apară dintr-o clipă în alta), s-a așternut, stăpînă, tăcerea. În fine, a apărut din suita împăratului mai întîi unul, pe urmă încă unul, apoi și un al treilea bărbat. Pe urmă au început să se înșire și alții, nu însă aparținînd oastei sau obișnuiților soldați din gardă, ci numai dintre cei ce-i erau prieteni apropiați. 3. La un semn – vestind apropierea lui Constantin – s-a ridicat întreaga adunare. Atunci a intrat și împăratul, pătrunzînd pînă chiar în mijlocul lor, aidoma unui înger trimis de Dumnezeu din cer. Constantin era îmbrăcat în veșminte atît de strălucitoare că aruncau în jur talazuri de fulgere înfocate, cărora li se adăuga orbitoarea sclipire a aurului și a pietrelor nestemate.

4. Or, (spre deosebire de impunătoarea) înfățișare a lui Constantin, se vedea cît de colo că el se îngrijise să-și înveșmînteze sufletul cu podoabele fricii lui Dumnezeu și ale cucerniciei: dovadă privirile sale plecate, roșeața așternută în obraji, felul cum pășea, și – de altminteri – întreg felul său de a fi¹⁹³ (chiar dacă înălțimea lui îl făcea să-i depășească pe toți cei aflați în preajma sa); dovadă, frumusețea lui, ținuta lui atît de impunătoare, vigoarea de nebiruit a trupului; și toate aceste calități, concurate de blîndețea și de marea sa bunătate, făceau ca extraordinara-i limpezime de cuget să nici nu poată fi redată în cuvinte.

5. După ce, pășind mai departe, a ajuns în mijlocul rîndului din față, Constantin s-a oprit în dreptul unui scăunel¹⁹⁴ făcut din aur, care-l aștepta, dar pe care n-a primit să șadă, mai înainte ca episcopii să-l fi pofțit să ia loc. La fel cu toți cei din alai.

11. Apoi s-a ridicat, din cinul episcopilor, cel ce ședea primul în partea din dreapta. Acesta a rostit un cuvînt destul de scurt, adresînd împă-

190. Sau: «spre adoptarea unei hotărîri» (n. tr.)

191. οἶκος ar mai putea însemna aici «corp de clădire» (n. tr.)

192. Sau: «pe locul cuvenit (rangului său)» (n. tr.)

193. Sau: «de a se arăta». Textual: «aparență» (εἶδος). – În continuare, textual: «precum și înălțimea (trupului), prin care îi depășea pe toți cei din jurul său». Text nesigur (n. tr.)

194. Sau: «mic jilț» (n. tr.)

ratului și Atotstăpînitorului Dumnezeu un imn de bucurie și mulțumire. După ce și-a reluat locul, s-a făcut tăcere. Toate privirile erau îndreptate spre împărat. Atunci, cătînd spre ei cu ochii săi limpezi, cu privirea lui senină, adunîndu-și gîndurile, cu glas liniștit, cu vorba dulce, acesta le-a vorbit în felul cum urmează:

12. 1. «Dorința mea cea mai arzătoare era să mă pot cîndva, bucura de prezența voastră aici, dragi prieteni. Acum că lucrul acesta s-a împlinit, îmi voi mărturisi fățiș recunoștința înaintea Împăratului întregii lumi pentru a-mi fi hărăzit, pe lîngă atîtea alte faceri de bine, să-mi pot bucura ochii și de lucrul pentru mine mai presus decît oricare altul, acela de a vă putea găzdui pe toți laolaltă; căruia-I voi adăuga mulțumirea de a vă vedea mînați de un singur cuget și stăpîniți de același duh.

2. «Să nu îngăduim atunci pizmașului nostru vrăjmaș să-și bată joc de tot ce ne este mai scump; și – după ce, prin puterea Mîntuitorului și Dumnezeului nostru, a fost spulberat din calea noastră războiul ridicat de tirani împotriva lui Dumnezeu – să nu îngăduim diavolului, iubitorului de rele, să se năpustească cu noi ponoase¹⁹⁵ asupra dumnezeieștii legi. Fiindcă, după mine, vrajba ascunsă în sînul Bisericii lui Dumnezeu este mai înspăimîntătoare decît războiul sau decît o bătălie, oricît ar fi ea de grea; ea-mi pare mult mai de temut decît o primejdie amenințînd de undeva din afară. 3. După ce – cu îngăduința și cu împreună-lucrarea lui Dumnezeu – mi-am biruit unul după altul dușmanii, socoteam că nu-mi mai rămăsese decît să-mi mărturisesc recunoștința înaintea lui Dumnezeu și să mă bucur de bucuria celor izbăviți de El cu mîna mea. Dar cînd am aflat de cearta iscată între voi (o ceartă la care nu m-aș fi așteptat niciodată), n-am nesocotit cîtuși de puțin cele ce-mi ajunseseră la ureche, ci dimpotrivă, rugîndu-mă în sinea mea¹⁹⁶ să-mi fie îngăduit să iau asupra mea și această purtare de grijă, v-am chemat grabnic la mine pe toți. 4. Iată în ce sens pot eu spune astăzi că adunarea voastră mă bucură într-atîta.

Totuși, numai atunci am să pot eu socoti că mi s-a îndeplinit cu adevărat dorința, cînd vă voi vedea mînați de aceeași bunăvoință unii față de ceilalți, și cînd, deasupra tuturor, va stăpîni – singură aducătoare de armonie – pacea; pacea aceea pe care voi, ca unii ce v-ați afierosit lui Dumnezeu, s-ar fi convenit să o binevestiți în jurul vostru.

5. «Așadar, nu mai zăboviți, prietenii mei, cei ce sînteți totodată vrednici slujitori ai lui Dumnezeu, stăpînul nostru, al tuturor, și Mîntuitorul nostru. Începeți prin a scoate pe loc la vedere pricinile neînțelegerii

195. Cu înțelesul de «calomnii», «hule» (n. tr.)

196. «În sinea mea» încearcă să redea nuanța intensivă a grecescului εν τω θυμω (n. tr.)

voastre, și despovărați-le – sub semnul păcii – de cătușele ambiguității. Așa veți putea săvârși și ce îi este plăcut Atotstăpînitorului Dumnezeu; iar mie – celui ce deopotrivă cu voi mă străduiesc a-I sluji – îmi veți putea face darul unei bucurii fără seamăn».

13. 1. Și încheindu-și cuvîntarea – ținută de el în limba latină, dar imediat tălmăcită de altcineva – le-a dat împăratul cuvîntul mai-marilor sinodului. Atunci au început aceștia să-i moralisească pe ceilalți, care însă nu pregetau să se apere și să răspundă la rîndu-le cu învinuiri. Fiecare grupare se sprijinea pe o mulțime de argumente, ceea ce a făcut ca la început să se iște sfadă mare. Împăratul asculta pe toți vorbitorii și cîntărea temeuriile¹⁹⁷ spuselor lor cu luare-aminte și fără părtinire. Și tot reținînd cîte ceva din tezele fiecărei grupări, a făcut ca ireductibila lor înverșunare să facă loc, treptat, apropierii. 2. Și de vreme ce cu fiecare ședea de vorbă cu omenie, folosindu-se și de limba elină (care nu-i era străină), impresia pe care o lăsa era aceea a unui om din cale afară de plăcut; lucru care i-a și îngăduit ca pe unii să-i convingă, la alții să mai poată stărui, să-i laude pe cei ce vorbisera bine – pe toți aducîndu-i pe calea împăcării. Și așa a fost pînă cînd, în cele din urmă, i-a făcut pe toți să se poată înțelege deplin în legătură cu toate subiectele contestate.

14. Așa au ajuns toți să mărturisească o singură credință și să se înțeleagă deplin în privința datei la care urma să se țină Paștele¹⁹⁸. Cele hotărîte împreună au fost pe dată întărite¹⁹⁹ printr-un act semnat de fiecare (episcop). După încheierea lucrărilor, împăratul a descris sinodul drept cea de a doua izbîndă purtată de el asupra vrăjmașului Bisericii, și a hotărît sărbătorirea evenimentului spre slava lui Dumnezeu.

15. 1. La aceeași vreme, împăratul împlinea douăzeci de ani de domnie. Cu acest prilej, în toate provinciile s-a adunat lumea în sărbătoare; dar pentru slujitorii lui Dumnezeu, împăratul a rînduit el însuși un ospăț, la care – de vreme ce-și aflaseră cu toții pacea – a luat și el parte, astfel încît – prin mijlocirea lor – să-l poată închina lui Dumnezeu, întrucîtva în chipul unei jertfe pe potriva Lui. De la această masă dată de împărat n-a lipsit nici unul dintre episcopi.

2. Ce s-a petrecut acolo nu poate fi redat prin cuvînte. De jur-împrejur, în curtea palatului, gărzile și soldații ședeau de pază cu sabia scoasă din teacă; dar dincoace de ei²⁰⁰, oamenii lui Dumnezeu pășeau nestingheriți, pătrunzînd pînă în adîncurile palatului. Ba unii din ei au și șezut, pînă

197. Textual: «primea premisele» (n. tr.)

198. Textual, ca mai înainte: «sărbătoarea mîntuirii» (n. tr.)

199. ἐκφοῦτο, cu înțelesul de «au căpătat putere de lege», «au devenit oficiale» (n. tr.)

200. Textual: «în mijlocul lor» (n. tr.)

la urmă, chiar alături de Constantin, în vreme ce ceilalți și-au avut locul pe sofale așezate de o parte și de cealaltă. Chipul acestei rînduiri îndemna la asemuirea cu împărăția lui Hristos, fiindcă aducea mai mult cu o imagine de vis decît cu una aieva.

16. Pe la mijlocul acestui minunat banchet, ca să-și dovedească odată mai mult față de cei prezenți atît de prietenoasa-i ospete, Constantin i-a acoperit – împărătește²⁰¹ – cu daruri, pe fiecare după însemnătatea rangului. Iar amintirea sinodului, Constantin a reținut-o și pentru cei ce nu luaseră parte la el într-o scrisoare pe care o voi adăuga istorisirii vieții lui, spre luare la cunoștință²⁰².

Scrisoarea arăta în felul următor.

17. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, către Biserici.

Încredințindu-mă eu din fericita întorsătură pe care au luat-o lucrurile la noi cît bine se poate ascunde în puterea lui Dumnezeu, socotit-am că cea mai frumoasă țintă pe care mi-aș putea-o pune în viață ar fi să fac așa încît, fericitele mulțimi intrate în Biserica universală să poarte în ele o singură credință, o dragoste neîntinată precum și cuviosia cea într-un singur gînd în fața lui Dumnezeu, stăpînul nostru, al tuturor. 2. Dar întrucît în această privință nu se putea ajunge la o rostuire nepărtinitoare și nestrămutată altfel decît prin convocarea tuturor – sau măcar a majorității – episcopilor și prin amănunțita cercetare²⁰³ a fiecăruia în legătură cu articolele preasfintei noastre credințe, voi n-ați pregetat a vă aduna – ba încă a veni chiar în număr cît mai mare (voi adăuga aici că am fost eu însumi de față, ca și cum aș fi făcut parte din cinul vostru; de ce să o tăgăduiesc de vreme ce faptul de a mă fi pus, alături de voi, în slujba aceluiași scop, îmi face atîta bucurie?). Așa, lucrurile au fost cercetate cu cea mai mare luare-ăminte, toate, pînă ce – în duh de înțelegere și unire²⁰⁴ – a ieșit la lumină și cugetul cel plăcut lui Dumnezeu, pretutindeni veghetorul, și pînă nu le-au mai rămas, dihoniei și îndoielii într-ale credinței, nici cea mai mică urmă de loc.

18. 1. «Cu același prilej făcutu-s-a sfat și pentru prăznuirea preasfintei sărbători a Paștelui; și a părut tuturor că se cuvine ca tot omul să o serbeze pretutindeni la aceeași dată. Fiindcă ce poate fi pentru noi mai frumos, ce ar putea fi mai demn de noi decît ca toți să ținem mai departe neștirbită, după o singură rînduală (și după criteriul cel mai vădit), o sărbătoare ca aceasta, datorită căreia ne este azi îngăduit să purtăm în noi speranța nemuririi?

201. Textual: «cu dărnicie» (n. tr.)

202. Textual: «ca (o inscripție pe) o stelă» (n. tr.)

203. Cu înțelesul de «consultare» (n. tr.)

204. Textual: «spre perfecta înțelegere, care ține de unire», sau «care duce la unire» (n. tr.)

2. «Înainte de orice, ni s-a părut lipsit de cuviință ca noi să ținem un praznic atît de sfințit ca acesta după același tipic cu iudeii, care, prin josnica lor trădare²⁰⁵, și-au întinat mîinile, și care din aceasta au rămas ca niște orbi la suflet. Dacă, deci, ni vom mai ține seama de prescrierile²⁰⁶ lor, vom putea păstra veacurilor viitoare – după un tipic mai aproape de adevăr, transmis nouă pînă astăzi încă din cea dintîi zi a patimilor – tradiția acestei rînduiei. Noi nu avem nimic de împărțit cu îndărătnicul popor al iudeilor. 3. Fiindcă nouă Mîntuitorul ne-a deschis alt drum; preasfintei noastre credințe îi șade înainte o cale dăruită cu lege și cu măreție. De aceasta să ne ținem, scumpii mei frați, într-un singur cuget, și să lepădăm de la noi orice ne poate îngreua conștiința! Într-adevăr, ar fi cum nu se poate mai absurd ca aceia să se poată mîndri că, de nu ne vom ține după învățătura lor, noi nu sîntem în stare să păzim vie această tradiție! 4. Or mă întreb eu, cum vor putea cugeta după dreptate unii care, după ce au ucis pe Domnul și Părintele lor, ieșindu-și din minți, nu se mai poartă astăzi după canoanele chibzuinței, ci numai potrivit cu pornirile lor dezlanțuite, lăsîndu-se tîrîți oriîncotro îi trage moștenita lor sminteală? – De aceea nici nu sînt ei în stare să recunoască adevărul acestor lucruri, pînă ntr-atît încît – cel mai ades – în rătăcirea lor în loc să primească cu bine cuvenitul îndemn la îndreptare, ei ajung să prăznuiască Paștele de două ori în cursul aceleiași an! De ce, dar, să le urmăm noi pilda unora care în chip mărturisit se arată suferinzi de o boală²⁰⁷ atît de grea? Fiindcă în nici un caz nu avem de ce să îngăduim o a doua prăznuire a Paștelui în cuprinsul unuia și aceleiași an.

În caz că atîta nu vă este de ajuns, atunci îngăduiți, înțelepțiile voastre, ca fervoarea și rugăciunea voastră să se facă simțită pretutindeni, astfel încît curăția sufletelor voastre să nu aibă în nici un caz de suferit asemuindu-se unor oameni cu obiceiuri atît de rele!

5. «Față de cele arătate, cuvine-se să ne dăm seama că – dată fiind însemnătatea cauzei (și fiind vorba de praznicul cel mai de seamă al credinței noastre) – ar fi cu totul necuvios să îngăduim dezbinării să domnească peste noi ! O singură zi ne-a lăsat Mîntuitorul pentru prăznuirea eliberării noastre: ziua preasfintelor Sale patimi; iar după voia Lui; și Biserica Lui universală tot una cuvine-se să fie; fiindcă chiar dacă mădularele ei se află răspîndite pe tot soiul de meleaguri deosebite între ele, pe toate le încălzește același Duh – adică voia lui Dumnezeu. 6. Judecați, dar, cu iscusința potrivită sfințeniei voastre, cît de crunt și cît de nepotrivit ar fi ca în cuprinsul aceluiași zile unii să șadă și să postească iar

205. Sau: «crimă» (n. tr.)

206. εἰδούς pentru εἰδούος: «(acelui) popor». – «vom putea păstra»: textual, «vom transmite» (n. tr.)

207. Textual: «rătăcire» (n. tr.)

alții să benchetuiască; iar după trecerea zilelor Paștelui, să se lase ceilalți în voia petrecerilor și a feluritelor îngăduințe, în vreme ce întâii ar urma să se dedice din nou postirilor celor după canon! De aceea și voiește dumnezeiasca pronie ca noi să adoptăm în această privință cuvenita îndreptare și să-i găsim o formulare unică. Lucru de care eu cred că voi toți vă puteți da și singuri seama.

19. 1. «Or, vădindu-se acum cerința dreptei rostuirii a praznicului, astfel încât să nu mai rămînem legați prin nimic de un popor ce a fost în stare să ucidă pe Părintele și Domnul său, (cuvine-se să luăm aminte la) existența unei rînduiri ce se bucură de bun nume în toate Bisericile de la apus, de la miazăzi și de la miazănoapte, precum și în unele dintre cele de pe meleagurile de la soare-răsare. Ceea ce a și făcut ca, deocamdată, tuturor să li se pară de așteptat (eu însumi am recomandat această idee agerimii voastre) că o rînduială ce se ține într-un singur fel și întru bună înțelegere la Roma, în Italia și în toată Africa, în Egipt, în Spania, în Gallia, în Britania, în Libia, în întreaga Eladă, în diocesele Asiei și Pontului și în Cilicia, va căpăta și chibzuita voastră încuviințare, luînd voi aminte – de bună seamă – nu numai la covîrșitoarea mulțime a Bisericilor și a meleagurilor abia pomenite, ci și la faptul că pentru noi toți, un lucru ca acesta (care pare să aibă de partea sa toată greutatea unei cumpăniri amănunțite, și care ne îngăduie să nu mai fim legați cu nimic de sperjurul iudeilor) trebuie socotit ca vrednic de dorit întru toată cuviosia. 2. Pe scurt: după ce au cercetat întreolaltă pricina, tuturor (de acolo) plăcutu-le-a ca preasfîntul praznic al Paștelui să fie ținut pretutindeni în una și aceeași zi. Fiîndcă deosebirile de vederi nu-și au locul în pricini atît de încărcate cu sfințenie; și e mai bine să urmăm unui astfel de gînd, străin rătăcirii celor de altă credință²⁰⁸ și oricărei puțințe de a păcătui²⁰⁹.

20. 1. «Iar dacă lucrurile așa stau, atunci se cade ca voi să primiți harul lui Dumnezeu – adevărată poruncă dumnezeiască – cu inima deschisă: pentru că toate cele hotărîte²¹⁰ în sfintele soboare ale episcopilor trebuie înțelese ca tot atîtea arătări ale voii dumnezeiești. 2. Astfel că, de îndată ce veți fi dat de știre tuturor iubiților noștri frați despre cele scrise mai sus, voi înșivă veți fi ținuți să nu vă abateți de la hotărîrea²¹¹ mai înainte luată (aidoma prăznuirii preasfîntei zile a Paștelui), și chiar să o transmiteți mai departe sub poruncă, așa încît, atunci cînd voi veni la voi spre a mă împărtăși de îndelung-dorita voastră revedere și împreună-

208. Textual: «străin rătăcirii (spirituale) a străinilor (de noi)» (n. tr.)

209. Textual: «străin oricărei imixțiuni a păcatului» sau «străin căderii în păcat» (n. tr.)

210. Textual: «săvîrșite» (n. tr.)

211. Textual: «să țineți hotărîrea» (n. tr.)

ședere, să pot sărbători laolaltă cu voi Sfântul Praznic în aceeași zi și să mă pot veseli de toate alături de voi, văzînd cum puterea lui Dumnezeu a zdrobit ticăloșia diavolului prin mijlocirea faptei voastre, și mai văzînd credința voastră, pacea și buna voastră înțelegere înflorînd pretutindeni. Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, frați iubiți!»

3. Împăratul a trimis cîte un asemenea exemplar al scrisorii – care-i avea în vedere pe toți – în toate provinciile imperiului. În ea, oricine putea să vadă oglîndindu-i-se – întru deplina curăție a gîndurilor – fervoarea credinței în Dumnezeu.

21. 1. Iar la sfîrșitul lucrărilor sinodului, Constantin i-a îndemnat pe episcopi să se mai adune odată laolaltă într-o anumită zi, cînd, venind ei acolo, le-a dat a înțelege că se cădea²¹² ca de atunci înainte ei să se poarte unii cu alții în duh de pace, să se lepede de ambiții, să ocolească pricinile de zîzanie și să uite de zavistie atunci cînd se va întîmpla ca vreunul dintre episcopi – dînd glas din el duhului înțelepciunii – să strălucească, ci să vadă în harul unuia un dar sortit tuturor oamenilor. Apoi pe cei mai înzestrați i-a mai îndemnat să nu caute a se înălța deasupra celor mai puțin înzestrați (Dumnezeu fiind singur în măsură să judece cine este pe drept mai bun), de vreme ce înaintea celui mai slab decît tine cuvîne-se mai curînd să te pleci și să-ți arăți osîrdia, atunci – mai ales – cînd lipsa de cusururi²¹³ este pretutindeni un dar întîlnit atît de rar. 2. Iată de ce – a mai spus împăratul – trebuie să ne trecem unul altuia cu vederea micile noastre scăderi, să ne arătăm înțelegători și să iertăm omului ce este omenesc, fiindcă nu există lucru mai de preț ca armonia și buna-înțelegere; așa nici potrivnicii noștri, cei oricînd dornici să batjocorească dumnezeiasca lege nu vor mai găsi în vrajbele dintre noi un subiect bun de luat în rîs; îndeosebi dacă ne gîndim că față de ei – care încă n-au cunoscut calea mîntuirii – noi trebuie să ne purtăm tot timpul și în toate cu cea mai mare grijă; fiindcă numai cînd vor vedea că totul, la noi, merită prețuire, numai atunci (vor voi și ei să se lase mîntuiți). Or, bine este să nu uităm că vorba nu are asupra tuturor același efect, 3. de vreme ce unii sînt mulțumiți să-și poată asigura traiul, alții își cheltuiesc energia pentru a se pune sub ocrotirea unui protector; unii știu să-i prețuiască pe cei ce li se adresează cu bunăvoință, în vreme ce dragostea altora nu poate fi trezită decît prin daruri. Puțini sînt cei dornici de învățatură curată, și rar e un om îndrăgostit de adevăr! De aceea și trebuie să ne arătăm deschiși tuturor, de fiecare îngrijindu-ne să-i dăm ce-i poate fi lui spre mîntuire, aidoma medicilor; iar astfel vor ajunge toți să slăvească²¹⁴ în toate mîntuitoarea învățatură.

212. Textual: «trebuiau să-și dea toată silința» (n. tr.)

213. Textual: «desăvîrșirea» (n. tr.)

214. Cu înțelesul de «să traducă în fapt», «să înalțe prin faptă» (n. tr.)

4. Cam așa le-a vorbit²¹⁵ el mai întâi; iar la urmă i-a îndemnat să înalțe lui Dumnezeu prisos de rugăciune pentru sine. În fine, luându-și rămas bun, s-a despărțit de ei, lăsându-i să plece fiecare într-ale sale; iar aceia s-au dus plini de bucurie, călăuziți de un singur gând (la care ajunseseră de față cu împăratul). Totodată, cei care de atîta vreme se rupseseră de trupul Bisericii, erau acum din nou mădulare ale ei.

22. Bucuros de fericitul deznodămînt al sinodului, împăratul le-a scris celor ce nu luaseră parte la el scrisori în care-l descria în termenii cei mai entuziaști²¹⁶, în același timp dînd poruncă de însemnate gratificații către tot omul și de la țară și de la oraș; gratificații prin care el înțelegea să onoreze cea de a douăzecea aniversare a venirii sale la domnie.

23. Dar pe cînd toți își aflaseră liniștea, singur Egiptul mai era răscolit de înclăștările unei nestăvilite vrajbe; lucru care a început iarăși să-i dea împăratului de gîndit (chiar dacă fără a-i trezi mînia). De aceea el i-a înconjurat pe cei de acolo, cu toată cinstea, de parcă i-ar fi fost părinți (ba nu, ci mai curînd ca și cum ar fi fost niște prooroci ai lui Dumnezeu!), chemîndu-i pentru a doua oară în fața sa și din nou mijlocind între unii și alții plin de răbdare; și iar i-a învrednicit de daruri; după care și-a făcut cunoscută hotărîrea printr-o scrisoare în care întărea și pecetluia dogmele stabilite de sinod și îndemna stăruitor la armonie (astfel ca ei să nu mai dezbine Biserica și să o ferească de sfîșiere, precum și ca ei să păstreze în gîndurile lor amintirea hotărîrii date de Dumnezeu). Și lucrurile acestea le-a consemnat împăratul într-o scrisoare.

24. 1. A mai scris împăratul foarte adesea despre subiecte asemenea acestora, întocmind scrisori nenumărate: parte din ele, pentru a le împărtăși episcopilor hotărîri luate de el spre binele Bisericilor lui Dumnezeu; iar altele, pentru a vorbi mulțimilor în care scop acest suflet ales²¹⁷ se adresa omenirii din biserici ca unor frați și laolaltă-slujitori ai săi! . 2. Ar fi nevoie de timp mult spre a le putea aduna la un loc; însă a face lucrul acesta acum, ar însemna ca noi să îmbucătățim întregul²¹⁸ istorisirii de față.

25. Curînd după aceea²¹⁹ a mai înălțat iubitorul-de-Dumnezeu Constantin și un magnific monument²²⁰ pe pămîntul Palestinei. – Iată despre ce este vorba: împăratul socotea că era de datoria lui ca atît de binecuvîntatul loc al mîntuitoarei Învieri de la Ierusalim să arate frumos și să fie venerat de lume. De aceea a dat poruncă nezăbavnic să se înalțe [acolo]

215. Textual: «i-a îndemnat» (n. tr.)

216. Textual: «ca un fruct bine copt» (n. tr.)

217. Textual: «omul acesta de-trei-ori-fericit» (n. tr.)

218. Textual: «trupul» (n. tr.)

219. Textual: «Așa sînd lucrurile» sau «între timp» (n. tr.)

220. Textual: «mormînt» (n. tr.)

un sălaş al rugăciunii; iar gîndul acesta nu i-a venit din uitarea de Dumnezeu, ci dintr-o pornire a duhului stîrnită de Mîntuitorul însuși.

26. 1. Fiindcă într-un rînd, niște hulitori – mai bine-zis prin mijlocirea lor, întreg neamul demonilor – se siliseră să abată întunericul uitării asupra dumnezeiescului mormînt în care ne fusese dăruită nemurirea – adică acela unde, scaldat într-o lumină orbitoare, îngerul coborît din cer răsturnase piatra celor cu mintea împietrită (care-și închipuiau că Cel viu mai putea încă fi găsit printre morți), și le dăduse femeilor vestea cea bună, prăvălind piatra necredinței care le înăbușea înțelegerea și încredințindu-le că Cel căutat de ele era viu. 2. Or, niște inși fără Dumnezeu și haini își puseseră cîndva în gînd să piardă de pe fața pămîntului²²¹ peștera aducătoare de mîntuire, închipuindu-și în sminteala lor că odată cu ea vor putea fereca și adevărul. Și își dăduseră silință multă aducînd acolo, de afară, o grămadă de pămînt cu care înfundaseră și acoperiseră întregul loc; deasupra lui făcuseră o movilă pe care o presăraseră cu pietre, astfel ascunzînd undeva, dedesubtul ei, sub povara movilei, dumnezeiasca peșteră. 3. Mai apoi – ca să nu rămînă nimic la vedere – pregătiseră acolo sus, deasupra, un îngrozitor și adevărat mormînt al sufletelor închinat idolilor celor fără viață, în care au zidit neînfrînatului duh al Afroditei un locaș întunecos. Acolo, pe niște altare blestemate și spurcate, își aduceau ei jertfele, încredințați că numai acoperind aducătoarea-de-mîntuire peșteră cu spurcatele lor întinări vor putea face să li se îplinească dorințele.

4. Sărmanii de ei nu erau în stare să priceapă că Aceluia ce biruise moartea nu I se potrivea să-și lase mărturia izbînzii să zacă undeva sub povara uitării – la fel cum nefiresc îi este și soarelui ca, după ce a răsărit și și-a început cursa pe crugul ceresc, să nu-și arate lumina nimănui aflat oriunde pe întinsul pămîntului! Fiindcă cu atît mai vîrtos lumina aducătoare de mîntuire putere a lui Dumnezeu (și nu trupurile, ci chiar sufletele oamenilor), umplînd întreaga lume cu fulgerătoarele ei revărsări! 5. Și totuși, uneltirile făcute împotriva adevărului de către oamenii aceia fără Dumnezeu și fără credință au dăinuit vreme îndelungată, pentru că nu se găsisese nimeni – nici un demnitar, nici un general și nici un singur împărat! – în stare să nimicească cele cutezate acolo, pînă la Constantin, cel iubit de Împăratul Cel mai presus decît toți împărații. 6. Mînat cum era de Duhul lui Dumnezeu, Constantin nu putea răbda să mai vadă pomenitul loc ajuns – datorită uneltirii vrăjmașilor, sub maldărul acela de necurății – prada uitării și a ignoranței; și nesuferind el să se arate îngăduitor față de

221. Textual: «să facă nevăzută dinaintea oamenilor» (n. tr.)

reaua-credință a pricinuitoilor răutății, L-a chemat pe Dumnezeu într-ajutor²²² și a dat poruncă să se curețe locul, încredințat că, prin purtarea sa de grijă, urma ca tocmai meleagurile acelea – care fuseseră atât de pîngărite de vrăjmași – să se bucure pe viitor de arătări cu atât mai mari ale ajutorului Celui Prea Bun.

7. Îndată după primirea poruncii, fost-a prăvălit eșafodajul acela al înșelăciunii din înaltul său și pînă jos; și s-a prăbușit și a pierit sălașul rătăcirii dimpreună cu toate statuile lui și cu toți demonii (ce-și făcuseră acolo sălașul).

27. Dar rîvna împăratului nu s-a mărginit la atât, ci a poruncit ca prăbușirile acelea ajunse numai piatră și lemn, anume să fie luate de acolo și aruncate cît mai departe. Și această poruncă a fost înfăptuită fără nici o întîrziere. Totuși, Constantin nu s-a mulțumit numai cu atât, ci, din îndemnul Celui de Sus, a poruncit oamenilor să sape cît mai adînc și să ducă și săpătura aceea mînjită cu sîngele jertfit demonilor cît se putea mai departe.

28. Pe dată s-au făcut și acestea. Iar cînd, luîndu-se deoparte strat după strat²²³, a început să apară pămîntul aflat în fundul săpăturii, ivitu-s-a împotriva tuturor așteptărilor și însăși minunata și preasfînta dovadă a aducătoarei de mîntuire învieri, peștera cea între toate sfîntă, oferind privirilor icoana convingătoare²²⁴ a întoarcerii la viață a Mîntuitorului (Care, după pogorîrea Sa în întuneric, a revenit la lumină) aducînd celor sosiți acolo ca să vadă, temeinica dovadă a minunilor petrecute, și a mărturisit învierea Mîntuitorului prin fapte mai întăritoare decît toată spusa omului.

29. 1. Îndată după aceea, poruncit-a împăratul ca în temeiurile unor legiuri pline de cucernicie și ale unor mari daruri bănești să se zidească în (preajma) mîntuitoarei peșteri un sălaș de închinare vrednic de numele lui Dumnezeu, bogat și de o strălucire împărătească. (Era ca și cum el și-ar fi pus aceste lucruri în gînd mai de mult și – prin grija [Celui] -de-sus – le-ar fi putut vedea mai dinainte înfăptuindu-se).

2. Guvernatorilor provinciilor răsăritene le-a dat în grijă ca, prin daruri de bani cît mai bogate și prisositoare, lucrarea aceasta să arate și ea neobișnuit de frumoasă, mare și împodobită bogat. Și i-a mai scris și episcopului de atunci al Bisericii Ierusalimului următoarea scrisoare, care-i arată în termeni foarte lămurii puterea de credință și desăvîrșita dăruire față de învățătura Mîntuitorului.

Iată cum glăsuia scrisoarea:

30. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, către Macarie.

Atît de mare este harul Mîntuitorului nostru, că nici o risipă de

222. σύνεργος – aici, ca și în alte locuri: «împreună-lucrător» (n. tr.)

223. Textual: «un element după altul» (n. tr.)

224. Textual: «asemănătoare» (n. tr.)

cuvinte nu-mi pare pe măsura minunii petrecute acum; iar faptul că mărturia preasfintelor Sale patimi a putut zace atît amar de ani acoperită de țărînă (pînă cînd, prin nimicirea dușmanului nostru, al tuturor, ea le-a putut în sfîrșit lumina slujitorilor Săi eliberați, viața) adevărat că întrece toată puterea de mirare. 2. Dacă toți oamenii ținuți drept înțelepți pe acest pămînt s-ar aduna la un loc și ar vrea să rostească niște vorbe care să poată fi socotite pe potriva întîmplării, ei nu i-ar putea face față **nici** măcar într-o cît de mică măsură, fiindcă într-atîta întrece puterea de adevărire a acestei minuni toată puterea de înțelegere a minții omenesti pe cît se arată cele cerești mai puternice decît cele pămîntești²²⁵. 3. Iată de ce și primul și ultimul meu gînd e necurmat la faptul că, la fel cum se arată adevărul și cum se întărește el zilnic prin minuni mereu noi, tot astfel s-ar cuveni ca și sufletele noastre ale tuturor să sporească în zelul lor pentru sînta lege întru prisos de cumpătare, de armonie și de bună - înțelegere.

4. «Voiesc cu tărie să te încredințez de acest lucru care socot eu că nu mai înseamnă o pricină de îndoială pentru nimeni, anume că dorința mea cea mai fierbinte este ca acea sîntă așezare salvată²²⁶ de mine, după porunca lui Dumnezeu, de rușinoasa ei adăugire idolească, ca de povara unei nesuferite greutate (locul acela care, din voia lui Dumnezeu, a fost sînt în încă de la început, iar care acum - de cînd a adus cu sine la lumină mărturia mîntuitoarelor Lui patimi - a ajuns încă și mai sînt), să o înzestrez cu o zidire cît mai frumoasă.

31. 1. «Cuvine-se, deci, iscusinței tale să chivernisească lucrurile astfel și să prevadă toate cele trebuitoare așa fel ca nu numai lăcașul bisericii, ci și tot restul să se arate în cele din urmă pe potrivă, încît pînă și cele mai mîndre zidiri din orașele noastre să fie umbrite de frumusețea ei. 2. Pentru înălțarea zidurilor ei - cît și ca acestea să arate cît mai frumos - bine este să știi că i-am dat-o în grijă bunului nostru prieten Dracilianus, locșitorul prefectului eparhiei, precum și guvernatorului provinciei. Acestora doi, credincioșia mea le-a trimis poruncă, pentru ca tot ce iscusința ta va socoti de trebuință spre înălțarea lăcașului, și meșteri și calfe, de le vei face cunoscut, pe dată prin osteneala lor să-ți trimită. 3. Privitor la coloane și la celelalte lucruri din marmură, rogu-te ca singur să chibzuiști ce anume material le-ar putea mai bine pune în valoare și le-ar face mai potrivite cu scopul²²⁷, apoi neîntîrziat scrie-mi, astfel încît din scrisoarea ta să ne putem și noi face o părere privitor la cantitatea și la calitatea lor, și să le putem trimite acolo de pe oriunde va fi nevoie. Căci

225. Textual: «omenești» (n. tr.)

226. «Salvată» sau «scăpată». Textual: «ușurată» (n. tr.)

227. Textual: «le-ar face mai utile» (n. tr.)

se cuvine ca locul cel mai vrednic de admirat din întreaga lume să strălucească potrivit cu însemnătatea lui!

32. 1. «Cît despre tavanul acestei biserici, doresc să-ți cunosc părerea: anume dacă să fie căptușită cu lemn sau dacă te gîndești la vreun alt material. În cazul cînd ea ar urma să fie căptușită cu lemn, socot că el ar putea fi și poleit cu aur. 2. În rest, rog pe cuvioșia ta să încunoștiințeze cît mai grabnic pe pomeniții demnitari de cîte calfe, cîți meșteri și ce cheltuieli va avea nevoie, și să se ostenească a-mi face cunoscut și mie, neîntîrziat, și nu numai privitor la lucrările în marmură și la coloane, ci și cu privire la părțile căptușite cu lemn – în caz că ele ți s-ar părea mai frumoase.

Dumnezeu să te aibă în paza Sa, iubite frate!»

33. 1. Iată, dar, ce a scris împăratul; iar porunca lui numaidecît s-a și făcut faptă, înălțînd chiar pe locul aducătorului de mîntuire mormînt un Ierusalim nou în schimbul celui vechi, care, după uciderea Domnului său, se prăbușise, căzînd pradă pustiirii și plătînd astfel miria cuvenită pentru necredincioșii săi locuitori. 2. Așadar, în fața orașului a început împăratul să înalțe locașul său închinat mîntuitoarei biruințe a Domnului asupra morții, înzestrîndu-l cu prisos de bogăție și dărnicie. Încît lesne ne vine nouă a spune că aceasta ar putea fi acea nouă și înnoită cetate a Ierusalimului dinainte vestită prin profeții, pe care ne-o vestesc și ne-o cîntă un noian de texte inspirate.

3. Mai întîi – și ca lucru de căpetenie al întregii lucrări – Constantin s-a îngrijit de înfrumusețarea sfintei peșteri: mormîntul însuși era purtătorul a nenumărate amintiri nemuritoare, fiind el dovada biruinței avute de marele nostru Mîntuitor împotriva morții; era chiar acel venerat mormînt în dreptul căruia îngerul, străfulgerînd de lumină, a dat tuturor de știre buna veste a învierii²²⁸ adeverate de Mîntuitorul Însuși.

34. Deci spre aceasta – ca spre tot ce putea fi mai de seamă – s-a îndreptat înainte de toate rîvna împăratului, împodobind (locul) cu coloane lucrute ales și cu alte lucrări de toată frumusețea, și făcînd ca mărita peșteră să arate neasemuit de mîndră întru mulțimea podobeilor ei.

35. Apoi s-a mai îngrijit ca o mare întindere de pămînt aflată acolo sub cerul liber să fie acoperită cu piatră lustruită, și, pe trei laturi, înconjurată de un impunător peristil.

36. 1. Biserica însăși se afla în fața peșterii, de cealaltă parte, adică spre răsărit: era o construcție cu totul neobișnuită, nespus de înaltă,²²⁹ foarte lungă și foarte lată, pe dinăuntru acoperită în întregime cu plăci de marmură felurit colorată; pe dinafară, zidurile – făcute din piatră lus-

228. «A învierii»: textual, «a nașterii din nou» - τὴν παλιγγενεσίαν - (n. tr.)

229. Textual: «înaltă la nesfîrșit» (n. tr.)

truită, pretutindeni desăvirșit îmbinată – sclipeau în neasemuita lor frumusețe, întru nimic mai prejos decât marmura. 2. Sus, acoperișul era pe dinafară acoperit cu plumb (ca un scut împotriva ploilor de iarnă), iar pe dinăuntru se înfățișa ca o suprafață sculptată și căptușită cu lemn: un ocean de motive care se înlănțuiau dominînd întregul interior al lăcașului, pretutindeni poleit cu aur strălucitor și răsfrîngînd din tot locul o revărsare de lumină.

37. De o parte și de cealaltă, zidul se prelungea în cîte două porticuri cu coloane suprapuse, lungi cît ținea biserica și cu coamele aurite: cele aflate în imediata apropiere a fațadei se sprijineau pe stîlpi masivi, iar cele dinăuntru lor se sprijineau pe niște zidării de formă cubică, foarte bogat ornamentate pe dinafară. Trei porți foarte îngrijit croite chiar în latura de răsărit a clădirii se deschideau mulțimilor ce șiroiau într-acolo.

38. În fața lor se afla partea de căpetenie a întregii lucrări: o absidă dominînd lăcașul, încununată de un brîu alcătuit din douăsprezece coloane (după numărul Apostolilor Mîntuitorului), avînd capitелurile ornate cu vase mari de argint – un dar minunat adus de împăratul însuși Dumnezeuului său.

39. De acolo, înaintînd spre intrările din fața bisericii, se deschidea un al doilea atrium, care avea de amîndouă părțile exedre precedate de un spațiu descoperit și de cîte o colonadă, cărora le urmau trecerile spre curte. Următoare acestora – și în chiar mijlocul piațetei – se afla intrarea principală, lucrată foarte frumos și prilejuind lumii de afară o priveliște copleșitoare a celor aflate dincoace de ea.

40. Această biserică a înălțat-o, dar, împăratul, ca o mărturie impunătoare a mîntuitoarei Învieri, îngrijindu-se să fie nespus de frumoasă în toate părțile ei, cu cheltuială și cu un fast de-a dreptul împărătești. Și a mai înzestrat-o, ca podoabă, cu nenumărate și minunate daruri făcute din aur, din argint și din pietre nestemate – acestea prinse în materiale foarte osebite, prin lucrături care, la fiecare din ele, dovedeau (datorită mărimii, și numărului și felurimii lor) un meșteșug atît de măiestrit, cît nu ne putem noi îngădui acum a-l arăta prin cuvinte.

41. 1. Pe aceleași meleaguri a mai înfrumusețat Constantin – bogat înzestrîndu-le – și alte două locuri, foarte cinstite de lume datorită unor tainice peșteri aflate pe cuprinsul lor. Peșterii în care avusese loc cea dintîi dumnezeiască arătare²³⁰ a Mîntuitorului – adică acolo unde se născuse El în trup – i-a dat și el cuvenita prețuire; în vreme ce, în cazul celei de a doua, el a consfințit amintirea înălțării la ceruri, petrecute cîndva pe înăl-

ținea din apropiere. 2. Și în timp ce cu atîta dăruire săvîrșea aceste lucruri, s-a îngrijit împăratul și de pururea-pomenirea maicii sale, cea care fusese lumii pricina unui atît de mare bine.

42. 1. Aceasta, după hotărîrea luată de a răspunde lui Dumnezeu, Împăratul împăraților, cu o viață de cucernicie, socotise ca fiind de datoria ei să înalțe rugăciuni de mulțumire pentru fiul său și marele împărat, precum și pentru fiii lui, prea-cucernicii cezari, nepoții ei. În acest scop, bătrîna s-a grăbit să vină, ca mînată de sprinteneala unei femei încă foarte tinere, dornică să vadă și să afle cît mai multe de pe aceste binecuvîntate meleaguri, precum și să viziteze provinciile, așezările și popoarele de la răsăritul împărăției. 2. Și închinare – după cuviință – aducînd ea (pămîntului pe care se purtasera odinioară) pașii Mîntuitorului, după proorocescul cuvînt ce zice: «Închina-ne-vom locului unde au șezut picioarele Lui», pe dată a vădit rod de credință și pentru viitor.

43. 1. Drept aceea, ea i-a consacrat Dumnezeului căruia I se închinase, darul a două biserici: una, cea de la peștera în care Se născuse (Mîntuitorul); cealaltă, cea de pe muntele Înălțării Sale. («Dumnezeu împreună cu noi» a primit pentru noi pînă și faptul de a Se naște, locul nașterii Sale trupești purtînd la evrei numele de Betleem. 2. Iată de ce a și înfrumusețat prea-cuvioasa împărăteasă (locul) în care a adus Născătoarea de Dumnezeu Pruncul pe lume, cu construcții vrednice de toată mirarea, îmbogățind sfînta grotă în tot chipul. Puțin mai tîrziu i-a arătat și împăratul convenita cinstire, înzestrînd-o împărătește cu darurile sale și adăugînd rîvnei maicii sale (o sumedenie de) vase de argint și de aur, și țesături de toate culorile).

3. Apoi a glorificat maica împăratului prin zidiri uimitoare și locul²³¹ aflat pe Muntele Măslinilor, de unde avusese loc Înălțarea la ceruri a Mîntuitorului (nostru, al) tuturor: în vîrf, sus – deci în partea cea mai înaltă a muntelui – a pus să se înalțe un sfînt lăcaș de biserică, loc de închinare Mîntuitorului, Care sălășluisse acolo, (tradiția, vrednică de crezare, spune că în aceeași peșteră își inițiasse Mîntuitorul lumii învățaceii, făcîndu-le cunoscute învățăturile Sale cele tainice și negrăite). 4. Dar și aici, împăratul a adus cinstire Marelui Împărat ceresc prin felurite daruri și podoabe.

Așadar, augusta Elena (cuvioasa maică a iubitorului de Dumnezeu împărat) a înălțat cele două sfînte, impunătoare, frumoase și pururea vrednice de amintire lăcașuri, în dreptul celor două tainice grote, închinîndu-le lui Dumnezeu, Mîntuitorul ei, ca tot atîtea mărturii ale evlaviei sale. În care lucrare trebuie spus că mult s-a ajutat ea, totuși, și de împărăteasca putere a fiului.

231. Textual: «amintirea» (n. tr.)

5. Rod, pe măsură, avea să-i vină bătrînei după nu multă trecere de vreme. Fiindcă (după o viață în care, pînă în pragul cărunției, avusese parte numai de bine, aducînd prin vorbă și prin faptă bogăția de roade a poruncilor Mîntuitorului, astfel și mai apoi – și cu mintea mereu tînără – depănînd zile ferite de necazuri trupești și de griji sufletești), în cele din urmă, pentru toate, ea a avut parte de la Dumnezeu de un sfîrșit potrivit evlaviei sale, și de o bună răsplătire încă din vremea vieții de aici.

44. Străbătînd întregul Răsărit înconjurată de strălucirea ce i-o aducea autoritatea²³² împărătească, Elena împărțea în jur daruri din belșug, atît poporului de prin orașe, cît și oricărui ins care venea la ea să-i ceară ; și tot din belșug împărțea ea cu darnicu-i braț și unităților armate. Dar cel mai mult își arăta dărnicia înaintea săracilor celor goi și neajutorați: față de unii, cu daruri în bani; iar față de alții, împărțindu-le cu prisosință veșminte ca să-și acopere trupul. Pe cîte unii i-a scăpat din închi-soare sau de pătimirile lor din mine; a slobozit de prigoană pe mulți asuprași; în sfîrșit, cîte unora le-a trimis vorbă să se întoarcă din surghiun.

45. Deși strălucind de asemenea fapte de bine, Elena nu dădea uitării nici dovezile de credință în Dumnezeu: în biserica lui Dumnezeu putea fi văzută oricînd, casele de rugăciune le înzestra cu daruri minunate și nu dădea uitării nici măcar lăcașurile aflate în cele mai neînsemnate cetăți. Merita cu adevărat să vezi cum umbla femeia aceasta extraordinară, înveșmîntată simplu și modest, în mijlocul poporului înghesuit în jurul ei, vădindu-și evlavia față de Dumnezeu prin tot soiul de fapte bine-plăcute Lui.

46. 1. Și stingîndu-se ea întru mulțime de zile, odată ajunsă la vîrsta de optzeci de ani și simțindu-se chemată la o viață mai bună, știindu-și sfîrșitul aproape, și-a luat rămas bun de la cei apropiați, rînduindu-și toate cele ale sale și exprimîndu-și ultimele dorințe în favoarea singur-stăpînitorului împărat al întregii lumi, singurul ei fiu, și în favoarea copiilor lui (nepoții ei). Fiecărui dintre aceștia i-a lăsat moștenire cîte ceva din averea ei răspîndită pe toată fața pămîntului. 2. Iar după ce a făcut acestea, și-a dat duhul²³³ de față cu minunatul ei fiu care o veghea și-i purta de grijă și-i ținea mîinile între ale sale. Fapt care – dacă ne gîndim bine – ne-ar putea îndemna să spunem că această preafericită femeie nici nu arăta aïdoma uneia aflate în pragul morții, ci mai degrabă ca una ce se pregătea să lase în urma ei viața pămîntească spre a o căpăta pe cea cerească. Fiindcă în timp ce se pregătea să fie primită de Mîntuitorul ei, în sufletul său ea ajunsese de pe acum să se împărtășească din nepieritoarea stare a îngerilor.

232. Textual: «puterea» (n. tr.)

233. Textual: «a încheiat și cu sfîrșitul vieții» (n. tr.)

47. 1. Pînă și trupul fericitei a avut parte de onoruri neobișnuite: însoțit de o foarte numeroasă escortă armată, a fost adus în cetatea împărătească, unde a fost așezat între mormintele împăraților.

Așa s-a sfîrșit maica împăratului, ființă vrednică de necurmata noastră aducere-aminte, atît pentru faptele ei plăcute lui Dumnezeu, cît și datorită mlădiței celei fără de pereche și minunate căreia-i dădu-se ea viață; 2. mlădiță care – pe lîngă toate celelalte – merită să fie binecuvîntată²³⁴ și pentru pietatea sa față de aceea căreia-i datora viața. Constantin izbutise să facă din Elena – care mai înainte nu fusese credincioasă – o ființă atît de cuvioasă, de parcă Însuși Mîntuitorul tuturor ar fi povățuit-o încă din frageda ei tinerețe. Și atîta o acoperise cu împărăteștile onoruri, că pretutindeni, în toate provinciile (și chiar prin garnizoane) era aclamată ca împărăteasă augustă; iar pe unii bani de aur pusese să i se bată și ei chipul. 3. Mai mult decît atît, Constantin îi dăduse drepturi depline pînă și chiar asupra vîstieriei împărătești, ca Elena să se poată folosi de ea după cum îi era vrerea și să o administreze așa cum avea ea să creadă că ar fi mai bine, pe toate chivernisindu-le după voie și cum socotea ea să fie mai potrivit: or, și prin acestea din urmă o făcuse împărătescul ei fiu să se distingă și să poată fi invidiată.

Astfel că printre faptele lui vrednice de pomenire noi și pe acelea le vom trece, prin care – cu prisos de cuvioșie cinstindu-și Constantin maica – a împlinit și dumnezeieștile porunci ce rînduiesc cele privitoare la cinstirea părinților.

4. Așa a săvîrșit împăratul frumoasele lucrări mai sus arătate de pe meleagurile Palestinei, înălțînd prin toate provinciile biserici noi care le întreceau cu mult în strălucire pe cele vechi.

48. 1. Pe de altă parte, orașul ce-i purta numele el l-a arătat vrednic de o cinstire deosebită, făcîndu-l să strălucească prin numeroase case de rugăciune, cu biserici mari închinat mucenicilor și cu alte clădiri minunate, pe care le-a zidit atît în afara cetății, cît și chiar în inima ei, și prin care Constantin înțelegea să aducă cuvenita cinstire amintirii acelor și să-și pună orașul sub ocrotirea Dumnezeului lor. 2. Plin de dumnezeiescul duh al înțelepciunii, împăratul a hotărît să curețe cetatea ce-i purta numele de toate formele de idolatrie, astfel încît prin templele ei să nu mai rămînă nici urmă de statui ale așa-zisilor zei, care să poată fi venerate, nici altare mînjite de sîngele jertfelor, nici arderi-de-tot, nici sărbători închinat demonilor, nici vreo altă formă de superstiție.

49. La fîntînile aflate în mijlocul piețelor putea fi văzut chipul Păstorului celui bun, bine cunoscut nouă, celor ce ne călăuzim după Dumne-

zeieștile Scripturi, precum și acela al lui Daniel înconjurat de lei, totul lucrat în bronz și prins în plăci de aur strălucitor. Atîta se încinsese sufletul împăratului de dumnezeiasca dragoste, încît pînă și în domneștile încăperi ale palatului – și anume în cea mai însemnată dintre ele –, pe un panou mare poleit cu aur aflat în plin centrul tavanului, pusese să fie prins simbolul mîntuitoarelor Patimi, alcătuit din felurite pietre prețioase de mai multe culori, fixate în prinderi din aur masiv – care dădea impresia unui scut acoperitor al însăși domniei iubitorului de Dumnezeu împărat.

50. 1. Iată, dar, cu ce lucrări și-a înfrumusețat el orașul. Apoi, în amintirea biruinței asupra vrăjmașilor săi și ai lui Dumnezeu, a dăruit Constantin și Capitalei bitinice – pe spezele propriei vistierii – o biserică foarte mare și impunătoare închinată Mîntuitorului său. 2. Tot așa a îmbogățit el și orașele mai însemnate ale celorlalte provincii, cum a fost cazul metropolei orientului, purtînd numele lui Antioh, căreia – în calitatea ei de întii-stătătoare a tuturor acelor provincii – i-a închinat o biserică cu totul neobișnuită prin mărime și prin frumusețe, străjuită din toate părțile de ziduri puternice, în mijlocul cărora locașul însuși – de formă octogonală – se înălța neînchipuit de semeț, înconjurat de jur-împrejur cu (două caturi de) încăperi, unele la nivelul pămîntului, altele deasupra lor.

Și acest locaș l-a încununat Constantin cu mult aur, cu risipă de bronz și cu tot soiul de alte materii prețioase.

51. 1. Acestea au fost locașurile cele mai însemnate afierosite de împărat lui Dumnezeu. Dar aflînd el că același Mîntuitor, Care nu de mult Se arătase lumii, Se mai descoperise în vremurile de demult unor oameni cu frica lui Dumnezeu la stejarul ce se cheamă Mamvri de pe meleagurile Palestinei, a dat poruncă să se înalțe și acolo o casă de rugăciune Dumnezeului ce i se făcuse văzut atunci. 2. În acest scop a trimis el fiecărui guvernator de provincie cîte o scrisoare autografă prin care ordona să-i fie dusă porunca la bun sfîrșit. Iar nouă, celor ce scriem această istorisire, ne-a trimis o scrisoare de înștiințare plină de tîlc, a cărei copie mă gîndesc să o inserez acestor rînduri, spre o mai exactă recunoaștere a rîvnei iubitorului de Dumnezeu bărbat.

Certîndu-ne, dar, pentru cele aflate de el că s-ar petrece chiar în acel loc, împăratul scria – cuvînt cu cuvînt – următoarele:

52. «Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, lui Macarie și celorlalți episcopi din Palestina.

Fost-a un act de mare bunăvoință acela pe care prea-cucernica mea soacră și l-a îngăduit față de noi atunci cînd, prin mijlocirea unei scrisori, ne-a făcut cunoscută sminteala pînă azi tînuită vouă a unor nelegiuîți, astfel ca greșeala pînă acum trecută cu vederea să-și capete prin noi – chiar dacă cu oarecare întîrziere – cuvenita îndreptare și vindecare.

Fiindcă pîngărirea sfințelor noastre locuri cu întinăciunile răspîndite de niște ticăloși este, fără nici o îndoială, o nelegiuire foarte mare. Dar ce anume, prea-iubiții mei frați, n-a putut fi trecut sub tăcere – în dăruirea ei către Dumnezeu – de amintita persoană, deși scăpase agerimii voastre?

53. 1. «Ei bine, spune dînsa că locurile acelea – care-și iau numele de la stejarul din Mamvri (unde știm noi că sălășluise Avraam) – au fost pîngărite în fel și chip de niște închinători ai demonilor; adăugînd că tot acolo, în apropiere, au fost așezați niște idoli care ar trebui neapărat nimicîți, și un altar unde – cum spune dînsa – se aduc necurmat jertfe spurcate.

2. «Lucrul acesta este și împotriva mersului vremilor noastre și îmi pare totodată și nepotrivit cu sfințenia acelor locuri. De aceea voiesc ca înălțimile voastre să știe că noi i-am făcut cunoscut prea-strălucitului comite și prieten al nostru Acachie, prin scrisoare, să arunce neîntîrziat în foc toți idoli de care va da acolo și să dărîme jertfelnicul din temelii; pe scurt, să curețe bine întreg locul de orice asemenea lucruri, ostenindu-se pentru aceasta din rășputeri, urmînd ca mai apoi să aibă grijă să înalțe pe aceleași meleaguri, sub îndrumarea voastră, un locaș vrednic de univervalsa și apostolica Biserică.

Revine, deci, în seama chibzuinței și a cuvioșiei voastre ca, de îndată ce vi se va spune că toate spurcăciunile de acolo au fost nimicite, să vă adunați în acel loc împreună cu episcopii Feniciei (pe care-i veți putea chema în temeiul scrisorii de față), și să trasați planul unei biserici potrivite năzuințelor mele, astfel ca – prin purtarea de grijă a pomenitului nostru comite – lăcașul să poată fi dus la bun sfîrșit cît mai grabnic și – precum a primit el poruncă – cît mai frumos, după cum o cere și vechimea și însemnătatea locului.

Mai mult ca orice vreau să vă îngrijiți ca, pe viitor, nici unul din oamenii aceia blestemați și îngrozitori să nu mai îndrăznească să se apropie de aceste meleaguri. Fiindcă – după porunca acum de noi dată – dacă într-un loc de o asemenea însemnătate (privitor la care dat-am poruncă să fie împodobit cu lăcașul fără pată al unei biserici care să merite a primi în ea adunarea unor oameni sfințiți) se va mai petrece un singur asemenea sacrilegiu, bine este să se știe că noi nu-l vom mai trece cu vederea, și că pe toți cei care vor fi îndrăznit la el, îi vom socoti buni de pedeapsă. Iar de va fi să se mai petreacă ceva potrivit celor poruncite, cuvîne-se ca nezăbavnic – și uitînd de orice îngăduință – să-mi dați voi înșiși de știre prin scrisoare, ca să-l supunem pe cel găsit vinovat de asemenea nelegiuire la cea mai grea ispășire.

3. «Știți, doar, că acolo S-a arătat și i-a vorbit întîia oară Dumne-

zeu, stăpînul a toate, lui Avraam. Acolo și-a aflat înția ei înfățișare²³⁵ cinstirea sfintei legi. Acolo l-a învrednicit înția oară. pe Avraam, Mîntuitorul Însuși, arătîndu-i-Se însoțit de cei doi îngerii. Acolo a pus Dumnezeu început a Se arăta oamenilor. Acolo i-a făgăduit El lui Avraam cele legate de seminția lui viitoare, și tot acolo Și-a ținut El, neîntîrziat, legămîntul. Acolo i-a prevestit El că va fi tatăl multor neamuri. 4. Iar dacă așa stau lucrurile, atunci mie de cuviință îmi pare ca, prin purtarea voastră de grijă, un asemenea loc să se păstreze curat de toată întinăciunea și să-și primească din nou sfințenia de odinioară prin aducerea cuvenitei închinări lui Dumnezeu, Atoatecîrmuitorului și stăpînului tuturor – și numai Lui²³⁶.

Iată, deci, ce va trebui să urmăriți voi, cu cuvenită grijă, în caz că sfințiile voastre veți voi să mă ajutați întru împlinirea unor dorinți pătrunse de cucernicie și de cele mai alese gînduri față de Dumnezeu.

Că veți voi, sînt încredințat.

Dumnezeu să vă aibă în pază, frați iubiți».

54. 1. Pe toate le-a înfăptuit împăratul ducîndu-le la bun sfîrșit spre slava puterii Mîntuitorului. Și în vreme ce aducea necurmată cinstire lui Dumnezeu, Mîntuitorul său, Constantin dădea în vileag prin toate mijloacele idoleasca rătăcire de credință a neamurilor. 2. Atunci – din împărăteasca poruncă – au fost zmulse prin toate orașele porțile intrărilor în temple, care astfel au rămas cu vestibulurile lor goale. Alte temple s-au ales cu țiglele zmulse, și, ca atare, cu acoperișul distrus. În cazul altora, admirabilele bronzuri cu care înșelăciunea celor de odinioară s-a mîndrit atît de îndelung, au fost expuse în văzul tuturor prin toate piețele Capitalei. Privirea trecătorului se putea opri acum disprețuitoare cînd asupra trepidului pithic, cînd asupra celui smintian; în hipodrom fuseseră expuse cele de la Delfi, iar la palat – muzele Heliconului.

3. Întreg orașul purtător al numelui împăratului a fost înșesat cu daruri votive din bronz foarte frumos lucrate și adunate de prin toate provinciile, prin care – în numele zeilor, veac după veac – cei bîlnavi de atare sminteală în van își aduseseră mulțimea de jertfe și de arderi-de-tot, pînă într-un tîrziu, cînd, făcînd din asemenea jucării rîsul și batjocura privitorilor, împăratul i-a învățat să priceapă adevărul.

4. Însă cu statuile de aur a făcut altfel. Băgînd de seamă că sperietorile acelea înfricoșătoare, din aur și argint, ale smintitei închinări izbuteau să înșele mulțimea celor fără de minte și să-i înspăimînte ca pe niște bieți copii, socotit-a Constantin de trebuință să le îndepărteze dinaintea lor ca pe tot atîtea pietre de poticnire așezate-n calea celor ce pășesc

235. τῆν καταρχήν: «începutul», «intrarea în vigoare». – «Cinstirea» sau «tradiția» (θερησκεία) (n. tr.)

236. Textual: «și nimic altceva să nu se săvîrșească (acolo)» (n. tr.)

prin întuneric, și să facă în așa fel încît împărătescul drum al credinței să li se arate tuturor neted și ferit de primejdii²³⁷. 5. Totuși, în pofida acestor intenții, împăratul n-a găsit că ar avea nevoie nici de oaste, nici de puternicele sale garnizoane, ca să poată triumfa asupra acelor rătăcite credințe ; ajunsu-i-au în acest scop cîte unul sau altul din prietenii săi, pe care-i trimitea cu aceeași poruncă prin toate provinciile imperiului. 6. Bizuindu-se pe puterea de credință a împăratului și pe propria lor dăruire către Dumnezeu, aceștia n-au pregetat a coborî în mijlocul unor mulțimi nenumărate și alcătuite din tot soiul de oameni de toate rasele, urmărind fără cruțare străvechea rătăcire prin toate cetățile și peste toate meleagurile, silind pe preoții ei – în hohotele de rîs și în batjocura gloatei – să-și ducă zeitățile afară, în plină lumină, din întunecatele lor unghere, ca apoi să le despoaie de podoabe și să descopere tuturor privirilor, sub stratul de culoare, urîșenia²³⁸ materialului . După aceea ei desfăceau de pe material stratul ce li se părea că merita reținut, topindu-l și trecîndu-l prin foc, după care strîngeau tot ce socoteau că ar mai putea folosi la ceva, și-l puneau de o parte; iar restul – care nu mai era bun de nimic – li-l lăsau vanilor închinători, ca să nu uite cumva rușinea pătită.

7. Și a mai săvîrșit acest minunat împărat următorul lucru: în timp ce idolii cei fără viață erau – așa cum am arătat – spoliați de toată materia lor prețioasă, s-a înverșunat și împotriva statuilor turnate din bronz; astfel că pînă și acești zei de poveste, cu pletele albite de vreme, au fost în cele din urmă legați cu frînghii și duși ca să fie topiți .

55. 1. Ca o încununare a celor ce se petreceau²³⁹, împăratul – care părea să fi aprins o vîlvătaie de foc prealuminoasă – veghea el însuși cu împărăteasca-i privire să nu mai rămînă pe undeva vreo rămășiță ascunsă a rătăcirii. Și aidoma vulturului, care-și poartă zborul în slăvile cerului, și care de acolo, din înalt, e în stare să deslușească cu agerimea privirii sale cele aflate atît de departe sub el, pe pămînt, tot așa – șezînd el de veghe în împărătescul sălaș al frumosului său oraș – a putut și Constantin desluși că undeva, departe, pe pămînt fenician, amenința într-ascuns ceva ce putea deveni o mare primejdie pentru suflet. 2. Acolo – undeva, departe de forfota orașelor, a piețelor și a locurilor publice, cu care sînt ele de obicei onorate spre a putea fi mai atrăgătoare – se afla o dumbravă și un templu înspre care nu te îndruma nici o răscruce și nu ducea nici o cărare și nici un drum. Locul fusese închinat îngrozitorului demon al Afroditei și se afla la Aphaka, undeva în înaltul muntelui Liban. 3. Era pentru toți desfrînații – care, ca urmare a vieții lor ușura-

237. Textual: «neted și plan» (n. tr.)

238. ἀνομοία, literalmente «informitatea» (n. tr.)

239. Sau: «Așa stînd lucrurile» (n. tr.)

tice, își distruseseră sănătatea – o adevărată școală a viciului. Bărbați cu înfățișare de femeie (și care nici nu mai erau tocmai bărbați), uitînd de demnitatea proprie însăși firii lor, căutau să se pună – adoptînd stricate purtări femeiești – sub ocrotirea acestei iazme. Raporturi cu femei, neîngăduite de lege, desfrînări, adultere, apucături de nedescris și de-a dreptul scîrboase, se săvîrșeau la adăpostul templului ca într-o țară fără legi și fără cîrmuitor. Și nimeni nu scotea nici o vorbă despre toate acestea fiindcă nici un bărbat mai cu vază nu cuteza să meargă într-un asemenea loc.

4. Totuși, faptele nu puteau rămîne tainuite și marelui nostru împărat, care – după ce, în împărăteasca-i purtare de grijă, și-a dat seama de gravitatea lor – a hotărît că un astfel de sanctuar nu merita mîngîierea razelor soarelui și a poruncit să fie dărîmat din temelii împreună cu toate darurile aduse și închinare zeiței .

5. Așa au fost destrămate pe dată – și la un simplu semn al împăratului – urzelile nerușinatei rătăcirii. De curățirea locului s-a îngrijit o mînă de soldați; iar cei care pînă atunci trăiseră în desfrînări, de teama împăratului au deprins învățăturile cumpătării, la fel ca grecii filosoferi și închinători idolești, care din proprie experiență au învățat cît de vane le erau învățăturile .

56. 1. Căci, pe de altă parte, rătăcirea filosoferilor, legată de demonul din Cilicia, luase o mare amploare: mii și mii de oameni erau impresionăți la gîndul că, arătîndu-se cînd și cînd (în somn) unor suferinzi veniți să doarmă (în sanctuarul său, intervenția lui) salvatoare și tămăduitoare îi putuse vindeca de boală. De fapt, el era o mare pierzanie pentru suflet, fiindcă izbutea să zmulgă sufletele mai lesne de amăgit din brațele adevăratului lor Mîntuitor și să le îmbulzească pe rătăcitoarea cale a celor fără Dumnezeu. Statornic cu sine însuși, împăratul – care știa că Mîntuitorul adevărat nu era altul decît Dumnezeu cel zelos – a poruncit ca și acest templu să fie dărîmat din temelii. 2. La un singur semn, minunea aceea atît de cîntată de neprețuiții filosofi (o dată cu cel care, fără a fi nici demon, nici Dumnezeu, se ascunsese înăuntrul ei, ademenind bietele suflete de-a lungul a multe și nesfîrșite veacuri), s-a prăbușit pînă la pămînt sub loviturile unui pumn de soldați. Ei bine, duhul acela, care pe alții se fălise că i-ar putea scăpa de necazuri, n-a mai găsit spre a se feri de năpastă decît leacul de care se zice că ar mai fi avut el parte atunci cînd a fost lovit de trăznet. 3. Or prețioasele înfăptuiri săvîrșite și închinare lui Dumnezeu de împăratul nostru nu erau numai niște vorbe, de vreme ce, cu puternicul ajutor al Mîntuitorului său, el a izbutit să facă una cu pămîntul și templul de acolo (din Cilicia), așa fel încît în urma lui să nu mai rămînă nici urmă din sminteala trecutului.

57. 1. În ceea ce-i privește pe foștii închinători ai idolilor, văzînd ei toți chiar cu ochii lor înfrîngerea rătăcitei lor credințe (precum și pretutindeni neîntrerupta²⁴⁰ pustiire a templelor și a idolilor), unii au alergat să se pună sub ocrotirea mîntuitoarei învățături a lui Hristos, iar ceilalți, chiar dacă n-au purces la aceasta, totuși n-au mai pregetat să se lepede acum de deșarta lor învățatură părintească, să rîdă și să zeflemisească ceea ce mai înainte socotiseră că ar fi zeități. 2. Și cum să nu gîndească ei așa văzînd cîtă spurcăciune se putea ascunde sub înfățișarea exterioară a acestor idoli? Fiindcă dedesubtul lor au fost găsite oseminte adunate de pe la morți și țeste goale, cu care se făcuseră felurite vrăji, precum și zdrențe murdare și pătrunse de cea mai cumplită îngălare, sau tot soiul de gunoaie și pleavă. 3. Or, dînd ei cu ochii de lucrurile acestea adunate în interiorul (statuilor) lipsite de viață, sigur că n-au pregetat să se lepede de multa sminteală care le întunecase și lor, și înaintașilor lor, mințile; după cum au mai priceput și că nici în tainicele unghere ale templelor, nici măcar înlăuntrul statuilor, nu se ascundea nici un fel de duh, nici un prezicator, nici un zeu și nici un prooroc (cum știau ei pînă atunci) – nici chiar cea mai palidă arătare.

4. Faptul acesta a făcut ca, înaintea trimișilor împăratului, cea mai întunecată văgăună – ba pînă și cele mai ascunse firide – să se deschidă fără nici o greutate. Cele mai tainice și mai ferite locuri (sau spații din temple) au fost răscolite de pașii soldaților; așa a fost descoperită acea orbire a neamurilor care din străvechi timpuri se făcuse stăpînă peste mințile oamenilor, și a fost dată în vileag înaintea tuturor.

58. 1. Or, și aceste evenimente pot fi destul de bine trecute în rîndul înfăptuirilor împăratului, deopotrivă cu porunca dată de el fiecărei provincii în parte (așa cum a fost cazul la Heliopolis, în Fenicia, unde – în numele Afroditei – destulă lume nu făcea decît să, se dedea plăcerilor celor mai neînfrîinate, privind cu îngăduință cum soțiiile și fiicele lor se destrăbălau în voie). 2. Atunci s-a răspîndit și vestea despre noua și înțeleapta lege dată de împărat, care punea opreliște învățăturilor înaintea cărora nu pregetaseră ei pînă atunci; lege căreia el îi adăugase și anumite îndemnuri scrise, ca și cum Însuși Dumnezeu l-ar fi mînat în așa fel încît să-i poată forma pe toți oamenii după dreptarele virtuții. Ceea ce l-a făcut să nu șovăie a le trimite și acestora o scrisoare în care-i îndemna să se grăbească la cunoașterea Celui atotputernic. 3. Însă și de data aceasta și-a însoțit el vorbele cu fapta, punînd și în locul acela temeliiile unei mari biserici, ca locaș de rugăciune. Și așa s-a înfăptuit pentru prima oară ce nu se făcuse²⁴¹ niciodată, din chiar pragul veacurilor: cetatea închinătorilor idolești a fost socotită vrednică a primi în dar o biserică a lui Dumne-

240. Sau: «în curs» (n. tr.)

241. Textual: «Ce nu s-a mai auzit» (n. tr.)

zeu, cu preoți și cu diaconi, precum și un episcop sfințit Dumnezeuului Celui Prea Înalt, spre a-i călăuzi. 4. Doar că, în grija sa de a trage și acolo pe cât mai mulți spre dreapta învățătură, a trimis împăratul din timp (bani) mulți pentru ajutorarea sărmanilor – încă un îndemn pentru ei să meargă și să primească cât mai degrabă învățătura mîntuitoare.

Era aproape ca și cum ar fi rostit și el vorbele acelea: «... pe ocolite sau fățiș, numai să-L propovăduim pe Hristos».

59. 1. Dar pe cînd toți își duceau zilele în bucurie – și în vreme ce Biserica lui Dumnezeu se înălța pretutindeni, sub toate formele și în toate provinciile, ‘din ce în ce mai mîndră’ – din nou s-a strecurat invidia, pizmuitoarea bunătăților, în buna așezare a unor lucruri atît de frumoase orînduite, trăgînd nădejde ca – plictisit de multele noastre gîlcevi și îndemnuri la dezordine – să-l poată cît de curînd îndepărta de noi pe împărat. 2. Și aprinzîndu-se o vîlvătaie de foc, a mistuit Biserica Antiohiei, atrăgînd peste ea nenorocire peste nenorocire, încît puțin a mai lipsit ca cetatea ea însăși să se surpe de-a binelea.

Credincioșii acestei Biserici se împărțiseră în două. Dar și restul lumii din oraș – căreia i se adăugau autoritățile și garnizoana – ajunsese să se dușmănească în asemenea grad încît cu siguranță că ar fi tras sabia, de n-ar fi fost purtarea de grijă a lui Dumnezeu, precum și teama ce le-o inspira împăratul, care să domolească pornirile de mînie ale gloatei.

3. Astfel, din nou a lucrat îndelunga-răbdare a împăratului în chipul unui salvator și tămăduitor de suflete, aducînd acelor suferinzi, prin vorbele sale, vindecare. Și răspunzînd stării de lucruri cu toată blîndețea, a trimis Constantin în mijlocul poporului – din rîndurile celor apropiați lui și onorați cu titlul de comite – pe omul său de mare încredere, ca să stea de vorbă cu ei, și, în temeiul unor scrisori, să-i îndemne din partea sa la împăcare. Acestui îndemn el îi adăuga un al doilea, anume ca ei să se închine lui Dumnezeu după cuviință. În rîndurile sale Constantin își dădea multă osteneală față de ei și își mărturisea deplina înțelegere, după avusese prilejul să-l asculte pe însuși pricinuitorul tulburării. 4. Or, eu aș fi transcris aici scrisorile acestea atît de pline de tîlc și de neobișnuit folos, dacă prin asta nu i-aș fi pus în același timp pe cei certați de împărat într-o lumină neplăcută. 5. Pentru care pricină voi lăsa atari epistole de o parte (fiindcă-mi pare mai cuminte să nu împrăpățez amintirea unor fapte urîte), nemiadăugînd cărții de față decît acele scrisori alcătuite de el sub semnul bucuriei, în clipa cînd mulțimea s-a văzut iarăși unită și împăcată; prin care rînduri el îi sfătuia pe cei din Antiohia, să nu ridice pretenții asupra aceluia cîrmuitor străin de ei care le mijlocise împăcarea, ci, după rînduiala Bisericii, să-și aleagă drept păstor un bărbat, pe care li-l va face cunoscut Mîntuitorul Însuși, al tuturor.

Constantin s-a adresat osebit, de o parte poporului, de cealaltă episcopilor, scriindu-le, deci, următoarele:

60. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul – locuitorilor Antiohiei.

Cîtă bucurie înseamnă pentru toată lumea înzestrată cu pricepere și înțelepciune, înțelegerea dintre voi! Iar după îndemnul legii, după îndemnul vieții și al rîvnei voastre, hotărît sînt eu însumi, frații mei, să vă iubesc și să vă port o prietenie fără moarte. Fiindcă a purta cu adevărat – și în duh de adevăr – roade bune nu înseamnă altceva decît să te poți ajuta de o judecată dreaptă și sănătoasă. 2. Însă mă întreb atunci ce anume vi s-ar potrivi vouă mai bine? Fapt este că ar trebui să șovăi a spune despre voi că adevărul vă este mai curînd o cale de scăpare decît o țintă pentru discordie²⁴². Or, pentru niște frați mînați cu toții de același crez (anume că a urma neabătut drumul cel drept către Dumnezeu cheazăuiește faptul de a-ți avea numele înscris în lăcașul cel preacurat și sfînt), ce anume ar putea fi mai minunat decît ca ei să se facă părtași – prin propășirea lor – la binele obștesc? Iar dacă pilduitoarea învățătură a Sfintei Scripturi vă mîna zelul pe calea unor împliniri încă și mai bogate, atunci firesc este ca și noi să dorim să ne întărim judecata în învățăturile cele bune.

3. S-ar putea întîmpla să vă întrebați cu mirare unde anume vreau eu să ajung printr-o asemenea introducere. Ei bine, nu voi pregeta (și nici nu mă voi da în lături) de la a vă spune cum stau lucrurile. Trebuie să știți că v-am citit mesajul, din care – în temeiul strălucitelor mărturii aduse acolo – am putut pricepe că voi ați dori cu înfrigurare să-l aduceți la voi pe Eusebiu, astăzi încă episcop al Cesareei – pe care-l știu și îl prețuiesc și eu foarte mult, de multă vreme, pentru învățătura și pentru blîndețea lui. 4. Or, ce vi se pare vouă că aș putea eu gîndi, în străduința mea de a-mi aduce partea la o cît mai bună așezare a lucrurilor? Ce anume griji mi-a putut mie da rîvna voastră?

O, credință sfîntă, care prin cuvîntul și după voia²⁴³ Mîntuitorului nostru ne pui în față ca o icoană de viață, cît de greu ți-ar fi să te lupți cu păcatele omenești, de n-ar fi să te lepezi de la bun început de gîndul folosului! De unde și eu cred că biruința este de partea cui se străduiește mai cu osîrdie la dobîndirea stării de pace; dar și că acolo unde ceea ce îi este omului cuvenit îi este înfățișat doar sub formă de posibilitate, nimeni nu va ajunge de bunăvoia sa.

5. «De aceea vă întreb, frații mei: de ce să luăm o hotărîre care altora nu le-ar putea aduce decît amărăciune? De ce să stricăm ceva ce n-ar duce decît la prăbușirea încrederii oamenilor în bunele noastre intenții?

242. Sau: «o cale de ieșire la larg (mai curînd) decît o pricină de ură». – Întregul text pare foarte corupt. (n. tr.)

243. γνῶμη: «hotărîrea», «rînduiala» (n. tr.)

Am și eu o părere foarte bună despre bărbatul pe care l-ați socotit că merită prețuirea și preferința voastră; dar mie nu-mi pare bine venit să subrezim chiar într-atîta temeiurile unei stări de fapte care fiecăruia ar trebui să i se înfățișeze drept cît mai bine întemeiată și cît mai statornică, astfel încît nimeni să nu se mai poată încrede în propria sa putere de hotărîre, iar la o confruntare a calităților cîte unora cu cele ale acestui bărbat, să nu se poată ajunge ca nu numai unul dintre ei, ci chiar mai mulți să strălucească înaintea semenilor lor ! 6. Așa că să nu vi se pară nici surprinzător, nici greu de suferit, văzînd cît de egale – și, mai ales, cît de egal prețuite – pot fi între ele demnitățile, în sînul Bisericii. Fiîndcă nu are nici un rost ca cercetarea (purtată după felurite criterii) să pună-n valoare pe cîte unii – fie ei mici, fie ei mari – cînd puterea de judecată a tuturor se împărtășește deopotrivă din tăria dumnezeieștilor dogme și le păzește pe acestea în așa fel ca, în temeiul unei Legi sortite deopotrivă tuturor, nimeni să nu aibă de suferit din asemuirea lui cu altul.

7. «Spunînd lucrurilor pe adevăratul lor nume, toate cele de mai sus²⁴⁴ nu vă îndeamnă să căutați a aduce la voi pe bărbatul (despre care vorbim), ci vă îndeamnă mai curînd să vă luați gîndul de la el; iar tot ce a fost pînă acum arată mai mult ca o faptă de silnicie decît ca una făcută după dreptate – orice ar gîndi, în această privință, mulțimea. Vă grăiesc fătîș și cu toată tăria că îndrăzneala voastră se face adevărată pricină de osîndă, iar nu numai pricină de tulburare mărunță. Să nu uităm pilda ce ne-o dau mieii: anume, cum li se vădește lor și lipsa de putere și starea sănătății în starea dinților, sau atunci cînd – din nesîrguința păstorului – se întîmplă să li se înrăutățească viața! 8. Or, dacă lucrurile stau într-adevăr așa – și dacă nu ne înșelăm – atunci cuvîne-se ca la asta să luați voi aminte mai întîi, frații mei (după care îndată vor urma destule altele, și nu mărunte!), și anume – înainte de orice – ca ceea ce este nobil, ca și schimbul deschis al gîndurilor să nu aibă nimic de suferit între voi. Apoi cuvîne-se să aveți în vedere că bărbatul sosit în mijlocul vostru pentru a vă da sfatul potrivit și-a luat între timp de la Dumnezeu dreapta plată, bucurîndu-se de daruri neobișnuite (așa cum ați fost chiar voi de părere, cu gîndul la multa lui blîndețe).

Și așa, potrivit îmi pare ca (întru deplina curăție a cugetului – precum vă și stă în obicei) să vă siliți la găsirea unui bărbat cu adevărat pe măsura cerințelor voastre. Ferecați tot îndemnul la răzmeriță și la neorînduială, care niciodată nu aduce după sine dreptatea! Din ciocniri nu ies decît scînteii și flacără. 9. Or, eu așa mă voi putea face bine-plăcut lui Dumnezeu, așa voi putea simți împlinindu-se urările voastre de viață

244. Textual: «cele petrecute» (n. tr.)

lungă, anume pe măsura dragostei mele pentru voi și pentru înclinarea voastră spre omenie; lucru ce s-a și putut vedea de când ați lepădat (de la voi) întinărirea aceea și ați început să vă înțelegeți împreună în bună pace, dându-mi în această privință un semn sigur, croindu-vă cale cerească în plină lumină și ținându-vă ca de o cîrmă de fier.

Povara voastră este povara nesticăciunii; tot ce ar fi putut dăuna corabiei voastre a fost lepădat din pîntecele ei. De asta și trebuie să vă folosiți de toate așa fel încît să nu pară din nou că ni s-a împotmolit corabia de tot – ca urmare a unei pripeli nechibzuite și fără rost – sau că tot ce am încercat noi era de la început sortit eșecului.

Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, frați iubiti!»

61. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul – către Eusebiu.

Citit-am cu plăcere multă scrisoarea întocmită de înțelepciunea ta și mi-am dat seama că te ții cu adevărat de canonul pravilei bisericesti. Rămii deci neclintit în el, de vreme ce așa pare că-I vei putea face lui Dumnezeu pe plac și că te vei potrivi și tradiției apostolice.

Te mai poți socoti fericit și pentru că ai fost găsit vrednic – ca să spunem așa – de tot omul,²⁴⁵ să fii episcop al oricărei Biserici; fiindcă de vreme ce toți își doresc să vii la ei, bucuria ta [de a fi cu ei] va avea numai de sporit.

2. «Înțelepciunea ta (care s-a priceput să păzească atît poruncile lui Dumnezeu și canonul apostolic cît și rînduiala Bisericii) ai făcut foarte bine neprimind episcopatul Antiohiei, spre a rămîne mai departe în sînul acelei Biserici în care, de la început, din voia lui Dumnezeu, ai primit demnitatea episcopală. 3. Poporului scrisu-i-am privitor la aceasta o scrisoare. Și celorlalți liturghisitori din preajma ta (care-mi scriseseră și ei unele lucruri pe care le poate și sfinția ta lesne citi și cumpăni) le-am scris din îndemnul lui Dumnezeu să le spun că nu au dreptatea de partea lor. Va trebui însă ca pe viitor înțelepciunea ta să te alături sfatului lor, așa ca tot ceea ce lui Dumnezeu și Bisericii le va părea de cuviință, să poată prinde rădăcină și în Biserica Antiohiei.

Dumnezeu să te aibă în paza Sa, iubite frate!»

62. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, către Teodot, Teodor, Narcis, Aetius, Alfeu, și către ceilalți episcopi din Antiohia.

Citit-am cele scrise de înțelepciunea voastră și am încuviințat chibzuita hotărîre a lui Eusebiu, cel uns episcop, deopotrivă cu voi. Și aflînd de toate cele petrecute (parte din scrisoarea voastră, parte dintr-ale iluștrilor comiți Akakios și Strategius), le-am cumpănit după cuviință; apoi am scris poporului Antiohiei ce anume ar putea fi plăcut lui Dumnezeu și potrivit intereselor Bisericii. Poruncit-am totodată să se adauge scrisorii

de față o copie a aceleia, ca să vă fie și vouă cunoscut ce anume am hotărît eu să spun poporului în clipa în care mi s-a cerut să judec după dreptate.

În scrisoarea voastră se spune că, după o îndelungată chibzuință, alegerea și voia – atât a poporului cât și a voastră înșivă – îl cer pe Eusebiu, prea-sfințitul episcop al Bisericii din Cesareea, să se așeze pe scaunul Bisericii din Antiohia și să primească a lua grijile acesteia asupra sa. 2. Pe de altă parte, scrisoarea lui Eusebiu – care mie îmi pare că este în consensul rînduielilor Bisericii – susține părerea contrarie, zicînd că, el nu va părăsi sub nici un cuvînt o Biserică ce i-a fost cîndva dată în grija de Dumnezeu. Drept urmare, am socotit că se cuvine mai curînd să se facă așa cum o cere atât de dreapta lui hotărîre – el, adică, să nu fie zmulș din sînul Bisericii sale –, iar voi toți să o încuviințați.

Se cere totuși ca înțelepciunea voastră să aibă cunoștință și mai departe de părerea mea. Or, din cîte am aflat, prezbiterul Eufrosios – cetățean al Cesareii Capadociei – ca și Georgios – și el prezbiter în Aret-husa (care, amîndoi, au fost numiți în acele locuri de Alexandru cel din Alexandria), sînt amîndoi foarte încercați într-ale credinței. 3. Cuvine-se, deci, să fac cunoscute înțelepciunii voastre numele acestora, ca putînd fi alese – totuși neuitînd și de alții pe care i-ați putea socoti vrednici demnității episcopale fără să vă abateți de la rînduielele apostolice. Or, numai așa pregătindu-vă va putea înțelepciunea voastră să-și potrivească alegerea cu canoanele Bisericii și cu tradiția apostolică, precum o cere bisericasca pravilă²⁴⁶.

Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, frați iubiți!»

63. 1. Scriind cîrmuitorilor Bisericilor în felul arătat, împăratul nu urmărea decît ca toate să fie făcute spre lauda Cuvîntului lui Dumnezeu. Dar după ce a pus stavilă pornirilor la dezbinare, așezînd Biserica lui Dumnezeu sub semnul buneii înțelegeri și al armoniei, Constantin a mers mai departe, socotind de datoria sa să nimicească încă un soi de oameni fără Dumnezeu, ca pe un rău cumplit printre oameni. E vorba de niște înșelători, care, sub o înfățișare ce impunea, făcuseră un adevărat prăpăd prin orașe; proorocescul glas (al Mîntuitorului) îi pomenise cîndva, zicîndu-le «prooroci mincinoși» și «lupi răpitori»: «Păziți-vă de proorcii mincinoși, care vor veni la voi cu chip de miei, dar care pe dinăuntru sînt lupi răpitori; după faptele lor îi veți putea recunoaște». 3. O poruncă dată de Constantin și trimisă guvernatorilor de provincie a spulberat întreaga – și de tristă amintire – tagmă a acestora; iar legii, el i-a adăugat și o învățătură dătătoare de viață pentru persoana lor, în care-i îndemna să nu pregete a se căi, de vreme ce Biserica lui Dumnezeu li se făcea ca o poartă deschisă spre calea mîntuirii.

246. Textual: «știință» (n. tr.)

Ascultă, cititorule , în ce fel le grăia el în scrisoarea aceea:

64. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, cătreeretici.

Cuvine-se să recunoașteți în temeiul acestei legiuri (atît voi, novățienilor, cit și voi: valentinieni, marcioniți, paulieni, sau voi care vă trageți numele de la frigieni; pe scurt, voi toți care, în adunările voastre, ați dat glas²⁴⁷ unor crezuri sectare) cu cît fir de minciună s-a împletit deșarta voastră credință și în ce leacuri amestecate cu otravă s-a îmbibat învățătura voastră – fapt care pe cei sănătoși îi făcea să alunece în neputințe, iar pe cei aflați pe calea vieții, să ajungă – datorită vouă – pradă morții celei de-a pururi!

2. «O voi, ce sînteți potrivnici adevărului, vrăjmași ai vieții și sfetnici ai pierzării! Totul la voi este făcut să se împotrivească adevărului, dar și să se potrivească celor mai cumplite vicii, să se mărginească la sminteli și simulacre, prin care voi nu faceți decît să dați chip minciunii, pe cei nevinovați să-i asupriți iar pe credincioși să-i lipsiți de lumină! Voi nu faceți decît să va pierdeți vremea cu un chip parelnic al dumnezeirii; voi pîngăriți totul și crestați în conștiințele curate și nevinovate ale oamenilor rări aducătoare de moarte; pot spune aproape că voi răpiți oamenii vâzul și lumina zilei! 3. E oare nevoie să vă înșir toate vinile? Nici lipsa noastră de timp, nici mulțimea grijilor, nu ne îngăduie să zăbovim cît de cît – așa cum s-ar cere – asupra răutăților voastre. Iar nebunia voastră este nu numai mare, ci chiar atît de mare, atît de hîdă și de degradantă, că o singură zi nu mi-ar ajunge spre a o descrie. Și altminteri se cuvine mai curînd să ne astupăm urechile și să ne întoarcem privirea de la asemenea lucruri, astfel ca înșirarea lor amănunțită să nu întineze cumva spontana și curata înflăcărare a credinței noastre!

4. «Este oare cazul să mai îngăduim dăinuirea unor atît de mari rele? Cînd depășește o anumită măsură, îngăduința ajunge să li se facă și oamenilor sănătoși pricină de bube ciumate. De ce, atunci, să nu zmulgem acest rău – ca să spunem așa – din rădăcină, urmărindu-l fățiș, înaintea tuturor?

65. 1. «De vreme ce grozăvia pierzaniei voastre a ajuns pînă într-acolo încît să nu mai poată fi îngăduită, legea de acum vă previne că nici unuia dintre voi nu i se va mai îngădui pe viitor să meargă la adunări. Drept urmare, am poruncit ca toate casele în care țineți voi adunare să fie sechestrare. Îngrijorarea noastră este atît de mare, încît vrem să nu vă mai puteți ține nelegiuitele și nebuneștile adunări nu numai în locurile cunoscute îndeobște, dar nici prin casele oamenilor sau prin cine știe ce alte locuri aparținînd unor particulari.

247. Textual: «ați implinit» (n. tr.)

2. «Lucrul cel mai bun ar fi ca voi toți care vă sîrguiți a-I sluji Domnului în duh de adevăr și cu bună credință să vă alăturați Bisericii universale pentru a vă împărtăși din sfințenia ei, prin care veți putea ajunge și la cunoașterea adevărului. În tot cazul, înșelăciunea întortocheatelor voastre învățături va fi cu desăvîrșire scoasă de pe răbojul luminoșilor ani ai domniei noastre; vreau anume să zic: blestemata și pustiitoarea dihonie a ereticilor și a schismaticilor. Fiindcă potrivit îmi pare, cu fericirea de care am avut eu parte întru Dumnezeu, să îndrumăm pe toți cei ce-și deapănă viața sub semnul nădejzii, pe drumul drept, ca să fie feriți de rătăcirile de credință, dezordonate, și să-i aducem de la întuneric la lumină, de pe calea deșertăciunii, pe aceea a adevărului, și din moarte, la mîntuire.

3. «Spre întărirea mijloacelor acestei tămăduiri, dat-am poruncă – cum am mai spus – ca toate [locurile de] adunare închinat înșelătoarei voastre credințe (deci lăcașurile de rugăciune – dacă așa pot fi ele numite – ale ereticilor) să fie sechestrate și negreșit predate Bisericii universale, celelalte locuri revenind fiscului. În felul acesta, pe viitor nu vă va mai rămîne nici o posibilitate de adunare; și așa, începînd cu ziua de astăzi, nu veți mai putea cuteza să vă țineți nelegiuitele adunări nicăieri: nici în public, nici pe la oameni acasă.

«Spre știre».

66. 1. Așa a risipit împărăteasca poruncă ascunsele întruniri ale celor de altă credință; așa au fost prinse-n capcană²⁴⁸ jivinele, pricnuitoarele înrăitei lor necredințe. O parte dintre cei înșelați de ele au luat calea Bisericii cu gînduri ascunse (cu toate că și de teama împăratului), prefăcîndu-se pentru o vreme, cu atît mai mult cu cît legea cerea ca și cărțile lor să fie puse sub urmărire, iar tot cel ce se mai deda la relele și neîngăduitele lor năravuri era înhățat. De aceea se și prefăceau aceia în tot chipul, anume ca să se poată salva. Alții însă au pășit cu adevărat – și cu cele mai bune gînduri – pe calea nădejzii în Atotputernicul Dumnezeu. 2. Or, cîrmuitoarii Bisericilor au avut mult a veghea atunci pentru amănunțita osebire a unora ca aceștia de ceilalți: cînd încercau ei să se apropie, pe prefăcuți îi izgoneau cît mai departe de turma lui Dumnezeu, ca pe niște lupi ascunși sub blană de oaie, în schimb, pe cei ce o făceau de bună-credință, după ce mai întii – și pentru o vreme – îi cercetau cum se cuvine, în cele din urmă îi numărau în rîndurile celor primiți [de Biserică].

3. Așa a făcut Constantin cu nemernicii cei de altă credință. În schimb Biserica a primit fără nici o zăbavă pe unii care, în învățăturile lor de credință, nu strecuraseră nimic netrebnic, dar care fuseseră ținuți de schismatici departe de obștea credincioșilor prin alte mijloace. Oame-

nii aceștia arătau aidoma celor întorși în pîlcuri din surghiun înapoi în patria lor; fiindcă și ei își revedeau maica – Biserica – de care fuseseră atîta vreme despărțiți, și la care acum reveneau cu atîta bucurie!

Așa s-au unit la loc, în deplină armonie, mădularele unicului trup (al Bisericii). Singură continua să-și răspîndească lumina – revenită la ea însăși – Biserica universală (cea iubită) de Dumnezeu; în afara ei nu mai rămăsese nici urmă de erezie sau de schismă. Iar cauza acestei mari și unice izbutiri nu are cum reveni altcuiva decît numai împăratului celui atît de iubit de²⁴⁹ Dumnezeu.

Cuprinsul cărții a patra

1. Cum răsplătea Constantin pe cît mai mulți, împărțindu-le daruri și felurite demnități.
2. Ștergerea cîte unui sfert din dările anuale.
3. Micșorarea²⁵⁰ dărilor împovărătoare.
4. Cum le dăruia Constantin bani celor învinși în procesele pentru pricini bănești.
5. Supunerea sciților. Cum au fost ei înfrinți prin semnul Mîntuitorului nostru.
6. Supunerea sarmaților cu prilejul unei răscoale a sclavilor.
7. Soliile aducătoare de daruri ale barbarilor.
8. Cum i-a scris Constantin regelui Persiei – care-i trimisese o solie de pace – privitor la creștinii de pe meleagurile aceluia.
9. Prea-cucernicele rînduri trimise de augustul împărat Constantin lui Sapor, regele Persiei, spre a-i mărturisii credința sa în Dumnezeu și Hristos.
10. În continuare: împotriva idolilor, precum și despre slavoslovii lui Dumnezeu.
11. Mai departe: despre tirani și prizonieri, și despre robitul Valerian.
12. Cum a prevăzut Constantin căderea prigonitorilor, și cum se bucura el acum de pacea neamului creștin.
13. Îndemnuri la iubirea creștinilor de pe meleagurile Persiei.
14. Pacea de care se bucurau creștinii în temeul fierbinților rugi ale lui Constantin.
15. Cum a fost el înfățișat rugîndu-se, și pe monede și în picturi.
16. Cum a oprit el prin lege reprezentarea imaginii sale în templele idolești.
17. La palat, rugăciuni și citiri din Dumnezeieștile Scripturi.
18. O lege hotărăște cinstirea zilelor de Duminică și de vineri.
19. Cum a poruncit Constantin ca și ostașii săi necreștini să se roage Duminică.
20. Cuvintele rugăciunii cu care și-a învățat²⁵¹ Constantin ostașii.
21. Semnul crucii Mîntuitorului pus pe armele ostașilor săi.
22. Rîvna lui la rugăciune și cinstirea arătată praznicului Paștelui.
23. Cum a pus el capăt idololatriei și cum a cinstit el pe mucenici și sărbătorirea lor.
24. Cum s-a definit Constantin ca un fel de episcop al lucrărilor din afara (Bisericii).
25. Mai departe: despre interzicerea aducerii de jertfe, a ceremoniilor secrete, a luptelor de gladiatori și a nesăbuitelor obiceiuri de mai înainte, de pe meleagurile Nilului.

249. Textual: «atît de intrat în grija lui Dumnezeu» (n. tr.)

250. Textual: «egalizarea», «nivelarea» (n. tr.)

251. Textual: «dărui» (n. tr.)

26. Însemnata îmbunătățire adusă legii îndreptate împotriva oamenilor fără copii. De asemenea, îmbunătățirea adusă legii testamentare.
27. Cum a hotărât el prin lege ca creștinii să nu mai poată fi robi iudeilor; cum a dat el hotărârilor sinodale putere de lege – precum și altele.
28. Daruri către biserici, către fecioare și către cei lipsiți.
29. Cuvântările lui Constantin; subiectele lor.
30. Cum a însemnat el unuia dintre hrăpăreți, spre rușinarea lui, măsurile unui mormânt.
31. Cum a fost criticat Constantin pentru prea marea lui iubire de oameni.
32. Despre cuvântarea alcătuită de Constantin cu prilejul adunării sfinților.
33. Cum a ascultat Constantin stînd în picioare cuvîntarea lui Eusebiu despre mormîntul Mîntuitorului.
34. Cum a scris el lui Eusebiu despre Paște și despre Dumnezeieștile Scripturi.
35. Scrisoarea lui Constantin, în care-l laudă pe Eusebiu pentru cuvîntul lui despre Paști.
36. Scrisoarea trimisă de Constantin lui Eusebiu, privind editarea cărților Sfințelor Scripturi.
37. Cum s-au editat cărțile.
38. Cum – după primirea creștinismului – portul Gaza a fost făcut oraș, și cum a primit el numele lui Constantin.
39. Cum a fost făcută oraș și o localitate de pe meleagurile Feniciei, și cum erau nimicite idoleștile locașuri din celelalte cetăți, pentru a face loc bisericilor.
40. Cum a chemat Constantin, în răstimpul celor treizeci de ani, trei fii ai săi la împărăție, și cum a hotărât el sfințirea locașului din Ierusalim.
41. Cum a poruncit el ca între timp să se țină la Tir un sinod pentru lămurirea neînțelegerilor ivite în Egipt.
42. Scrisoarea trimisă de Constantin sinodului din Tir.
43. La praznicul sfințirii de la Ierusalim au fost de față episcopi sosiți din toate eparhiile.
44. Despre prietenoasa primire făcută lor de notarul Marianus. Despre darurile împărțite săracilor, precum și despre cele aduse bisericii.
45. Felurile cuvîntări ținute în adunări de episcopi precum și de Eusebiu, autorul scrierii de față.
46. Acesta a făcut mai apoi chiar înaintea lui Constantin o descriere a bisericii mormîntului Mîntuitorului, ținînd și o cuvîntare cu prilejul împlinirii a treizeci de ani de domnie.
47. Cum a avut loc sinodul din Niceea în al douăzecilea an de domnie al lui Constantin, iar sfințirea bisericii din Ierusalim, în al treizecilea.
48. Cum nu suferea Constantin prea marea laudă a cuiva.
49. Nunta cezarului Constanțiu, fiul împăratului.
50. Solie și daruri de la indieni.
51. Cum a împărțit Constantin împărăția între cei trei fii ai săi, învățîndu-i să domnească în frica lui Dumnezeu.
52. Cum i-a călăuzit el întru credință chiar și la vîrsta bărbăției.
53. Cît de sănătos la trup era Constantin la vîrsta de peste șaiszeci de ani și după treizeci și doi de ani de domnie.
54. Despre excesele și fătărnicile cîte unora, înlesnite de prea marea lui îngăduință.
55. Cum nu a încetat Constantin a scrie cuvîntări pînă în pragul morții.
56. Cum a pornit el cu război împotriva persilor, însoțit de episcopi și [urmat] de un cort în chip de biserică.
57. Cum a primit el pe solii persi, și cum a privegheat el împreună cu toți ceilalți la praznicul Paștelui.
58. Despre zidirea la Constantinopol a bisericii Apostolilor.
59. Cîntinutarea descrierii bisericii.
60. Cum a pus el să se facă acolo și un sarcofag pentru sine.
61. Slăbiciunea care a pus stăpînire pe el la Helenopolis și stăruințele²⁵² lui spre a fi botezat.

62. Ruga lui Constantin către episcopi, ca să aibă parte de Taina spălării de păcat .
63. Cum a înălțat Constantin cuvinte de laudă către Dumnezeu, după spălarea sa de păcat .
64. Moartea lui Constantin la amiaza sârbătorii Rusaliilor.
65. Jalea soldaților și a comandanților.
66. Aducerea trupului de la Nicomidia în palatul din Constantinopol.
67. Cum a fost Constantin cinstit de comiți și de toți ceilalți, după moarte, ca și cum ar fi fost în viață.
68. Cum a hotărât armata ca fiii lui să poarte de atunci înainte titlul de auguști.
69. Jalea locuitorilor Romei. Cum l-au cinstit ei pe Constantin în imagini chiar și după moarte.
70. Constanțiu - fiul lui Constantin - îi înhumează acestuia trupul la Constantinopol.
71. Slujba ținută în biserica așa-numită a Apostolilor, la moartea lui Constantin.
72. Despre pasărea phoenix.
73. Cum s-au bătut monede infățișându-l pe Constantin înălțându-se la cer.
74. Cum i-a răspuns Dumnezeu lui Constantin, că el cinstise pe El, cu dreaptă cinstire.
75. Constantin a fost cel mai credincios dintre toți împărații romani de pînă la el.

CARTEA A PATRA

1. 1. Dar săvîrșind el asemenea fapte spre buna rostuire și spre proslăvirea Bisericii lui Dumnezeu – silința dîndu-și-o întregă ca să înalțe în cugetele oamenilor învățătura Mîntuitorului la loc de preț –, Constantin nu nesocotea nici celelalte osteneli, străine ei. Peste întreaga omenire ce-și ducea viața pe meleagurile provinciilor el n-a încetat nici o clipă să-și reverse belșugul feluritelor binefaceri, punînd în valoare cînd părinteasca-i grijă (cu care-i înconjura pe toți, fără osebite), cînd priceperea de a-i răsplăti pe fiecare dintre prietenii săi de nădejde, cu demnități felurite. Față de toți își răspîndea filotimia cu inima cea mai largă, așa că oricine-i cerea o oarecare favoare putea fi încredințat că n-avea să dea greș: nimeni, nici unul dintre suplicații nu fusese vreodată înșelat în așteptări.

2. Tuturor, el le răspundea dăruinde-le fie belșug de bani, fie posesiuni; pe cîte unii îi învrednicea cu demnitatea de guvernator, pe alții, cu cea senatorială; mulți căpătau titluri înalte; unii erau ridicați la treapta de comiți de rangul întîi, alții de rangul doi sau trei, iar alții, nenumărați se vedeau de asemenea înzestrați cu apelativul «înalt», precum și cu numeroase alte onoruri: fiindcă prin mijlocirea feluritelor onoruri împăratul se sîrguia să mulțumească pe cît mai mulți.

2. Cît de mult se silea el să facă oamenilor viața plăcută ne putem da seama dintr-o pildă de mare folos, știută pînă-n zilele noastre de toată lumea. Din dările pentru pămînt, lui Constantin îi revenea în fiecare an o pătrime; această pătrime el totuși a împărțit-o la loc proprietarilor de pămînt, lucru care – dacă punem la socoteală darea din fiecare an – a făcut ca o dată la patru ani aceștia să nu mai plătească nici un fel de dare. Făptul a fost de el întărit prin lege, rămînînd așa și pentru viitor și făcînd ca ocîrmuirea împăratului să dăinuiască pentru totdeauna de neșters în amintirea contemporanilor săi și a urmașilor lor.

3. Totuși, unii au contestat măsurătorile de pămînt făcute sub cîrmuirii de mai înainte, plîngîndu-se că țarinile lor fuseseră încărcate cu dări împovărătoare. Așa cum o cerea dreptatea, împăratul a trimis la fața locului bărbați împuterniciți să îndrepte²⁵³ aceste dări și să nu le socoată acelora plîngerea ca o vină.

4. La alte procese, pentru ca pierzătorii să nu rămînă mai întristați decît cei cărora li se făcuse dreptate, împăratul le dăruia acelora – din

253. Sau: «să niveleze» (n. tr.)

propria-i avere – fie pământ, fie bani. Astfel, învinsul la judecată se putea bucura în aceeași măsură cu învingătorul și își putea ridica privirea ca să-și bucure ochii de vederea lui Constantin. Era cu neputință ca, odată ajuns (întru adâncul umilinței și al necazului tău) înaintea acestui atît de mare împărat, să pleci altminteri (decît cu bucuria în suflet). Așa, și unii și ceilalți se întorceau de la judecată senini și veseli, făcînd ca toată lumea să se minuneze de multa mărinimie a împăratului.

5. 1. Mai este oare nevoie să amintesc aici că împăratul avea să-i supună pe barbari, silindu-i să asculte de puterea romană? Că el a izbutit pentru prima oară să subjuge popoarele sciților și ale sarmaților (care mai înainte nu știau ce înseamnă să slujești altuia), făcîndu-i – chiar împotriva voii lor – să-i recunoască pe romani drept stăpîni? Fiindcă ocîrmuitorii mai vechi (ai Romei) ajunseseră chiar să le plătească sciților un tribut, făcînd astfel – în virtutea acestei mirii anuale – din romani un popor aflat la cheremul²⁵⁴ barbarilor!

2. Împăratul nu se putea socoti împăcat cu un asemenea gînd. Unui biruitor ca el nu i se părea potrivit ca – după pilda celor care-l precedaseră – să plătească mai departe birul. De aceea, punîndu-și el nădejdea în Mîntuitorul său și înfruntîndu-i și pe aceștia cu biruitorul semn (al crucii), pe toți i-a supus într-un timp foarte scurt: pe cei mai nărăvași i-a cumințit pe calea armelor, iar pe ceilalți i-a atras de partea sa pe calea unor solii foarte bine gîndite, făcîndu-i și pe ei să se lepede de viața animalică și fără știință de lege pe care o duceau, în schimbul unei vieți chibzuite și puse sub semnul legii.

Așa au învățat sciții, pînă la urmă, să le slujească romanilor.

6. 1. Dar și pe sarmați i-a prăvălit Dumnezeu Însuși sub călcîiul lui Constantin, care i-a zdrobit în pofida multei lor semeții de barbari – și iată cum:

Cînd s-au ridicat sciții împotriva lor, ca să se poată apăra, stăpînii au fost nevoiți să împartă sclavilor lor arme. Aceștia au ieșit biruitori, dar mai apoi au întors armele împotriva stăpînilor, pe care i-au izgonit din casele lor, pînă la ultimul om.

2. Constantin ajunsese acum singura lor salvare. Și întrucît știa să vină în ajutorul oamenilor, pe toți izgoniții i-a găzduit pe meleagurile romane: pe cei mai buni de luptă²⁵⁵ i-a înrolat în propriile sale unități; celorlalți, ca să poată trăi, le-a împărțit pământ ca să-l lucreze. Ceea ce i-a și făcut pe aceia să mărturisească cum că nenorocirea ce se abătuse asupra lor se sfîrșise în cele din urmă cu bine, de vreme ce le îngăduise

254. Textual: «robit» (n. tr.)

255. Sau: «destoinici» (n. tr.)

ca, în schimbul neomenesții lor vieți de barbari, să se poată și ei bucura de viața liberă a romanilor.

Așa i-a dăruit Dumnezeu lui Constantin biruința împotriva tuturor neamurilor vrăjmașe. Încît, pînă la urmă, nu puține au fost semințiile de barbari care au venit să se supună lui chiar și de bună voia lor.

7. 1. Soli sosiți de pretutindeni îi aduceau neconținut daruri de mare preț de prin părțile lor. Într-un rînd, ducîndu-ne acolo, am putut vedea și noi pe acești barbari așteptînd cumiști și înșiruți în dreptul porților palatului, în ciuda înfățișării lor ciudate și impunătoare. Purtau veșminte cu totul neobișnuite, aveau trăsături foarte deosebite de ale noastre și tot atît de deosebite le erau pieptănătura și forma bărbii. Barbarul era încruntat, cu totul altfel la înfățișare (decît noi), cu trupul neobișnuit de înalt. Unii erau roșcovani, alții mai albi ca zăpada; unii erau mai negri la chip decît abanosul sau pucioasa, iar alții mijlociu de negri: luînd bine aminte la cei chemați înăuntru, puteai vedea acolo pînă și blemizi și inzi și etiopi sosiți «de la capătul pămîntului, oameni nespūs de osebiți». 2. Fiecare dintre aceștia aducea împăratului, la rîndul său, daruri de preț de pe meleagurile sale – așa cum și sînt ei înfățișați: unii, cununi de aur; alții, diademe bătute în pietre scumpe; alții, feciori cu părul bălai; unii, veșminte de ale barbarilor cu motive florale, țesute cu fir de aur; alții, cai sau scuturi sau lănci lungi sau săgeți și arcuri – care, toate, nu erau altceva decît simbolul dorinței lor de a sluji cauzei împăratului și de a lupta alături de el, în caz că i-ar fi dobîndit bunăvoința. 3. Împăratul le lua din mîinile aducătorilor și le dădea să fie puse la locul cuvenit; apoi le întorcea darul cu atîta mărinimie, că, de la o clipă la alta, făcea din acești trimiși niște oameni bogați. Pe cei mai aleși dintre ei îi învrednicea și de felurite demnități romane – lucru care a făcut ca multora să le și placă atare îndeletnicire pînă la a da uitării drumul de întoarcere în patrie.

8. Iar cînd a socotit regele Persiei să-i dea lui Constantin de știre, prin solii, despre gîndul său de pace, a trimis și el daruri doveditoare ale intențiilor aflate la temelie prietenesții învoiei (pe care și-o dorea). Împăratul a încheiat cu el înțelegerea dorită, dar pînă la urmă l-a întrecut în mărinimie și în așteptări pe acela, care-l onorase mai întîi, cu bunul său gînd. Afînd că Bisericele lui Dumnezeu se înmulțiseră pe pămîntul Persiei și că o mare mulțime de popor își căuta adăpost în stînele păstoriei lui Hristos, s-a bucurat, de parcă lui i-ar fi stat în grijă menirea oamenilor de pretutindeni, și din acea clipă a și început să ia aminte la soarta tuturor. Lucru pe care ni-l înfățișează cu propriile sale cuvinte în stăruitoarea și meșteșugita scrisoare trimisă regelui Persiei în intenția de a-i așeza pe aceia sub ocrotirea sa.

Și scrisoarea aceasta – scrisă în latinește de împăratul însuși – se află la îndemîna noastră. Tălmăcită în limba elinească, ea îi va fi desigur mai lesne de priceput cititorului. Iat-o, deci:

9. «Dumnezeiasca credință păzind-o, părtaș mă fac al luminii celei adevărate. Lumina adevărului avînd-o drept călăuză, iată mărturisesc dumnezeiasca credință; faptele mele o întăresc. Și zicînd așa, eu nu fac decît să-mi recunosc fățiș închinarea în fața preasfintei predanii, vîzînd în ea adevăratul meu dascăl pe calea cunoașterii lui Dumnezeu celui preasfînt.

Întărit de puterea Acestuia²⁵⁶, am trezit pe rînd întreaga lume – de la îndepărtatele meleaguri din apropierea oceanului începînd – la speranța de neclintit într-o mîntuire. Tot cel ce sub înfricoșătorii tirani de mai înainte purta asupra-și jugul unei robii care – lovind în toți, zi după zi – pe toate le ducea de rîpă, vîzîndu-se acum părtaș al răsplatei²⁵⁷, ca însă-nătoșit (după o lungă suferință) a prins puteri de viață nouă.

Pe Acest Dumnezeu – al cărui semn este purtat pe umeri de o întreagă oaste închinată Lui – Îl mărturisesc eu. Și oriîncotro o cheamă glasul dreptății, într-acolo o și trage semnul negreșit. Asemenea pricini mi-au adus și mie mulțumirea unor izbînzi strălucite și năpraznice. Deci acestui Dumnezeu mărturisesc eu a-I sluji spre nemuritoare aducere-aminte; cu mintea mea ageră și curată, pe El Îl deslușesc eu aievea, acolo, întru cele de sus.

10. 1. Cînd îngenunchez, pe El Îl chem. Mă țin departe de toată spurcăciunea aducerii de jertfe²⁵⁸, de neplăcuta și respingătoarea ei miasmă, și fug de toată lumina lumească, de care – toate – nelegiuita și îngrozitoare rătăcire (a închinării la idoli) întinîndu-se, a prăbușit foarte multe popoare – ba neamuri întregi –, prăvălindu-le pînă în adîncuri.

2. «Dumnezeul a toate nu îngăduie ca acelea aduse de El la ființă în pronia Sa asupra oamenilor (și datorită iubirii Sale de oameni) spre a le fi acestora de folos la nevoie, să ajungă bătaia-de-joc a oricui. Oamenilor, El nu le cere nimic altceva decît curăția gîndului și un suflet fără prihană, prin care singure cumpănește El faptele noastre de bine și credința noastră. 3. Plăcute Îi sînt lucrările smereniei și ale blîndeței: pe cei umili îi iubește tot atît precît îi urăște pe gîlcevitori. Iubește credincioșia iar necredincioșia o osîndește, împilarea celor ce nu se pricep decît la vorbe goale negreșit surpînd-o. El osîndește îngîmfarea celor trufași și îl prăvălește pe tot cel tras în sus de fumurile semeției – răspunzînd, în schimb, după cuviință celor smeriți la cuget și neținători-de-rău.

4. «De aceea și are El foarte la inimă orice domnie ce se deapănă în duh de dreptate, întărind-o cu purtările Sale de grijă și ocrotind regescul nostru cuget cu harul păcii aducător de adîncă liniște.

256. Textual: «Sprijinindu-mă pe alianța cu puterea Acestui Dumnezeu» (n. tr.)

257. Textual: «profitînd de răzbunarea generală». – În realitate, textul grecesc are aici nuanțe mai puțin violente decît ar lăsa să se creadă redarea lui literală, accentul pîrînd să cadă pe o stare de fapte în care rolurile s-au inversat. (n. tr.)

258. Textual: «fug de toată spurcăciunea singelui» (n. tr.)

11. 1. «Or, frate, mie nu-mi vine a crede că greșesc atunci cînd pe Acest Dumnezeu unic – pe Care mulți dintre împărații noștri, aflîndu-se sub înrîurirea unor credințe rătăcite și nebunești, L-au tăgăduit – Îl mărturisesc a fi Cîrmuitorul și Părintele a toate. De altminteri toți aceia au avut parte de un sfîrșit atît de înfiorător, încît, mai tîrziu, de cîte ori și-a pus El, în minte să le aducă cîte unora ce se sîrguiau pe aceeași cale (cu tiranii) o povață menită să-i întoarcă din drum, nimănui nu i-a stat la îndemîină o pildă mai bună decît prăbușirea acelor înșiși. 2. Unul dintre ei cred că a fost și omul asupra căruia abătîndu-se mînia lui Dumnezeu ca o furtună, l-a spulberat de pe pămîntul nostru, abătîndu-l pe meleagurile voastre ca să predea acolo însemnul cel atît de mult discutat al biruinței, spre rușinea lui.

12. «Sincer vorbind, mie-mi pare că darea pe față, astăzi, a tristei lor sorți este, pînă la urmă, un lucru bun, mai ales că eu putusem să o prevăd din clipa în care ei se porniseră să tulbure poporul lui Dumnezeu cu nelegiuirile lor rînduiei. De aceea și trebuie să-I fim noi recunoscători lui Dumnezeu pentru faptul că-n desăvîrșita-I pronie asupra tuturor robilor dumnezeieștii legi, dăruindu-le acestora din nou pacea, El le îngăduie să se și bucure și să se mîndrească de ea. Ceea ce mă și face să fiu încredințat că la noi toate lucrurile vor sta bine și statornic atîta vreme cît va vrea și El să ne țină pe toți strînși în juru-I prin mijlocirea curatei și încercatei credințe a acelor și a unității crezului nostru în Dumnezeu.

13. «Or, nici nu-ți închipui cît de mult m-a bucurat să aud că creștinii – fiindcă la ei îmi este gîndul în tot ce-ți scriu – au început (așa cum mi-aș fi dorit și eu) să se răspîndească²⁵⁹ pe cea mai mare parte a meleagurilor Persiei. Precum îți doresc eu ție tot binele, tot astfel li-l doresc eu și lor, ca supuși ai tăi – prin care fapt Îl vei și putea avea de partea ta pe Însuși Stăpînul a toate, miluitor și blînd.

Pe ei, deci – gîndindu-mă eu la puterea ta – ți-i așez eu sub a ta ocrotire; pe ei, chiar pe ei ți-i încredințez eu cu totul, cunoscîndu-ți multa credincioșie: iubește-i cu toată tăria iubirii tale de oameni, și-ți vei dobîndi prin credincioșie o mulțumire fără margini, de care să ne putem bucura și noi».

14. 1. Îndrumate, parcă, de o singură călăuză, bucuroase să-și ducă viața sub (privegherea) slugii lui Dumnezeu, popoarele de pe întreg pămîntul își vedeau toate de ale lor, propășind²⁶⁰ în netulburată pace. Nimic nu mai putea șede în calea Romei. 2. Totuși, încredințat că nimic nu-i putea fi mai de ajutor spre paza acestei stări decît rugăciunile iubito-

259. Textual: «să împodobească», «să pună în valoare (cu prezența lor)» (n. tr.)

260. Textual: «statornice» (n. tr.)

rilor de Dumnezeu, împăratul se străduia să și le dobândească, se ruga osîrdnic lui Dumnezeu și porunca capetelor Bisericilor să înalțe rugăciune pentru el.

15. 1. Cît de puternic i se înrădăcinase lui Constantin credința în Dumnezeu se mai poate vedea și dacă luăm aminte că el s-a gîndit singur să bată o monedă de aur înfățișîndu-l cu privirea parcă ridicată, așa cum fac cei ce se roagă fierbinte lui Dumnezeu. 2. Acest tip de monedă a avut curs pe întreaga arie a lumii romane. Iar în palatele imperiale din unele cetăți, Constantin a fost înfățișat – stînd în picioare – deasupra imaginilor aflate pe la porți, cu privirea ridicată spre înaltul cerului și cu brațele de asemeni întinse – ca unul aflat în rugăciune.

16. Așa a cerut el să fie înfățișat în imagini – adică rugîndu-se. Iar una din legile date de el nu mai îngăduia reprezentarea persoanei sale în templele idolești, pentru ca nici măcar imaginea pictată să nu poată fi atinsă de necurăția smintitei și neîngăduitei credințe.

17. Am putea însă pune la socoteală un lucru mult mai însemnat, dacă luăm seama că el înjghebase un fel de biserică a lui Dumnezeu în chiar lăuntrul palatului său, precum și faptul că-i întrecea cu mult în fervoare pe toți cei ce se adunau acolo. Cu Sfintele Scripturi în mînă, Constantin urmărea cu luare-aminte tîlcul inspiratelor ei cuvinte; apoi, împreună cu lumea de la palat, înălța rugăciunile ce se cereau spuse.

18. 1. Împăratul s-a mai gîndit să facă, din ziua închinată rugăciunii, cea mai însemnată – și cea dintîi – zi (a săptămîinii), ca una ce și era, de fapt, o zi închinată Domnului și aducătoare de mîntuire. Diaconi și alți slujitori ai lui Dumnezeu – oameni cu o viață fără cusur și înzestrați cu toate virtuțile – au fost puși de el să vegheze asupra întregii sale case. Străjile, credincioase lui, și soldații corpului de gardă, parcă încinși cu platoșa dăruirii de sine, vedeau în el pe învățătorul lor întru cele ale cuviosiei și nu cîsteau mai puțin mîntuitoarea și sărbătoreasca zi a Duminicii, ci înălțau și ei rugăciunile cele atît de dragi împăratului. 2. De altfel, fericitul Constantin s-a îngrijit ca toată lumea să (poată) face ca ei, fiindcă-și pusese în gînd să facă treptat din tot omul un închinător la Dumnezeu. Așa a hotărît el prin lege ca ziua închinată Mîntuitorului să le fie zi de odihnă tuturor cetățenilor imperiului, iar cea din ajunul sîmbetei să fie și ea o zi aleasă – cred eu că spre aducere-aminte a celor săvîrșite, după tradiție, de Mîntuitorul în asemenea zile. 3. În tot cazul, întreaga sa oaste a fost învățată de el să cîstească osîrdnic această zi a Mîntuitorului – chemată și «zi a luminii» sau «a soarelui»; soldaților care împărțeau și ei dumnezeiasca credință le era acum îngăduit să zăbovească în voie în biserica lui Dumnezeu, ca să se poată ruga nestingheriți.

19. Dar și celor ce nu îmbrățișaseră încă dumnezeiasca învățătură

le-a dat – prin altă lege – poruncă să meargă Duminica pe un câmp deschis din imediata apropiere a cetății, unde, la un semn, ei urmau să înalțe cu toții laolaltă lui Dumnezeu o rugăciune învățată anume. Fiindcă (nici lor) nu li se cădea să-și pună nădejdea în lănci și în platoșe sau în vigoarea lor trupească, ci se cuvenea ca și ei să recunoască în Dumnezeu, Cel aflat mai presus de toate, pe Dăruitorul a tot binele și chiar al biruinței, și, ca atare, li se cuvenea și lor să-I înalțe unele rugăciuni de mulțumire, cu brațele întins ridicate spre cer, cu ochii gândului de asemenea așintiți asupra Împăratului ceresc, și să-L pomenească în ruga lor drept dătător de biruință, izbăvitor, străjuitor și sprijin²⁶¹.

Însuși împăratul i-a învățat pe toți ostașii săi această rugăciune, zicându-le să grăiască pe latinește următoarele:

20. 1. «Pe Tine singur Te știm Dumnezeu, pe Tine drept împărat Te cunoaștem, pe Tine într-ajutor Te chemăm; de la Tine ne-am dobândit biruințele, prin Tine mai presus de vrăjmași arătatu-ne-am, Ție recunoștință îți datorăm pentru bunurile dobândite; în Tine am nădăjduit că și pe cele viitoare ni le vei dărui: cu toții Ție ne rugăm; iar pentru împăratul nostru Constantin dimpreună cu evlavioșii săi fii, fierbinte ne rugăm: viață dă-le cât mai lungă și de biruință plină!»

2. Așa a hotărât el să facă unitățile oștii sale în fiecare zi de Duminică²⁶², și așa le-a învățat el să zică, de se rugau lui Dumnezeu.

21. Așijderi a pus el să fie trecut și pe arme mîntuitorul semn al crucii, după cum oastea însăși, odată echipată și gata de luptă, n-avea să mai înalțe înaintea ei nici unul din auritele chipuri de altădată²⁶³, ci numai mîntuitorul însemn de biruință.

22. 1. Or, la anumite ceasuri ale zilei, Constantin se zăvora în ascunzișul celor mai ferite cămări ale palatului, singur cu Dumnezeul său Cel Unul, Căruia, ingenunchind, fierbinte-I cerea în rugăciune ceea ce avea el mai multă nevoie, ca un adevărat părtaș al lucrărilor de taină²⁶⁴. Pentru zilele mîntuitoarei sărbători (a Paștelui) își prelungea mult reculegerea, prăznuind-o²⁶⁵ în sfintele-i slujbe cu toate puterile sufletești și trupești adunate, cu totul dăruiit unei vieți pline de har, și, prin asta, pe toți părtașii la praznic întrecându-i. 2. Sfinta veghe de noapte o prelungea pînă-n zi: anumiți oameni trimiși de el aprindeau pe întreg cuprinsul orașului lumînări lungi de ceară, cărora li se adăugau făcliile aprinse la tot pasul – ceea ce făcea ca tainica noapte a veghii să ajungă în cele din urmă mai

261. Textual: «săritor în ajutor» (n. tr.)

262. Textual: «de ziua luminii» (n. tr.)

263. Textual: «obișnuită (pînă atunci)» (n. tr.)

264. οἱά τις μετοχος ιερῶν ὀργίων – «ca un participant la sfințitele mistere», expresie cu referire la cultul Demetrei.

265. Verbul ἐτελεῖτο, prezent în text, sugerează o participare directă, activă, propriu-zis exercitarea unei funcții sacerdotale. (n. tr.)

dăruită cu lumină decît miezul zilei. Iar în zori – după pilda mîntuitoarelor revărsări de dar (ale învierii) – își întindea și împăratul generosul său braț peste toate provinciile și neamurile și popoarele împărăției, tuturor făcîndu-le daruri bogate.

23. În felul acesta preoțea Constantin Dumnezeuului său. Tuturor popoarelor aflate sub administrație romană, precum și militarilor, porțile tuturor templelor idolești le-au fost cu desăvîrșire închise; aducerea de jertfe a fost și ea oprită cu totul. O lege dată pentru guvernatorii provinciilor hotăra de asemenea cinstirea zilei Domnului; ba, la îndemnul împăratului, aceștia au început să cinstească și zilele amintirii mucenicilor, acordîndu-le în biserici cuvenita sărbătorire și făcînd împăratului pe plac în toate.

24. Fapt care i-a și îngăduit să spună odată, la primirea unor episcopi, că și el ar fi un fel de episcop, sau – cum l-am putut eu însumi auzi zicînd – «Voi sînteți episcopi întru cele dinăuntru ale Bisericii; pe mine, însă, m-a așezat Dumnezeu episcop al celor aflate în afara ei». În duhul acestor vorbe, Constantin și-a păstorit toți supușii cu multă chibzuință; și îi îndemna din răspuțeri să meargă pe calea unei vieți cuvioase.

25. 1. Și a ajuns el ca printr-o strînsă înșiruire de legi și rînduieli să dea în cele din urmă poruncă așa: nimeni să nu mai jertfească idolilor, să nu se mai îndeletnicească cu prezicerile, să nu mai înalțe chipuri cioplite, să nu officieze cine știe ce culte secrete și să nu întineze arenele orașelor cu sîngeroasele lupte dintre gladiatori. 2. Dar pentru Egipt – și mai ales pentru Alexandria – unde lumea obișnuia să-și venereze fluviul sub înfățișarea unor fameni, a dat Constantin o lege deosebită în care cerea ca tot acel neam de oameni nici-bărbați-nici-femei să dispară negreșit din viața (publică), astfel ca lumea să nu mai poată da ochi cu niște inși supuși unor asemenea dezmățuri.

3. Idololatrii aceia își închipuiau acum că fluviul nu va mai curge ca întotdeauna. Fapt este că Dumnezeu – prezent în lucrările lui Constantin – i-a inspirat acestuia o lege în care totul era împotriva așteptărilor lor, fiindcă după dispariția acestei tagme, care cu spurcatele ei obiceiuri, întina orașele, fluviul a curs mai abitir ca odinioară, ca peste niște meleaguri într-adevăr gătite să-l primească, și n-a conținut să le ude egiptenilor țarinele cu ape încă și mai bogate, silindu-i să ia aminte din faptă să nu mai aibă de-a face cu inși spurcați și smintiți ca aceia, ci să caute cauza a tot binele numai la Cel care este în măsură să dăruiască tot binele.

26. 1. Dar nenumărate au fost cele săvîrșite de împărat în fiecare provincie, înlesnind mult sarcina celor ce și-ar pune rîvna să scrie despre ele. Între aceste lucrări s-au numărat și niște legi cărora Constantin le-a dat o formă nouă, insufîind duh de sfințenie unei idei străvechi.

Să spunem, deci, cîteva vorbe și despre ele.

2. Vechile legi îi pedepseau pe oamenii lipsiți de copii, neîngăduindu-le să lase moștenire persoanelor apropiate lor. Legea era foarte crudă, întrucît pedepsea pe inșii rămași fără copii ca pe niște tâlhari. De aceea s-a și gîndit împăratul să facă aici unele osebirî, îngăduind în anumite cazuri moștenirea, și a insuflat legii un duh de sfințenie, zicînd că printr-o asemenea măsură nu trebuiau pedepsite decît persoanele dovedite a fi de rea intenție. 3. Fiindcă există mulți oameni rămași fără copii și care o! cîți copii n-ar fi vrut ei să aibă, de nu le-ar fi fost lor piedică la aceasta nu știu ce slăbiciune fizică; după cum mai există persoane rămase fără copii nu pentru că n-ar fi vrut să-i aibe, ci numai fiindcă se feresc să aibă a face cu vreo femeie, preferînd să se dăruiască aleasei căi a înțelepciunii²⁶⁶. Tot așa cum sînt și femeii care, dăruindu-se pe de-a-ntregul lui Dumnezeu, au ales calea neîntinării și a deplinei feciorii, dedicîndu-se, trup și suflet, unei vieți fără pată și pătrunsă de sfințenie. 4. Și întreb, atunci: asemenea ființe meritau ele să fie pedepsite? Nu meritau ele mai curînd admirația și încuviințarea noastră? Fiindcă dacă voia cea bună este prin ea însăși vrednică de mare preț, hotărîrea de a o trece în faptă este mai presus decît ce ne propune nouă firea.

Dar dacă așa stau lucrurile, atunci cuvîne-se mai curînd ca noi să le plîngem de milă oamenilor lipsiți de bucuria de a avea copii – datorită cine știe căror neputințe fizice – iar nu să-i pedepsim; iar de tot cel ce-și dăruiește puterea de dragoste Celui Atotputernic, mai potrivit îmi pare mie să ne minunăm din cale afară, decît să ne înversunăm împotriva lui. Or, în acest sens a schimbat și împăratul – și cu dreaptă socoteală – prevederile legii.

5. În continuare, vechile legi stabileau și îndatoririle și termenii pre- ciși de care cei ce-și făceau testamentul erau obligați să se țină, chiar de-ar fi fost ei pe patul lor de moarte. Era o stare de lucruri care – la formularea ultimelor dorinți ale celor ce se stingeau din viață – ducea la multe necazuri. 6. Lucru pe care înțelegîndu-l împăratul, a schimbat și aceste prevederi, zicînd ca acela ce se săvîrșea să-și arate voia în cuvintele simple ale vorbirii obișnuite și să-și exprime hotărîrea fie în scris, așa cum i se părea lui mai potrivit, fie (de-i va fi lui voia altfel) fără să o mai treacă în scris, dar în prezența unor martori de crezare și cu adevărat în măsură să nu-i schimbe înțelesul cuvintelor.

27. 1. Și a mai legiuit Constantin ca nici un creștin să nu mai poată fi rob iudeilor; fiindcă nu era admisibil celor eliberați de Mîntuitorul să robească sub jugul ucigașilor proorocilor și ai Domnului. Iar de ar mai fi fost găsit vreunul robind, trebuia numaidecît lăsat liber, în vreme ce iudeul avea să fie pedepsit cu plata unei anumite sume de bani.

266. Textual: «a filosofiei» (n. tr.)

2. În privința hotărîrilor luate de episcopi la sinoade, Constantin le-a întărit cu (propriul său) sigiliu, astfel ca guvernatorii provinciilor să nu poată împiedica aducerea lor în faptă, fiind preoții lui Dumnezeu mai presus decît orice fel de judecător.

3. Și a mai închipuit Constantin pentru supuși nenumărate alte hotărîri asemănătoare acestora; dar pentru cuprinderea lor într-o carte²⁶⁷ și pentru amănunțita urmărire a chibzuinței împăratului ar fi nevoie de mult mai mult răgaz.

Și se cade, oare, să mai arăt în tot amănuntul cum se dăruia el Dumnezeuului său Celui mai presus de toate? Cum din zori și pînă seara nu-i era gîndul la altceva decît cui i-ar putea el face bine, și cum se arăta el dornic să facă tuturor binele, fără nici o osebire?

28. 1. Cu toate acestea, față de Bisericile lui Dumnezeu s-a întrecut Constantin pe sine însuși în dărnicie, fiindcă le-a înzestrat cu pămînturi sau le-a împărțit grîu pentru întreținerea săracilor, a orfanilor și a femeilor năpăstuite de soartă. De altminteri el se îngrijea și singur îndeaproape de cei goi, cărora le dăruia veșminte cu nemiluita; 2. dar pe toți cei ce-și închinau viața dumnezeieștii înțelepciuni²⁶⁸ îi socotea vrednici de o atenție cu totul deosebită, în timp ce cinul preasfintelor pururea-fecioare se bucura din partea sa aproape de aceeași venerație ca Dumnezeu însuși, fiind el încredințat că Acesta – Căruia ele își dăruiau întreaga lor viață – își și făcuse sălaş în sufletele lor.

29. 1. El însuși își îmbogățea mintea în cuvintele dumnezeieștii Scripturi, petrecîndu-și nopțile în priveghere iar în dipele de răgaz scriind cuvîntări, căci îi plăcea să se înfățișeze neconținut (înaintea oamenilor), încredințat că e bine să domnească peste supuși prin puterea convingerii, făcînd din cîrmuirea sa o domnie a chibzuinței. 2. Astfel că nu pregeta să cheme lumea la sine; iar oamenii nu pregetau nici ei să se adune puhoi ca să asculte înțeleptele vorbe ale împăratului.

Cînd i se oferea prilejul să glăsuiască despre un subiect cu caracter teologic, Constantin își îndrepta ținuta, lua o înfățișare severă și cobora glasul, pătrunzîndu-te în gîndul că – prin marea lui putere de credință – va izbuti să-și inițieze ascultătorii în taina dumnezeieștii învățături. Publicul îi răspundea cu strigăte de încuviințare. Atunci împăratul îi făcea un semn prin care-l îndemna să privească spre înaltul cerului și să-și îndrepte minunarea și slavosloviile numai asupra Împăratului Celui a toate, 3. după care, venind mai la obiect, începea prin a critica smintelile credinței în zei sub cuvînt că demonicele culte ale neamurilor nu erau decît înșelăciune și paravan pentru necredință, ca apoi să-și învețe ascult-

267. Textual: «în cadrul subiectului (acestei cărți)» (n. tr.)

268. Textual: «filosofii» (n. tr.)

tătorii să recunoască în Dumnezeu pe Împăratul suprem, și, în fine, să le vorbească atît despre pronia Lui cea îndeobște, cît și despre cea legată de fiecare dintre ei în parte. În cele din urmă ajungea și la iconomia lucrării mîntuirii, unde arăta că și aceasta se făcuse, în chip necesar, așa cum trebuia ea să se petreacă. Pe urmă schimba subiectul, trecînd la învățătura despre judecata lui Dumnezeu, 4. și, adresîndu-se ascultătorilor săi cu putere de pătrundere sporită, se pornea să mustre pe furi, pe siluitori și pe cei lacomi și nesătui de avere. Iar de se întîmpla să lovească cu șfichiul vorbelor sale pe cîte unii dintre cei apropiați lui și aflați de față, îi făcea să le simtă pătura pînă-n adîncul conștiinței, și-i silea pînă la urmă să-și plece capetele, prevenindu-i fățiș și cu glas răspicat că aveau să dea socoteală lui Dumnezeu pentru faptele lor, adăugînd că așa cum Dumnezeu Cel Prea Înalt îi dăruise lui împărăția celor pămîntești, tot astfel, după pilda Atotputernicului, le încredinșase și el lor cîte ceva din împărăția sa, spre bună gospodărire, și că toți aveau să dea seama – fiecare la vremea sa – de faptele lor înaintea Împăratului tuturor.

5. Așa nu pregeta el niciodată să mărturisească și să le amintească acestora, dăscălindu-i. Dar, în pofida nobilelor sale convingeri – care-i determinau întreaga ținută – în ciuda ideilor lui și a hotărîrilor pe care le lua, întotdeauna se mai iveau niscai îndărătnici și surzi la chemarea bine-lui, pricepuți în a-l încuviința pe Constantin cu vorba și chiar cu strigăte de consimțire, dar care, de atîta cupiditate, în faptă nu țineau de loc seama de vorbele lui.

30. 1. De aceea, odată a și prins el pe unul din însoțitorii săi (de mînă) și i-a zis:

«Pînă cînd vom tot zăbovi noi în lăcomie, prietene?»

După care, schițînd pe jos cu o lance pe care întîmplător o ținea în mînă, conturul unui om, a adăugat:

«Dacă ai dobîndi toate bogățiile lumii și întreg pămîntul, pînă la urmă tot n-ai avea parte de nimic mai mult decît de atîta petic – și încă nici asta nu e sigur».

2. Dar, în ciuda unor asemenea vorbe și inițiative, fericitul împărat nu izbutea să le stăvilească pornirile, chiar dacă faptele ședeau mărturie că de Dumnezeu inspiratele sale graiuri nu erau cîtuși de puțin lipsite de tîlc.

31. Or, de vreme ce teama de moarte nu izbutea să-i tragă pe cei răi înapoi de la facerea răutății (și asta din pricina desăvîrșitei iubiri de oameni a împăratului, care făcea ca nici unul dintre guvernatorii provinciilor să nu primească niciodată și sub nici un cuvînt să ia măsuri împotriva celor ce călcau legea), faptul se prefăcea în oprobriu deloc lipsit de însemnătate, aruncat asupra întregii sale administrații: dacă pe bună-

dreptate sau dacă nu, judeca-va fiecare așa cum i se va părea lui mai bine; grija mea se oprește numai la arătarea stării reale a lucrurilor.

32. Împăratul își alcătua cuvântările în latină; existau însă anumiți oameni cărora le revenea sarcina de a le tălmăci în grecește. Am de gând ca în continuarea acestei scrieri să adaug, în chip de exemplu, o anumită cuvântare a lui pe care el însuși a intitulat-o *Către adunarea sfinților* și pe care a închinat-o Bisericii lui Dumnezeu, astfel ca mărturia ce o aduc eu întru acestea să nu poată părea o simplă înșirare de vorbe goale.

33. 1. Și mai este ceva ce cred eu că merită să nu fie dat uitării – ceva săvârșit de omul acesta minunat, chiar în legătură cu noi. Îmboldit de marea lui evlavie, l-am rugat într-o vreme să ne îngăduie să rostim de față cu el un cuvânt privitor la sfântul mormînt al Mîntuitorului²⁶⁹. Constantin s-a arătat foarte bucuros să-l asculte și s-a amestecat în mulțimea publicului, rămînînd în picioare chiar acolo, în mijlocul palatului, (unde se petreceau lucrurile). Noi am început prin a-l pofti să șadă pe unul dintre jilțurile împărătești, care-l aștepta; dar Constantin nu s-a lăsat înduplecat, ci a urmărit cu cea mai mare încordare cele ce se rosteau, cumpănind și aducînd în spusele cu caracter dogmatic mărturia sa spre recunoașterea adevărului. 2. Dar timpul trecea și cuvîntarea se lungea. Ne-am gîndit, așadar, să-i punem capăt; el însă s-a împotrivit, îndemnîndu-ne să o continuăm pînă la sfîrșit. L-am rugat, atunci, din nou să șadă; dar el s-a întunecat la chip și ne-a răspuns că nu e bine să ascuți cu delăsare o dezbatere legată de dumnezeieștile dogme, și că de altminteri, acestea îi sînt de mare folos și ajutor sufletesc – adăugînd că se cuvine să ascuți stînd în picioare atunci cînd se vorbește despre cele ale lui Dumnezeu.

Cînd totul a luat sfîrșit, am plecat fiecare acasă, la ale sale.

34. Dar împăratul, în marea lui purtare de grijă pentru bisericile lui Dumnezeu, ne-a trimis o scrisoare avînd ca subiect copierea de Dumnezeu inspiratelor Scripturi, și încă una despre prea-sfîntul praznic al Paștelui. (Noi îi lămurisem atunci unele înțelesuri tainice ale acestei sărbători; or, din răspunsul său poate oricine vedea cît de mult prețuise el spusele noastre).

35. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul, către Eusebiu.

Mare reușită – și mai presus de toată puterea cuvintelor – îmi pare mie să cuvintezi după cuviință despre tainele lui Hristos; asemenea faptului de a fi lămurit într-un fel potrivit sfada privind și ținerea și originea praznicului Paștelui, precum și atît de folositoarea – dar și chinuita – lui încropire. Fiindcă pînă și celor ce izbutesc

269. Textual: «privitor la mîntuitorul mormînt» (n. tr.)

să pătrundă, cu înțelegerea lor, cele ale lui Dumnezeu²⁷⁰ nu le este la îndemână să grăiască despre ele așa cum s-ar cuveni.

Ei bine, învățătura și rîvna ta pe mine m-au umplut de admirație: de aceea am și citit cu multă plăcere cartea [trimisă], și, așa cum ți-a fost dorința, am poruncit ca ea să le fie dată cît mai multora dintre cei dornici să-i slujească lui Dumnezeu cu vrednicie.

2. «Văzînd deci, tu, cu cît prisos de mulțumire primim noi daruri ca acesta trimis de luminăția ta, silește-te să ne bucuri cît mai des cu astfel de lucruri (în care, precum spui, ai fost format). Fiîndcă, chiar dacă – precum vine vorba – e multă vreme de cînd alergîi, noi tot te îmboldim să dai mai mult zor la subiectele ce-ți sînt la îndemînă.

Marea ta încredere o dovedește și faptul că pe insul care-ți tălmăcește strădaniile în limba latinească, tu nu l-ai socotit nevrednic de scrierile tale, chiar dacă tălmăcirea lui nu este, cel mai ades, în măsură să redea pe potrivă frumusețea cuvintelor tale.

Dumnezeu să te aibă în paza Sa, iubite frate».

Așa arăta, deci, scrisoarea lui privitoare la acest subiect. Cea privitoare la copierea Sfințelor Scripturi grăia în felul următor:

36. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul, către Eusebiu.

Cu ajutorul proniei lui Dumnezeu, Mîntuitorul nostru, în orașul ce ne poartă numele o mare mulțime a oamenilor s-a dăruit pe sine preasfîntei Biserici. Acest avînt – care acolo se face simțit pretutindeni – face totodată să ni se pară foarte potrivită înjghebură în acele locuri a mai multor Biserici. 2. Primește, dară, cu voie bună hotărîrea asupra căreia ne-am oprit, știînd că ni s-a părut potrivit să o împărtășim mai întîi înțelepciunii luminăției tale: urmează, anume, ca tu să poruncești scrierea – de mîna unor meșteri caligrafi care-și cunosc bine meseria – a cincizeci de tomuri din Sfințele Scripturi (pe care, anume, le vei socoti a fi mai prețioase, atunci cînd le ai, și mai de folos unei Biserici), pe foaie de pergament de cea mai bună calitate, cu caractere ușor de citit și într-o formă ușor de mînuit. 3. Trimis-am pentru asta procuratorului diocezei o scrisoare arătătoare a bunăvoinței noastre, ca să se îngrijească de tot ce va fi nevoie pentru întocmirea acestei ediții; încît, vrînd să grăbim scrierea, tomurilor, nu mai lipsește decît purtarea ta de grijă.

4. «În temeiul scrisorii de față vei avea de azi înainte dreptul la două care oficiale pentru transport; fiîndcă numai așa vor putea ajunge cît mai repede frumos-așternutele scrieri sub ochii noștri. În care scop desigur că va fi nevoie și de ajutorul unuia dintre diaconii bisericii tale: să știe acesta că atunci cînd va ajunge la noi va avea a se bucura de mărini-mia noastră.

270. Tradus larg. Textual: «celor capabili să priceapă», determinativul fiind exprimat independent, în continuare. – «La îndemînă»: textual, «posibil» (n. tr.)

Dumnezeu să te aibă în pază, frate iubit».

37. Așa a poruncit împăratul.

Cuvîntul lui a fost trecut numaidecît în faptă. În tomuri minunate lucrate, noi am trimis cîte trei sau cîte patru²⁷¹.

Încă un fapt din care se poate vedea răspunsul împăratului: aflînd el că cetatea Constantiei de pe meleagurile noastre (cetate care mai înainte vreme fusese în mod covîrșitor populată de închinători ai idolilor) se lepădase – ca urmare a unei răbufniri de credință – de idoleasca-i rătăcire, ne-a mărturisit bucuria sa, adăugînd că era favorabil faptului²⁷².

38. Îndată după îmbrățișarea mîntuitoarei credințe în Dumnezeu, palestiniana cetate a Constantiei a crescut mult, atît înaintea lui Dumnezeu Însuși cît și în ochii împăratului: a fost – ce nu fusese ea niciodată – declarată oraș și și-a schimbat numele spre a-l putea adopta pe cel (cu mult mai potrivit) al iubitoarei de Dumnezeu surori a împăratului.

39. 1. La fel s-a petrecut și în multe alte locuri, precum în cetatea feniciană purtînd numele împăratului, cetate ai cărei locuitori dăduseră flăcărilor un număr neînchipuit de mare de sculpturi idolești, spre a se putea pune sub legea mîntuirii. 2. Deci și prin alte ținuturi venea lumea către mîntuitoarea cale a cunoașterii, distrugînd pe dată, prin orașe și pe la sate, tot ce ținuse ea pînă atunci drept sfînt, ca niște lucruri goale de orice înțeles. Templele zeităților și celelalte locașuri închinatelor, semețe foarte, le dărîmau oamenii fără nici un îndemn dinafară și înălțau pe temelii lor, în schimbul amăgitorului loc de închinăciune, cîte o biserică.

3. Dar scrierea amănunțită a faptelor iubitorului de Dumnezeu Constantin nu cred să mi se potrivească mie cît li se potrivește celor ce au fost socotiți vrednici a-l însoți pretutindeni. Pricină pentru care am și dorit ca, după ce vom fi dat scrisului, pe scurt, lucrurile cunoscute nouă, să ajungem și la zilele sale cele mai de pe urmă.

40. 1. După patruzeci de ani de cîrmuire, trei fii ai săi și prea-mîndri cezari se văzuseră chemați în vremi diferite să împartă cu el povara împărăției: Constantin, care purta numele tatălui său, se împărtășise primul din această cinste cam după primii zece ani de domnie părintească; al doilea, Constanțiu, care purta²⁷³ numele bunicului său, se împărtășise din ea în preajma celei de a douăzecea aniversări, în vreme ce Constans, cel de al treilea, (al cărui nume îi oglindește statornicia de caracter și autoritatea), ajunsese la ea cam după trecerea celei de a treia decade. 2. Împăratul, care se vedea moștenit – după chipul treimic – de trei fii plăcuți lui Dumnezeu, și care, din decadă în decadă, îi ridicase la marea cinste a

271. Text lacunar (n. tr.)

272. Text lacunar (n. tr.)

273. Textual: «care fusese împodobit cu» (n. tr.)

împărtășirii domniei, a socotit această a treizecea aniversare a sa drept foarte potrivită spre a-și arăta recunoștința înaintea Împăratului tuturor.

În acest scop a hotărît el tot pentru atunci și data sfințirii locașului înălțat de el cu atîta rîvnă și dragoste de frumos la sfîntul mormînt din Ierusalim.

41. 1. Dar și întru acestea s-a ridicat iubitoarea de rău invidie, amenințînd să tulbure fastul sărbătoririi așa cum amenință norul întunecat, aducător de furtună, să acopere strălucitoarea lumină a razelor soarelui: anume, semănînd din nou neastîmpărul și duhul zîzaniei în rîndurile Bisericii din Egipt. 2. Numai că, spre a putea lupta cu zavistia diavolului, de Dumnezeu iubitul împărat n-a pregetat să adune²⁷⁴ cît mai grabnic, ca o adevărată oaste a lui Dumnezeu, un sinod la care a chemat nenumărați episcopi din întregul Egipt, din Libia, din Asia și din Europa, trimițîndu-le cuvînt să vină cît mai repede, atît pentru lămurirea sfidei cît și – după aceea – în vederea sfințirii bisericii despre care a fost vorba.

3. Deci cu prilejul acestei călătorii le-a poruncit Constantin episcopilor să poposească, în capitala Feniciei spre a lămuri acolo searbedele certuri ivite, sub cuvînt că nu se cuvenea ca ei să se adune spre slujirea lui Dumnezeu dezbinăți în cuget, de vreme ce însuși dumnezeiasca poruncă îndemna pe cei învrăjbiți să nu-și aducă darurile mai înainte de a se fi împăcat cu lumea, mai înainte de a fi făcut pace cu toți cei din jur.

4. Scrisoarea ce urmează stă mărturie rîvnei cu care împăratul s-a străduit să traducă el însuși în faptă porunca Mîntuitorului, în duh de înțelegere pentru toți și întru deplină armonie:

42. 1. «*Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul, către sfîntul sinod din Tir.*

Ar fi fost probabil nimerit, și întru totul pe potriva vremurilor noastre priitoare, ca Biserica universală să se dovedească invulnerabilă, ca toți slujitorii lui Hristos să fi putut rămîne în afara atingerii oricărei certări. Dar de vreme ce cîte unii s-au așternut la drum îmboldiți de duhul neliniștit al rivalității (și drept urmare unei vieți nu tocmai vrednice de ei), ajungînd să încurce toate lucrurile (o nenorocire mai mare, după a mea părere, decît oricare altă nenorocire), vă îndemn (pe voi care, cum vine vorba, ați ajuns să alergați) să vă adunați neîntîrziat în sinod pentru a sări în ajutorul celor ce au nevoie de îngrijire și pentru a-i lecu pe frații aflați în primejdie de moarte, reunind între ele întru bună înțelegere mădularele astăzi dezbinat și îndreptîndu-i (cît îngăduie timpul) pe cei greșiți, ca să aduceți din nou pe cuprinsul unor asemenea eparhii cuvenita bună înțelegere, (pe care – vai, ce cumplit lucru! – fost-au de ajuns atît de puțini ca să o tulbure!)

274. Textual: «să înarmeze» (n. tr.)

2. «Toți oamenii socot eu că-mi dau dreptate să spun despre această bună-înțelegere că dacă lui Dumnezeu, Stăpînului a toate, ea îi este bineplăcută (iar nouă înșine neprețuită²⁷⁵), pentru unii ca voi – în caz că le veți reda pacea – ea se va preface într-un motiv de nu tocmai mărunță mîndrie. Așadar: nu zăboviți, ci pe loc puneți-vă la încercare rîvna, și puneți-le celor mai înainte arătate capăt – așa cum se cuvine –, înțelegîndu-vă întreolaltă întru deplina voastră curăție și putere de credință. Fiindcă atîta ne cere nouă întru deplină tăcere (dar mai ales vouă vă cere să o faceți în tot locul) Mîntuitorul, Căruia îi slujim.

3. «Nu vă va lipsi nimic din cele în care credincioșiei mele îi revine cuvîntul hotărîtor. Am făcut tot ce mi-ați cerut în scrisorile voastre. Trimis-am vorbă episcopilor despre care mi-ați vorbit – așa cum doreați –, ca să vină și ei să ia parte acolo, alături de voi, la dezbateri. L-am trimis și pe consularul Dionisie să le amintească aceasta celor ce vor lua parte la sinod alături de voi, și să vegheze el însuși necurmat și în mod suveran la buna desfășurare a lucrurilor.

4. «Dacă însă cineva încerca-va și de data aceasta să-și astupe urechile ca să nu-mi audă porunca de a merge acolo (ceea ce însă nu-mi prea vine a crede), eu voi trimite numaidecît pe altcineva care, în temeiul unui ordin împărătesc, îl va expulza, făcîndu-l să priceapă că nu era cazul să se împotrivescă unor porunci venite din partea împăratului, și în folosul adevărului.

5. «Altminteri, sfințiilor voastre vă revine sarcina ca – întru deplina consens al hotărîrilor voastre și neluînd aminte nici la antipatii și nici la simpatii – potrivit canoanelor bisericești și apostolice, să închipuiți un leac peotriva greșelilor descoperite – sau, mai bine spus, spre lecuirea celor ce vor fi căzut în greșală – ca să scăpați Biserica de orice ocară, ca să-mi ușurați grijile și ca – redîndu-le învrăjbiților de astăzi pacea – să vă dobîndiți un nume cum nu se poate mai bun.

Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, frați iubii!»

43. 1. Dar pe cînd se treceau aceste porunci în faptă, un alt purtător de cuvînt al împăratului s-a înfățișat chemaților la sinod cu o scrisoare de la împărat, prin care scrisoare ei erau îndemnați să se zorească și să-și continue cît mai neîntîrziat călătoria spre Ierusalim. 2. Ca urmare s-au și așternut cu toții la drum, și au călătorit cu poștalioanele oficiale din Fenicia pînă acolo unde erau ei așteptați, înșesînd meleagurile toate. Așa s-au adunat la Ierusalim, laolaltă, minunații episcopi ai fiecărei eparhii. 3. Macedonenii își trimiseseră și ei mitropolitul; popoarele Pannoniei și ale Mysiei, frumoasele și tinerele lor mlădițe ale lui Dumnezeu; apoi era

275. Textual: «covîrșind toată rugăciunea» (n. tr.)

acolo și o sfință față trimisă de episcopii din Persia (un foarte subtil cunoscător al Sfințelor Scripturi). Bitinienii și tracii împodobeau cu prezența lor întreaga adunare. 4. Nu lipseau nici episcopii cei mai de frunte ai Ciliciei. Pentru puterea lor de convingere, frunțașii episcopilor Capadociei străluceau, înconjurați de toți ceilalți. Toată Siria și Mesopotamia, Fenicia, Arabia, Palestina ea însăși, Egiptul și Libia, ținutul Tebei, toate laolaltă [erau prezente acolo], înțesînd prin trimișii lor bogata ceată a slujitorilor lui Dumnezeu. Lor le urma, venită din toate eparhiile, mulțime nenumărată de norod. Iar pentru trebuințele tuturor acestora, împăratul se îngrijise anume, trimișîndu-și cei mai încercați slujbași de la palat spre a înfrumuseța sărbătoarea, dîndu-i un fast de-a dreptul împărătesc.

44. 1. Deosebit de ei toți se numără o bună cunoștință de-a împăratului, un bărbat din cale afară de credincios și de evlavios și de încercat în cunoașterea Sfințelor Scripturi. Acesta se făcuse remarcat, strălucind încă de pe vremea tiranilor pentru statornicia lui în credință: de aceea pe bună dreptate i se și încredințase sarcina de a-i îndruma pe cei sosiți acolo. Traducînd cît mai neocolit în faptă voia împăratului, acesta a salutat adunarea cu un foarte prietenos cuvînt de bun sosit, cu ospețe bogate și festinuri. Sărăcimii cerșetoare (precum și mulțimii celei fără număr a mișelmii – bărbați și femei – care nu avea ce pune în gură și ducea lipsă de toate), el le-a împărțit cu multă mărinimie bani și îmbrăcăminte, iar pe deasupra a mai înzestrat și însăși biserica toată, înfrumusețînd-o cu o sumedenie de daruri trimise de împărat.

45. 1. Așa își împlinea acela însărcinarea. La rîndul lor, slujitorii lui Dumnezeu făceau să sporească frumosul praznicului prin rugăciunile și – totodată – prin convorbirile lor, în care dacă unii preamăreau devotamentul iubitorului de Dumnezeu împărat față de Mîntuitorul a toate, înșirînd amănunțit marile lui merite legate de înălțarea locașului, alții le bucurau tuturor auzul dîndu-le prilejul să ia parte (odată cu slavosloviile ce-și aveau rădăcina înfiptă în dumnezeieștile dogme) la celălalt ospăț, cel gîndit. 2. Unii aduceau tîlcuiri la citirile din dumnezeiasca Scriptură, scofînd la lumină învățăturile ei ascunse. Iar cei care nu se încumetau în nici una din aceste direcții, se străduiau să-L înduplece pe Dumnezeu săvîrșind jertfele cele fără sînge și felurite tainice ierurgii și înălțînd lui Dumnezeu fierbinți rugăciuni pentru pacea tuturor, pentru Biserica lui Dumnezeu, și chiar pentru împărat, ca pricină a tuturor acestora – precum și pentru de Dumnezeu iubitorii lui copii.

3. Așa am cinstit și noi praznicul – noi care am fost socotiți vrednici de un bine aflat deasupra meritelor noastre – prin felurite cuvîntări ținute în public, cuvîntări în care am pus în lumină tîlcul înțeleptelor

cugetări cuprinse în scrisoarea împăratului, sau am tălmăcit simbolurile aflate în discuție, legându-le de viziunile profetice²⁷⁶.

Așa s-a săvârșit cu bucurie mare praznicul acestei sfințiri în cel de al treizecilea an de domnie al împăratului.

46. Dar înfățișarea acestei biserici închinată Mîntuitorului, a mîntuitoarei peșteri, precum și arătarea podoabelor trimise de împărat și a mulțimii de daruri meșteșugite din aur, din argint și din pietre nestemate, noi am făcut-o – după puterile noastre – într-o scriere osebită închinată de noi împăratului însuși, pe care cîndva o vom publica, după încheierea lucrării de față, adăugîndu-i și cuvîntarea ținută la împlinirea celor treizeci de ani (de domnie), adică numai puțin mai tîrziu, după sosirea noastră în cetatea ce poartă numele împăratului, și pe care am putut-o rosti chiar în auzul împăratului; și era atunci pentru a doua oară cînd înălțam laudă lui Dumnezeu, Împăratului tuturor, chiar înăuntrul palatului împărătesc. Ascultînd-o de Dumnezeu iubitul Constantin, părut-a să-i facă plăcere multă, așa cum ne-a și dat el a înțelege îndată după aceea, la ospățul dat de el episcopilor prezenți; iar aceștia s-au bucurat la rîndul lor de multele și de felurile lui dovezi de prețuire.

47. Întrunirea – atît de mare, făcută de împărat la Ierusalim – este după știrea noastră imediat următoare, ca însemnătate, celei – renumite – izbutite de el mai înainte în orașul din Bitinia. Dar în vreme ce aceea avea înfățișarea sărbătoririi unei izbînzei – la care atunci, în al douăzecilea an de domnie, erau înălțate rugăciuni (de mulțumire pentru biruința avută) chiar acolo, în Niceea, asupra potrivnicilor și vrăjmașilor săi –, aceasta de acum sporea strălucirea celei de a treia decade sub chipul bisericii (înălțate și) închinată de împărat, ca un dar de pace lui Dumnezeu, dătătorului a tot binele, chiar în preajma mormîntului aducător de mîntuire

48. Toate aceste înfăptuiri ale împăratului îl făceau prețuit de toți pentru virtuțile sale plăcute lui Dumnezeu. Lucru care a și făcut pe unul dintre slujitorii lui Dumnezeu să cuteze a-l ferici – de față cu el – pentru a se fi învrednicit el încă din viața de acum să ia singur în mînă frîiele împărăției peste atîta mulțime de oameni, urmînd ca în cea de apoi să împărățească împreună cu Fiul lui Dumnezeu. Constantin i-a ascultat vorbele cu enervare, îndemnîndu-l apoi să nu se mai încumete a rosti asemenea lucruri, ci mai curînd să se roage pentru împărat, astfel ca acesta din urmă să poată fi găsit vrednic a-i sluji lui Dumnezeu atît în timpul vieții de aici cît și în cea de pe urmă.

49. După scurgerea celui de al treizecilea an de domnie a făcut Constantin nuntă celui de al doilea fiu al său (după ce mai demult și-l căsăto-

276. Text corupt. (n. tr.)

rise și pe cel mai vîrstnic). Și s-au ținut (cu acest prilej) banchete și ospete, împăratul aducîndu-și el însuși fiul la altar, (iar mai apoi) sporind strălucirea petrecerii, arătîndu-se cînd printre grupurile bărbaților, cînd printre cele de femei, acestea aflate deosebit, de o parte.

Mulțimii de rînd – precum și feluritor orașe – le-au fost făcute daruri bogate.

50. Cam tot atunci au venit la el soli trimiși de inzii cei de la soare-răsare, cu daruri: pietre de mare preț și de tot soiul, străfulgerînde, și animale foarte diferite de cele cunoscute pe la noi. Ei îi aduceau aceste daruri în semn de recunoaștere că stăpînirea lui se întindea pînă la ocean, adăugînd că la dînșii căpeteniile ajunseseră să-l cinstească în asemenea măsură încît îl înfățișau în picturi și în sculpturi, recunoscîndu-l drept (singurul) împărat și stăpîn pe destinele tuturor.

La începutul domniei lui Constantin, britanii cei dinspre ocean, de la soare-apune, i se supuseseră primii; or iată-i acum alăturîndu-li-se și pe inzii cei de la soare-răsare!

51. 1. Dar, odată ajuns stăpîn de la un capăt la celălalt al pămîntului, Constantin a împărțit conducerea întregii împărății între cei trei fii ai săi, cum și-ar fi lăsat el părinteasca avere moștenitorilor săi celor mai iubiți. Partea ce fusese cîndva a bunicului său i-a lăsat-o fiului său mai mare; răsăritul, celui de al doilea; iar întinderile cuprinse între acestea două, celui de al treilea. 2. Însă adevărata moștenire bună și mîntuitoare de suflet pe care le-a lăsat-o el a fost sămînța fricii de Dumnezeu: el însuși îi adusese pe calea cunoașterii dumnezeieștilor învățături, dîndu-i apoi în seama unor dascăli încercați în credință. Și pentru disciplinele de rînd le-a tocmnit în chip de dascăli oameni ajunși la măsura deplină a învățaturii. Unii le făceau cunoscută arta războiului; alții îi familiarizau cu știința conducerii unui stat; alții, în fine, îi învățau aplicarea legilor. 3. Fiecare fiu avea în jurul său o curte a sa cu pedestrime, cu lăncieri, cu gardă personală și cu tot soiul de unități, cărora li se adăugau ofițeri, centurioni, generali și comandanți de unități, cărora părintele lor le cunoștea atît priceperea la război cît și devotamentul.

52. 1. Pe timpul cînd cezarii nu ajunseseră încă la vîrsta coaptă, ei avuseseră, firește, trebuință de ajutor din partea altora care duceau, de fapt, greul treburilor statului; dar odată intrați în vîrsta bărbăției, povața părintelui lor le-a fost singură de ajuns. Cînd se strîngeau toți laolaltă, Constantin îi îndemna stăruitor – dînd cale convingerilor sale – ca ei să-și dea silința a-l urma în pilda lui de cucernicie; iar cînd erau plecați departe, ținea legătura cu ei prin scrisori în care se făcea auzit glasul autorității sale împărătești, a cărei preocupare de căpetenie era mărturisirea credinței în Dumnezeu, împăratul a toate, și care se cerea ținută la

loc mai de cinste decît chiar demnitatea împărătească. 2. Mai tîrziu el le-a dat în sfîrșit putere să se ostenească și singuri spre binele statului, îndemnîndu-i totuși să aibă grijă mare de Biserica lui Dumnezeu și cerîndu-le să se poarte înainte de toate ca niște creștini.

Așa și-a povățuit împăratul fiii, care însă nu s-au mulțumit cu îndemnul venit de la părintele lor, ci, ca de la ei pornind, au mers mai departe, pătrunzîndu-și gîndurile de sfințenia închinării lui Dumnezeu și împlinind bisericеștiile pravile în chiar inima palatului, dimpreună cu toți ai lor, 3. (Deși pînă și într-acestea – adică în faptul de a-i fi înconjurat cu prieteni unul și unul, pătruși de frica lui Dumnezeu – se făcea simțită grija veghetoare a tatălui. După cum aceleiași categorii de oameni îi aparțineau și persoanelor cele mai de vază, pe umerii cărora apăsau cu precădere grijile țării. Ceea ce-l și făcuse pe împărat să-și lase fiii în grija acestor oameni pătruși de credința în Dumnezeu așa cum i-ar fi așezat la adăpostul unor puternice metereze).

4. Iar după buna săvîrșire a tuturor lucrurilor, socotit-a Dumnezeu, chivernisorul a tot binele, că de trei ori fericitul Constantin își dusesese la sfîrșit bun tot ce avusese de făcut în viață și că-i sosise ceasul mutării la o viață mai bună; așa că a îngăduit și asupra lui ce ține de firea tuturor fapturilor.

53. Domnia lui Constantin a ținut treizeci și doi de ani fără numai cîteva luni și cîteva zile; iar viața, cam de două ori pe atîta. Pînă la acea vîrstă, trupul său n-a cunoscut nici boală, nici slăbiciune, rămînînd întreg, nevătămat, parcă mai tînăr decît oricare tînăr. Era o adevărată plăcere să-l privești și să-i vezi vigoarea de cîte ori avea de dus ceva la capăt prin propriile sale puteri, ca atunci cînd făcea exerciții fizice sau cînd umbla călare, ori cînd se așternea la drum, cînd se încleșta în luptă cu dușmanul, cînd triumfa asupra vrăjmașilor sau cînd – așa cum se întîmpla de cele mai multe ori – și-i supunea în lupte lipsite de vărsare de sînge.

54. 1. La fel și cu virtuțile lui sufletești, care atinseseră culmile desăvîrșirii aflate la îndemîna omului, făcîndu-l să se distingă în toate privințele, dar cu precădere în facerea de bine unde, de altminteri, lumea era înclinată mai curînd să-l critice, și acest lucru din cauza răutății celor răi, care-și găseau în îngăduința împăratului un paravan pentru ticăloșia lor. 2. Fapt este că noi înșine am fost martori în anii aceia următoarelor două necazuri: o năvală de oameni dezlănțuiți în facerea de rele, gata să distrugă întreaga viață (socială), și ipocrizia de nedescris a cîte unora care, furișați în Biserică, nu erau creștini decît cu numele. 3. Ei bine, bunătatea și omenia lui Constantin, fervoarea și înnăscutul său simț al adevărului îl îndemneau să se încreadă în prefăcătoria acestor așa-zisi

creștini, care, ascunzându-și adevăratele lor simțăminte, simulau față de el buna-credință. Or, încrezându-se în asemenea oameni, i s-a întâmplat când și când și lui să alunece pe cărări îndoielnice. O pată pe care invidia – stîrnită de meritele sale – (era de așteptat să) le aștearnă asupra lor.

55. 1. Dar dreptatea dumnezeiască avea să se întoarcă împotriva acelora, și încă nu după mult timp.

În schimb, împăratul se deprinsese atît de mult să trudească întru cele ale duhului încît pînă în ceasul său din urmă nu înceta să scrie cuvîntări, pe care le ținea ca de obicei, și își îndestula ascultătorii cu învățături de credință. La fel de vie păstra el legătura cu viața publică și cu armata, avînd întotdeauna în vedere, înainte de orice, ce le putea fi oamenilor mai de folos.

2. Fapt vrednic de luat în seamă: cu puțin înainte de a-și da sufletul, a ținut obișnuitului său auditoriu un fel de cuvîntare funebră, zăbovind ca niciodată asupra nemuririi sufletului, asupra celor ce-și săvîrșiseră viața în cucernicie precum și asupra răsplăților pregătite de Însuși Dumnezeu iubiților Săi. Nu mai puțin și-a dat Constantin osteneala atunci să-i facă a pricepe și ce sfîrșit îi așteaptă pe cei din ceata potrivnică Lui, zălogind pieirea hulitorilor de Dumnezeu.

Cuvintele sale, rostite cu mare gravitate, au părut a face asupra celorlalți o impresie puternică, încît l-a și determinat să-l întrebe pe un închipuit filozof ce anume avea de spus despre toate acestea. Filozoful i-a răspuns dînd grai adevărului și laudînd cu tărie – deși cam împotriva convingerilor sale – învățătura potrivnică credinței în mai mulți zei.

3. Vorbindu-le prietenilor săi despre aceste lucruri chiar în pragul morții, împăratul dădea impresia că-și ușura și-și netezea singur calea spre o viață mai bună.

56. 1. Vrednic de amintit ar mai fi și faptul că în aceeași vreme – auzind el de niște mișcări ale barbarilor de la Răsărit – a pornit cu război împotriva perșilor, zicînd că aceea era singura biruință căreia îi simțea lipsa. 2. După luarea acestei hotărîri s-a așternut la drum cu oastea, împărtășindu-le știrea și episcopilor din preajma lui și socotind ca unii dintre ei să rămîină alături de el pentru îndeplinirea celor legate de cult. 3. Aceia însă i-au răspuns că, dacă așa îi era lui voia, ei aveau să-l urmeze din toată inima, și chiar – departe gîndul de a-l lăsa singur – că erau dornici să-l însoțească în război și să lupte alături de el cu rugăciunile pe care aveau să le înalțe către Dumnezeu. Bucurîndu-se foarte de vorbele lor, împăratul le-a arătat cam cum avea să fie drumul. Totodată, mînat de mult-ai credință, în pregătirile pentru acel război Constantin a pus să i se facă cortul după chipul bisericii, astfel încît să-și poată înălța înăuntru, împreună cu episcopii, rugăciunile către Dumnezeu, (singurul) dătător de biruință.

57. Între timp, aflînd perșii despre pregătirile lui de război și temîndu-se rău să se încumete la luptă cu el, au trimis o solie ca să-l înduplece la pace. Și primind acest prea făcător de pace împărat pe solii perșilor, s-a învoit cu bucurie la împăcare.

În sfîrșit, apropiindu-se marele praznic al Paștelui, a privegheat împăratul dimpreună cu toți ceilalți, ca să-și poată înălța rugăciunile către Dumnezeu, apoi a luat toate măsurile pentru înălțarea, în orașul ce-i purta numele, a bisericii închinată apostolilor²⁷⁷.

58. Această biserică, după ce a făcut-o să se înalțe cît să nu găsești cuvinte a spune, a acoperit-o de jos pînă sus cu pietre de toate culorile, care-ți furau privirile; partea ei de deasupra a împărțit-o în fișii înguste și a poleit-o în întregime cu aur. Deasupra acesteia el i-a pus ca pază sigură împotriva ploilor un acoperiș de aramă – nu de țiglă; dar și el strălucea de atîta mulțime de aur încît îi puteai vedea chiar din depărtare străfulgerările revărsîndu-se în lumina soarelui.

De jur-împrejur, acoperișul era mărginit de un soi de rebord reticular, lucrat numai din aramă și aur.

59. Așa a fost înfrumusețată biserica prin marea rîvnă a împăratului. În jurul ei se deschidea sub cerul liber o curte descoperită și foarte mare, mărginită pe cele patru laturi ale ei de patru porticuri care închideau între ele și curtea și biserica. Porticurile erau înconjurată de clădiri aparținînd palatului, de terme și de locuri de agrement, ca și de multe alte construcții legate îndeosebi de necesitățile de cazare ale personalului de pază.

60. 1. Toate le-a consacrat împăratul spre dănuirea pomenirii Apostolilor Mîntuitorului nostru. Totuși, prin această construcție Constantin urmărise și o a doua țință, pe care la început o ținuse ascunsă, dar de care pînă la urmă avea să-și dea seama toată lumea: 2. (anume că-și) alesese singur din timp acest loc pentru clipa de neocolit cînd avea să se săvîrșească din viață, prevăzînd în nemăsurata lui credință că după moarte trupul lui, ajuns vrednic de împreună șederea cu Apostolii, va avea parte și dincolo de moarte de rugăciunile ce aveau să se aducă acolo spre cinstirea acelora. Motiv pentru care și poruncise el să se slujească acolo, ridicînd la mijloc un altar înconjurat de douăsprezece sarcofage și de coloane sfințite, spre cinstirea și pomenirea cetui Apostolilor. În centrul lor pusesese să-i fie așezat propriul sarcofag, străjuit de o parte și de cealaltă de cîte șase Apostoli; pentru care lucru spunea el că iarăși dăduse ascultare unui gînd înțelept, scopul său fiind ca, după moarte, trupul rămas fără viață să i se poată odihni după merit.

277. Tot textul cuprins între « » lipsește din manuscrise, el apărînd abia în așa-numite «Editio Genevensis» din anul 1612 (n. tr.)

3. De mult, deci, frământase el asemenea gânduri.

Constantin – care așteptase această clipă atât de îndelungat, închiuindu-și-o mereu – a închinat Apostolilor biserica, încredințat că printr-un asemenea act avea să-și atragă din partea lor un foarte temeinic ajutor pentru suflet; și Dumnezeu nu l-a amăgit și nu l-a arătat nevrednic de cele cerute în rugăciuni.

4. După săvârșirea primelor îndatoriri²⁷⁸ ale praznicului Paștelui, Constantin a petrecut mîntuitoarea sărbătoare cu fast și cu bucurie multă, făcînd din ea și pentru sine și pentru ceilalți un prilej de voieșie, în care a zăbovit pînă în ultimele-i clipe de viață, cînd Dumnezeu – Care-l ajutase la săvârșirea tuturor acestora – l-a găsit vrednic, la sorocul potrivit, să fie mutat la o viață mai bună.

61. 1. Totul a început cu o stare de slăbiciune care mai apoi s-a înrăutățit și l-a făcut pe Constantin să-și părăsească orașul și să se ducă într-o localitate cu băi calde – de unde, în fine, a ajuns în orașul purtînd numele mamei sale. Și zăbovind el acolo în casa de rugăciune închinată mucenicilor, a înălțat lui Dumnezeu rugăciuni și litanii. 2. Dar încredințîndu-se, pe clipă ce trecea, de apropierea sfîrșitului, Constantin s-a pătruns de gîndul că venise vremea să se curețe de toată greșala săvîrșită de el de-a lungul întregii vieți, încredințat fiind că tot păcatul ce-l va fi putut el face ca un simplu om ce era îi putea fi curățat de pe suflet prin puterea de care erau pătrunse cuvintele sacramentale și prin mîntuitoarea baie (a botezului). 3. Convins, deci, de acest lucru, a îngenunchat și a început a se ruga fierbinte lui Dumnezeu, spovedindu-se pe loc în biserica aceea închinată mucenicilor și învrednicindu-se pentru întîia oară de rugăciunile însoțitoare punerii mîinilor.

Pe urmă a părăsit cetatea și a ajuns într-una dintre localitățile aflate în imediata apropiere a Nicomidiei, unde, chemînd la sine pe episcopi, le-a vorbit în felul cum urmează:

62. 1. «A sosit în cele din urmă și clipa în care am nădărduit atîta vreme și la care tînjind, atîta vreme m-am rugat, ca să dobîndesc mîntuirea cea întru Dumnezeu. A venit vremea ca și noi să merităm a fi însemnați cu pecetea nemuririi; vremea mîntuitoarei pecetluiri 2. pe care, cîndva, îmi doream să o agonisesc în apele Iordanului, acolo unde spune tradiția că și Mîntuitorul S-a făcut părtaș ei spre a ne da astfel pilda spălării (de păcat). Dar Dumnezeu, Care știe ce anume ne este spre folos, vrea să ne împărtășim de ea chiar aici și încă de pe acum. 3. Încît nu mai șovăiți, fiindcă chiar dacă Dumnezeu vă dă viața și al morții va vrea ca noi să rămînem încă în viață, oricum, eu mă voi alătura poporului lui Dumnezeu aici, și, bucurîndu-mă de părășia Bisericii, voi putea astfel lua parte dimpreună cu ceilalți (creștini) la rugăciunile de obște.

278. ἀσκήσεις, acte de devoțiune (n. tr.)

Lucrul acesta e un bun dobândit, iar de acum mă voi supune învățăturilor vrednice de viața întru Dumnezeu».

4. Auzindu-i vorbele, (episcopii) au purces la cele cuvenite²⁷⁹, săvârșind și împărtășindu-l cu dumnezeieștile Taine, nu însă înainte de a-i fi cercetat credința cu multă grijă²⁸⁰. Așa a ajuns Constantin să fie, din veac, cel dintâi²⁸¹ împărat care s-a învrednicit de desăvârșirea celei de a doua nașteri întru Tainele lui Hristos. Și învrednicindu-se a fi însemnat cu dumnezeiasca pecete, duhul său s-a bucurat, s-a primenit și s-a umplut de lumină dumnezeiască. Nemăsurata-i credință îi covârșea sufletul cu fericire, uimindu-l la arătarea lucrătoarelor (dovezi ale) puterii lui Dumnezeu.

5. După îndeplinirea celor cuvenite, Constantin s-a îmbrăcat în straie împărătești, majestuoase și strălucitoare ca lumina, și s-a întins pe un pat alb ca neaua, nemaiprimind pe el purpura.

63. 1. Iar în urmă, ridicînd glasul, a înălțat lui Dumnezeu o rugăciune de mulțumire, adăugînd următoarele: «În clipa asta pot cu adevărat spune că sînt fericit; acum știu că m-am învrednicit de viața cea fără moarte și că m-am împărtășit din dumnezeiasca lumină...». După care și-a amintit și de cei nefericiți, căinîndu-i pe toți cei lipsiți de o asemenea bucurie²⁸².

2. Apoi au început să se perinde pe dinaintea lui comandanții de armată și cei de mari unități, cărora le dădeau lacrimile și care se văitau între ei că sînt pe cale să rămîna singuri – urîndu-i, de aceea, viață cît mai lungă; dar împăratul le-a răspuns că abia acum fusese el găsit vrednic de adevărata viață și că numai el avea cum să știe din ce fel de răsplată începuse să se împărtășească; fapt care-l îndemna mai curînd să-și grăbească – și în nici un caz să-și mai amîne – călătoria spre Dumnezeul său.

3. Și zicînd aceste vorbe, a mai dat unele porunci, făcîndu-le romanilor – adică locuitorilor Capitalei – privilegiul unor daruri anuale în bani, lăsînd împărăția moștenire fiilor săi ca un bun strămoșesc și dînd glas tuturor gîndurilor sale celor mai scumpe.

64. 1. Toate acestea s-au petrecut în marele, prea-cinstitul și preasfîntitul praznic al Rusaliilor, care se ține la șapte săptămîni și care poartă pecetea acelei zile unice cînd spun Dumnezeieștile Scripturi că a avut loc și înălțarea la ceruri a Mîntuitorului nostru și coborîrea printre oameni a Sfîntului Duh. 2. Așadar, într-o asemenea sărbătoare a fost învrednicit Constantin de cele arătate mai sus; iar în cea din urmă zi (pe care am putea să o numim sărbătoarea sărbătorilor, fără teamă de greșeală), pe la

279. Prescriere de cult (textual: «de lege», «legiuite») (n. tr.)

280. Sau: «însă nu mai înainte de a-i fi spus ce urma el să mai facă» (n. tr.)

281. Textual: «singurul» (n. tr.)

282. Textual: «bunătăți» (n. tr.)

amiază a fost și el înălțat, la Dumnezeuul său, lăsându-ne nouă, muritorilor, ceea ce avea el înrudit cu firea noastră, ca să se unească Dumnezeuului său cu tot ce era în sufletul său mai duhovnicesc și mai încins de dragostea de Dumnezeu.

Așa s-a sfârșit Constantin.

Noi însă vom urmări lucrurile mai departe.

65. 1. Îndată (după aflarea vestii), soldații gărzilor precum și cei din garda de corp au început toți să-și sfișie straietele, și, căzînd la pămînt, să se bată cu pumnii în cap, jeluindu-se, tînguindu-se și gemînd de mult amar, chemîndu-și stăpînul și domnul și împăratul nu ca pe un stăpîn ce le fusese, ci așa cum își cheamă fiii pe nume un venerabil părinte. 2. De altfel atît generalii comandanți²⁸³ cît și centurionii nu-l pomeneau pe Constantin decît (zicîndu-i) «salvator», «strajă» și «binefăcător». Restul oastei, dîndu-i onorurile cuvenite, îi simțea lipsa așa cum simt turmele lipsa unui bun păstor. 3. Și tot așa a început și lumea să alerge prin întreg orașul, revărsîndu-și adîncă durere din suflet prin țipete și prin strigăte; unii păreau pradă unei adevărate prăbușiri lăuntrice; fiecare resimțea jalea ca ceva de la sine, ca la o lovitură primită de el însuși, ca și cum nimănui nu i-ar fi mai rămas acum nimic care să-i facă viața vrednică să fie trăită.

66. 1. Apoi, ridicîndu-i soldații trupul, i l-au așezat într-un sicriu de aur pe care, acoperindu-l cu purpura imperială, l-au dus pînă-n orașul ce-i poartă numele, unde l-au așezat în principala încăpere a palatului, în înaltul unei platforme. Acolo, în jurul ei, pe sfeșnice de aur, au aprins lumini, oferind privirilor o priveliște extraordinară, cum nu mai văzuse nimeni și cu nici un prilej, din negura vremilor începînd, sub soare: 2. și anume, trupul (neînsuflețit al) împăratului așezat chiar în inima palatului, sus, în sicriul lui de aur, împodobit cu însemnele imperiale, cu purpura și cu diadema, păzit zi și noapte, de jur-împrejur, de străji fără număr.

67. 1. Comandanții întregii armate, comiții și întregul cin al dregătorilor, cărora datina le ceruse pînă atunci să îngenuncheze înaintea împăratului, nu și-au schimbat cu nimic atitudinea, ci – fiecare dintre ei la momentul potrivit – pătrundeau înăuntru și, îngenunchind, îi aduceau omagiul lor ca și cum el ar mai fi fost încă în viață.

Aceștia, deci, au fost cei dintîi. Lor le-au urmat membrii senatului și toți înalții funcționari ai statului, iar mai pe urmă poporul de rînd, puhoi, venit cu femei și cu copii – ca să nu scape asemenea priveliște.

2. Scena s-a prelungit vreme foarte îndelungată (în care răstimp soldații luaseră hotărîrea să lase trupul lui Constantin în același loc și să-l

283. Sau: «taxiarhii», comandanți de detașament (n. tr.)

păzească mai departe), pînă ce au sosit și fiii lui ca să aducă părintelui lor ultimul lor salut. 3. Așa a continuat fericitul Constantin să împărățească pînă și după moarte – și a fost singurul om (învrednicit cu asemenea soartă). Totul se petrecea ca și cum el ar mai fi fost în viață; și a fost o dovadă de prețuire de care, de cînd cerul și pămîntul, Dumnezeu l-a găsit vrednic numai și numai pe el. De altfel, Constantin a și fost singurul împărat care a cinstit pe Dumnezeu, Împăratul a toate, precum și pe Hristosul Lui, cu fapte atît de mari; încît nu-mi pare de mirare ca tot el singur să fi fost găsit vrednic de o asemenea soartă, și ca Dumnezeu cel Prea Înalt să-i hărăzească lui ca și după moarte să mai împărățească peste cei vii, astfel ca tot omul cu inima²⁸⁴ neîmpietrită să poată pricepe ce este aceea împărăția cea fără vîrstă și fără sfîrșit pregătită sufletului nostru.

Deci așa s-au petrecut lucrurile.

68. 1. Iar generalii comandanți de mare unitate²⁸⁵ au ales din toate unitățile bărbați bine cunoscuți pentru credința și devotamentul lor față de împărat, pe care i-au trimis să le dea limpede de știre cezarilor cele întîmplate. În răstimp, 2. peste garnizoanele militare răspîndite pe toată fața imperiului, s-a abătut ca un fel de suflare trimisă de Cel Atotputernic, aducătoare a veștii despre moartea împăratului și făcîndu-le parcă să hotărască într-un singur gînd – ca și cum marele lor împărat ar mai fi fost încă în viață – să nu recunoască pe scaunul împărăției romanilor pe nimeni altul decît numai pe fiii lui. Drept care, nu după multă vreme ei au cerut ca toți aceștia să nu mai fie salutați ca niște cezari ci să poarte titlul de auguști – primul și cel mai însemnat simbol al investiturii imperiale.

Cum zic, așa s-au petrecut lucrurile prin garnizoane, ale căror unități își trimiteau unele altora, în scris, rezultatele voturilor și aclamațiilor lor, făcînd ca într-o singură clipită lumea de pretutindenii să afle unitatea de cuget din sînul armatei.

69. 1. Îndată după aflarea veștii despre moartea împăratului, în rîndurile locuitorilor Capitalei, ale senatului precum și ale poporului de rînd, s-a cuibărit – de nestăvilît – jalea; pentru ei toți nu putea fi o nenorocire mai mare și mai cumplită. Termele și piețele au fost închise; aceeași soartă au avut-o și spectacolele și toate cele ce aveau loc de obicei pentru desfătarea iubitorilor de distracții. Recunoscuți pînă atunci pentru senzualitatea lor, aceștia arborau acum expresia unor ființe zdrobite, ridicîndu-l cu un singur glas în slăvi pe Constantin – «fericitul, de Dumnezeu iubitul Constantin, care a dat dovadă că merita cu adevărat să fie împărat».

284. Textual: «cu mintea» (n. tr.)

285. «Taxiarhii» (n. tr.)

2. Dar, nemaiputându-se mulțumi doar să strige, au început să treacă la fapte, înălțându-i imagini ca unuia aflat încă în viață – cu toate că-l știau dus din lumea celor vii; în ele era înfățișat cerul (cu culoare) și Constantin odihnindu-se în eterica înălțime a bolților cerești. Pe de altă parte, și ei tot doar fiilor lui le recunoșteau titlurile de auguști și de cezari; căroră însă cu sfîșietoare strigăte le cereau ca trupul împăratului lor să fie adus și înhumat acolo, în împărăteasca cetate și în mijlocul lor.

70. 1. Iată deci onorurile de care i-au făcut ei parte aici celui aflat de Dumnezeu la atît de mare preț.

Ajuns în oraș, fiul cel mijlociu a trimis să fie adus trupul părintelui său, apoi s-a așezat singur în fruntea cortegiului funebru, urmîndu-i oștimea grupată pe unități, iar acesteia o mulțime fără număr de oameni de rînd.

Trupul împăratului era străjuit din toate părțile de lăncieri și de ostași ai infanteriei grele.

2. Ajungînd la Biserica Apostolilor Mîntuitorului, aceștia au depus sarcofagul, îngăduind noului lor împărat, Constanțiu, să-și cinstească părintele atît prin prezența sa cît și printr-a tuturor celor de față, și să plinească tot ce-i cerea lui solemnitatea clipei.

71. 1. Mai apoi el s-a retras (de o parte), și unitățile de soldați i-au urmat exemplul. În mijloc au pășit slujitorii lui Dumnezeu, puhoiul curioșilor și mulțimea credincioșilor, toată; iar aceia au săvîrșit dumnezeiasca slujbă a înmormîntării, înălțînd cuvenitele rugăciuni. Culcat în înaltul acelei platforme, fericitul Constantin primea dovada măreției sale: nemaistăpînîndu-și lacrimile, mulțimea nenumărată a poporului își unea glasul cu preoții lui Dumnezeu, strigîndu-I Acestuia cu glas de jale rugile lor spre (mîntuirea) sufletului împăratului, și astfel îndeplinind fierbîntea dorință a aceluia om atît de plăcut lui Dumnezeu, 2. Cel Care-Și vădea acum bunăvoința față de el și prin aceea că, în clipa sfîrșitului, le dăruia iubiților și vrednicilor lui fii, drept moștenire, scaunul împărăției, iar lui însuși privilegiul de a putea fi pomenit împreună cu Apostolii în locul acela atît de mult rîvnit de el; lucru care poate fi văzut și astăzi, fiindcă pînă și astăzi rămășițele aceluia prea-fericit suflet continuă a fi slăvite odată cu numele Apostolilor, iar mulțimea credincioșilor întru Dumnezeu se adună acolo după dumnezeieștile rînduiri spre a-l vrednici în slujbele-i pline de taină și spre a-l face să se împărtășească din puterea sfințelor rugăciuni.

Așa continua Constantin să împărățească pînă și după moarte – ca un întors la viață – peste întreaga împărăție romană, ca un adevărat «Biruator», ca un adevărat «Mărit» și «August» – cum fusese el numit.

72. Și nu atît după pilda acelei păsări din Egipt, căreia-i merge vestea că ar fi singura în stare să-și prezică moartea (ruspînditoare de bune

miresme), ca apoi să revină la viață din propria ei cenușă și să-și ia zborul întocmai ca mai înainte; ci după aceea a Mîntuitorului său, Care, aidoma bobului de grîu, Se înmulțește sub binecuvîntarea lui Dumnezeu, dă în spic și acoperă toată fața pămîntului cu roadele Sale. Lui I s-a asemuit prea-fericitul, fiindcă prin succesiunea fiilor (numele lui) nu a mai rămas singur; ceea ce a făcut ca prin toate provinciile el să fie înfățișat în imagini împreună cu ei și ca numele să-i dăinuiască și după moarte.

73. Chipul i-a fost înfățișat și pe monede; pe una din fețe, fericitul era înfățișat cu capul acoperit, iar pe cealaltă față mîinînd un car tras de patru cai și înălțat de o mîină întinsă lui de sus.

74. Dumnezeu Cel mai presus de toate, Care în persoana lui Constantin – singurul împărat de pînă atunci ce se arătase fățiș creștin – ne-a pus sub priviri o pildă atît de frumoasă, ne-a înlesnit totodată să ne dăm seama cîtă deosebire stă între închinătorii Săi și ai Hristosului Său, de o parte, și, de cealaltă parte, potrivnicii acestei credințe, care s-au constituit prigonitori ai Bisericii Sale, și, prin aceasta, și L-au înstrăinat și L-au făcut lor vrăjmaș: înfiorătorul sfîrșit al fiecăruia dintre ei nu era altceva decît pedeapsa care-i aștepta în chip hotărît pentru potrivnicia lor față de Dumnezeu, la fel cum sfîrșitul lui Constantin le făcea tuturor tot atît de vădită chezașia dragostei Aceluiași Dumnezeu.

75. Dintre toți împărații Romei, Constantin a fost singurul care L-a proslăvit pe Dumnezeu, Împăratul a toate, cu o atît de mare dăruire; el singur a mărturisit și a răspîndit fățiș, tuturor, învățătura lui Hristos; el singur a proslăvit Biserica Lui, așa cum nimeni nu mai făcuse vreodată; el și numai el a spulberat rătăcita credință cea în mulți zei, (stîrbind-o) cu totul. El a desființat toate formele de idolatrie, și a fost singurul învrednicit atît în timpul vieții cît și după moarte cu asemenea dovezi de prețuire cum nu i-au fost date niciodată nici unui elin, nici unui barbar, ba chiar nici măcar vreunuia dintre romanii cei mai de seamă; asemenea om nu s-a mai pomenit din adîncurile vremilor.

C U V Î N T A R E ȚINUTĂ CU PRILEJUL SĂRBĂTORII A TREIZECI DE ANI DE DOMNIE AI ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN

PROLOG

1. M-am înfățișat aici nu spre a depăna povești sau spre a istorisi cu vorbe meșteșugite și cu glas ca de sirenă cine știe ce lucruri plăcute auzului; și nici nu voi oferi iubitorilor de desfătare, în potire de aur ornate cu frumusețea de ornamente a întorsăturilor de cuvinte, cine știe ce licoare menită să le facă lor plăcere. Nu; ci – după îndemnul înțelepților – propun să ne depărtăm cu toții de căile bătute și chiar să ne abatem de la ele; ba chiar vă previn să nu vă înghesușiți la acel soi de lucruri spre care lumea se adună puhoi. 2. Eu în tot cazul am venit cu gândul de a slăvi înaintea voastră faptele împăratului nostru, într-o formă nouă. Fiindcă, cu toată mulțimea fără număr a celor ce se sîrguiesc azi în același scop, îmi propun să pornesc pe o cale nu tocmai umblată de lume, pe care, de altfel, nici nu se cuvine să pășim cu (așa-zicînd) picioarele neîmbăiate.

Admiratorii stilului comun brăzdat de întorsături de cuvînt puerile se bucură în fața dovezilor de inspirație ieftină și la îndemîna tuturor; să-i lăsăm atunci pe ei să le farmece oamenilor de rînd auzul cu istorisiri tot de rînd²⁸⁶, cu care să-i poată bucura. Fiindcă inițiații înțelepciunii supreme, cunoscătorii științei atît a celor dumnezeiești cît și a celor legate de om, care identifică voia²⁸⁷ Celui Atotputernic cu binele, s-au fixat din vreme asupra meritelor plăcute lui Dumnezeu și asupra faptelor de Dumnezeu inspirate ale împăratului nostru, pe care ei le socot mai de preț decît cele numai omenești; ei vor îngădui, desigur, celor mai puțin dăruiți să-i laude împăratului calitățile lui mai mărunte. 3. Or, fiind împăratul înzestrat atît cu știința celor dumnezeiești cît și cu a celor privitoare la om (cea dintîi ținînd către Dumnezeu; cea de a doua avîndu-l drept

286. Textual: «să farmece auzul muritor cu istorisiri muritoare»

287. «voia»: .textual, «alegerea». (n. tr.)

țintă pe om), să-i lăsăm, atunci, pe cei cu adevărat apti pentru astfel de lucruri să pună în valoare, spre priceperea celor aflați în afara incintelor sacre, trăsăturile lui omenesti – care, de altminteri, au însemnătatea lor și care au adus foarte mult bine în viața noastră (fiindcă întreaga înzestrare a împăratului este frumoasă; doar că ele nu pot fi puse chiar alături de trăsăturile lui de-a dreptul divine), 4. iar noi, în schimb, care ne aflăm înăuntrul unei asemenea sfinte incinte și care am pătruns pînă-n adîncurile ei tainice și neumbrate, să zăvorîm auzurilor nesfînteite porțile și să amintim tainicele mistere ale vieții împăratului înaintea acelor persoane care singure au cunoștință de ele, care și-au cufundat urechile în apele purificatoare ale credinței și care și-au concentrat toată atenția asupra celor mai înaripate facultăți ale sufletului omenesc; cu ei, cei care umblă înaintea Împăratului a toate, săvîrși-vom noi acest dumnezeiesc rit în tăcere, 5. făcînd din inspiratele cuvinte ale înțelepților (noștri) – pătrunse nu de spiritul propriu divinației (mai bine spus: al freneziei și al pierderii stăpînirii de sine), ci străbătute de lumina dumnezeieștii inspirații – călăuză noastră întru asemenea tainică lucrare, spre a ne învăța ce trebuie să înțelegem prin a domni; spre a ne vorbi despre Împăratul suprem, despre dumnezeieștile oști care-L înconjoară pe Împăratul tuturor, despre acea pildă de domnie pe care o avem în fața ochilor, precum și despre opusul ei, și despre urmările amîndurora. Călăuzindu-ne după inspiratele lor luminări, să începem, deci, acest dumnezeiesc ritual.

1. 1. Iată-ne, așadar, în toiul sărbătoririi unui împărat mare. Noi, vlăstarele acestei domnii, ne veselim inspirîndu-ne din preceptele acelor învățături înaripate, mai cu seamă că bucuria noastră îl are în frunte și de față chiar pe Împăratul suprem – prin care cuvinte eu Îl am în vedere pe Cel cu adevărat mare, adică pe Acela aflat dincolo de toate (și trag nădejde că, împăratul nostru, care stă de față cu noi, nu ne va ține de rău pentru aceste vorbe, ci că dimpotrivă se va alătura sfintei noastre cugețări); mă gîndesc, deci, la Cel aflat mai presus de toate, la Împăratul suprem, la Cel nemăsurat, șezînd pe scaunul de domnie al bolților cerești, Care a făcut pămîntul scaunul la picioarele Sale. Nimeni nu-L poate închipui într-un fel vrednic de El. De jur-împrejurul Său lumina strălucește ca fulgerul, făcîndu-L – prin puterea²⁸⁸ străluminărilor ei – de nevăzut privirilor noastre, ale tuturor.

2. În jurul Său dau roată oștile cerești și-I stau de strajă Puterile cele de sus, mărturisindu-L ca fiind Stăpînul și Domnul și Împăratul lor. Mulțimile fără sfîrșit ale îngerilor, cetele arhanghelilor și corurile de sfinte

duhuri răsfrîng la rîndul lor lumina ce se revarsă din jurul Său, adăpîndu-se din ea ca dintr-un izvor nesecat. Toate aceste lumini, divinele și duhovniceștile feluri de lumină netrupească ce sălășluiesc dincolo de bolta cerească, înalță Marelui Împărat cele mai sublime și mai inspirate cîntări de slavă. La mijloc a fost întins marele și albastrul acoperiș al cerului, pentru osebirea celor aflați în afara sălașurilor împărătești de cei aflați înăuntrul lor; în jurul său, soarele și luna și luminătorii cerești își poartă facele parcă în curtea unui palat, dînd slavă Împăratului Celui de dincolo de toate, iar la semnul și la cuvîntul Lui agățîndu-și pururea-arzînde torțe în ajutorul celor ce sălășluiesc în zonele mai umbroase din afara cereștii bolți.

3. Pe Acest Mare Împărat pîna și mult biruitorul nostru împărat Îl slăvește, dîndu-și seama că Lui Îi datorează el de fapt domnia; tot despre El mărturisesc și de Dumnezeu iubitorii noștri cezari – învățătura de la părintele lor luînd-o, că este izvorul a tot binele; iar grosul armatei, omennirea de la țară și de prin orașe, precum și înalții demnitari din provincii, în adunările lor Lui I se închină, luînd în aceasta învățatură de la Mîntuitorul, Cel mai mare dintre dascăli.

De fapt, toată suflarea omenească (felurile popoare și neamuri și limbi, care altminteri sînt însuflețite de mentalități atît de deosebite), toate – și oficial și în particular – nu izbutesc să se potrivească unele cu altele decît în această singură situație, anume atunci cînd în gîndurile lor de la sine – izvoritoare și spontane și în liberele lor deducții, Îl invocă pe Unul și Singurul Dumnezeu.

4. Fiîndcă, oare, nu este adevărat că întreaga stihie a pămîntului pe El Îl recunoaște drept stăpîn atunci cînd, prin roadele și prin viețuitoarele pe care le poartă și le aduce la lumină, își mărturisește ascultarea în fața voii Celui Atotputernic? Și bogat curgătoarele ape ale rîurilor, ca și susurul nesfirșit, venit din adîncuri, al izvoarelor, Îl vădesc pe Cel ce este cauza unei asemenea minunății. Tot pe El Îl arată și adîncul ținut în chingile din străfunduri ale mării, ca și zbuciumul valurilor, atunci cînd se înalță spre cer, umplînd pămîntul de groază, ca apoi – apropiindu-se de țărîm – potolite de ordinea dumnezeieștii legi, să se chincească! Tot pe El și stăpînita șiroire a ploii de iarnă, bubuitul tunetului și scînteierile fulgerelor, joaca mereu înnoită a vîntului, goana norilor în înaltul văzduhului; tot pe El Îl mărturisesc, pentru toți cei ce nu sînt în stare să-L vadă cu înșiși ochii lor.

5. Soarele, atotstrălucitorul, care străbate prin vremi, numai pe El Îl știe de stăpîn, și, plecat în fața voii Lui, nu se încumetă să se abată din cale. Luna – cu lumina ei mai palidă decît a soarelui – supusă rînduieiilor lui Dumnezeu, în unele răsparuri se împuținează, ca apoi să crească iar la

loc. Cerul în frumusețea sa, scînteind din noianul său de stele (care-l străbat în pîlcuri²⁸⁹ și în bună rînduială, pe același neabătut drum), dă și el de știre despre dăruitorul a toată lumina. Așadar, toți luminătorii cerești, la semnul și la cuvîntul Lui se supun împreună aceleiași armonii, gonind de-a lungul imenselor lor cruguri pe pista din înaltul văzduhului. Alternanța zilei cu noaptea, scurgerea timpului și schimbările anotimpurilor, ritmurile și rînduiala întregului univers, aduc laudă nemărginit-feluritei înțelepciuni a nemăsuratei Lui puteri.

Tot Lui îi răspund cu necesara și cuvenita dumnezeiască cunoaștere nevăzutele Puteri care își deapănă zborul prin cuprinsul văzduhului. Întregul univers și în asamblu, tot Lui – acestui Mare Împărat – Îi înalță laudă; tot Lui și cerurile cerurilor și crugurile bolților celor de sus; oștirile îngerilor laudă Îi înalță cîntîndu-i cîntări de netălmăcit; duhurile zămislite de duhovniceasca-I lumină își binecuvintează și ele, întru dumnezeiască cunoaștere, Zămisliitorul; pe El Îl arată singur mare domn și stăpîn pînă-n vecii cei fără de timp, anteriori cerului pe care-l vedem cu ochii, anteriori zidirii lumii, și infinitele vecii anterioare apariției întregii lumi văzute.

6. Cel care El Însuși este mai presus de toate, anterior și ulterior tuturor, așadar Cuvîntul Său preexistînd ca Unul Născut, suprem arhieru al lui Dumnezeu Celui Însuși suprem, Cel mai vîrstnic decît timpul și decît toți vecii – întîiul și singurul închinat mării Tatălui, întru mila Sa mijlocește spre mîntuirea tuturor, slăvindu-Se în fruntea stăpînirii a toate și încununîndu-Se ca un al doilea întru (lăuntrica) împărăție a Tatălui; fiindcă El este tocmai lumina cea mai presus de toate, cea care se mișcă în jurul Tatălui, făcînd în același timp și legătura și hotarul între substanța ființelor create și esența²⁹⁰ cea fără început și necreată. Fiindcă El este chiar lumina care se revarsă de sus, din dumnezeirea cea veșnică și fără început, îmbăind în înțelepțească (și mai strălucitoare decît soarele) străluminare tărîmul cel mai presus de cer, precum și toate cele cerești. Putem spune despre El că este cîrmuitorul acestei lumi întregi – El, Cuvîntul lui Dumnezeu, Cel care dăinuiește totodată și mai presus de toate și întru toate și în toate cele văzute și nevăzute; El, Cel de la Care (și prin Care) icoana împărăției celei de sus avînd-o, de Dumnezeu iubitul nostru împărat își dă silința să țină bine cîrma întregii noastre vieți pămîntești, după pilda Atotputernicului.

2. 1. Cuvîntul cel Unul-Născut al lui Dumnezeu împărățește din vecii cei fără început și pînă-n vecii fără de sfîrșit împreună cu Tatăl Său. Tot așa, iubitul Său (împărat al nostru), călăuzit de împărăteasca binecuvînt-

289. Textual: «în ordine» (n. tr.)

290. *idea* (n. tr.)

tare²⁹¹ pe care o primește de sus, și întărit de divina sa investitură, domnește și el aici pe pământ de foarte îndelungată vreme. 2. Mîntuitorul a toate face ca toate – cerul întreg și lumea, precum și împărăția de sus – să ajungă vrednice de Tatăl Său; la fel și iubitul Său, adunîndu-și supușii de aici, de pe pământ, în jurul Cuvîntului Celui Unul-Născut și aducător de mîntuire, îi pregătește împărăției Aceluia. 3. Pe de altă parte, Mîntuitorul nostru, al tuturor, ca un păstor bun ce este, ține prin nevăzuta și dumnezeiasca-I putere duhurile ce s-au lepădat de El (și care au obiceiul să se poarte prin aer și să se năpustească în sufletele oamenilor) ca pe niște sălbăticiuni, cît mai departe de turma Sa. Dar tot așa și iubitul Său, dăruit de El, de sus, cu atîtea triumfuri asupra vrăjmașilor, îi cumințește pe dușmanii declarați ai adevărului, pe calea războiului! 4. Sau iar – așa după cum Cuvîntul (deși anterior universului și în același timp mîntuitor a toate) împărtășește cetașilor Săi semințele cunoașterii și ale mîntuirii, luminîndu-i și făcîndu-i vrednici a afla împărăția Tatălui – ei, bine, tot așa și iubitul Său, ca un adevărat tălmaci al Cuvîntului lui Dumnezeu, cheamă după sine întreg neamul omenesc la cunoașterea Atotputernicului, strigînd cu glas tare ca să fie auzit de întreg pămîntul și dînd de veste normele noii credințe! 5. Și, după cum deschide Mîntuitorul a toate cereștile porți ale împărăției Tatălui înaintea călătorilor plecați din lumea noastră într-acolo, la fel și cu acesta, după ce (din zelul său față de Cel Atotputernic) a curățat pămîntea sa lui împărăție de toată murdăria smintelilor necredincioșilor (în nemijlocita-i purtare de grijă față de întreaga turmă a supușilor), a chemat cetele sfinților și cuvioșilor în palatul său!

Dintre toți împărații Romei, el singur a fost învrednicit de Dumnezeu, Împăratul a toate, cu o domnie care să fi ținut treizeci de ani. Dar nu face aidoma înaintașilor săi, adică să închine (această sărbătoare) duhurilor htonice sau cine știe căror demoni chemați să se arate sub chipuri care să smintească lumea – unor amăgiri, deci, unor prostii puse la cale de niște oameni fără Dumnezeu; ci o închină Celui Care l-a înconjurat de glorie, ca o recunoaștere a facerilor de bine cărora el le-a fost ținta, totuși fără a spurca palatul cu sîngele prelins (al jertfelor) – așa cum se făcea odinioară – și fără a-și mai face grijă să înduplece puterile htonice prin fum, prin foc și prin arderi de tot, ci aducîndu-I Însuși Împăratului a toate, în chip de jertfă bineplăcută și bineprimită, chiar împărăteasca sa ființă, precum și cugetul său atît de înalt țintind către Dumnezeu! Fiindcă Acesta nu-și află placul decît în felul de jertfă pe care împăratul nostru s-a deprins să o aducă în gîndurile și în mintea lui ajunsă fără pată, departe de ruguri și de vărsările de sînge. Stăpîn pe credința Sa în ascunsul miș-

291. Textual: «șiroire», «revărsare» (n. tr.)

cărilor neînșelătoare ale sufletului, el a adus prin puterea gândirii sale o contribuție însemnată în teologie, sîrguindu-se ca în calitatea sa de împărat să oglindească cît mai mult iubirea de oameni a lui Dumnezeu, dăruindu-se Lui pe de-a-ntregul și aducîndu-I-se în chip de pîngă a lumii ce i-a fost încredințată, chiar pe sine.

Dar această supremă jertfă împăratul o aduce în folosul nostru al tuturor; și, ca un bun păstor ce este, așa aduce el ...«minunate hecatombe de mielusei întîi-născuți...» adică purtînd după sine spre cunoașterea și cinstirea Lui, sufletele duhovniceștii sale turme.

3. 1. De o astfel de jertfă Se bucură Dumnezeu și-i bineprimește cu drag darul, sporindu-i (la vederea unei atît de însemnate și minunate jertfiri) sporindu-i spun, hierofantului nostru – cu mirare – domnia cu încă foarte mulți ani. În chip de răspuns la un asemenea sacrificiu, El își înteește facerile de bine, îngăduindu-i acestuia să-și sărbătorească domnia prin fel de fel de serbări plăcute, și, la fiecare zece ani, să împărtășească unuia din fiii lui cele ale domniei, ca pentru a prelungi cît mai mult înflorirea plantei ajunse la ceasul împlinirii.

2. Dintre fii, cel care poartă același nume cu părintele său a fost primit de el să-i împărtășească domnia la capătul celor dintîi zece ani; următorul în vîrstă, după încă zece ani; iar cel de al treilea tot așa, adică după alți zece ani și cu prilejul sărbătorii de acum. Cum cea de a patra decadă a și început – iar timpul nu încetează să se depene – suindu-și neamul la domnie, împăratul se arată pregătit să înmulțească strălucirea acestui tron, numind cîte un nou cezar; în felul acesta ajunge el să-și împlinească proorocia rostită cîndva, de mult, de dumnezeieștii prooroci, atunci cînd strigau: «Primi-vor sfinții Celui Prea Înalt împărăția»

3. De unde se vede că Însuși Dumnezeu, Împăratul a toate, îl dăruiește pe preacucernicul împărat, înmulțindu-i atît anii cît și copiii, și făcînd stăpînirea lui peste popoarele pămîntului înfloritoare și tînără, ca și cum abia de curînd ar fi prins rădăcină. Tot Dumnezeu i-a înlesnit și această sărbătorire, dîndu-i biruința peste toți vrăjmașii și potrivnicii și făcînd din el o pildă de cucernicie adevărată pentru omenirea întregă. 4. Iar el – împăratul – strălucește ca soarele, răspîndindu-și razele de lumină prin lumina cezarilor pînă-n cele mai depărtate locuri cunoscute lumii. Nouă, celor de la răsărit, ne-a desemnat o odraslă demnă de un asemenea părinte; altora, pe al doilea fiu; iar pe celălalt l-a sortit altora – ca pe niște luminători, ori ca niște facle răspîndind propria lui lumină. Constantin a înhămat cu mîna lui – prinzîndu-i cu aceleași hățuri și dîndu-le să tragă telega împărăției – pe cei patru și atît de avîntați cezari ca tot atîția mînji, strunindu-i prin aceste divine hățuri ale buneii înțelegeri și armoniei; așa, din înaltul său, străbate el toată fața lumii, fiind prezent pretutindeni și nelăsînd să-i scape nimic.

5. Dar încă ceva! Binecuvîntat cum este el a reflecta imaginea împărăției cerești, împăratul, cu privirile ațintite sus spre această imagine arhetipală, îi călăuzește pe cei de aici, jos, prinzînd tot mai puternică rădăcină în exercitarea investiturii sale monarhice (cu care Împăratul suprem a dăruit aici, pe pămînt, numai neamul omenesc), a cărei lege hotărăște stăpînirea unuia singur asupra tuturor. 6. Or, forma monarhică întrece toate celelalte constituții și moduri de guvernare: bunăoară poliarhia, rezultînd din egalitatea în drepturi, capătă pînă la urmă chipul anarhiei și al răsturnării de valori²⁹². Iată de ce avem și un singur Dumnezeu, iar nu doi, nici trei și nici mai mulți, mai ales că (mărturisirea) mai multor divinități echivalează în mod cert cu a nu recunoaște pe niciuna. Nu este decît un singur Împărat, iar Cuvîntul și împărăteasca-I Lege, tot Unul sînt – Lege nerostită în cuvinte articulate sau supusă stricăciunilor timpului în cărți sau pe table, ci Cuvîntul cel viu și Însuși Dumnezeu, Cea ce le pregătește tuturor supușilor Săi, care I-au urmat în timp, împărăția Tatălui. 7. Pe El Îl înconjoară oștile cerești: miliardele de îngeri împlinatori ai voinii lui Dumnezeu, puzderia cetelor mai presus de lume, apoi duhurile nevăzute din cer care asigură buna rînduială a universului; pe ele, pe toate, Cuvîntul-împărat le diriguiește ca un fel de guvernator al Împăratului suprem. Pe El L-au denumit cu toată hotărîrea cuvîntătorii de Dumnezeu în revelațiile lor: și Căpetenie a căpeteniilor, și Mare Arhiereu, și Prooroc al Tatălui, și Înger al sfatului celui mare, și Lumină a strălucirii Tatălui, și Fiu Unul-Născut, și cu nenumărate alte nume; dar Părintele Lui L-a făcut să fie cuvînt viu și lege și înțelepciune și plinătate a tot binele, și așa L-a dăruit tuturor supușilor împărăției Sale în chipul unui dar purtător al celor mai înalte binecuvîntări. Iar El, Care în toate răzbate și Se poartă pretutindeni, El Care tuturor îmbelșugat le împarte darurile Tatălui, le-a oferit și creaturilor Sale cuvîntătoare de pe Pămînt un chip al investiturii Sale împărătești atunci cînd a înzestrat sufletul omului – suflet făcut după imaginea Sa – cu niște îngăduințe de-a dreptul dumnezeiești,²⁹³ care fac ca omul să se poată bucura și de celelalte virtuți ce șiroiesc din același dumnezeiesc izvor. Iar înțelept nu este decît numai Acela Care singur este și Dumnezeu. El singur este bun prin însăși esența Sa, numai El e adevărata putere și izvorul adevăratei dreptăți; El, Tatăl Cuvîntului și al Înțelepciunii, izvorul luminii și al vieții, iconomul adevărului și al virtuții, diriguitorul Însuși al împărăției Sale și a toată cîrmuirea și investitura²⁹⁴.

292. Sau «al războiului civil», cum a mai fost tradus *στάσις*; traducere mai aproape de literă, dar mai departe de trama ideilor textului: război civil a fost la Roma și în timpul republicii, și după întronarea conducerii monarhice (n. tr.)

293. *θεϊκὰς δυνάμεις τῆν [...] ἀνθρώπου ψυχῆν κατακομήσας* «inzestrînd sufletul (...) omului cu puteri dumnezeiești (n. tr.)

294. Cu înțelesul de «legitimă exercitare a puterii», *ἐξουσία* (n. tr.)

4. 1. Ne putem însă întreba: de unde știm noi oamenii asemenea lucruri? De unde îndrăzneala asta a limbii mele – care nu e decât carne – de a da glas unor idei atât de străine acestei cărni și trupului? Cine L-a putut zări pe Împăratul cel nevăzut, ca să poată vedea la El astfel de puteri? – Prin simțuri noi luăm contact cu realitățile din aceeași familie cu trupul și percepem relațiile dintre ele; în schimb nimeni nu a cutezat vreodată să se laude că ar fi văzut cu ochii săi această împărăție nevăzută și atât de deosebită de tot (ce știm)! Nici un muritor n-a cuprins vreodată frumusețea adevăratei înțelepciuni! Cine – ajutându-se de puterea simțurilor – a contemplat chipul dreptății? De unde s-au cuibărit în mintea omului conceptele de «autoritate legitimă» și de «investitură împărătească»? De unde i-a putut veni unei ființe lucrute din carne și din sînge ideea puterii monarhice? Cine a răspîndit pe pămînt asemenea idei (care nu au în ele ceva vizibil și formal) – sau și (conceptul unei) ființe netrupești, nedefinite prin formă? 2. Ei bine, pentru asemenea lucruri nu era posibil decât un singur mijlocitor: Cuvîntul lui Dumnezeu, Cel prezent în toate²⁹⁵, principiul facultății cuvîntătoare și înțelegătoare a omului, Care, singur nedespărțit fiind de dumnezeirea Tatălui, împrăstie peste odraslele Sale revărsările de daruri ale Tatălui. De aici, această facultate firească de a gândi, care este aceeași și la greci și la barbari; de aici, conceptele de rațiune și de înțelepciune, semințele cumpătării și ale dreptății; de aici, înjgheburile meșteșugurilor; de aici și știința deprinderii, virtuții, dulcele nume al înțelepciunii și nobila pasiune pentru filosofie; de aici, puțința de a cunoaște tot ce e bine și tot ce e frumos; de aici chiar și (lăuntrica) reprezentare a lui Dumnezeu și posibilitatea unei vieți vrednice slujirii Lui cu credință; de aici și împărăteasca investitură²⁹⁶ a omului și nedușmănoasa Lui stăpînire a tot ce este pe pămînt. Fiindcă atunci cînd Cuvîntul – Părintele ființelor cuvîntătoare – a așezat în sufletul omului amprenta (alcătuirii lui) după chipul și după asemănarea lui Dumnezeu, prin asta el a și făcut ca ființa aceasta să capete stare împărătească; iar cînd, de pe întreg pămîntul, numai pe el l-a ales ca să-l învețe a împărăți și a se supune (precum și pentru a intui sau chiar a căpăta învățătura a ceea ce poate însemna făgăduita nădejde a împărăției cerești), ei bine, atunci înseamnă că Părintele nu va șovăi să Se și facă El Însuși cunoscut fiilor săi muritori, ci că va culege roadele semănăturii Sale și că, odată cu înnoirea binecuvîntării pogorîte de sus peste ei, El le-a adus tuturor buna veste a împărțirii împărăției cerești. Că-i cheamă și că-i îndeamnă să se arate pregătiți pentru urcuș, îmbrăcînd veșmîntul potrivit acestei chemări. Cu o putere cu neputință de arătat prin vorbe, El a umplut de această chemare tot

295. ὁ διὰ πάντων ἤκων – «Principiul»: textual, «părintele» (n. tr.)

296. Aici ἰσχός «capacitate» (n. tr.)

(pământul nostru) scaldat de lumina soarelui și a dat pământeștii împărății drept model pe cea cerească, îndemnînd neamul omenesc întreg să rîvnească la ea ca spre cea mai sublimă dintre nădejdi²⁹⁷.

5. 1. Or, se poate spune că de Dumnezeu iubitul împărat s-a și împărtășit din acestea, fiind el înzestrat de Dumnezeu cu asemenea firești calități și, pe deasupra, lăsîndu-și sufletul pătruns de revărsarea darurilor pogorîte asupra lui de acolo, de sus! Ajuns ființă desăvîrșit rațională prin lucrarea Cuvîntului, Care este rațiunea însăși; ajuns înțelept prin împărtășirea din izvorul înțelepciunii; ajuns bun și drept prin împărtășirea binelui și a dreptății; ajuns și cumpătat așa cum numai cumpătarea poate fi, el își adună vitejia din puterea (trimisă lui) de sus. 2. Adevărul este că împăratul nostru și-a potrivit sufletul acestor virtuți suverane luîndu-se după modelul acelei împărății din altă lume. Or, cine nu s-a împărtășit din ele și se leapadă de Împăratul a toate; cine nu-L cunoaște pe Tatăl cel mai presus de ceruri al sufletelor noastre și nici nu și-a pus podoabele potrivite [înfățișării înaintea] unui împărat; cine se lasă stăpînit de urît²⁹⁸ și de josnicie; cine se leapadă de regescul har al blîndeții, luînd chipul miniei și parcă prefăcîndu-se într-o fiară; cine în locul unei purtări îngăduitoare se lasă pătruns de otrava greu-amenințătoare a răutății; cine în loc să-și ascută chibzuința, se smintește; cine se leapadă și de rațiune și de înțelepciune, lăsîndu-se în voia nesocotinței (cea mai cumplită pornire a sufletului, care, în străpezeala ei, scaldă cele mai îngrozitoare vlăstare: desfrîul, rapacitatea, crima, sacrilegiul, neșeligozitatea); așadar, cine ajunge sub stăpînirea lor, chiar dacă puterea uzurpată de el îl va face pentru o vreme să pară că domnește, în realitate nu poartă cu adevărat titlul de împărat. 3. Am să și întreb: cum ar putea el să se arate vrednic a prelua aparența autorității monarhice, el – adică omul – al cărui suflet a ajuns să găzduiască chipurile amăgitoare ale unei liote de diavoli? Cum își va exercita puterea în chip de stăpîn absolut unul care și-a agonisit un roi de stăpîni plini de cruzime și care a ajuns robul plăcerilor rele, un afemeiat împătimit, rob al cîștigului pe căi de necinste, irascibil și rob al izbucnirilor de minie, robul fricii și al spaimelor, rob al diavolilor setoși de sînge și al duhurilor ucigătoare de suflet?

4. De aceea spun eu că , în temeiul adevărului însuși, numai împăratul acesta iubit de Dumnezeu, de Împăratul suprem, poate fi declarat împărat al nostru; el singur a ajuns cu adevărat liber (și nu spun bine, ci mai curînd stăpîn peste sine), mai presus de dorința de îmbogățire și de pofta de femei, biruitor peste plăceri – chiar și peste cele firești. A ajuns să poată stăpîni peste izbucnirile de minie și peste furie, să le stăpînească,

297. Textual: «proponînd acest lucru în chip de veste-bună» (n. tr.)

298. Cu înțelesul de «dezordine», «haos» (n. tr.)

iar nu să fie stăpînit de ele! Ei da, unul ca el este un adevărat împărat, și merită titlul de «biruitor» pe care-l poartă, fiindcă el s-a arătat biruitor peste patimile de care sînt stăpîniți oamenii; fiindcă el s-a străduit să intruchipeze aici forma aceea arhetipală a Împăratului suprem, și fiindcă (prin reflectarea în oglinda minții sale a luminii virtuților decurgînd din această arhetipală formă) el s-a transfigurat, atingînd astfel măsura înțelepciunii²⁹⁹, a bunătății, a dreptății, a vitejiei, a cucerniciei și a iubirii de Dumnezeu. Ajuns la cunoașterea de sine însuși, se poate cu adevărat spune că numai el, împăratul acesta al nostru, a ajuns să fie și un filosof, căruia, în plus, i s-a dat și înțelegerea tuturor binecuvîntărilor pe care avea să le primească el din afara ființei sale – mai bine spus: din cer. El s-a priceput să pună în valoare venerabilul titlu decurgînd din monarhica sa investitură, prin admirabila robă pe care o poartă, fiind de altfel, și singura persoană ce-și îngăduie să îmbrace pe drept împărăteasca mantie.

5. Împăratul acesta invocă, noapte după noapte și zi după zi, pe Tatăl Cel mai presus de ceruri; Îl cheamă în rugăciunile sale; el nu tînjește după altceva decît după împărăția cea de sus. Fiindcă el știe prea bine că prezentul (ființele dimpreună cu toate cele trecătoare ale vieții, care parcă ar curge, aidoma unui fluviu, ca pînă la urmă să piară) nu se poate măsura în vreun fel cu Dumnezeu, Împăratul suprem; de aceea și înselează el după împărăția aceea nepieritoare și netrupească a lui Dumnezeu, rugîndu-se să poată avea parte de ea, înălțîndu-și mintea – prin măreția cugetării – pînă dincolo de bolta cerului și lăsîndu-se pătruns pînă-n adîncul inimii de negrăita sete după luminile întrezărite acolo, prin comparație cu care măririle acestei lumi nu par a fi decît întuneric. În faptul de a domni peste oameni el vede doar un fel de autoritate mărunță și foarte trecătoare, exercitîndu-se într-o viață și ea supusă morții, efemeră; o autoritate nu foarte substanțial diferită de cea a păcurarilor, a miorarilor sau a ciurdarilor, dar pe care în schimb el o socoate mult mai anevoie de adus la faptă decît a acelora – și încă peste niște ființe cu mult mai îndărătnice. Lui – în temeiul caracterului său greu de clintit precum și a educației sale alese – uralele mulțimii și vorbele măgulitoare mai degrabă îi sînt povară, decît plăcere.

6. Să nu se creadă totuși că privirea protegitorului său anturaj, a oștilor sale fără număr, a puzderiei de infanteriști și de pedestrași și de călări dăruiți lui cu trup și suflet, produce asupra lui o impresie mai mare. Nu! nici măcar faptul de a le putea porunci acestora nu-l amețește, căci Constantin nu uită în nici o clipă să-și adune gîndurile în sine însuși și, astfel, să descopere neîncetat în el aceeași natură comună nouă, tuturor

299. Referire la înțelepciunea practică, la cumpătare sau chibzuință (n. tr.)

oamenilor. Un zîmbet se abate peste buzele lui atunci cînd constată impresia produsă asupra mulțimii (impresie de copii la vederea cine știe cărei ciudașenii) de mantia lui înflorată, țesută cu fir de aur, de purpura imperială, de însăși cununa ce o poartă. Cu desăvîrșire străin de asemenea simțăminte, de vreme ce a gustat din dumnezeiasca cunoaștere, el și-a îmbrăcat sufletul cu podoabele cumpătării și dreptății și cucerniciei și ale celorlalte virtuți; podoabe într-adevăr împărătești de astă-dată.

7. Mai mult decît atît. Lucrurile acelea atît de rîvnite de lume – vreau să spun: aurul și argintul și pietrele (prețioase), a căror frumusețe pe noi ne uimește – el nu le ține drept mai mult decît niște pietre de rînd, sau decît o materie oarecare, fără valoare (adică tocmai ce și sînt ele, în realitate), de nici un ajutor în lupta noastră cu năvala răului. Într-adevăr, ne pot ele vindeca de boală? Ne pot ele ajuta în vreun fel să scăpăm de moarte? Or, conștient de toate acestea, Constantin nu șovăie să se folosească de ele (dar cu bună știință! – și numai atît cît să le facă supușilor săi plăcere prin demnitatea întruchipată), fără însă a se lăsa amăgit; ba, dimpotrivă, îngăduindu-și să zîmbească la priveliștea celor care, în imaturitatea lor lăuntrică, se lasă impresionați de ele! Și tot așa se mai reține el și de la zaiafet și beție, precum și de la excesivul rafinament al mîncărilor făcute pe gustul mîncărilor (care mîncăruri – își dă el seama – fie ele potrivite cine știe cui, în tot cazul lui nu-i sînt potrivite, mai ales că ele fac omului mult rău, începeșîndu-i facultatea contemplativă a sufletului). 8. Pentru toate aceste motive, împăratul – îndrumat dumnezeiește și învățat cum este cu înălțimile cugetului – nu conținește a urmări realitățile care transcend cele ale vieții, pe cerescul Tată invocîndu-L și de Împărăția Lui însetîndu-se, pe toate întru credință săvîrșindu-le, iar supușilor săi – luînd chip de bun dascăl – împărtășindu-le dumnezeiasca știință a cunoașterii Împăratului suprem.

6. 1. Or, Dumnezeu – Care cere de la noi zălogul reciprocității – iată că-l dăruiește acum cu cununile sărbătoririi de treizeci de ani, alcătuite din perioade pline de propășire; iar nouă, tuturor, ne dă îngăduința de a-l prăznui pretutindeni cu serbări – dar ce spun eu «pretutindeni»? Fiindcă întreg universul ia parte la ele. 2. Și în timp ce noi, aici, pe pămînt, ne veselim de o asemenea înflorire a cunoașterii lui Dumnezeu, eu nu cred că vom greși închipuindu-ne cum crugurile făpturilor celor din cer, sub imboldul propriei lor naturi, se alătură bucuriei noastre, a celor de pe pămînt; mai mult chiar, că Însuși Împăratul Cela ce peste toate împărătește Se bucură, ca un părinte bun ce este, de sfînta putere de cinstire a bunilor Săi fii, precum și că mai cu osebire pentru asta l-a învrednicit El pe călăuzitorul nostru, pe acela căruia-i datorăm noi propășirea noastră, de onorurile sărbătorii de astăzi, încărcate de ani! Căreia trei decede de

domnie neajungându-i, a hotărît El să o viitorească pînă cît mai departe, într-o vecie.

3. Or, vecia este pe deplin imuabilă, lipsită de sfîrșit; nici originea ei, nici circumscrierea, nu sînt accesibile minții omenești, cel puțin pe cale firească. Ea nu e înzestrată, să zicem, cu un centru de la care pornim să o putem cuprinde, și nu îngăduie nici măcar sesizarea a ceea ce numim noi «prezentul» – cu atît mai puțin viitorul sau trecutul –, concepte temporale³⁰⁰, fiindcă ce a fost nu mai are, propriu-zis, existență; viitorul, pe de altă parte, nu o are încă, iar prezentul s-a și dus pe aripile gîndului, odată cu vorba, mai iute chiar decît îi rostim noi numele. El nu are o anumită stare, ca noi să-l putem cuprinde în vreun fel; sîntem nevoiți fie să privim înainte, în viitor, fie să-l vedem în trecut; fiindcă, repet, prezentul alunecă pe lîngă noi, cu neputința de prins, odată cu însuși gîndul. Or, vecia (înțeleasă în maxima ei extindere), nu se lasă cu nici un chip cuprinsă de gîndul omului, ci dimpotrivă se sustrage oricărei încercări a lui de a o stăpîni. 4. În schimb, ea nu se dă în lături să se mărturisească Împăratului său, pe Care-L poartă pe umeri, mîndrindu-se cu zestrea primită de la El. Iar El, Cel de deasupra ei, conducîndu-i carul, nu o ține – după cuvîntul poetului – prinsă cu împletitura unor hățuri de aur, ci o stăpînește – precum prin niște hățuri – cu legăturile nepătrunsei sale înțelepciuni, hotărîndu-i minunata întocmire a lunilor și a anotimpurilor, a epocilor, a anilor, precum și alternanța zilei cu noaptea, și țînînd-o în legăturile unor determinări și unor măsuri foarte felurite. Fiindcă vecia este în ea însăși în continuă extindere spre infinit, acceptîndu-și numele cu înțelesul unui prezent perpetuu³⁰¹ și identic cu sine (chiar dacă o considerăm în componentele ei; dar ea, de fapt, nu are nici un fel de componente, nimic care să o facă în vreun fel divizibilă); un prezent depănîndu-se continuu și la nesfîrșit. Și iată-L, totuși, pe Dumnezeu stabilind pe parcursul lui anumite intervale; iată-L parcă însemnînd din loc în loc mereu cîte un punct pe linia aceasta dreaptă ce parcă fuge ca să se piardă în infinit!^{301b} Ea rămîne unitară, asimilabilă însăși ideii de unitate; și iată-o totuși prinsă-n chingile a tot soiul de cifre și prefăcută de El, din ceva lipsit de chip³⁰² (și din diversitatea inclusă în ea), într-o realitate cu multe chipuri.

5. Mai întîi și înainte de orice El a strecurat în ea o materie fără formă, un fel de substanță a-toate-cuprinzătoare. În al doilea rînd a

300. αἰών – «vecia», fiind un concept supratemporal. În textul prezent, el pare să implice în mod expres durata, ceea ce nu contravine ideii de bază a termenului grecesc, ci doar îl particularizează (n. tr.)

301. Eusebiu propune aici etimologia αἰών din αἰεὶ ὄν, «perpetuu-fiitor». De notat absența din discuție a termenului χρόνος, specializat pentru noțiunea de timp (n. tr.)

301 b. Imagine remarcabilă a conceptului de durată devenit timp.

302. Sau «informal» (n. tr.)

înzestrat această materie cu o anume calitate, actualizînd în ea, prin puterea însăși a doimii, forma – din informal –; prin puterea triadei, El i-a dat cele trei dimensiuni – lățimea, lungimea și înălțimea – și, din îmbinarea materiei cu forma, a întocmit un soi de trup. Mai apoi, prin dedublarea doimii, a conceput tetrada stihilor (pămîntul, apa, aerul, focul), hotărînd astfel în temeiul stării lor pururea izvorîtoare rînduiala universului întreg. Or, noi știm că decada își are rădăcina în tetradă: unul, doi, trei, patru, dau naștere numărului zece. Zecele înmulțit cu trei determină componența unei luni; iar douăsprezece repetări ale lunii alcătuiesc un ciclu solar. Așa, deci, iau naștere anii și anotimpurile, făcînd ca vecia cea fără chip și înfățișare să capete totuși o anumită formă, ca toate lucrurile care gonesc prin ea, croindu-și un drum în viață, să-și afle locul și să se poată desfăta ca la privirea unei picturi pline de culoare și prospețime. 6. La fel cum – pentru cei care vor să-și dispute premiile la alergare – se înseamnă pe stadioane anumite distanțe, și tot după cum parcursul alergătorilor care au de străbătut distanțe mari este însemnat cu unele puncte de odihnă și cu felurite marcaje – ca nimeni să nu deznădăjduiască și să nu slăbească ritmul – tot așa îmboldește și urnește Împăratul a toate și vecia în întregul ei, prin legile³⁰³ înțelepciunii, cuprinzînd-o și mînînd-o în chipurile cele mai neașteptate, așa cum socoate El că este bine.

Dar atunci înseamnă că tot El (care a știut să așeze peste vecia inițial nedeterminată veșmîntul acesta plin de culoare și mereu înfloritor) este și Acela care a făcut ca soarele să-și reverse strălucirea în zi și ca noaptea să se mohorască la culoare, prinzînd în țesătura ei scînteierile aurii, ca de lampion, ale stelelor, aprinzînd lumina vie a Luceafărului, atît de diferitele faze ale lunii și sclipitoarele oști ale astrilor, și așezînd pe creștetul cerului întreg, ca un val imens, cununa inepeuizabilei frumuseți. După ce a extins aerul, de sus, din înalt, pînă-n hăuri, după ce a însuflețit întregul univers, în lung și în lat, cu putere, El a îngăduit și neamului păsăresc să se adauge chipului lumii, depănînd pentru toate ființele din aer – atît pentru cele nevăzute cît și pentru cele văzute – ca un fel de imensă mare. Pămîntului i-a păstrat locul de la mijloc, dîndu-i rostul unui centru și înconjurîndu-l cu apele oceanului, ca spre a-i spori frumusețea prin albastrul straielor, 7. iar mai apoi, făcîndu-l să fie vatra, maica și manca tuturor viețuitoarelor de pe cuprinsul lui, udîndu-l cu roura ploilor și a susurilor de apă și rost dîndu-i să rodească prin pădurile lui și prin minunatele lui flori, întru sporirea bucuriei vieții.

Viețuitoarelor pămîntului le-a sortit una – prețuită și iubită de El mai mult decît oricare alta – pe care a plăsmuit-o după chipul Său, înzestrînd-o cu intelect și cu putere de cunoaștere – odraslă a puterii

303. Θρονον, aici cu nuanța de „legi constitutive” (n. tr.)

cuvîntătoare³⁰⁴ și a înțelepciunii: ființa chibzuitoare a omului, căreia i-a dat autoritatea³⁰⁵ să stăpînească peste toate cîte mișună și își duc zilele acolo. Spun deci că, dintre toate ființele de pe pămînt, omul îi era lui Dumnezeu cel mai drag. Lui i-a îngăduit El, ca un adevărat părinte, să fie slujit de animalele necuvîntătoare. Lui, adică omului – în scopul căruia a îngăduit El și mării să se lase străbătută (de corăbii), împodobind totodată pămîntul cu nesfîrșita felurime a plantelor. Lui i-a dat putere și peste jivinele care mișună în adîncuri, și peste zburătoare. Pe el l-a înzestrat cu puterea cunoașterii, ca să poată îmbrățișa toate științele, dîndu-i spre contemplare pînă și alcătuirea cerurilor, învățîndu-l ciclurile soarelui, fazele lunii, orbitele planetelor și pozițiile stelelor fixe. El, omul, este singura ființă de pe pămînt căreia El i-a poruncit să ajungă la cunoașterea Tatălui Celui mai presus de ceruri și să proslăvească în cîntări pe Împăratul suprem al întregii vecii.

8. Dar la toate acestea a mai încins Creatorul vecia cea identică cu ea însăși și cu legăturile celor patru anotimpuri, punînd iernii hotar primăvara, iar mai apoi nelăsînd nici acest prim anotimp să tragă mai mult la cîntar, ci, odată cu cununa belșugului, făcînd ca întreaga desfășurare a timpului să se reverse în toiu verii. Ca pentru a-i cruța timpului o parte de trudă, i-a mai adăugat și intervalul toamnei; după care – adică: după ce l-a scaldat, ca pe un nobil telegar, cu cernerea răcoritoare a ploilor iernii, și după ce, astfel scaldîndu-l, i-a reîmprospătat vigoarea³⁰⁶, iată că-l aduce din nou – curat și îndestulat de căderea ploilor – la potoul primăverii. 9. Or, din clipa în care a prins Împăratul suprem veacul în harnașamentul ciclului anual, El l-a și pus sub ascultarea unui miș de seamă, adică sub ascultarea Cuvîntului Său Celui Unul-Născut, Mîntuitorul întregii creațiuni, Căruia l-a încredințat hățurile acestui întreg. Iar Acesta, primind darul din mîinile bunului Său părinte și – ca să spunem așa – prinzînd întreg cuprinsul cerului cu tot ce se află în el înăuntru, ca și pe din afară, în chingile uneia și aceleiași armonii, îi dă așezarea potrivită, urmărind în duh de dreptate cerințele odraslelor Lui cuvîntătoare de pe pămînt. Ființelor cărora le-a dat a străbate viața aceasta pusă sub semnul morții le-a hotărît și niște praguri de viață, dînd astfel tuturor oamenilor puțința de a se pregăti din timp să pășească în viața ce li se deschide dincolo de veacul de acum. Fiindcă există – ei da, există! – dincolo de veacul de acum și o astfel de viață dumnezeiască și fericită, despre care El ne-a încredințat că ea le-a fost pregătită celor ce se luptă cu pricepere și cu nădejdea răsplăților făgăduite. Căci El ne-a învățat următorul lucru: anume că toți

304. Sau «facultății înțelegătoare» – λόγος, care este mai mult decît «rațiunea» propriu-zisă, διάνοια, putînd implica și modalitățile de cunoaștere suprarățională (n. tr.)

305. ἀρχαὴ δόναμις – sintagmă remarcabilă (n. tr.)

306. Textual: „l-a făcut să strălucească de curățenie «sau: de frumusețe.»” (n. tr.)

cei care vom fi dus o existență cumpătată și pătrunsă de cucernicie vom pleca de aici spre a ne lua locul în sălașurile unei vieți mai bune, în vreme ce aceia ce se vor fi făcut vinovați aici vor avea parte de cuvenita Sa (mînie).

10. Lucrurile se petrec deci întrucîtva ca la întrecerile noastre, unde învingătorilor le sînt făgăduite de mai înainte diverse cununi³⁰⁷. Dar dacă pe alții îi dăruiește pentru virtuțile lor cu cununa anumitor daruri, pentru bunul nostru împărat, care s-a înconjurat cu podoaba credinței în Dumnezeu, îl aud dînd de știre că a pregătit încă de pe acum o răsplată mai bogată decît cea a obișnuitei întreceri; o răsplată de a cărei arvună ne-a dat El îngăduința să ne minunăm și să o lăudăm încă de pe acum, odată cu această aniversare alcătuită din numere perfecte – adică din întreirea atît a decadei cît și a unității.

11. Întîia triadă poate fi socotită odrasla unității, care este maica însăși a numerelor, diriguind lunile toate, anotimpurile și anii și orice altă desfășurare în timp. Ea ar putea fi considerată principiul însuși, temeiul și elementul de bază al oricărei mulțimi. Unitatea își trage numele de la «a rămîne»; într-adevăr, în timp ce orice mulțime poate descrește (sau – dimpotrivă – poate crește) după regulile descreșterii sau creșterii numerice, numai unitatea are permanență și rămîne stabilă cînd o despovărezi de mulțime (de orice soi de mulțime) și de (relația ei cu) numerele care decurg din ea. Ea poartă în sine asemănarea cu esența cea neîmpărtășită și atît de deosebită de toate realitățile celelalte, din a cărei putere și participare își trag ființa toate creaturile. 12. Unitatea este zămislitoarea oricărui număr am vrea noi, întregul și nesfîrșitul șir al numerelor fiind supus legii combinării și adaosului unităților. În afara unității, esența numerelor este de neconceput; însă tocmai de aceea și trebuie ea socotită în afara mulțimii, mai osebită și mai prețioasă decît oricare alt număr, pe toate producîndu-le, tuturor stîndu-le temei, dar rămînînd totuși cu neputință de modificat prin vreo intervenție din afara naturii sale³⁰⁸

13. Situația lui trei este înrudită. Este și el indivizibil și inseparabil, fiind cel dintîi întocmit dintr-un număr cu soț și unul fără soț. Unu adăugat lui doi – număr cu soț – generează cel dintîi număr compus propriuzis, adică trei. Or, triada – alcătuită cum este ea din : început, din mijloc și din sfîrșit, iar acestea egale între ele (purtînd deci pecetea echilibrului) – este o întruchipare a dreptății. Sigur că prin aceasta ea devine un simbol³⁰⁹ al Treimii celei tainice, celei preasfinte și împărătești, a Cărei

307. Lacună (n. tr.)

308. Textual: «cu neputință de extins de către /alt/cineva» (n. tr.)

309. Sau «chip», «imagine» – εἰκών (n. tr.)

ființă fără început și nesupusă devenirii tăinuiește³¹⁰ germenii ființării tuturor creaturilor, principiile și rosturile³¹¹ lor.

14. De aceea se și cade să vedem în puterea³¹² triadei începutul a toate. Pe de altă parte, decada (care încheie șirul numeric, pe toate conținându-le în sine însăși) poate să fie socotită un număr complet și perfect. Fiindcă în ea sînt cuprinse și tiparele și ideile ce stau la baza rațiunii, raporturilor și proporțiilor dintre toate. Bunăoară unitățile, adăugîndu-se una alteia, duc pînă la urmă la zece și se opresc la el ca la părintele lor și ca într-un fel de limită sau de împrejmuire în jurul căreia sînt nevoite să tot gonească la nesfîrșit, 15. dîndu-i un al doilea ocol, pe urmă un al treilea, apoi un al patrulea, și așa mai departe pînă la zece, alcătuiind din zece decade, suta. De acolo se întorc din nou la punctul lor de plecare și o iau din nou de la început, ajung iarăși la zece și din zece în zece la o sută, invariabil trimise înapoi la întîlnirea aceleași limite. Așa întocmesc ele mai departe pînă și cele mai mari mulțimi – adică întotdeauna prin revenirea la ele însele. 16. Așa devine zecele unitatea decadelor – adică tot așa cum în întocmirea decadei intră zece unități (pentru care decada se prefacă într-un fel de limită, un reper final, care însă e în același timp și un punct de întoarcere, o împrejmuire arătînd – în calitatea ei de ultim termen, de limită a unităților – spre infinitul numeric).

Combinînd acum triada cu decada (prin întreită cuprindere a crugului zecilor), ia naștere numărul treizeci – cel mai natural dintre toate numerele, de vreme ce el este față de decadă în același raport în care este triada față de unitate. 17. Numărul treizeci, pentru cel de al doilea luminător care urmează soarelui este un soi de limită fermă, de vreme ce de la o conjuncție la alta el determină ciclul unei luni, după care, luînd-o de la început³¹³, dă la iveală o lumină nouă și un nou șir de zile, împodobit cu frumusețea altor treizeci de unități, înzestrat cu noblețea altor trei decade și cu strălucirea altor zece triade.

18. Ei bine, după același tipic, binecuvîntările³¹⁴ pogorîte din partea (lui Dumnezeu), Dăruitorul a tot binele, asupra suveranei domnii a biruitorului nostru împărat, se prefacă acum într-un nou început de binecuvîntată domnie. Căci, să nu uităm tocmai de această sărbătorire de trei-

310. Textual: «conține» – ἀπελάφει. Germenii creațiunii nefiind implicați în iconomia lăuntrică a Sfîntei Treimi, am preferat «tăinuiește», deși ceva mai depărtat de sensul propriu termenului grecesc; dar și așa trebuie procedat cu discriminare, raportul propriu referit de Eusebiu fiind mai curînd unul cauzal (n. tr.)

311. Λόγοι καὶ αἰτίαι – («rațiunile și cauzele», în terminologie modernă) par să explice sensul celor discutate anterior (n. tr.)

312. «Puterea» sau «încercătura», «întocmirea». – «Începutul»: ἀρχή, însemnînd concomitent și «principiu» și «început» (n. tr.)

313. Textual: «zămislindu-se din nou» (n. tr.)

314. Textual: «dovezile» sau «prilejurile de cinstire» (n. tr.)

zeci de ani! Or, ea se deapănă mai departe, urmărind umplerea unor intervale încă și mai mari și înprospătându-ne nădejdea în dobândirea viitoarelor bunătăți ale împărăției cerești, în care nesfârșitele și luminoasele oști se rotesc în jurul Împăratului a toate. (Nu este lumina izvorită din acest soare singuratic al nostru, fiindcă ele toate răspîndesc acolo o lumină mai puternică decît cea a soarelui, licărind și scînteind de străluminarea revărsată în ele de veșnicul lor izvor). 19. Acolo sufletul ființează îmbăiat în neîntinata frumusețe a bunătăților; acolo viața nu știe ce este necazul; acolo ne vom putea împărtăși din bucuria cea cuminte și preasfîntă; timpul devine durată fără sfîrșit și încetează de a mai fi timp, fiindcă ajunge să capete altă dimensiune, nemaifiind supus unei limite, nemaiputîndu-se măsura nici în zile, nici în luni, nici în ani, nici în anotimpuri sau în perioade. Nu va mai fi decît un singur fel de viață, întinzîndu-se la nesfîrșit; o viață luminată nu de soare, nici de puzderia stelelor sau de razele lunii, nu, ci o viață al cărei soare va fi însuși Dumnezeu-Cuvîntul, Fiul cel Unul-Născut al Împăratului suprem. 20. De altminteri, sfințele noastre învățături Îl și numesc tainic: Soare al dreptății și Lumină mai presus de toată lumina, El fiind Cel ce luminează preafericitele oștiri cu razele dreptății și cu scînteierile înțelepciunii; El fiind Cel care, primind sufletele ce s-au rostuit întru credință (primindu-le, adică, nu undeva în cuprinsul cerului, ci în chiar sînul Său), le aduce prin faptă dovada făgăduințelor Sale. 21. Privirea nici unui muritor n-a văzut, auzul nimănui nu a deslușit, și nici măcar mintea – cît timp e în trup – n-a fost vreodată în stare să deslușească bine (răsplățile) dinainte pregătite celor ce s-au gătit cu podoabele cuvioșiei, așa cum ești tu însuși – o, Preacucernice împărat! – căruia – singurul dintre toți oamenii care au existat vreodată! – Însuși Dumnezeu, Suveranul împărat a toate, i-a îngăduit să se purifice încă din timpul vieții sale pămîntești! Tu, căruia El Ți-a descoperit mîntuitorul semn prin care El a biruit moartea și a triumfat asupra vrăjmașilor (simbol al biruinței și scut temut de demoni!). Tu, care ai pornit lupta împotriva înșelătoarelor năluciri, ieșind biruitor din înfruntarea tuturor celor fără Dumnezeu, a tuturor dușmanilor și barbarilor și chiar a diavolilor!

7. 1. În noi stau împletite două naturi, cea spirituală și cea trupească. Ultima se răsfrînge în trăsăturile noastre aflate la îndemîna oricui; cealaltă este alcătuită din ceea ce nu poate fi văzut. Fiecare dintre ele are de înfruntat cîte o liotă vrăjmașă și de neam străin, dintre care una își duce războiul în chip nevăzut, în vreme ce a doua se năpustește asupra noastră pe față. Adică în vreme ce aceasta din urmă lovește în trupurile noastre trupește, cealaltă izbește din plin cu netrupeștile ei arme, în sufletul golaș al omului. 2. Dar dacă adevărații barbari – bunăoară nomazii sălbatici, pe care nici nu-i poți osebi de fiare – dau tircoale furnicarelor civilizate ale (celorlalți) oameni, le pustiesc ținuturile, le subjugă cetățile,

atacînd lumea din orașe cu nemila unor lupi apăruți din pustiu și făcînd cît mai multe victime, ceilalți dușmani, cei nevăzuți, diavolii pierzători de suflete (cei mai cruzi decît toți barbarii, și care străbat prin aer), pun stăpînire pe om înrobindu-l prin nefericita urzeală a credinței în zei și făcîndu-l pînă la urmă să nu mai recunoască pe adevăratul Dumnezeu, pe care-L înlocuiesc cu imensa eroare a necredinței, furișînd de nu știu unde (în temple) pe unii care nu au nici un fel de existență; în schimb pe Cela ce *este* – pe Cel care cu adevărat și singur *este* – făcîndu-L cu totul uitat, ca și cum nici n-ar fi.

3. Așa au ajuns ei să zeifice nașterea – zămislirea trupească – la fel cum au făcut un zeu și din opusul ei, adică din dezagregarea trupului, din moarte. Celei dintîi – văzută în principiul ei germinativ – i-a fost închinat cultul orgiastic al Afroditei; cealaltă a luat numele de Pluto (sau de Thanatos) din cauza nemăsuratei sale puteri asupra neamului omenesc. Necunoscînd alt soi de viață în afara celei care începe cînd te naști, ei – oamenii de altădată – au făcut din cauza ei, un zeu; și cum, de asemenea, ei nu-și închipuiau că după moarte ai mai putea ființa, iată-i proclamîndu-l pe Thanatos zeu suprem și a-toate-biruitoare. Or, pornind de aici – și neputîndu-se supune nici unui fel de dreptare (moartea punînd totul sub semnul pieirii) – ei au ajuns să ducă o viață nevrednică de acest nume și să facă niște lucruri pentru care ar fi meritat de mii de ori moartea: nemailuînd aminte la Dumnezeu, nevrînd să mai țină seama de hotărîrile judecății dumnezeiești, refuzînd să-și împrăștieze amintirea naturii lor spirituale și nemailupunîndu-se decît unui singur și cumplit stăpîn, anume Moartea. Și închipuindu-și ei cu tărie că destrămarea trupului, care urmează morții, ar putea însemna sfîrșitul a toate, iată-i făcînd din moarte un zeu mare și avut – de unde și numele de Pluto. De fapt, Moartea nu era singura lor zeitate; ei i-au fost asociate toate cele ce căpătau preț în ochii lor în raport cu ea, adică lucrurile care contribuiau să le îndulcească viața. 4. Astfel au ajuns ei să zeifice plăcerea trupească; mîncarea era și ea o zeitate; tot zeitate era și producerea ei; rodul copacilor, un zeu; plăcerea beției, încă un zeu; pofta trupească, iar un zeu; iar plăcerea rezultînd de aici, alt zeu. Așa au luat naștere misteriile Demetrei și Proserpinei; așa, răpirea de către Hades a Corei, iar mai apoi întoarcerea ei. De aici, misteriile lui Dionysos și înfrîngerea lui Heracle de către mai puternicul zeu al beției; de aici, orgiile pline de destrăbălări închinat lui Eros și Afroditei. De aici desfrînările care nu l-au cruțat nici pe Zeus, făcînd din el iubitul lui Ganimede, și tot de aici și licențioasele istorioare despre niște divinități iubitoare de plăceri și de desfrîu.

5. Ei bine, da, acestea toate nu erau decît tot atîtea săgeți trase de tomuții vrăjmași, dușmanii Împăratului suprem, împotriva noastră, a

locuitorilor pământului, ca să ne facă rău cât mai mult, cu sminteala înverșunării lor contra lui Dumnezeu. Prin ele, ei chiar ajunseseră să se facă stăpîni peste tot neamul oamenilor: mărturii³¹⁵ ale impietății erau înălțate pretutindeni; prin toate colțurile răsăreau temple și sanctuare închinete unor culte amăgitoare. 6. Pînă și conducătorii de popoare de atunci erau și ei atît de împătîmiți acestei sminteli încît au fost în stare să sacrifice zeilor lor – deci să ucidă pentru ei! – ființe omenești de același sînge – ba chiar rude cu ei – și să ridice sabia împotriva mărturisitorilor adevărului! Așa s-au prins ei într-o încheștare pe viață și pe moarte și fără Dumnezeu, și nu împotriva unor străini de neam, ci împotriva celor mai apropiate ființe și chiar a prietenilor lor: frați sau rubedenii sau tovarăși credincioși, care în răstimp se hotăriseră să cinstească și să slăvească pe Dumnezeu ducînd o viață cât mai demnă, pusă sub semnul cumpătării și ținîndu-se de pravilele adevăratei credințe! 7. Ca niște adevărați scoși din minți, ei au prins să ucidă în neștire pentru demonii lor pe cei ce-și închinaseră ființa lor Împăratului a toate. Și totuși, pentru vitejii mărturisitori ai adevăratei credințe (cărora o moarte izbînditoare și în duh de adevăr le era mai dragă decît însăși viața), asemenea cumplite silnicii n-au însemnat nimic. Ca niște adevărați ostași ai lui Dumnezeu, ei se pătrundeau de puterea veghei, sfidînd toate chipurile morții: și focul, și sabia, și răstignirea, și fiarele sălbatice, și adîncurile mării, ciopîrțirea mădularelor ori arderea cu fierul roșu, scoaterea ochilor sau mutilarea întregului trup. În temeiul dragostei lor fără margini pentru Împăratul lor, ei preferau – în schimbul a tot ce poate fi bun sau plăcut în viață – înfometarea sau lucrul în mine sau lanțurile. Iar prin curajul lor plin de înflăcărare, femeile nu se dovedeau mai prejos decît bărbații. Unele dintre ele au și fost supuse aceleiași fel de încercări ca și bărbații; pe care biruindu-le, au avut parte și de o aceeași răsplată. Altele, luate cu sila spre a fi pîngărite, au ales moartea, numai să nu-și vadă trupul terfelit, și multe mii dintre acestea n-au suferit nici măcar cea dintîi șoaptă, nici cel dintîi îndemn la destrăbălare, venit din partea cine știe cărui înalt demnitar al meleagurilor, lăsîndu-se schingiuite și înfruntînd cu tărie sentința de moarte, oricum ar fi sunat ea.

8. Așa – adică rămînînd de neclintit – au biruit ostașii Împăratului suprem, în luptă, oastea celor cu mulțime de zei, făcîndu-i pe vrăjmașii lui Dumnezeu și ai mîntuirii oamenilor – care-s mai de temut pînă și decît cei mai cruzi dintre barbari – să se bucure de atîta prisos de jertfe, în timp ce slujitorii acelor zei sorbeau cu nesaț din sîngele vărsat de ei pe nedrept, chefuind la banchetul lor tragic și blestemat care putea însemna pieirea întregului neam omenesc.

315. Textual: «stilpi» (n. tr.)

9. Așa stînd lucrurile, ce-i rămînea de făcut Împăratului căzuților sub obidă? S-ar fi convenit oare să nu-I pese de mîntuirea credincioșilor săi prieteni, să se prefacă a nu băga de seamă ce năvală înfruntau ei din toate părțile? Despre nici un cîrmaci n-am putea spune că dă dovadă de pricepere dacă l-am vedea lăsîndu-și corabia cu întreg echipajul pradă valurilor, fără a schița vreun gest în încercarea de a-și salva oamenii de naufragiu. Nici un general n-ar fi în stare de atîta cruzime încît să-și dea oamenii în mîinile dușmanilor, fără a urmări un plan anume³¹⁶. Și nici un păstor cu adevărat bun nu va rămîne nesimțitor la gemetele mielului rătăcit de turmă, ci va lăsa oile sale neprimejdite la adăpost, ca să poată veni în ajutorul celui rătăcit, cu orice risc, adică chiar de ar fi să înfrunte niscai fiare sălbătice. 10. Or, în cazul nostru, îngrijorarea³¹⁷ Împăratului suprem nu avea drept obiect una din fapăturile Sale necuvîntătoare, ci chiar întregul oștii celor ce se războiau de partea Sa. De aceea a și bineprimit El înceleștările și luptele date de ei pentru credință, cinstindu-i pe cei porniți în căutarea Sa cu răsplăți cum numai El poate împărți, și trecîndu-i în rîndurile îngerestilor Sale cruguri din cer; celor de pe pămînt le-a stat de strajă ca să poată ajunge ca niște germeni vii ai credinței urmașilor lor, dîndu-le să vadă singuri soarta necredincioșilor, să-i afle tîlcul și să povestească lucrurile mai departe. 11. Mai apoi, întinzîndu-și dreapta împotriva vrăjmașilor, pe dată, cu un singur semn i-a făcut să dispară, lovind în ei prin mijlocirea pedepsei venite lor de sus și silindu-i să rostească cu propriile lor buze, și împotriva voii lor, lunga mărturisire a nelegiuirilor săvîrșite de ei. Astfel a ridicat El pe cei prăbușiți în țărîna, pe cei umiliți și pe toți obidiții înălțîndu-i.

12. Și au devenit faptă lucrurile acestea vrute de Împăratul suprem, din cer, Care Și-a încins starostele, făcînd din el un ostaș de nebiruit (eu știu că multa lui cuvioșie îl face pe împăratul nostru să se bucure auzîndu-se numit astfel) și i-a dat pe mîină întregul neam al dușmanilor săi, mulțumindu-Se să lupte împotriva unei asemenea puzderii cu ajutorul unuia singur. Ceilalți erau mii și zeci de mii (erau atît de mulți fiindcă aveau de partea lor și mulțimea demonilor; deși tot așa se poate spune și că nu aveau pe nimeni, de vreme ce aceștia nu au nici o realitate, pe cînd împăratul nostru este un împărat legitim, icoană a Împăratului Celui unic și suprem). Contrar aceloră – al căror cuget fără Dumnezeu îi îndemna să ucidă cu cruzime și să se mînjească cu sîngele cucerniciei –, Constantin, luînd pildă de la Mîntuitorul și neavînd nimic altceva în minte decît numai și numai salvarea, a ajuns să-i mîntuiască pînă și pe cei fără Dumnezeu, învățîndu-i tocmai cucernicia! 13. Astfel, ca un adevărat biruitor ce este, Constantin a învins neamul acela de două ori barbar, împlînzînd neîndu-

316. Textual: «fără vreo compensație» (n. tr.)

317. σπουδή, aici cu înțelesul de «angajament», «interes», «duare-aminte» (n. tr.)

plecatele sale populații prin solii pline de pricepere, și, silindu-i să recunoască și să nu mai poată ignora de partea cui este puterea, le-a schimbat viața, dintr-un trai nelegiuit și animalic făcându-i să ia calea cumpănilor și a legii și aducînd (spre rușinarea lor) prin fapte dovada că cumplita, sălbatica și nevăzuta natură a demonilor fusese de mult învinsă de Cel Atotputernic. Fiindcă Mîntuitorul a toate îi biruise pe cei nevăzuți tot prin nevăzute mijloace; dar, în calitatea lui de staroste așezat de Împăratul suprem, (Constantin) i-a urmărit mai departe pe învinși, spoliindu-i pe aceia care, de fapt, își dăduseră duhul și muriseră demult, și împărțind îmbelșugata pradă între ostașii unui biruitor ca el.

8. 1. Fiindcă de îndată ce a înțeles că în van (și aidoma unor copii) se temea duumul gloatei fără minte de gogorițele plăsmuite din aur și argint, de care era plină smintita lor credință; și, iar, de cum și-a dat Constantin seama că aceste gogorițe trebuiau neapărat scoase și aruncate din calea lor (ca tot atîția bolovani de care se pot poticni pașii cui orbecăie prin beznă), el a netezit împărătescul drum (al credinței), făcîndu-l tuturor de nepotcinit. 2. Hotărîrea odată luată, s-a mai gîndit el că pentru a duce la bun sfîrșit lupta cu ele nu avea nevoie de soldați și de mai știu eu cîtă oaste: unul singur – sau cel mult doi – dintre înalții demnitari din preajma sa, trimiși la un singur semn al său în fiecare provincie, erau de ajuns. 3. Iar aceia, încrezători în puterea credinței lor, n-au șovăit să se arunce în vălmășagul atîtor popoare și seminții, stîrpind pretutindeni – prin toate cetățile și peste toate meleagurile – amăgirea înveterată acolo, și, în rîsetele mulțimii, silind însăși preoțimea (acelor credințe) să-și scoată plină de rușine la lumină, din cele mai întunecate cotloane, zeii; pe care i-au despuiat de podoabe, ca să poată arăta tuturor materia informă rămasă la vedere sub culoare. Mai apoi le-au jupuit de ceea ce ar fi putut eventual să fie vreun material prețios – pe care l-au și topit în foc, și, din ce se arăta să fie bun la ceva, luau pentru ei și puneau la loc sigur atîta cît socoteau ei că le-ar fi de trebuință; restul – împreună cu ce nu avea valoare – îl lăsau mai departe acolo, în seama amăgiților închinători, spre aducere aminte a rușinii pățite. 4. Dar iată ce a mai făcut minunatul nostru împărat: chiar atunci – adică pe cînd idolii fără viață erau despuiați de materia lor prețioasă în felul arătat – s-a hotărît să lovească și în statuile făcute din bronz. Și așa au fost tîrîte de la locurile lor, legate cu frînghii, reprezentările acelor care în mitologie erau venerați drept zei. Marele nostru împărat a aprins un imens rug și a vegheat cu împărătească-i privire să nu scape nici cea mai mărunță rămășiță a acelei sminteli.

5. Dar așa cum vede vulturul din înaltul cerului pînă tocmai jos, pe pămînt, nelăsînd privirii să-i scape nimic, tot așa și el – deși era prins în multele îndatoriri ale palatului și ale frumosului său oraș – iată, și-a putut

da seama din înaltul depărtărilor că în țara Feniciei se ivise o îngrozitoare primejdie de suflet!

Anume, se aflau acolo o dumbravă și un templu, situate în mijlocul orașului, iar nu în vreo piață sau la vreo întâlnire de drumuri – așa cum se străduiesc de obicei să le aibă orașenii, datorită frumuseții lor – nu; 6. ci locul – închinat nemernicului demon (ce se ascunde sub numele) Afrodi-tei – se afla tocmai în înaltul Libanului, departe de încrucișările și de tra-seele șoselelor. Era pentru toți neînfrânații care-și măcinau puterile tru-pești în dulceața depravării ca o adevărată școală a relexor: bărbați cu înfățișare de femeie (un fel de ne-bărbați care-și necinsteau sexul) își omagiau demonul-zeiță cu purtări pătimase, de femeie; femeile se pur-tau și ele tot nelegiuit; acolo, în acel templu, își avea începutul alunecarea în adulter și se săvârșeau lucruri îngrozitoare – pentru care nu găsec cuvinte! – ca într-un loc nelegiuit și cu totul neprivegheat!

Or, nimeni nu avea cum da de știre ce se petrecea acolo, fiindcă nici o persoană cu demnitate nu îndrăzne să se apropie de un asemenea loc. 7. Cu toate acestea, asemenea fapte nu puteau în nici un chip rămîne ascunse unui împărat mare ca al nostru. Martor el însuși, datorită împă-răteștii sale puteri de veghe, al stării de lucruri, Constantin s-a încredin-țat că un asemenea templu nu merita să mai fie mîngîiat de lumina zilei, și a poruncit ca el să fie dărîmat din temelii, cu ofrandele aflate înăuntru, cu tot. Așa a pierit dintr-o dată, la un singur semn dat de împărat, urzeala acelei sminteli neînfrîmate. O mîna de ostași s-a îngrijit de curățirea locu-lui. Iar de teama împăratului, desfrînații de pînă atunci au trebuit să învețe ce este simțul măsurii, 8. fiindcă el, împăratul, le dădea tuturor neconținut în vileag lucrarea născocirilor făcute să amăgească pe cei mulți, și își binecuvînta Mîntuitorul înaintea tuturor. Fapt este că în aju-torul vinovaților nu s-a înfățișat nici un apărător, fie el demon sau zeu, și nu s-a produs nici un oracol, nici o profeție. Adevărul este că mintea³¹⁸ omului încetase de a mai fi cufundată în beznă: luminată de neamăgitoa-rele raze ale cuvioșiei, ea ajunsese să critice singură ignoranța strămoși-lor și să le compătămească miopia, socotindu-se fericită că a scăpat de o atît de mare amăgire. 9. Or, în timpul cel mai scurt, din voia Dumnez-eului Celui Mare și cu ajutorul împăratului, întreg neamul vrăjmașilor și potrivnicilor noștri, atît văzuți cît și nevăzuți, a fost spulberat; pacea – dulcea și buna noastră mamă – s-a lăsat peste noi toți; războaiele au luat sfîrșit (de vreme ce se sfîrșise și cu zeii); sfîrșit au luat și înceștă-rile de la țară sau de la oraș (înceștări care, mai înainte, pe vremea închi-nării la demoni, se întetiseră); sfîrșitu-s-au vărsările de sînge din anii de glorie ai nălucitei credințe în mulți zei!

318. Textual: «sufletul» (n. tr.)

9. 1. Deci, așa stînd lucrurile, înseamnă că a sosit ceasul să comparăm starea de lucruri de acum cu cea de altădată și să urmărim cum, din decăderea inițială, s-a ajuns la înfloritoarea situație de azi; să revedem în minte și să ne dăm seama ce înseamnă faptul că, pe atunci, prin toate cetățile, zeilor le erau dedicate cu multă grijă porticuri, sanctuare, parcuri și temple, sau că altarele lor erau încărcate de podoaba mulțimii de daruri votive.

2. Tiranii din acele vremuri făceau mare caz de zeitățile lor. Feluritele seminții și popoare își cinsteau credința strămoșească fie la cîmp, fie în oricare alt loc, chiar și în casa fiecărui om, prin altare și prin chipuri cioplite prezente pretutindeni, în căminele și chiar în încăperile lor de dormit. Totuși, rodul acestei cucernicii nu se poate asemui cu duhul de pace care domnește azi pretutindeni și care ne sare în priviri; ba chiar dimpotrivă, el se făcea simțit doar prin războaie, prin încelestări și prin răzmerițe: măcinați tot timpul vieții de asemenea porniri, oamenii își înecau meleagurile în sîngele frătesc vărsat de ei în războaie purtate de unii împotriva altora. 3. Pe de altă parte, înși ținuți de ei la mare cinste aduceau la cunoștința puternicilor zilei prooroci și oracole și felurite prevestiri, însoțite – de bună seamă – de multă lingușire. Oricum, propria lor pieire nu se pricepeau ei să o prevestească, așa cum nu se pricepeau ei să prevadă propriul lor viitor, în general – lucru ce poate fi socotit drept cea mai bună dovadă a înșelătoriei lor.

4. Nici măcar unul singur dintre cei de a căror profetică putere se minuna lumea odinioară n-a fost în stare să vestească luminoasa apariție printre oameni a Mîntuitorului și nici măcar noua cale de cunoaștere a lui Dumnezeu, vestită și deschisă de El. Nici Apollo și nici altul din acei mari demoni nu s-a priceput să prevadă și să prevestească propria lor părăsire, numele Celui ce avea să Se războiască cu ei și să-i biruie! 5. Existat-a printre ei vreun prezicător sau vreun vizionar care să fi prevestit că avea să apară printre oameni ceva cu totul nou care urma să le acopere de uitare tot ce aveau ei mai scump pe lume? Care avea să deschidă tuturor oamenilor calea cunoașterii și a proslăvirii Împăratului tuturor? Cine a cunoscut de mai înainte domnia glorioasă și cucernică, de azi, sau cine a știut de victoriosul nostru împărat, care peste tot pămîntul n-a făcut decît să zdrobească lucrarea demonilor? Cine a știut că cei mari (dinaintea lui) vor pieri? 6. Și care dintre eroi a arătat semnul topirii în foc și al prefacerii unor lucruri fără viață și de nici un folos în ceva care să poată fi de folos? Care dintre zei au dat de știre că propriile lor statui vor fi îmbucătățite în rîsetele mulțimii, și puse pe foc? 7. Unde au fost atunci partizanii lor ca să împiedice atingerea de mîna omenească a acelor scumpe daruri votive? Unde erau toți cei care mai înainte vreme nu șovăiau în fața luptei – tocmai acum cînd își puteau vedea asediatorii adînciți în uita-

rea păcii? Unde mai sînt aceia care-și puneau nădejdea în niște simple lucruri ca în niște zeități, și care, în searbedele lor convingeri începînd să bată cîmpii, înălțaseră rătăcita lor credință în slăvi și iscusiseră împotriva părtașilor adevărului un război atît de viclean?³¹⁹ 8. Unde mai este astăzi oastea aceea de uriași încinși în luptă cu Dumnezeu? Unde șuieratul balaurilor care cu limbile lor ascuțite dădeau glas unor graiuri atît de nelegiuite împotriva Împăratului a toate? Încrezători în mulțimea fără număr a zeilor lor, dușmanii Împăratului a toate s-au năpustit asupra noastră cu oaste și oștime multă, purtînd înaintea lor chipurile lipsite de viață ale fantomaticilor lor idoli. Dar încingîndu-și pieptarul credinței, Constantin a chemat în luptă³²⁰ mîntuitorul și de viață făcătorul semn, întîmpinînd cu el puhoiul vrăjmașilor precum cu o sperietoare sau piază-bună și învingînd simultan și pe vrăjmașii lui, și pe demoni; ca mai apoi, din recunoștință, să nu uite a înălța cu glas tare rugăciune de mulțumire Celui ce-i înlesnise biruința, și să dea lumii spre cunoștință – prin inscripții – aducătorul de biruință însemn. (Să nu uităm că) aici, în chiar centrul Capitalei, a înălțat Constantin un monument măreț în amintirea biruințelor avute împotriva tuturor dușmanilor săi – o mărturie de neșters a salvării statului roman și un simbol al trăinicieii stăpînirii lui asupra lumii!

9. Or, cele spuse de mine mai înainte, sînt lucruri pe care el a ținut să le facă tuturor cunoscute, dar mai cu osebire ostașilor lui, (pe care nu ostenea să-i dăscălească) să nu-și pună mari speranțe în armele, în armurile sau în deprinderea lor, cu scopul de a-și apăra trupul, ci să ia aminte la Dumnezeu Cel Prea Înalt, adevăratul dătător a tot binele și chiar al biruinței!

10. Oricît de necrezut ar părea, iată, așa a ajuns împăratul învățatorul de viață religioasă al oștii sale, înălțînd cu ea rugăciuni pline de fervoare și inspirate, potrivite dumnezeieștilor predanii, adică înălțîndu-și brațele spre cer, iar privirile cugetului și mai sus, spre Împăratul cel mai presus de ceruri, chemîndu-L în rugăciunile sale drept dătătorul său de biruință, Mîntuitorul, Straja și ajutorul Său. Tot el a mai socotit că se cuvine ca o anumită zi să fie închinată rugăciunii – ziua cea pe drept cuvînt de căpetenie în săptămîină, ca fiind cea dintîi, domnească și mîntuitoare, ziua luminii și a vieții, a nemuririi și a tot binele. 11. Făcîndu-se și ajungînd singur propriul său dascăl într-ale binelui, el nu s-a dat în lături să se închine Mîntuitorului său în chiar lăuntrul palatului, săvîrșind prin rugăciune dumnezeieștile pravile. Dar el își strunea și cugetul, și lua aminte la învățăturile sfinte. Slujitorii și oamenii lui de încredere sînt cu toții din rîndurile celor făgăduiți lui Dumnezeu, oameni care s-au distins

319. ἀκρίβητος, «de culise» «dus din umbră» (n. tr.)

320. Textual: «a aliniat în formația sa de luptă, spre înfruntarea dușmanului» (n. tr.)

prin deosebita lor demnitate și prin virtuțile de care au știut să dea dovadă. Lor le-a încredințat el veghea peste întreaga lui stare. Ei au devenit paznicii lui devotați, străji încinse cu toate armele omeniei, care pe împăratul lor și l-au făcut la rîndul lor dascăl de viață cu frica lui Dumnezeu.

12. Și a prețuit împăratul mult aducătorul de biruință semn, după ce din experiență și-a putut da seama ce dumnezeiască binecuvîntare se ascunde în el. În fața semnului acestuia a dat înapoi mulțimea oștilor vrăjmașe; de el s-a sfărîmat trufia dușmanilor lui Dumnezeu; datorită lui au tăcut glasurile defăimătorilor și ale necredincioșilor; prin el au fost supuse semințiile barbare și au fost puse pe fugă oștile nevăzuților demoni; prin el au fost date în vileag balivernele din care se hrănea smintita credință în zei. Datorită lui a împînzit împăratul tot locul cu monumente triumfale, ca țelul final și suprem al unei datorii pe care o avea de plătit, recomandînd tuturor, pretutindeni (cu adaosul împărăteștii sale dărnicii) să înalțe biserici și lăcașuri și sfinte case de rugăciune. 13. Neîntîrziat, în chiar inima provinciilor și a orașelor, au prins a se înălța mari lucrări doveditoare ale geniului împărătesc, lucrări cărora nu le-a trebuit vreme multă ca să lumineze peste toate popoarele, și care aduceau cu ele mărturia biruinței asupra tiraniei celor fără Dumnezeu: fiindcă toți cei care fuseseră hotărîți pînă cu puțin înainte, în rătăcirea minții lor, să se încingă în luptă cu Dumnezeu, se năpustiseră ca turbați, ca niște cîini asupra zidurilor cîte unor biete și neînsuflețite lăcașuri (cu Însuși Dumnezeu sigur că le-ar fi fost cu neputință să se lupte!), pe care le dărimaseră pînă la pămînt – ba chiar distruseseră din temelii asemenea (nevinovate) lăcașuri de închinare, făcîndu-le să arate aidoma unei cetăți căzute sub dușmani!

Așa-și făcuseră ei cunoscută multa lor răutate (prin care parcă ar fi vrut să se răzbune asupra lui Dumnezeu!). Dar n-a trecut vreme multă și iată-i simțind pe propria lor piele riscul unei atare încumetări: dintr-o singură suflare ca de vîntoasă, furtuna stîrnită asupra-le de Cel de sus i-a spulberat, oamenilor nemai lăsîndu-le în urma lor nici urmă de familie sau de urmași, nimic care să le aducă aminte cine au fost ei; și pe dată – oricît de mulți s-ar fi numărat ei – toți s-au stins în șuierul biciuștii abătute peste ei de sus!

14. Așa, deci, și-au aflat sfîrșitul cei ce se încleștaseră în luptă împotriva lui Dumnezeu, lăsîndu-l pe Constantin (care se pusese de unul singur sub oblăduirea mîntuitorului însemn – dar de ce zic eu «de unul singur», de vreme ce alături și împreună-lucrînd cu el, Constantin Îl avea pe (Însuși Dumnezeu Cel) Unul? – să refacă lăcașurile mai adineauri distruse și să le facă să arate cu mult mai minunate decît fuseseră ele, sa

înfrumusețeze cu tot felul de biserici ale lui Dumnezeu orașul care-i poartă numele, dar să și onoreze capitala Bitiniei cu una mai mare și mai frumoasă decât toate, și să împodobească celelalte orașe de frunte din provincii în același chip. 15. Cu toate că, dintre toate provinciile imperiului, Constantin s-a oprit cu precădere asupra a două, amîndouă din răsărit: una, cea a Palestinei, ca fiind cea de unde putem spune că a izvorît – iar apoi s-a revărsat pretutindeni – apa vie (a adevărului); cealaltă fiind metropola răsăriteană purtînd numele lui Antioh. În aceasta din urmă – fiind ea principalul oraș al tuturor provinciilor răsăritene³²¹ – a inaugurat el o lucrare extraordinară³²², unică prin amploarea și prin frumusețea ei. Pe dinafară a încercuit întreaga biserică cu un șir lung de ziduri, în lăuntrul cărora a înălțat locașul neînchipuit de mult, înscriindu-l – pentru sporită diversitate – într-un plan octogonal, străjuindu-l de jur împrejur cu tot soiul de construcții și de curți și ornîndu-l cu tot ce putea fi mai frumos!

16. Cam așa a făcut el acolo.

Dincoace, în provincia Palestinei, chiar în inima regatului evreiesc, chiar pe locul aducătorului de mîntuire mormînt³²³, a înălțat o imensă casă de rugăciune, o sfîntă biserică închinată mîntuitorului nostru însemn, pe care a înzestrat-o cu daruri nespuse de bogate, cinstind cu odoare de o negrăită frumusețe acest sălaș de veșnică aducere aminte a biruinței marelui nostru Mîntuitor asupra morții. 17. Tot acolo³²⁴ a mai luat el seama la trei locuri unde se aflau tot atîtea tainice peșteri ținute de lume la mare preț, pe care de asemenea le-a dăruit cu construcții costisitoare. În peștera primei teofanii a adus împăratul cuvenitele dovezi de prețuire; dincolo – adică acolo unde, în final, s-a petrecut înălțarea la cer – o zidire: chiar pe înălțime, spre aducere aminte; iar în centrul întregii scene pe care s-a dat bătălia mîntuirii noastre³²⁵, a glorificat mîntuitoarea biruință (asupra morții).

Toate aceste locuri le-a înfrumusețat împăratul din dorința lui de a face cunoscut tuturor mîntuitorul semn, 18. adică acela care l-a și răsplătit pentru puterea lui de credință, înmulțindu-i casa și neamul, întărindu-i scaunul împărăției peste mulțime de ani și agonisind bunilor săi fii, neamului său și urmașilor acestuia, roadele virtuții. 19. Eu cred că această nepărtinitoare lucrare a dreptății, în temeiul căreia fiecare a primit pînă la urmă ce i se cuvenea, poate fi socotită cea mai convingătoare dovadă a puterii Celui proslăvit de Constantin, mai cu seamă dacă ne gîn-

321. Textual: «de pe acolo» (n. tr.)

322. Textual: «divină» (n. tr.)

323. Gr. μαρτύριον, ca în multe alte locuri (n. tr.)

324. Adică în ținuturile Palestinei (n. tr.)

325. τῷ δὲ μέσῳ τοῦ παντὸς ἀγῶνος, membru de frază cu înțeles incert, sensul de bază al termenului ἀγών fiind acela de confruntare (n. tr.)

dim la ceilalți, la cei care odinioară se înverșunaseră împotriva lăcașurilor noastre de închinare, și pe care plata nemerniciei i-a ajuns atât de curînd, spulberîndu-i, lăsîndu-i deodată fără casă, fără cămin și chiar fără ființă! Or, iată, priviți în schimb la Constantin, cel care-și cinstește Stăpînul slujindu-l cu nețarmurită evlavie și înălțîndu-l cîte un palat, iar alteori revelîndu-l supușilor săi de pretutindeni prin înzestrarea (cîte unor biserici); iată-l – spun – cum își află în El salvatorul și slujitorul și străjuitorul casei, al domniei și al neamului!

Așa a vădit mîntuitorul semn (al crucii), prin dumnezeiasca-i virtute, lucrările lui Dumnezeu.

10. 1. Încredințată inițiaților într-ale teologiei, talmăcirea acestui însemn se poate întinde mult. Minunat lucru e să-l poți cuprinde în cuvinte! Dar încă și mai minunat, să cugeți la acest cu adevărat mîntuitor semn, care, neajutat, a fost în stare să arunce în negura uitării noianul de minciuni și celelalte sminteli care din străvechi timpuri s-au tot pus în seama zeilor – aprinzînd în sufletele tuturor oamenilor duhovniceasca lumină a descoperirii unicului adevărat Dumnezeu! 2. Ceea ce face ca astăzi toți cei care doresc să-și desăvîrșească viața pot să-și bată joc de asemenea idoli neînsuflețiți, să calce în picioare nelegiuitele pravile ale demonilor și să ia în rîs înșelătoarele rituri ale strămoșeștii lor predanii. Oamenii s-au rostuit pretutindeni sub semnul învățăturilor sfinte și cugetă cu luare aminte la mîntuitoarea noastră predanie; iar acest lucru îi face acum să nu se mai teamă de nici o făptură care le-ar încăpea în priviri și nici să mai privească cu minunare în înalt, la soare, la lună, la stele; ci, dimpotrivă, îi îndeamnă să-L mărturisească pe Cel aflat mai presus de ele, pe Creatorul lor nearătat și nevăzut (pe care – și numai pe El! – sînt ei acum deprinși să-L proslăvească!). 3. Iată, dar, cît de mari daruri le-a adus oamenilor semnul acesta mare și de neînțeles, care a scos la vedere înșelăciunea celor lipsite de realitate și a pus tuturor în lumină cele ce mai înainte nu le erau cunoscute, scaldîndu-le în razele credinței! 4. Cuvintele, învățăturile și îndemnurile la o viață chibzuită și închinată lui Dumnezeu răsună astăzi în azul tuturor neamurilor – mai ales că însuși împăratul se îngrijește să le dea de știre. Or faptul ca un atât de mare împărat să nu pregete a striga cu toată tăria glasului său (în chipul unui talmaci al lui Dumnezeu, împăratul suprem), să strige, spun, întregii zidiri, să-și păstorească și să-și îndrume întreaga turmă spre cunoașterea adevăratului Dumnezeu, mie îmi pare a fi o minune dintre cele mai mari! 5. Așa încît astăzi în inima palatului n-ai să mai auzi înălțîndu-se, ca altădată, uguitul gîngav al celor fără Dumnezeu, ci, dimpotrivă, preoți și alte sfințite fețe binecuvîntînd prin cîntări cucernicia împăratului. Unul Dumnezeu El Însuși, Împăratul tuturor, este vestit

întregii lumi, iar binevestitorul cuvînt al îndurărilor Sale adună astăzi pe toți oamenii sub acoperămîntul Aceluiași suprem Împărat, încredințînd pe pămînteștii Săi fii de milostivirea și de dragostea Părintelui lor celui mai presus de ceruri. Coruri peste coruri Îi dedică Acestuia cîntări de biruință, făcînd întreg neamul omenesc să se armonizeze cereștilor cete ale îngerilor. Folosindu-se de trupurile lor³²⁶ ca de niște instrumente muzicale, sufletele cugetătoare Îi înalță cuvenitele imnuri și cîntări de taină. Popoarele de la apus Îi deprind învățăturile într-un același timp cu cele ale răsăritului, pe cînd cele de la miazăzi (la unison cu cele de la miazănoapte) dau glas unor cîntări pline de armonie, strunindu-și viața închinată lui Dumnezeu în temeiul aceluiași pravile și învățăături, mărturisind cu tărie un singur Dumnezeu – Cel aflat mai presus de toate –, recunoscîndu-L pe Mîntuitorul Cel Unul-Născut ca fiind cauza a tot binele și adevărind aici, pe pămînt, pe singurul lor împărat, laloaltă cu de Dumnezeu iubiții fii ai acestuia. 7. Asemenea unei călauze pricepute, împăratul veghează sus, la cîrmă, îngrijindu-se ca vasul să nu se abată din cale și purtîndu-și întreaga ceată a corăbierilor, cu vînt prielnic, pînă la ocrotitorul și dătătorul lor de liniște liman. De sus, Însuși Dumnezeu, Împăratul suprem, Și-a întins spre el dreapta pînă ce l-a făcut să biruie peste toți vrăjmașii și potrivnicii, sporindu-i domnia întru mulțime de ani. Și sigur că de acum înainte El îl va învrednici de daruri încă și mai mari, spre a-și întări prin fapte asemenea făgade cum nu ni se cade nouă acum a grăi.

(Ar trebui, pentru asta, să ne așteptăm ultimul drum; fiindcă nici ochilor acestora ai noștri, supuși morții, nici urechilor acestora de carne ale noastre, nu le este în fire să poată cuprinde tainele lui Dumnezeu).

326. Textual: «de trupurile în care-s învelite» sau «înfășurate» (n. tr.)

DESPRE SFÎNTUL MORMÎNT

11. 1. Îngăduie-mi acum – o, biruitorule și mare între cei mari, Constantin! – să strecor în această împărătească cuvîntare despre supremul Împărat a toate anumite învățături de taină: nu spre a ți le descoperi ție, celui înțelept de Dumnezeu, și nici cu gîndul de a da pentru tine în vileag anumite arcane, pe care de fapt Însuși Dumnezeu ți le-a descoperit înainte de a rosti eu aceste vorbe (astfel încît să nu le afli de la oameni, și nici prin mijlocirea omului, ci chiar de la Mîntuitorul nostru, al tuturor, și, totodată, prin repetatele viziuni acoperite de dumnezeiască slavă, prin care El te-a făcut să vezi și să descoperi tainele ascunse în sfințele pravele); ci doar ca pe cei lipsiți de învățătură să-i putem trage spre lumină și să facem cunoscute, celor ce nu au cunoștință de ele, temeiurile și cauzele sfințitelor acte izvodite de puterea ta de credință.

2. Buzele oamenilor de pretutindeni te laudă pentru osîrdia cu care te-ai îngrijit ca oriunde pe lume, zilnic, să I se închine slujbe și să-I fie adusă cinstire lui Dumnezeu, Împăratului a toate. Dar privitor la darurile închinat de tine Străjuitorului și Mîntuitorului tău în chiar vatra aceea a noastră care este Palestina și în orașul acela din care cuvîntul aducător de mîntuire s-a răspîndit șiroind ca dintr-un izvor spre toți oamenii, precum și la trofee doveditoare ale izbînzii asupra morții, înălțate drept case de rugăciune și sfințite biserici (sau la semețele, preafrumoasele, mărețele, împărăteștile lucrări monumentale, roade ale unui cuget de împărat, construite³²⁷ deasupra mîntuitorului mormînt de nemuritoare aducere-aminte) 3. – ei bine, motivele (injghebării acestor lucrări) nu le pot fi tuturora limpezi. Cine s-a luminat în dumnezeieștile învățături prin puterea Duhului lui Dumnezeu, știe și, desigur, își poate da seama (iar de tine pe drept se minunează – și totodată te ferește – că ai putut ajunge la asemenea hotărîri și fapte – de altmînteri nu fără chemare de sus); dar cine-i lipsit de priceperea lor nu vede în ele – în lăuntrica-i orbire – decît un motiv de ridicol și de fățișă luare în rîs, fiindcă el socoate nedemn și cu totul nepotrivit ținutei unui împărat cu adevărat mare să-și dea atîta osteneală pentru niște monumente și pentru mormintele unor trupuri lipsite de viață. 4. «N-ar fi totuși mai normal» – ar putea spune oricare

dintre aceştia – «să rămînem cu datinile noastre strămoşeşti, să cinstim mai departe pe eroii şi pe zeii meleagurilor noastre, iar nu să ne lepădăm de ei şi să-i părăsim ca urmare a unei asemenea restrişti? Sau de ce nu i-am diviniza şi pe ei, asemenea Aceluia, de vreme ce şi ei au pătit, aidoma Lui? Sau invers: dacă aceia nu pot fi acceptaţi din cauza omeniştilor lor slăbiciuni, atunci se cere ca şi Aceluia să i se aplice acelaşi criteriu!»

Iată este, aşadar, cam ce ar putea grăi vreunul dintre ei, clipind şiret, şi îmbrăcîndu-şi aroganţa în arătoasele straie ale falsei înţelepţeni.

5. Or, iată, totuşi, că iubitorul de oameni Cuvînt al Preabunului Tată nu Se mulţumeşte să-l socoată pe unul ca acesta vrednic de compătimit pentru ignoranţa lui, aşa cum îl socoate pe tot omul umblînd pe căi rătăcite; ba iată-L chiar înghebind sălaşuri şi rînduind învăţătură pretutindeni, pe toate meleagurile; chemînd cu insistenţă de pe cîmp, din cătune, de pe ţarini, din pustie sau din toate oraşele, la deprinderea dumnezeieştilor Sale învăţături, şi pe elini şi pe barbari, pe învăţaţi laolaltă cu lumea de rînd, pe săraci laolaltă cu bogaţii, pe slugi laolaltă cu stăpînii, pe cîrmuitori şi pe supuşii lor, pe netrebnici, pe cei nedrepti, pe neştiuitorii de carte, pe făcătorii de rele, pe hulitori; îndemnîndu-i – ca un iubitor de oameni Mîntuitor şi doctor al sufletelor, cum şi este – să se grăbească a se lăsa în seama dumnezeieştilor Sale îngrijiri! Aducînd tuturor vestea ştergerii vechilor ticăloşii, auziţi-L strigînd cît se poate de desluşit: «Veniţi la mine voi toţi cei trudnici şi împovăraţi, şi Eu vă voi odihni»; şi «Nu pe drepti am venit Eu să-i chem la pocăinţă, ci pe păcătoşi», ca mai apoi să şi motiveze de ce: «Fiindcă nu sănătoşii, ci bolnavii au nevoie de doctoriească îngrijire», şi «Eu nu voiesc moartea păcătosului, ci pocăinţa lui». 6. Toate acestea fac ca numai cunoscătorii dumnezeieştilor taine (care vor fi pătruns rostul rîvnei cerute la asemenea înfăptuiri) să poată recunoaşte că împăratul nostru a avut parte de o inspiraţie mai bogată decît au de obicei oamenii, să se minuneze de cucernicia lui şi să-şi dea seama că zelul arătat de el faţă de mormîntul aducător de mîntuire şi de nemurire n-a luat fiinţă fără voia lui Dumnezeu, ci dimpotrivă, numai sub influenţa Celui Atotputernic, al Cărui slujitor credincios şi mijlocitor³²⁸ se şi mîndreşte el că este.

7. Or – mărite împărate – fiind eu pe deplin încredinţat de bucuria şi de plăcerea ce ți le dau asemenea lucruri, hotărîtu-m-am să aduc tutu-
ror spre ştire în cuvîntul meu de astăzi temeiurile şi cauzele actelor tale de devoţiune. Îmi doresc cu tărie să mă pot preface acum într-un bun tîlcuitor al cugetului tău şi al sufletului tău închinat lui Dumnezeu, pentru

328. Propriu-zis «argat mijlocitor de lucruri bune» (n. tr.)

ca astfel să poată fi struniți întru deplină învățătură toți cei însetați să afle temeiurile puterii lui Dumnezeu, Mîntuitorul nostru, datorită cărora El, Care a fost dintotdeauna și înaintea tuturor, El, Care are totul în grijă, a coborît pînă la urmă din cer, venind în mijlocul nostru; temeiurile – spun – în virtutea cărora a luat El asupra-Și natura omenească și S-a supus pînă și morții. Totodată, voi putea astfel prilejui, celor la care se mai face simțită lipsa lor, nu numai cunoașterea cauzelor, ci și demonstrația pe cale logică precum și puternica țesătură de învățături legate de viața fără de moarte de mai apoi și de învierea din morți.

8. Sosit-a, deci, vremea să luăm în discuție și asemenea lucruri...

Ei bine, trebuie să spun că, în ochii mei, cine și-a întors puterea de credință de la Dumnezeu, Făcătorul întregii lumi și Supremul călăuzitor a toate, spre unele din creațiunile Sale – cum ar fi soarele, luna sau alte componente ale universului, sau cum ar fi elementele primare (pămîntul, apa, focul, aerul); cine le venerează pe ele cu același titlu ca pe Făcătorul și Creatorul lor; cine cinstește cu numele de zei niște lucruri cu desăvîrșire lipsite de existență, care n-ar fi fost niciodată și nici n-ar fi putut fi numite în vreun fel, de n-ar fi fost în voia³²⁹ Cuvîntului lui Dumnezeu, Ziditorul lumii – ei bine, un asemenea om mie nu-mi pare a fi diferit de cei care, pătrunzînd în interiorul unui palat, în loc să se gîndească la arhitectul care a fost în stare să ducă la bun sfîrșit o lucrare de asemenea proporții, cad într-o admirație fără margini la vederea acoperișurilor și a zidurilor ei, a mulțimii motivelor ornamentale pictate și policrome sau dăltuite și poleite cu aur, a sculpturilor în piatră, și le atribuie lor o calitate pe care de fapt n-o poate avea decît artistul, în marea lui experiență; cînd, în realitate, numai arhitectul care le-a iscusit merită admirație, iar nu ele, care ne cad sub privire; încît, dacă putem spune despre ele toate că sînt niște reușite ale unei anumite iscusințe, nu-l putem recunoaște drept iscusit decît pe acela care le-a făcut să fie așa cum sînt! 9. Pot chiar să spun că ei nu se deosebesc cu nimic de acei copii nu tocmai coți la minte pe care-i uluiește – să zicem – lira cu șapte corzi, adică instrumentul în sine, fără să cugete la omul care a izvodit primul această iscusință și care s-a priceput să lucreze cu ea; sau care, nesocotind un viteaz, se apucă să-i celebreze – să zicem – lancea, sau scutul, și să le decoreze pe ele cu laurii victoriei. Sau iar: care admiră în egală măsură piețele și întretaierile de străzi, monumentele și incintele sacre (deși pustii de viață), sau gimnaziile unei metropole imperiale, cînd de fapt ei n-ar trebui să admire coloanele și pietrele, ci pe înțeleptul întemeietor și dătător de lege! 10 Ei bine, tot așa și cu cei ce privesc la cele din jur cu ochii trupului: nu soarelui, nu lunii, nici altui corp ceresc cuvine-se să-i atri-

329. Textual: «de n-ar fi fost prezent (în ele)» (n. tr.)

buie ei o funcție cauzală; mult mai potrivit îmi pare ca aceștia să recunoască în toate lucrarea înțelepciunii, și ca ele să nu se poată bucura de același preț și de aceeași cinstire ca și Făcătorul și Creatorul lor. După cum la vederea lor – chiar a lor! – se cuvine ca noi să ajungem la dumnezeiasca cunoaștere și la închinarea Cuvîntului lui Dumnezeu, Împăratul împăraților, Cel ce nu poate fi văzut cu ochii trupului, ci doar³³⁰ cu o minte luminată și curată și întru deplina năzuință a sufletului. Să ne gândim cum stau lucrurile cu noi, oamenii, și vom vedea că înțelepciunea și puterea noastră de cunoaștere n-au fost niciodată atribuite nici ochilor, nici capului, nici mâinilor, nici picioarelor sau celorlalte mădulare, și cu atât mai puțin straielor unui filosof sau mobilelor sau celorlalte lucruri ale lui de acasă; nevăzută și insesizabilă, așa cum este ea, numai mintea omului poate stîrni admirația oricărui ins cu putere de judecată.

11. Or, tot astfel – și cu atât mai mult – cuvine-se să ne cutremurăm, dar nu privind la măiestrita lucrare a întregului univers (a cărui alcătuire are în ea ceva trupesc și e făcută din una și din aceeași materie), ci numai cu gândul la nearătatul și nevăzutul Cuvînt; pentru toți, dătătorul de chip și frumusețe, Unul-Născut Fiul al lui Dumnezeu, pe Care Ziditorul a toate (Cel a Cărui fire este mai presus pînă și decît cel mai înalt fel de a fi) L-a născut El Însuși din Sine Însuși și I-a dat stăpînirea și cîrmuirea a toate.

12. Șubreda trăinicie a trupului și natura făpturilor noastre cugetătoare abia de curînd³³¹ create neputînd suferi apropierea de Atoatestăpînitorul Dumnezeu, din cauza nemărginitei lor imperfecțiuni și depărtări de Cel Atotputernic (Care este nenăscut, mai presus și dincolo de toate, negrăit, insesizabil, neajuns, sălășluind în inima neapropiatei lumini – cum grăiesc dumnezeieștile Scripturi – în timp ce cealaltă, adusă la ființă din neființă, se află undeva, la o foarte mare depărtare de starea Lui cea nenăscută), simțitu-s-a nevoia ca Preabunul Dumnezeu a toate să ișcu-sească puterea mijlocitoare (și ea dumnezeiască și atotputernică) a Cuvîntului Său Celui Unul-Născut, cum nu se poate mai potrivit – de vreme ce se află într-o atât de strînsă legătură cu Tatăl, împărtășindu-Se pînă și de cele mai intime și mai negrăite atribute ale Acestuia, dar împletindu-se într-o nemăsurată smerire (și, ca să spunem așa, conformîndu-se condiției) celor aflați atât de departe de țel³³². Fiindcă, altminteri, cum

330. Textul adaugă aici *νοούμενος*, «înțeles», «intuit», «conceput», cu referire la modalitățile de cunoaștere suprarățională. – Mai departe, pentru minte: *νοῦς*. (n. tr.)

331. *τῶν ἄρτι γενομένων* «mai-adieneauri ivite» (n. tr.), subliniază efemeritatea creaturii, inconsistența ei în relația cu divinul (n. tr.)

332. Sau de piscul cunoașterii, al rostului ființei – *τοῖς τῆς ἄκρας ἀπολιμπηανομένοις* (n. tr.)

ar putea suferi Cel aflat dincolo și mai presus de toate – fără încălcarea sfințeniei Sale – părăsirea materiei pieritoare și a trupului?

Iată, deci, cum se explică strânsa legătură³³³ ce unește Cuvîntul dumnezeiesc de întreaga zidire și-L face să țină hățurile universului, pe care-l pune și îl menține în mișcare prin netrupeasca și dumnezeiasca-I putere, ghidîndu-l întru deplină-I înțelepciune așa cum socoate El că-i este acestuia spre bine. 13. Demonstrația acestui lucru îmi pare acuma evidentă. Fiindcă dacă acele componente ale universului pe care de obicei le numim «elemente primare³³⁴» (așadar: pămîntul, apa, aerul, focul), a căror natură nu are în ea nimic rațional – după cum singuri ne dăm seama – ar putea ființa prin ele însele, sau dacă ar fi adevărat că în adîncul tuturor lucrurilor zace una și aceeași esență (și pe care învățaților în ale acestei științe le place să o numească fie a-toate-primitoare, fie maică, fie mamică, dar despre care toți ne spun că este lipsită de orice fel de înfățișare sau chip, că este neînsuflețită și lipsită de rațiune), atunci întreb: de unde și-ar fi putut ea dobîndi rostuirea? Ce ar fi putut determina deosebirea dintre elemente, sau, dimpotrivă, atracția și unirea contrariilor? Cine a dat poruncă mai grelei stihii a pămîntului să se lase purtată de apă? Cine a inversat însușirile apei (care știm că nu curge decît în jos) și a purtat-o pînă sus, în nori? Cine a silit vloga focului să se furișeze în ascunzișurile lemnului și să se amestece cu elementele atît de contrarii naturii lui? Cine a inclus în răcoarea aerului o anume virtute termică, punînd astfel capăt războiului dintre ele, sub forma îngăduinței? Cine a înzestrat muritoarea spiță a oamenilor cu posibilitatea perpetuării, prelungindu-i existența pînă-n vecia vieții celei fără de moarte?³³⁵ Cine a dat aici chip bărbatului și a închipuit femeia, făcîndu-i să-și corespundă unul altuia, într-o deplină armonie, și a iscusit pentru toate ființele principiul generării? Cine prefăce fluiditatea seminței bărbatului – care nu e mai mult decît o biată scursură pieritoare și insensibilă – în ceva care să poată da viață unei ființe? Cine lucrează chiar și astăzi toate acestea și nenumărate alte minunății ale minunățiilor, mai presus de puterea noastră de minunare? Cine duce la capăt, zi cu zi și ceas cu ceas, prin nevăzuta și insensibila Lui putere, toate aceste treziri la viață și pieriri?

14. Ei bine, cauza tuturor acestor lucruri poate fi pe bună dreptate aflată în Cuvîntul lui Dumnezeu, Care lucrează în chip atît de neînțeleles. În calitatea Sa de Cuvînt cu adevărat atotputernic al lui Dumnezeu, El S-a răspîndit în toate în chip netrupesc: și sus, spre înalt, și jos, spre

333. Textual: «întrepătrundere» (n. tr.)

334. Sau «stihii» – πρῶτα στοιχεία (n. tr.)

335. Textul, nu foarte precis aici, ar putea implica întrepătrunderea a două planuri: cel al perpetuării speței și acela al nemuririi atinse prin har. (n. tr.)

adînc – cuprinzînd (ca să spunem așa) în brațele Sale desfășurarea³³⁶ întregului univers, adunîndu-l într-un tot și legîndu-l întreolaltă. Prin preaînțeleapta și raționala Lui putere, El Și-a întocmit, din iraționala, din amorfa și insesizabila natură a corpurilor, un instrument de o desăvîrșită armonie, făcînd să-i sune (corzile) în chipul cel mai plăcut, mînînd însuși soarele, luna și stelele cerului, prin cuvinte neștiute, pe o cale care să fie tuturor spre folos.

15. Același Cuvînt al lui Dumnezeu S-a plecat, pogorîndu-Se singur pe pămînt, unde a pus temeiul tuturor soiurilor de ființe și al atît de frumoaselor plante, în toată felurimea lor. Și tot acest Cuvînt al lui Dumnezeu S-a scufundat pînă-n adîncurile mării, dînd la iveală spița peștilor și iscusind și acolo ființe cu adevărat nenumărate, în nesfîrșita lor varietate. Și tot El desăvîrșește (fătul) înăuntrul pîntecelui matern, plăsmuindu-l și dîndu-i viață în făurăria naturii. El este Cel Care, schimbînd natura însăși a apei, o sloboade de greutatea ce o face să curgă, după care, odată ajunsă ușoară, o înalță pînă foarte sus (în care timp o și îndulcește); iar mai apoi o aduce din nou (și cu măsură) pe pămînt – în anumite anotimpuri, totuși, cu mai mare abundență. 16. Și îndată, aidoma unui foarte bun gospodar care s-a îngrijit să-și irige moșia și să pătrundă de umezeală uscăciunea (pămîntului), El îi dă un chip pe de-a-ntregul nou, ajutîndu-Se pentru aceasta fie de farmecul florilor, fie de felurite alte efecte, de dulceața mireasmelor, de succesiunea înnoitoare a fructelor, sau oferind gustului prilejuri de bucurii nenumărate. 17. Dar, oare, de ce ar trebui să mă încumet să înșir acum (toate) puțințele dumnezeiescului Cuvînt și să încerc ceea ce, de fapt, nu poate fi făcut de nimeni, de vreme ce puterea (Lui) reduce puterea noastră de judecată la aproape nimic? Au fost unii care I-au dat numele de «Natură universală»; alții, de «Suflet al universului»; iar alții, acela de «Destin». Alții însă au identificat în El pe Dumnezeu Cel mai presus de toate, confundînd în urma nu știu cărui fapt niște lucruri care în realitate sînt foarte puțin compatibile între ele și îmbrîncind pe Însuși Stăpînul a toate, Puterea cea nenăscută și neajunsă, de sus pînă aici, jos, pe pămînt; și au și înzestrat-o cu un trup material și pieritor, despre Care mai apoi au zis că ar fi o ființă aflată undeva la mijloc, între făpturile necuvîntătoare și cele cuvîntătoare, precum și între cele muritoare și cele nemuritoare.

Ei, așa zic cîte unii.

12. 1. Dar dumnezeiasca Tradiție ne învață că (Binele) Cel mai presus de tot binele și Cauza tuturor este totodată și mai presus de toată puterea de înțelegere, ceea ce-L face să fie de negrăit, de nedescris și cu

336. Sau «directiile», «cardinile». – Textual: «întinderile și măsurile», πλάτη τε καὶ μέκη (n. tr.)

neputință de numit, mai presus de concepte și de puterea noastră de judecată, cu neputință de categorisit, neexistînd nici în trup, nici în cer, nici în văzduh, sau în vreo altă parte a universului, ci ascunzîndu-Se desăvîrșit în afara tuturor în negrăitul adînc al cunoașterii. Da, numai pe Acesta ne învață Dumnezeieștile Scripturi să-L mărturisim a fi pe drept cuvînt Dumnezeu: (o ființă) deosebită de orice mod de existență trupească și opusă oricărui raport de dependență. Asta și face ca toate să se poată trage din El, iar nu numai să capete existență prin El – ni se spune. 2. Iar El, sălășluind ca un împărat undeva înăuntru, în ascunsul, în taina nepătrunsei lumini, pune lege și ordonează totul numai prin puterea vocii Sale. Fiindcă numai datorită vocii Sale există toate cele ce sînt; ce nu voiește El, nici nu poate fi. Toate cele vrute de El sînt bune, fiind El Însuși bun prin însăși ființa Sa. Fiindcă Cuvîntul lui Dumnezeu, prin Care își capătă ființă toate, izvorăște în chip negrăit, revărsîndu-se de sus, din Bunul Tată, ca apa rîului dintr-un nesecat și veșnic izvor, aducînd tuturor prisos de mîntuire.

3. Un soi de pildă poate fi aflată chiar din alcătuirea noastră. Intellectul³³⁷ este o facultate cu desăvîrșire nevăzută. Nici un om nu s-a priceput vreodată să arate ce și cum este el, de fapt. Aidoma unui împărat, el sălășluiește undeva înăuntru, în cele mai nepătrunse locuri ale alcătuirii noastre, de unde însă singur poruncește ce anume trebuie făcut. Astfel purcede din el singură-născuta sa facultate a graiului, izvodită în chip tainic (și în virtutea unei puteri cu neputință de numit) parcă în adîncurile cele mai secrete ale ființei părintești. Și tot astfel ajunge aceasta să fie pentru toată lumea cel dintîi vestitor al cugetului părintesc, dînd fățiș de știre cele vrute de părintele ei în acele ascunse locuri. 4. Și iar așa ajunge și lumea să se împărtășească din foloasele graiului, chiar dacă nimeni nu i-a putut vreodată vedea părintele cu ochii. Or, cam în același chip (deși, mai curînd, mai presus de orice chip și asemuire), Cuvîntul cel desăvîrșit al lui Dumnezeu, Împăratul a toate (Cuvîntul, spun, Care fiind Fiul Unul-Născut al Tatălui, nu-și are temeiul numai în posibilitatea rostirii și a Cărui natură nu e determinată nici de alcătuirea silabică, nici de substantive sau verbe, și nu se face cunoscut sub chipul unui glas purtîndu-se spre noi prin aer, ci este Cuvîntul cel viu și activ tocmai al lui Dumnezeu, Cel aflat mai presus de toate), fiind El esențialmente – dacă se poate spune astfel – puterea și înțelepciunea lui Dumnezeu, se naște din împărăteasca Dumnezeire a Tatălui ca o odraslă bună a unui părinte și el bun, rourînd – spre mîntuirea tuturor lucrurilor – întreaga zidire, și scaldînd cu propria-I desăvîrșire totul în săvîrșirea vieții și a rațiunii, a înțelepciunii și a luminii și a tot binelui, cernind nu numai peste creaturile Sale,

337. Sau mintea, νοῦς (n. tr.)

aflăte cel mai aproape și la îndemîna Sa, ci chiar și peste cele de departe, de pe pămînt, din mări și din oricare altă modalitate de existență. 5. Acestora, tuturor, El le rînduiește cu cea mai mare dreptate limitele, domeniile, legea³³⁸ și ordinul de dependență, legiuind și hotărînd fiecăruia, cu împărătească autoritate, ce i se cuvine: astfel, pe unele le sălășluiește în bolțile cele mai presus de lumea (văzută), pe altele chiar în cer, altora le rînduiește sălaşurile din înaltul eterat, altora aerul sau pămîntul; iar mai tîrziu, cînd vine vremea ca ele să se mute din nou în altă parte, El le judecă viața cu luare aminte, cerîndu-le socoteală pentru starea lor sufletească și pentru apucăturile deprinse. Și se îngrijește de viața și de hrana nu numai a făpturilor cuvîntătoare, ci și de a celor necuvîntătoare – spre folosul celor cuvîntătoare. 6. Acelora, El le îngăduie bucuriile vieții acesteia vremelnice și supuse morții; pe cînd acestora din urmă le oferă posibilitatea împărțirii din viața cea fără de moarte. Ca Fiu al lui Dumnezeu ce este, El pe toate le înzestreaază cu putere, făcîndu-Se prezent în toate și așezînd peste toate pecetea chemării Sale³³⁹. Și privind în sus la Părintele Său, ca fiind Mîntuitor comun tuturor, cu încuviințarea Aceluia El le chivernisește după cuviință pe cele aflate jos, după Sine, rămînînd întrucîtva undeva, între Unul și celelalte, ca să poată trage ființa creată spre (Dumnezeul) necreat.

7. Așadar, ca mijlocitor, Cuvîntul lui Dumnezeu ajunge să fie ca un nod de nedesfăcut, legînd între ele două realități distincte și neîngăduindu-le să se depărteze prea mult una de alta. El este pronia universală, straja și cîrmuitorul tuturor lucrurilor. El este puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea Lui. El: Dumnezeu Cel Unul-Născut, Cuvîntul născut din Dumnezeu. «Întru început era Cuvîntul, și Cuvîntul era la Dumnezeu, și Dumnezeu era Cuvîntul. Toate prin El s-au făcut, iar fără El n-a fost nimic din cîte s-au făcut». Așa ne învață sfințita doctrină a cuvîntătorilor de Dumnezeu. El este deci și grădinarul a toate, prin Care încolțește și înflorește starea de ființă a tuturor. Pătrunzînd neconținut totul cu rourarea Sa, El îi primește pururi și prospețimea și farmecul. 8. Astfel trăgînd din hățuri, El străbate de-a dreptul prin toate, ținînd sub semnul diriguitor al Tatălui Său cîrma imensei corăbii a universului.

Iată, dar, cît de iscusit este Fiul Acesta Unul-Născut pe Care Dumnezeu cel aflat dincolo de toate L-a născut – rob bun al unui Tată bun – dăruindu-L acestei lumi ca pe cel mai de preț bun al ei, ca sufletul unui trup altminteri neînsuflețit, și slobozindu-Și Cuvîntul în necuvîntătoarea întocmire trupească, luminînd și înviorînd cu dumnezeieasca putere a Acestuia, informa, nevăzuta, neînsuflețita și neîntocmita noastră condiție

338. Textual: «legile și moștenirea» (n. tr.)

339. Textual: «și îndestulînd toate lucrurile cu putere cuvîntătoare» sau «gîndită», «spirituală» – λογικός pentru νοερός (n. tr.)

de făptură. De aceea și trebuie să-L mărturisim și să-L proslăvim: fiindcă El este Cea Ce sălășluiește pretutindeni, înăuntrul materiei și în stihii; El este Acela Care pe toate le generează; El însuși este lumina – dar în același timp și vlăstarul gândit³⁴⁰ – al negrăitei Lumini, unul în esența Sa (întrucît purcede din Tatăl cel Unul), dar înzestrat cu puteri fără număr.

9. Să nu ne închipuim cumva că de vreme ce universul este ceva atât de complicat, se cere să presupunem și existența unei mulțimi de puteri care să-l diriguiască; după cum mulțimea creaturilor nu presupune ființarea mai multor zeități. Ce cumplită copilărie au săvârșit, în rătăcirea lor, adepții politeismului când au zeificat anumite componente ale marelui tot și când au mărunțit universul cel unul! 10. Este ca și cum am osebi ochiul de acel întreg care este omul și am spune că ei sînt omul; sau, iar, ca și cum am spune despre urechi că ele sînt alt om; despre cap, la fel; și tot îmbucătățind noi când gîtul, când pieptul sau umerii sau picioarele sau minile sau celelalte mădulare (și dacă am purcede tot astfel și cu facultățile sale perceptive), am ajunge să facem din acel unic om o sumedenie de oameni și sigur că ne-am face de rîsul oricărui ins de bun simț. Ei bine, tot așa stau lucrurile și cu cine, din părțile universului celui unul, ajunge să facă o grămadă de zei, sau cu cine zeifică însuși acest univers creat, alcătuit din atîtea componente – neținînd seama de faptul că firea dumnezeirii nu este nicidecum divizibilă în părți componente: fiindcă în cazul când ar fi compusă, ea ar presupune existența unei realități superioare, în stare să o alcătuiască. Și încă ceva: alcătuită din mai multe părți, ea n-ar putea în nici un caz fi ceva dumnezeiesc. Mă întreb, de altminteri: cum ar putea fi altfel, de vreme ce în alcătuirea ei ar însemna să fie cuprinse realități și inegale și deosebite – unele dintre ele mai rele, iar altele mai bune? Or, fiind ea și simplă și neîmpărțită și fără alcătuire, iat-o dintr-odată lăsînd în urma ei întreaga rostuire a lumii văzute!

11. Asta și voia să zică vestitorul adevărului atunci când spunea cu glas răspicat că numai Cuvîntul lui Dumnezeu, Care singur este anterior tuturor lucrurilor, poate fi numit mîntuitorul tuturor ființelor cuvîntătoare, în vreme ce Dumnezeu Cel transcendent, Cea ce-L naște pe Cuvîntul, în calitatea Sa de cauză unică a toate, poate fi pe drept cuvînt numit Tatăl Cuvîntului Celui Unul-Născut, și nu îngăduie intuirea nici unei cauze superioare Sie-și. De aceea și este El unul. De aceea și Se naște Mîntuitorul a toate din El ca Unul-Născut: El, Cuvîntul lui Dumnezeu, Cea Ce este în toate. Iar universul acesta văzut poate fi asemuit unei harpe alcătuite dintr-o mulțime de corzi, unele pentru sunete înalte, altele pentru sunete joase, unele mai încordate, altele mai slabe, iar altele potrivit de întinse – dar toate cît se poate de bine acordate ca să se poată cînta din ele

340. Sau «duhovnicesc», νοερόν (n. tr.)

așa cum trebuie: fiindcă și el, deși alcătuit dintr-o mulțime de părți și de alcătuirii, din rece și din opusul acestuia, adică din cald, din umed și, iar, din opusul acestuia, adică din starea uscată – din clipa în care le-a văzut punându-se de acord între ele în temeiul uneia și aceleiași armonii, sigur că ne apare ca un măreț instrument muzical, creație a Dumnezeuului Celui mare; din care instrument dumnezeiescul Cuvînt (Care nu e alcătuit din părți sau din îmbinarea unor elemente contrarii, ci este unitar și simplu), cîntă pretutindeni cu pricepere și cu tîlc, înălțînd³⁴¹ Părintelui Său, Împăratului a toate, cîntarea cuvenită și făcută pe potriva Lui. Fiindcă așa cum trupul – un singur și același trup – este alcătuit din alăturarea unei mulțimi nenumărate de mădule și de părți, de organe și de măruntaie, coordonate de indivizibila dar unitara prezență a sufletului și de intelect (care și el este nedivizat, netrupesc și unic), la fel și în cazul universului, care – deși alcătuit din multe părți – rămîne unitar; ceea ce face ca și Cuvîntul lui Dumnezeu, Cel Preaputernic și Atotputernic, purtîndu-Se singur prin toate și pe toate coordonîndu-le în chip nevăzut, să poată fi socotit cauza tuturor celor din cuprinsul Lui.

12. Nu vedeți oare cu ochii voștri cum arată universul? Cum unul și același cer prinde într-o aceeași îmbrățișare puzderia necuprinsă și dănțuitoare a stelelor? Sori nu-s mai mulți, ci unul singur; dar nu umbrește el, prin prisosul său de lumină, scînteierile tuturor celorlalte stele? La fel și cu Tatăl (deși este unul singur); și tot așa I se cuvine și Cuvîntului Său să fie, ca Fiu bun al unui Părinte bun. Dacă cineva va găsi de obiectat cum de nu-s ei mai mulți, ei bine, îl aștept să se plîngă mai departe de faptul că nici sori și nici luni nu-s mai mulți și mai multe, nici mai multe lumi, și-l aștept cu încă zece mii de pricini de nemulțumire, în încercarea lui nebunească de a întortochea fără rost tocmai buna așezare și întocmire a lucrurilor. Fiindcă așa cum în lumea noastră văzută un singur soare umple de lumină întregul spațiu³⁴², tot așa în ordinea gîndită Cuvîntul lui Dumnezeu cel Unul și Atotputernic le luminează pe toate într-un fel care nouă ne rămîne nearătat și nevăzut.

13. Și la om, unul și același suflet, una și aceeași facultate rațională, poate fi temeiul unui mare număr de tendințe. Munca cîmpului sau construcția corăbiilor, navigația sau zidirea caselor – pe toate deprinzîndu-le, le poate face. Una și aceeași facultate rațională a omului poate cuprinde nesfîrșitul șir al științelor: geometrie, astronomie, gramatică, retorică, medicină – excelînd nu numai în disciplinele teoretice, ci tot pe atît și în cele practice. Și uite că totuși nimeni n-a presupus vreodată că în același trup ar putea exista mai multe suflete, și nici nu s-a minunat de coexistența mai multor moduri [simultane] de a fi, pe care să le fi dedus

341. Sau «răspunzînd», «replicînd» (n. tr.)

342. Textual: «întreaga lume sensibilă» (n. tr.)

din varietatea înclinației noastre spre cunoaștere! 14. Sau să admitem că am lua de jos un boț inform de noroi și că am începe să-l frământăm între degete, făcându-l să capete înfățișarea unui animal avînd capul într-un fel, labelle din față și din spate în alt fel, ochii și ei altfel, și tot așa mai departe, cu fălcile, cu urechile, cu botul, cu nările, cu coșul pieptului și cu umerii – dar respectînd regulile artei; ei bine, alăturarea mai multor tipuri, părți și mădulare, în ansamblul unuia și aceluiași trup, nu demonstrează nimic privitor la o presupusă multitudine de artiști [care să-i fi dat naștere]; lauda îi revine doar aceluia singur dintre noi, care va fi pus la cale totul în virtutea unei anumite intenții și a unui anumit impuls creator.

Or, tot așa se petrece și în cazul universului acestuia al nostru: unul fiind (deși alcătuit dintr-o mulțime de părți), nu are de ce încuraja presupunerea unei mulțimi de forțe creatoare (și, ca atare, nu are cum să ne îndemne la identificarea unei pluralități de zei), ci ne obligă la teologhisirea dumnezeirii unice, prea-iscusite și prea-armonioase, a puterii și a înțelepciunii lui Dumnezeu, care pe toate le străbate cu forța Sa unică și cu unica Sa putere creatoare, umplînd totul cu prezența lor și nelăsîndu-le să le scape nimic în lume, întocmind și însuflețind totul; pe scurt, veghind asupra tuturor în ansamblu și asupra fiecăruia în parte – ființe sau lucruri – în chipul cel mai felurit cu putință.

15. După același tipic străbate văzduhul, într-un iureș, una și aceeași lumină a soarelui, luminîndu-ne ochii și încălzindu-ne, îngrășînd³⁴³ pămîntul, făcînd plantele să crească, făcîndu-se măsura timpului, călăuză stelelor, străbătînd cerul, revărsîndu-se peste lume și făcînd tuturor simțită puterea lui Dumnezeu. Ei bine, pe toate acestea ea le face în virtutea uneia și aceleiași înzestrări firești a sa. Sau iar: puterea focului purifică aurul, dar topește plumbul; înmoaie ceara, întărește noroiul și carbonizează lemnul – totul în virtutea unicei sale puteri de ardere. 16. Or, tot așa și Cuvîntul lui Dumnezeu, Împăratul suprem, Care pe toate le străbate, în toate sălășluește și este prezent pretutindeni, atît în cer cît și pe pămînt, Se face călăuză tuturor celor nevăzute precum și a celor văzute, mînînd cu negrăitele-I puteri soarele, cerul și întregul univers. Cu puterea Sa dătătoare de putere, El Se face prezent în toate, pretutindeni purtîndu-Se, rourînd pînă și peste soare, peste lună și stele, lumină izvorîtă din veșnicu-I izvor de lumină. Cerul – pe care l-a făcut să fie cea mai adecvată replică a propriei Sale măreții – este în veci stăpînirea Lui, Care puterile cele mai presus de cer și de lumea [văzută] – a îngerilor, a duhurilor și a (celorlalte) ființe spirituale – le umple de viață, de lumină, de înțelepciune, precum și de toate virtuțile și de tot binele potrivit lor, din

343. Sau «fertilizînd» (n. tr.)

propria-i vistierie. Potrivit aceleiași arte a creației, El nu încetează a dărui stihiiilor ființă, iar corpurilor posibilitatea combinării și a amestecului, a formei, a chipului și [a înscrierii într-un anumit] tip, activînd în virtutea aceleiași puteri feluri de existență nenumărate și osebite între ele la nesfîrșit, pentru toate ființele și plantele, pentru vietățile cuvîntătoare și pentru cele necuvîntătoare; astfel dovedindu-Se stăpîn nu peste lira cu șapte sau cu mai multe corzi, ci peste întregul univers răsunînd (ca lucrare a Cuvîntului creator al întregului) cu o ineputabilă armonie.

13. 1. Aș vrea acum să stăm de vorbă și să deslușim de ce anume (fiind El o realitate atît de mare) a trebuit să coboare Cuvîntul lui Dumnezeu spre oameni. Fiindcă El este cîrmuitorul cerului și al pămîntului, Cuvîntul lui Dumnezeu cel născut ca din supremul izvor al dumnezeirii Tatălui; Cel pururi prezent în lume și peste lume, Care cu tărie Își face cunoscută lucrarea pronietoare și purtarea de grijă față de oameni.

Vezi însă că spița aceasta nesocotită a noastră, a oamenilor, n-a fost în stare să priceapă adevărul; din care pricină oamenii au început să privească la soare, la lună, la cer și la stele ca la niște dumnezei. Și nu s-au mulțumit cu atît, ci s-au apucat să zeifice însăși natura aceasta pămîntească a lucrurilor, roadele pămîntului și diferitele feluri de hrană, înălțînd idolești chipuri Demetrei și Korei, lui Dionysos și altora asemenea. 2. Și nu numai atît, de vreme ce n-au șovăit să zeifice cugetele proprii lor minți – ba pînă și graiul, care le face cunoscute. Mintea a luat numele Atenei iar graiului i-au dat numele de Hermes; facultățile proprii științelor au fost denumite de ei Mnemosyne și Muze. Dar nici atît n-a fost de-ajuns; în duhul unei sminteli sporite, și ca o culme a fărădelegii, ei și-au îndumnezeit pînă și propriile porniri pătimașe de care, dimpotrivă, s-ar fi convenit să se ferească și să le poarte de grijă cu cugetul înfrînat! Așa au căpătat înfățișare nouă pofta trupească, pătimașă, și neînfrînată tînjeală a sufletului, părțile trupului și mădulele care îndeamnă la faptă rea, precum și neînfrînarea de la plăcerile rele, luînd numele lui Eros, al lui Priap, al Afroditei, sau altele asemenea lor. 3. Și nici atîta n-a fost de ajuns; fiindcă oamenii au decăzut pînă la [a se mărgini la] viața aceasta trupească și vremelnică și au ajuns să zeifice pe niște bieți muritori, pe care, după moarte (care pe toți ne așteaptă), i-au făcut să fie eroi și zei, că și cum monumentele funerare și mormintele ar putea izvorî starea de nemurire și dumnezeirea! Dar încă odată nu numai atît – dacă ne gîndim că au ajuns să adore tot soiul de jivine necuvîntătoare, ba pînă și cele mai primejdioase reptile! Și tot nu ajunge: fiindcă iată-i tăind copacii, ciopliind piatra, scormonind pămîntul în căutarea aramei, a fierului și a celorlalte zăcăminte, iscodind ici și colo pentru a putea plăsmui tot soiul de înfățișări de femei și de bărbați, sau chipuri de fiare și de reptile, pe care mai apoi să le înconjoare cu toată cinstea!

4. Și tot nu ajunge, de vreme ce ei au fost în stare să vadă zeități pînă chiar și în relele duhuri furioase în interiorul statuilor, ascunse în umbra firidelor, bune doar să lingă libațiile și să adulmece fumul jertfelor aduse! Și uite că tot nu ajunge: fiindcă folosindu-se de descîntecele ce intră în neîngăduita îndeletnicire a magiei, de asemenea cîntece și farmece, ei au ajuns chiar să atragă duhurile nevăzute ce se poartă prin aer, și să se folosească de ele!

De la un neam la altul, au ajuns astfel să fie socotiți zei feluriți oameni; la elini se numără în rîndurile celor învredniciți cu titlul de eroi sau de zei – printre alții – Dionysos, Heracle, Asclepios și Apollo; la egipteni, tot așa, printre mulți alții fuseseră socotiți zei Horus, Isis și Osiris; și este de luat aminte cum niște oameni, a căror multă știință îi făcea să se mîndrească cu înjgheizarea geometriei, a astronomiei și a matematicii, nu știau să vadă și nu s-au priceput să descopere, să precizeze și să definească singuri măsurile proprii puterii divine și covîrșitoarea ei osebire de starea ființelor muritoare și necuvîntătoare! 5. Lucru care i-a făcut pînă la urmă pe oameni să accepte tot soiul de jivine îngrozitoare, șerpi veninoși și fiare sălbatice, cărora n-au mai șovăit să li se adreseze ca unor zei. Așa au făcut fenicienii cu Melkathar și cu Usor, precum și cu alți oameni de o cu mult mai joasă spiță, pe care, pe toți, și i-au numit zei. Așa și arabii, cu Dusaris și cu Obodos, geții cu Zamolxis sau cilicienii cu Mopsos, tebanii cu Amfiaraus, alții cu alții, care toți n-au depășit cu nimic condiția omenească și nu erau nimic altceva decît niște oameni.

Precum se vede, și egiptenii, și fenicienii, și elinii – pe scurt: întreg neamul omenesc scaldat de lumina soarelui – fie că din nebăgare de seamă, fie că din împlinire (sau) amăgit de cine știe ce lucrare diavolească – a ajuns să cinstească în chip de zei și eroi, să aducă jertfe și să instituie culte împănate cu tot soiul de înșelăciuni vrăjitoarești, să zidească temple și să înalțe sanctuare atît în cetăți cît și prin cătune: fie unor părți alcătuitoare ale universului, fie stihilor, fie roadelor pămîntului, sau propriilor lor porniri pătimase, smintelilor și închipuirilor de inspirație demonică; înaintea cărora făcuseră la fel cu niște bieți oameni supuși celor mai omenesti încercări ale vieții, care nici măcar nu înjghebaseră – cît le fusese lor dat să trăiască – vreun dreptar de virtute, nici nu puseseră temeiurile vreunei filosofii, nu făcuseră nimic profitabil în viață și nici nu lăsaseră în urma lor învățăcei porniți pe calea virtuții; cu niște oameni de la care nu se păstra nici o învățătură, nimic scris în folosul nevoitorilor spre o viață închinată binelui, și cărora nu le fusese mintea decît la muieri și la plăceri urite. În schimb, singur-adevăratul și transcendentul Cuvînt al lui Dumnezeu, Împăratul și Creatorul tuturor, ajunsese să nu mai însemne pentru ei nimic. Și ajunseseră ei la o asemenea nebunie, la o ase-

menea rătăcire a minții, încît dacă pe de o parte nu se dădeau în lături de la a se închina unor muritori oarecari ca unor zei, totuși se mulțumeau să regăsească la aceștia obișnuitele porniri ale oamenilor, aceleași iubiri nelegiuite, aceleași fapte rele, aceleași nenorociri mergînd pînă la moarte!

Toate acestea ei nu le înfățișau ca pe niște lucruri spuse de alții dar totuși îndoielnice³⁴⁴, ci drept tot atîtea fapte cărora le stăteau ei înșiși mărturie; și cu toate că recunoșteau și greșelile, și mizeriile, și moartea eroilor lor (iar mai înainte desfrînările lor, legăturile lor perverse cu alți bărbați sau răpirea unor femei), lucrul acesta nu-i împiedica să împînzească toate cetățile și cătunele și tot locul cu temple, cu statui și cu sanctuare, dînd pierzaniei propriile lor suflete prin imitarea unor asemenea zeități.

6. Fiindcă dacă este adevărat că se întîmpla să-i mai auzi vorbind și despre niște zei, despre fiii unor zei, despre niște eroi sau despre anumiți demoni buni, în realitate se petrecea exact contrariul, în sensul că ei puneau în valoare exact contrariul celor ce s-ar fi cuvenit revelate. Era întocmai ca și cum cineva, vrînd să arate altuia soarele sau ceilalți luminațori ai cerului, în loc să-și ridice privirea spre înalt, ar începe să scormonească cu mîna pe jos prin țărîină, căutînd să dea de urma forțelor cerești în noroi și în glod. Ei bine, așa ceva au făcut oamenii cînd au început să se amăgească singuri sau din înșelătorul îndemn al răilor demoni, ajungînd să caute ființa cea gîndită – cea mai presus de cer și de univers – a dumnezeirii, undeva jos, în lumea trupurilor și a devenirii, în pătimirile celor sortiți morții, sau pînă chiar și în moartea lor. S-a ajuns astfel la asemenea nebunie, încît lumea n-a mai șovăit să le aducă jertfă tot ce avea ea mai de preț pe lume, fără să mai ia în seamă legăturile care-i uneau³⁴⁵ (cu cei aduși jertfă) și mergînd pînă la a înjunghia – în nebunia și în rătăcirea minții lor – pe singurul și mult-iubitul lor copil!

7. Or – mă întreb – există oare nebunie mai mare decît să ucizi niște ființe omenești și să mînjești toate orașele și fiecare casă din cuprinsul lor cu sîngele celor din spița ta? Și totuși ce altceva spun elinii? Nu-i plină istoria lor de amintirea unor asemenea grozăvii? Nu jertfeau oare fenicienii lui Kronos, în fiecare an, pe singurii și mult iubiții lor copii? Sau la Rodos nu-i erau oare jertfiți oameni aceluiași zeu în a șasea zi a lunii metageitnion? La Salamina, un anumit ins – după ce fusese purtat în jurul sanctuarului Atenei Agraulis și al lui Diomeđe – înconjura de trei ori în goană altarul, după care preotul îl străpungea cu o lance în dreptul stomacului și îl ardea de tot pe rug. Dar poate că cele mai numeroase jertfe omenești au fost aduse în Egipt; la Heliopolis îi erau aduse Herei

344. Sau «criticabile» (n. tr.)

345. Textual «fără să mai ia seama la fire» (n. tr.)

trei asemenea jertfe zilnic, pînă cînd – dîndu-și seama de grozăvie – regele Amosis a dat porunca înlocuirii lor cu jertfa a tot atîtea figurine de ceară. La Chios era obiceiul să-i fie sacrificat lui Dionysos Omadios un om care era făcut bucațele. La Tenedos, la fel. Și la Sparta se aduceau jertfe omenеști – lui Ares. La fel se petrecea și în Creta, unde jertfele omenеști îi erau aduse lui Kronos. În Laodiceea Siriei, îi era jertfită Ateinei cîte o fecioară (în ultima vreme însă, o ciută).

Atît libienii cît și cartaginezii obișnuiau să-și îmbuneze zeitățile cu sacrificii omenеști. Dumatenii din Arabia jertfeau în fiecare an cîte un tînăr, pe care-l îngropau sub altar; iar din istorie știm că toți elinii, înainte de a porni la război, purcedeau în comun la sacrificii omenеști. Tot așa cu tracii și cu sciții. Atenienii comemorează și astăzi pe tinerele fete ale lui Leos, precum și uciderea fiicei lui Erehteus. Dar cine nu știe că și acum, în capitală, la sărbătoarea lui Iupiter Latiaris, încă se mai înjunghie cîte un om? 8. Mărturie că stau lucrurile așa sînt cei mai venerabili filosofi. Diodor, care a adunat laolaltă ce a găsit prin biblioteci, spune că libienii jertfeau două sute dintre cei mai de seamă tineri ai lor în public și că acestora li se adăugau încă nu mai puțin decît alți trei sute. Dionisie, istoricul romanilor, scrie lămurit că Zeus și Apollo le-au cerut așa-numiților aborigeni din Italia sacrificii omenеști, adăugînd că aceștia din urmă se grăbiseră să jertfească zeităților cîte o parte din tot ce aveau ei; dar că, de vreme ce nu jertfiseră ființa omenеască, avuseseră de pățimit tot soiul de năpaste, de care nu putuseră scăpa decît prin pieirea celei de a zecea părți dintre ei – un sacrificiu decimant care pînă la urmă le pustiise meleagurile.

Vedeți dar ce fel de năpaste urmăreau întreaga spiță a oamenilor încă din cele mai vechi timpuri.

9. Or, asemenea nenorociri încă tot nu erau de ajuns; fiindcă lumea cădea pradă și altor mii de calamități de nestăvilit. Toate popoarele pămîntului, elini sau barbari, se împotriveau unul altuia, ca sub imperiul unei boli de nevindecat, ca mînați în neștire de o putere demonică, neputîndu-se înțelege și neputînd profita în nici un fel unele de la altele, îmbucătățind sau știrbind ici și colo cîte ceva din marele tot al naturii lor comune. În toate colțurile pămîntului oamenii se învrăjbeau în temeiul unor legi și constituții care-i împingeau la luptă. 10. Faptul luase o asemenea amploare încît, înrăiți în vrăjmășii, oamenii își depăneau toată viața în lupte și în războaie; ajunsese cu neputință să umbli altfel decît înarmat pînă-n dinți, gata de luptă; la țară, țărani umblau și ei înarmați, și de vreme ce le era gîndul mai mult să cumpere arme decît unelte, se mîndreau să poată pune stăpînire pe bunurile și pe ființele vecinilor lor. 11. Mai mult decît atît: pînă și în istorisirile lor despre zeii lor găseau ei

temeiuri de viață rea și nelegiuită; așa încît, dedîndu-se tuturor formelor viciului, ajungeau să-și surpe nu numai sănătatea ci și sufletele! Și nu numai atît, de vreme ce – călcînd în picioare fireștile noastre limite – au ajuns oamenii la săvîrșirea celor mai neînchipuite fărădelegi, făcînd unii cu alții niște fapte de necrezut: «bărbații au purces cu bărbații la tot ce putea fi mai de rușine, primind apoi chiar în ei plata firească a rătăcirii lor» – cum spun Sfintele Scripturi. 12. Și nici atît n-a fost de ajuns; fiindcă, dînd meditației lor firești privitoare la divinitate o formă alterată, oamenii au ajuns pînă la urmă să-și închipuie că pe lume nimic n-a fost prevăzut (de Dumnezeu), că nimic nu este cîrmuit de El, și, ca atare, s-au văzut siliți să atribuie ființarea și subzistența a toate iraționalei și spontanei naturi a destinului și necesității! 13. Dar nu numai atît; fiindcă de vreme ce-n închipuirea lor sufletul pierea odată cu trupul, ei ajunseră să se mulțumească cu o viață animalică, cu o viață ce nu merita să fie trăită, în care gîndul nu le era la natura sufletului; o viață în care ei nu aveau a se aștepta la o hotărîre a dumnezeieștii judecăți, nici la răsplătirea virtuții, și în care nici nu se gîndeau că trăind altfel decît sub semnul dreptății, ființa lor s-ar putea în cele din urmă alege cu pedeapsă!

14. Așa se face că, pînă la urmă, datorită tuturor acestor forme ale răului, popoare întregi ajunseseră să ducă o viață animalică, în care – lăsîndu-se-n voia celei mai profanatoare și mai nelegiuite dintre legături – au fost unii care s-au încurcat cu propria lor mamă; alții s-au căsătorit cu surorile lor; alții și-au siluit fetele sau și-au ucis oaspeții cărora le oferiseră adăpost. Au fost unii care au și simțit gustul cărnii de om; cîte unii care, după ce și-au sugrumat bătrîni, au și ospătat din ei – sau care i-au aruncat de vii să fie sfîșiați de cîini.

Timpul nu-mi îngăduie să arăt toate ponoasele străvechii boli care ajunseseră să fie stăpînă peste întreaga omenire. 15. Dar asemenea fapte – și nenumărate altele ca ele – au făcut, desigur, ca iubitorul de oameni Cuvînt al lui Dumnezeu, milostivindu-Se de cuvîntătoarea gloată a oamenilor, să-i certe spre binele lor pe cei ce se lepădaseră de El: odioasă prin proorocii Săi, cu mult înaintea acestora prin alți bărbați iubitori de Dumnezeu, iar după ei prin prietenii Săi; după care, prin legi, prin îndemnuri și prin fel de fel de învățături, a înjghebat pentru oameni un fel de preambul și teme³⁴⁶ pentru slăvirea lui Dumnezeu. Or, în clipa cînd – sătui să tot fie purtați încolo și înapoi și să se lase sfîșiați fără milă (dar nu de lupi sau de cine știe ce sălbăticiuni, ci de demonii cei răi și cruzi și de duhurile cele silnice și pierzătoare de suflete) – au început oamenii să simtă lipsa unui ajutor mai puternic decît tot ajutorul ce le putea veni de

346. «Preambul» sau «premisă» – προοίμιον. «Temei», textual: «elemente» – στοιχεῖα (n. tr.)

la oameni, a sosit printre noi de bunăvoie Însuși Cuvîntul lui Dumnezeu, dînd ascultare îndemnelui primit de la preabunul Său Tată. 16. Pricina arătării Sale aici în mijlocul nostru a stat în cele învederate: ele toate L-au făcut să vrea unirea cu toți oamenii; dar lucrul acesta El l-a săvîrșit într-un chip neobișnuit Sieși (Care, nefiind ființă trupească, și obișnuit fiind să străbată nevăzut întregul univers, Își vedește minunata forță creatoare chiar prin lucrările Sale din ceruri și de pe pămînt) – adică sub o formă nouă, foarte deosebită de condiția Sa obișnuită. Prin mijlocirea unei ființe³⁴⁷ supuse morții, a consimțit să stea El Însuși de vorbă cu muritoare noastre ființe și să sălășluiască printre noi, punînd astfel la cale mîntuirea firii noastre muritoare prin (ceea ce conținea El Însuși) asemenea (ei în această nouă persoană a Sa).

14. 1. Dar să arătăm acum de ce – vrînd El să ia legătura cu oamenii – a ajuns Cuvîntul cel netrupesc al lui Dumnezeu să se folosească de trup ca de o unealtă.

De fapt, cum altfel ar fi putut esența cea dumnezeiască, cea insesizabilă, cea nematerială și nevăzută, să se manifeste unor ființe învățate să caute pe Dumnezeu într-o lume a devenirii (ba chiar aici, jos, pe pămînt) – așadar unor ființe care nu mai erau în stare (sau cărora le lipsea voința) să contemple pe izvoditorul și creatorul tuturor lucrurilor – altfel decît sub chipul și sub înfățișare omenească? 2. De asta S-a plecat El pînă la a intra în legătură cu oamenii prin mijlocirea unui instrument supus morții: adică în temeiul unui soi de analogii – și numai, fiindcă le era lor dragă calea asta; fiindcă (după cum se zice) cele asemenea se atrag. De asta S-a arătat Cuvîntul lui Dumnezeu pe această cale: adică avîndu-i în vedere pe toți cei pe care nu-i mulțumește decît lucrul văzut cu ochii lor, care-și caută dumnezeii în statui și în tot soiul de imagini sculptate dar neînsuflețite; care-și imaginează că natura dumnezeiască ar putea sălășlui undeva în materie sau în trup, și care aclamă pe alții (tot oameni și, prin însăși condiția lor, tot muritori) ca zei. 3. De asta Și-a pregătit El – cu rostul unui instrument – un trup, un adevărat templu preasfînt care să fie sălașul vizibil al puterii celei spirituale, imagine minunată și preasfîntă, mai de preț decît toate neînsuflețitele sculpturi. Orice imagine făcută din materie neînsuflețită și lucrată de mîinile unor meșteri ca să închipuie ceva – fie din bronz, fie din fier, din aur, din fildeș, din piatră sau lemn – poate prea bine să se transforme într-un sălaș al demonilor; dar chipul³⁴⁸ acela dumnezeiesc, croit în virtutea dumnezeieștii înțelepciuni, participa

347. Textual: «unei unelte», «unui instrument» – δι ὀργάνου γάρ τοι θνητοῦ (n. tr.)

348. Textual: «imaginea», «statuia» – ἄγαλμα (n. tr.)

în același timp și la viață și la stările cele gândite³⁴⁹. Era un chip³⁵⁰ încărcat cu toate virtuțile, sălaş al Cuvîntului lui Dumnezeu și templu sfînt dumnezeieștii sfințenii. 4. Odată sălășluit în el, Cuvîntul începea și El să ia parte la condiția noastră de oameni – în temeiul naturii noastre comune – și totodată să Se facă cunoscut. Doar că El n-avea să cadă sub stăpînirea acelorași împătîmiri (precum ceilalți oameni), după cum nu avea să Se lege nici de trup în felul în care este legat sufletul omenesc; după cum n-avea nici să decadă din ce fusese El mai înainte și să se lepede de dumnezeirea Sa. Fiindcă dacă nici măcar razelor soarelui nu li se întîmplă nimic – deși ele răzbat pînă-n tot locul și se aștern în drumul lor, printre altele, și peste necurăția mortăciunilor – ei bine cu atît mai puțin ar putea pătimi netrupeasca putere a Cuvîntului lui Dumnezeu, în sinea ei; și cu atît mai puțin va fi fost ea afectată sau degradată din starea ei anterioară, de vreme ce legătura ei cu trupul va fi fost făcută în afara legilor trupului.

Aceasta este lucrarea pe care a făcut-o Mîntuitorul tuturor, ca să ne poată veni tuturor în ajutor și să ne mîntuiască: anume datorită acestui instrument (al firii) omeneschi, pus la cale de El, de care El s-a folosit exact așa cum face un cîntăreț din liră atunci cînd vrea să-și dovedească priceperea. 5. Un mit de al elinilor spune despre Orfeu că el izbutea să îmblînzească tot felul de fiare, potolindu-le instinctele prin darul său de a cînta și lovind cu plectrul în corzile instrumentului. Poveste redată și printr-un dans; fiindcă, iată, ajung oamenii să creadă că lira asta neînsuflețită ar putea domestici niște jivine, ba chiar că ar putea clinti stejării sub chemarea muzicii! Or, Preaînțeleptul și întru-totul-priceputul Cuvînt al lui Dumnezeu, punînd la cale tot soiul de leacuri sortite sufletelor omeneschi celor robite puzderiei de rele, a luat de astă dată în mîna un instrument muzical care era chiar opera înțelepciunii Sale: anume omul, pe care l-a făcut să înalțe în auzul ființelor cuvîntătoare (iar nu într-al unor jivine necuvîntătoare) cîntări peste cîntări, pentru a le cui prin remediile dumnezeieștii învățături toată stricăciunea elinilor și barbarilor, precum și iraționalele, animalicele patimi ce pun stăpînire pe suflet; iar sufletelor bolnave care-l caută pe Dumnezeu în lumea aceasta a devenirii și în ce e trupesc oferindu-le – ca un adevărat și suveran doctor – tocmai leacul căutat de ei și potrivit lor: un Dumnezeu în trup omenesc. 6. După care, de vreme ce la cerințele noastre trupești Îi era gîndul nu în mai mică măsură decît la cele ale sufletului, (a îngăduit) ochilor noștri tru-

349. «Gîndite» (cu valoarea acordată acestui determinativ în vechea terminologie bisericească) sau «spirituale» (termen modern, mai ambiguu), pentru *νοεῖα* οὐσία, cu referire la stările «înalte», spiritualizate sau înduhovnicite (n. tr.)

350. Din nou *ἄγαλμα*, ca mai sus – termen la care Eusebiu revine cu tîlc, în virtutea paralelismului cu imaginile lucrate de mîini omeneschi, de care fusese vorba mai înainte.

pești să vadă niște minuni nemaipomenite – miracole și făptuiri ale puterii dumnezeiești. Urechilor noastre trupești le-a dat învățătură cu o limbă de asemeni trupească, ducînd la bun sfîrșit prin mijlocirea acestei înfățișări de om luată de El toate cele privitoare la adevărata dumnezeire, și pe care oamenii numai așa mai erau în stare să le priceapă.

14. 7. Sigur că pe toate astea El le-a îndeplinit dînd ascultare³⁵¹ Tatălui, rămînînd El Însuși mai departe imaterial – adică întocmai așa cum era El și mai înainte alături de Tatăl – deci, fără să Se altereze în propria Lui esență și fără să-Și piardă natura, rămînînd mai departe neatins de încătușarea trupului. Fiindcă activitatea Lui nu se mărginea numai la locul unde se afla vasul acela al Său trupesc, și nu întîmpina nici o piedică în a fi totodată altundeva în univers. 8. Rezultă că atîta vreme cît avea să petreacă în mijlocul oamenilor, El n-a încetat să umple întreaga lume și să sălășluiască alături de Tatăl – de fapt să rămînă în El – continuînd să poarte de grijă la tot ce-i în cer și pe pămînt și rămînînd (contrar nouă) cu totul liber să fie în același timp pretutindeni și să-Și ducă mai departe obișnuita și dumnezeiasca-I lucrare. Omului i-a dat să se împărtășească din ce este al Său fără însă a primi de la el, în schimb, nimic din cele ce țin de natura lui muritoare. Ființa acestuia supusă pieirii El a făcut-o părtaşă dumnezeieștii puteri fără totuși a Se împărtăși, la rîndul Său, din muritoarea ei natură. 9. Trupeasca-I naștere nu I-a adus nici o pîngărire; iar mai tîrziu, cînd a fost să se despartă de ce era acum muritor, El n-a avut de pătimit nimic în propria-I nepătimitire – așa cum și cîntărețul din liră nu are nimic de pătimit din spargerea instrumentului său (sau din zmulgerea corzilor), sau tot după cum, aplicînd unui om luminat la minte o pedeapsă corporală, este lipsit de sens să spunem că înțelepciunea luminatăi Sale minți (sau sufletul pe care-l poartă în trup) au fost distruse sau pîrjolite. 10. De aceea e mult mai bine să spunem că puterea Cuvîntului n-a avut nimic de pătimit de pe urma trupeștilor patimi, la fel cum, în pilda luată de noi, razele de lumină ajunse din cer pe pămînt nu suferă nimic la atingerea tinei, a mocirlelor sau a cine știe căror necurății. Oricine e în drept să spună că și ele-s luminate de razele soarelui; numai că lumina nu suferă nici o întinare – și nici soarele – din întrepătrunderea lor cu elementele corporale, 11. fără ca lucrul acesta să contravină legilor naturii.

Or, mîntuitorul și netrupescul Cuvînt al lui Dumnezeu (Care este El însuși și viață și lumină gîndită), de cum se atinge de ceva cu dumnezeiasca și netrupeasca Sa putere, în chip necesar îi dă viață și-l împărtășește din lumina Lui spirituală. Trupul de care se atinge se sfințește și pe dată se luminează; orice boală, orice beteșug și toată suferința pier, făcînd ca acelea ce sînt lipsite să primească în schimb cîte ceva din plină-

351. Textul folosește aici pluralul: πατριαῖς βουλαῖς (n. tr.)

tatea Lui. 12. De asta Și-a petrecut El întreaga viață cam în felul arătat, făcînd dovada cînd a identității de natură cu noi a trupului luat de El să-I slujească, cînd a Însuși Cuvîntului-Dumnezeu, ca un Dumnezeu ce este lucrînd minuni și săvîrșind fapte de neînțeles, dînd mai dinainte glas lucrurilor ce aveau a se petrece abia mai tîrziu și descoperind prin anumite fapte de temut – dar mai cu seamă prin dumnezeieștile Sale învățături menite să îmboldească sufletele noastre să se înfățișeze sus, în locul acela mai presus de ceruri – pe Cuvîntul lui Dumnezeu (Cel Care nu multora le este dat să-L vadă) în chiar arătarea Sa lucrătoare.

15. 1. Față de toate acestea, ce ne mai rămîne nouă decît să lămurim în rostul său faptul acela fundamental și atît de controversat al sfîrșitului vieții Sale, al felului cum a putut El pătîmi, precum și marea minune a învierii Sale celei următoare morții.

O vom face prin mijlocirea unor dovezi convingătoare – nu însă înainte de a ne fi reamintit toate elementele.

15. 2. Pentru motivele arătate, (Cuvîntul) S-a folosit de unealta aceea muritoare întrucîtva ca de o imagine adusă să-I străvadă dumnezeiasca măreție, ducînd o viață în care s-a purtat față de trup așa cum se poartă orice împărat mare cu crainicul său, și săvîrșind totul pe potriva dumnezeieștilor sale posibilități. Dar dacă după viața dusă de El în mijlocul oamenilor El ar fi devenit deodată invizibil și ar fi dispărut (luîndu-și pe furis și crainicul – adică propria-I înfățișare –, zorind să păcălească moartea prin fugă), distrugînd și dîndu-Și pieirii abia mai apoi ceea ce era muritor, ca efect al propriei Sale voințe, oricine L-ar fi putut lua drept o simplă nălucire iar El n-ar fi lucrat în concordanță cu Sine-Însuși, ca Viață și Cuvînt al lui Dumnezeu și ca dumnezeiască Putere. Lăsîndu-și El-Însuși crainicul pradă nimicitoare distrugerii, 3. sigur că nici lupta pornită de El împotriva demonilor n-ar fi dus – prin neimplicarea morții – la nimic, și nici nu s-ar mai fi știut unde dăinuiește El după această plecare. Nimeni din cei ce nu-L vor fi primit nu I-ar fi dat crezare, iar El nu s-ar fi dovedit mai puternic, în Sine-Însuși, decît moartea, n-ar fi putut elibera omeneasca seminție supusă morții de cătușele propriei ei naturi, n-ar fi fost urmat de oameni pe toată fața pămîntului, nu Și-ar fi putut convinge ucenicii să nu se teamă de moarte și n-ar fi putut pune în fața viitorilor Săi învățăcei nădejdea de viață care, după moarte, îi așteaptă la Dumnezeu. Nu Și-ar fi putut ține făgăduințele, n-ar fi putut împlini cele vestite despre El prin proorocii, și n-ar fi putut răzbate tocmai prin ultima dintre toate încercările – cea împotriva morții.

15. 4. Așadar, pentru toate aceste motive, convenindu-i-se acelei pieritoare unelte, cu tot dinadinsul, ca după credincioasa slujire adusă de ea dumnezeiescului Cuvînt să se poată bucura de un sfîrșit pe măsura dumnezeirii Lui, i-a fost rînduită o moarte pe potrivă. Există o singură alter-

nativă: sau să o lase cu totul pradă distrugerii și pieirii – ceea ce ar fi însemnat sfârșitul întregii drame prin cea mai îngrozitoare încheiere posibilă –, sau să Se dovedească El însuși mai puternic decât moartea, făcînd din ceea ce fusese supus morții, cu dumnezeiasca-I putere, o păr-tășie la nemurire.

Prima variantă ar fi presupus trădarea propriei Sale făgăduințe. Așa cum nu-i este propriu focului să răcorească și nici luminii să umbrească, tot astfel nu-i este nici vieții să ucidă, sau Cuvîntului dumnezeiesc să lucreze nebunește. Cît de consecvent ar fi fost El dacă după ce altora le-ar fi făgăduit viața, ar fi îngăduit nimicirea acestei unelte ale Sale și ar fi asistat la distrugerea propriului Său chip? Și cum s-ar mai fi potrivit actul Său mijlocitor (al cărui rost este dobîndirea nemuririi pentru toți cei care-și caută scăparea la El) cu faptul de a fi lăsat pe solul³⁵² dumnezeirii Sale să piară, pradă stricăciunii? 5. Astfel, sigur că cel de al doilea termen al alternativei devenea necesar; adică devenise necesar ca El să Se dovedească mai puternic decât moartea.

Dar cum să atingă El un asemenea scop? Pe furis? Așa, hoțeste? Sau dimpotrivă: în chip minunat și în văzul tuturor?

Or, săvîrșită în secret și pe ascuns, rămasă tuturor tainuită, izbînda Lui n-ar fi adus nimănui nici cel mai mic folos. Și invers: vestită tuturor și aflată de toți, ea tuturor le putea mijloci folosul în cuibătat într-o asemenea minune. Devenind necesar ca unealta aceea a Sa să se dovedească mai puternică decât moartea, precum și ca acest lucru să nu se petreacă într-ascuns, ci în văzul lumii, se explică acum de ce n-a ales El ocolirea morții: fiindcă altminteri El n-ar fi făcut decât dovada fricii și a micimii Sale în fața ei. Numai prin implicarea morții și a luptei cu ea a putut El dărui celor supuși morții nemurirea, fiindcă scopul luptei era mîntuirea și viața și nemurirea noastră, a tuturor. 6. Cînd cineva vrea să arate faptul că o oală e rezistentă la foc (deci mai presus de tăria acestuia), nu are cum altfel să dovedească asemenea minunăție decât punînd-o el însuși cu mîinile lui pe foc, ca apoi să o poată scoate de acolo nevătămată și întreagă. Tot așa a făcut și Cuvîntul lui Dumnezeu, tuturor dătătorul de viață, cînd a vrut să arate că acea pieritoare unealtă de care se slujise spre mîntuirea oamenilor era de fapt mai puternică decât moartea, și părtaşă la propria Sa viață și nemurire: anume lucrarea aceasta singură potrivită scopului, care consta în a o părăsi pentru o clipă, dînd morții ceea ce era al ei (pentru dovedirea afinității de natură cu ea), ca numai puțin după aceea să o

352. Nuanța termenului grecesc ἐπιβεβῆς folosit de Eusebiu în text se referă nu numai la capacitatea de transmitere a mesajului primit, ci și la tălmăcirea lui. Cu alte cuvinte, trupul luat de Cuvîntul lui Dumnezeu nu este numai solul Acestuia, ci în același timp – și mai ales – un mijlocitor pentru cunoașterea Lui (n. tr.)

înalte din nou din moarte, drept dovadă a puterii Sale dumnezeiești precum și a faptului că, datorită ei, viața făgăduită de El avea să fie pururi-dăinuitoare și mai presus decât tot ce însemna moartea.

15. 7. Cazul este, deci, limpede și clar. Și trebuia neapărat ca ucenicii Lui să vadă cu propriii lor ochi ce înseamnă întoarcerea la viață cea de după moarte, regenerarea cea întru putere, la care-i învăța El să nădăduiască și pentru care-i pregătea, îmboldindu-i să ajungă mai tari decât moartea. De asta le-a și îngăduit El să vadă acest lucru cu ochii lor. Fiindcă era necesar pentru ei, care aveau să-și închine viața credinței, să se convingă cu propriii lor ochi³⁵³ de adevărul celei dintii și mai însemnate dintre învățăturile Lui; dar cu cât mai necesar era acest lucru pentru unii care, aidoma lor, urmau să-L vestească întregii lumi, urmau să facă tuturor cunoscută calea cunoașterii lui Dumnezeu, deschisă de El tuturor oamenilor! 8. Ca să poată ei rămâne neînfricați și de neclintit la gândul morții ce-i aștepta în confruntarea lor cu rățacita credință în zei a neamurilor (și ca să-l poată primi cu atîta seninătate!), viața de după moarte trebuia să ajungă pentru ei o convingere absolută. Fiindcă de n-ar fi știut ei de ce nu le pasă de moarte, nici nu s-ar fi putut înfățișa pregătiți să înfrunte soarta potrivnică. Iată deci pentru ce – vrînd El să-i înarmeze împotriva cumplitei puteri a morții – nu s-a mulțumit Cuvîntul să-i strunească numai pe calea vorbelor și a îndemnurilor, nici nu s-a mărginit să ticluiască cele legate de nemurirea sufletului cu simplă putere de convingere și recurgînd numai la presupuneri – așadar în temeiul unor cuvinte de felul celor pe care le rostim noi, oamenii – ci dimpotrivă, le-a pus în față laurii unei biruințe culese de El împotriva morții chiar prin faptă!

15. 9. Acesta este cel dintii (și mare) motiv al luptei date de Mîntuitorul nostru împotriva morții. Așa a putut El dovedi ucenicilor Săi că moartea – care pentru toți oamenii este ceva atît de cumplit – nu înseamnă de fapt nimic, și i-a putut El face să vadă cu propriii lor ochi (dîndu-le prilejul să se încredințeze ei înșiși prin vază)³⁵⁴ adevărul făgăduitei vieți (de dincolo). Așa a putut El face (din actul învierii) pîrga nădejzii noastre, a tuturor, într-o viață în Dumnezeu și în nemurire.

15. 10. A mai existat însă și un al doilea motiv pentru înviere, și anume, dovedirea naturii dumnezeiești a puterii ce sălășluia în trupul Lui. Fiindcă dacă mai înainte vreme oamenii fuseseră în stare să divinizeze anumite fapte omenești supuse morții și căzute sub biruința morții, făcîndu-și din ei eroi și zeități, sigur că de-oameni-iubitorul Cuvînt al lui

353. Textual: «prin intermediul unei scene într-un tot convingătoare» (n. tr.)

354. Ca mai sus, «prin mijlocirea unui spectacol convingător» (n. tr.)

Dumnezeu S-a manifestat și în această direcție. Înfațișînd oamenilor o natură mai puternică decît moartea. Făcînd ca, după curmarea vieții, trupasca-i mortalitate să se împărtășească din cea de a doua viață, El le-a îngăduit tuturor să vadă cam în ce fel arată triumful asupra morții și i-a făcut să înțeleagă că, în moarte, se cuvine să nu mărturisim decît un singur Dumnezeu, anume pe Cel încununat cu laurii biruinței.

Arăta-voi acum și un al treilea motiv al mîntuitoarei Sale morți.

15. 11. A fost, anume, un sacrificiu, o jertfă adusă lui Dumnezeu, supremul împărat al tuturor, pentru întreaga noastră spiță; o jertfă adusă și consacrată întregii noastre turme a oamenilor; o jertfă adusă spre înlăturarea rătăcitei credințe insuflăte de demoni. Fiîndcă această unică și mare jertfă a preasfîntului trup al Cuvîntului nostru, odată adusă spre folosul întregului neam al oamenilor, odată oferit ca o jertfă de ispășire a tuturor neamurilor căzute în starea de necredință la care-i adusesse rătăcirea insuflată lor de demoni, toată puterea blestemaților și spurcaților demoni avea să piară; toată smînteala pămîntească și amăgitoare avea să se destrame, lăsînd fără întîrziere locul liber unei prezențe mai puternice decît ea.

12. Așa, deci, s-a înfațișat mîntuitoarea jertfă (înălțată aici, în lumea oamenilor: a fost sacrificiul acestui trupesc instrument al Cuvîntului, El-însuși; și a fost adus în folosul întregii³⁵⁵ noastre turme a oamenilor. Despre el e vorba și în actul jertfei aduse morții, despre care vorbesc Sfintele Scripturi atunci cînd exclamă: «Iată pe mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatul lumii!», după ce (mai înainte) prevestiseră: «Adusu-s-a ca o oaie la tăiere, și ca un miel necîrtînd celui ce-l tunde». Tot ele ne arată și rostul acestui act, atunci cînd adaugă: «El ne poartă păcatele și pentru noi suferă; și iată că noi L-am crezut doar un biet, suferînd, un amărît lovit de soartă! Dar El era străpuns pentru păcatele noastre, se sfîrșea din pricina fărădelegilor noastre: peste El se abătuse pedeapsa care nouă avea să ne aducă pacea! Prin rana³⁵⁶ Lui am fost vindecați. Cu toții aidoma oilor rătăciserăm: fiecare dintre noi umbla pe drumul său într-aiurea. Dar Domnul Îl dăduse în schimbul păcatelor noastre». 13. Acestea sînt cauzele pentru care a fost jertfită omenitatea³⁵⁷ Cuvîntului lui Dumnezeu. Numai că Supremul Arhiereu consacrat lui Dumnezeu, Stăpînului și Împăratului-a-toate (prin care Suprem Arhiereu înțelegem Cuvîntul lui Dumnezeu, Puterea și Înțelepciunea lui Dumnezeu – Care se cere osebit de jertfa adusă), după nu multă trecere de vreme și-a zmulș trupul³⁵⁸ din moarte, aducîndu-l Tatălui în chip de pîrgă a mîntuirii

355. Textual: «comunei» (n. tr.)

356. Textual: «lovitura (primită)», «vînătaia» (n. tr.)

357. Textual: «omenescul instrument» (n. tr.)

358. Textual: «a rechemat (ceea ce avusese El) muritor» (n. tr.)

noastre, a tuturor, și înălțându-L spre bunul folos al oamenilor ca un adevărat trofeu al biruinței asupra oștirii demonilor, precum și ca o pavăză împotriva sacrificiilor omenești (care – cum știm – se aduceau).

16. 1. Așa stînd lucrurile, a sosit vremea să recurgem și la dovezi – dacă adevărul acestor lucruri mai are nevoie de vreo dovadă și dacă evidența unor asemenea fapte mai are nevoie de întărire. Primește-le totuși, pregătit să le asculți cu luare-aminte.

16. 2. Odinioară, toate popoarele de pe pămînt trăiau dezbinat. Întreaga spiță a oamenilor era împărțită fie în ținuturi, fie în etnii, ori în națiuni, în stăpîniri autarhice ori în poliarhii. O asemenea stare de lucruri făcea ca șirul luptelor frățești, al războaielor, al devastărilor și al înrobirilor ce se abăteau peste ogoarele și peste așezările oamenilor să nu-și afle nicio dată sfîrșitul. Pretexte se găseau cu duiumul: ba cîte un fapt de dezmăț, ba răpirea unor femei; și uite așa s-a ajuns la dezastrul Ilionului și la (subiectele) tragediilor din vechime, atît de bine cunoscute de toată lumea. 3. Sigur că nu vei greși văzînd în credința rătăcită cea în mulți zei pricina tuturor acestor nenorociri. Fiîndcă din clipa în care acel mîntuitor instrument care a fost preasfîntul trup al lui Hristos s-a arătat mai presus decît toată amăgirea și lucrarea demonilor și străin de toată răutatea ce răzbate prin fapte și prin vorbe, el a și fost înălțat ca un trofeu doveditor al biruinței și ca o pavăză împotriva bătrînilor și înrăiților demoni, iar toate lucrările acelora au fost spulberate. Cîrmuirea după dreptare regionale, pluralitatea conducerii, dictaturile singulare ca și democrațiile (iar odată cu ele pustirile și asemiile care, din cauza lor, se abăteau peste cetăți și meleaguri) au încetat. Tuturor le era acum vestit un același Dumnezeu; 4. pretutindeni înflorea o singură împărăție: cea a romanilor. Străvechea, nestinsa și nepotolita vrajbă dintre popoare, brusc, pierea. Și chiar din clipa cînd cunoașterea Dumnezeului Celui unic și învățătura lui Hristos – ca singură mîntuitoare credință – le erau împărtaşite tuturor, ei bine: chiar din acea clipă întreaga împărăție a Romei se supunea unui singur împărat, făcînd pretutindeni simțită o adîncă pace. Deci simultan – și în aceeași perioadă dată – ca la un singur semn al lui Dumnezeu, au mijit în lumea noastră, a oamenilor, două mlădițe ale binelui: statul roman și învățătura dreptei-credințe. 5. Înainte vreme, Siria fusese cîrmuită osebit (și de către unii); Asia cunoscuse altă viță regească; Macedonia alta; altă dinastie își osebise Egiptul și pusese stăpînire peste el; alții făcuseră tot așa cu ținutul Arabiei – ba pînă și iudeii se făcuseră stăpîni peste Palestina; prin cătune, prin orașe și peste tot locul oamenii își ucideau semenii (cuprinși parcă de nebunie) și, făcînd jocul demonilor, se poate spune fără greș că n-aveau în minte decît războiul și lupta.

Și iată că, deodată – și parcă din același punct – au început să iasă la iveală două mari forțe: statul Roman (de atunci devenit monarhie) și învățătura lui Hristos – care au prins a înflori împreună și au izbutit să le astîmpere și să le împace pe toate. 6. În vreme ce puterea Mîntuitorului nostru nimicea înclinația spre diversitatea de principii și spre pluralitatea zeilor (inspirată de demoni), vestind tuturor – deci și elinilor și barbarilor, pînă-n cele mai depărtate colțuri ale lumii – împărăția unică a lui Dumnezeu, puterea Romei supunea statele existente³⁵⁹ (de vreme ce cauzele ele – însele care duceau la pluralismul statal fuseseră spulberate), sîrguindu-se să cuprindă pe tot omul într-un întreg unitar și armonios, și – dintre atîtea felurite popoare – pe cele mai multe să le adune laolaltă (ba – fapt nemaiîntîlnit pînă astăzi – să-și întindă stăpînirea pînă chiar la marginile pămîntului). În care scop, mîntuitoarea noastră învățatură îi și înlesnește și-i netezește calea.

16. 7. Mare minune, în ochii cui își ațintește privirea la adevărul faptelor și cui nu se lasă cuprins de îndemnul să ia în ușor măreția (unui asemenea destin), dacă ne gîndim că nimicirea rătăcitei credințe inspirate de demoni ne apare ca un fapt care are loc concomitent cu dispariția vrăjbei și a înverșunărilor dintre popoare! Dacă ne gîndim că în timp ce tuturor le era vestit Dumnezeu Cel unul și Calea cea una prin care poate El să fie cunoscut, între oameni prindea rădăcină o unică împărăție făcînd ca întreaga lor spiță să ajungă a vieții în pace și în bună înțelegere, ca toată lumea să se socoată frați și să ajungă la recunoașterea adevăratei sale naturi! Pe dată – aidoma unor fii trăgîndu-se din același tată (sau, iată, în chipul unor copii avînd cu toții în unul Dumnezeu un singur tată, precum și o singură maică în dreapta lor credință) – oamenii au început să-și vorbească și să se poarte între ei cu pace, făcînd ca din acea clipă întreg pămîntul să arate întru totul aidoma unei gospodării și unei familii unice și bine chivernisite. Și tot de atunci a ajuns un lucru cît se poate de simplu să călătorești și să zăbovești oriunde-ți poștește inima. Plecat din apusul împărăției, poți astăzi ajunge în răsăritul ei fără nici o teamă, la fel cum e și cu cei din părțile de acolo (atunci cînd îi poartă drumul încoace) – așa cum e și firesc între hotarele aceleiași țări. Așa s-au împlinit și prezicerile conținute în proorociile din vechime, precum și exclamațiile profeților (atît de numeroase, cîte timpul nu ne-ar îngădui a înșira!); între care, însă, unele iată ce ne strigă în față despre mîntuitorul Cuvînt: «Stăpîni-va de la mare pînă la mare, și dinspre riuri pînă la marginile lumii», sau: «Răsări-va în zilele lui dreptatea și prisosința de pace», «Bate-vor săbiile lor și vor face din ele fiare de plug, iar din sulițe vor face coase. Nici un neam nu va mai pune mîna pe sabie împotriva altui neam, deprinderea războiului lipsindu-le».

16. 8. Iată, aşadar, ce profeţii s-au putut auzi din străvechi timpuri în limba evreilor. Asemenea lucruri – pe care noi le putem vedea împlinite – nu fac decît să întărească mărturiile ce au răzbit pînă la noi din veac. Iar dacă eşti dornic să afli mulţimea (prisosul!) acestor înştiinţări, atunci, împărate, te-aş îndemna să nu le cauţi în grai, ci în faptă! Şi desfă mari ochii minţii, deschide-ţi larg porţile priceperii, stai pentru o vreme şi cumpăneşte şi întreabă-te singur făcînd așa ca și cum ai vrea să afli de la altul, ca să poți mai bine pătrunde în miezul lucrurilor: fost-a vreodată, din negura timpului, vreun împărat, vreun cîrmuitor, vreun filosof sau vreun legiuitor, ori vreun prooroc (fie el elin sau barbar) care să fi atins un asemenea grad de virtute (și nu atît după moarte, ci încă în viaţă fiind ca fiinţă care răsuflă și-i încă plină de vlagă!), încît numele lui să fi ajuns pretutindeni în lume în azul și pe buzele tuturor? Or, faptul acesta n-a fost lucrarea nimănui altul decît numai și numai a Mîntuitorului nostru, și a fost săvîrșit de El după biruința Lui asupra morții (vestită de El ucenicilor Săi și de El dusă la bun sfîrșit). Drept care le și spusese El: «Mergeți acum și învățați toate neamurile în numele Meu», prin care cuvinte El le dăduse din timp de veste și le descoperise că Evanghelia³⁶⁰ Lui urma să fie cunoscută în toată lumea și tuturor neamurilor, în chipul unei mărturii. Iar graiului Său, fapta-i urmase pe dată: fiindcă pe dată – și nu zăbavnice – de cuvintele Sale s-a umplut lumea toată.

16. 9. Ce vor mai avea acum de spus cei care, la începutul cuvîntării mele, mă sfidau³⁶¹, cînd mărturia lucrului văzut cu ochii covîrșește în putere de convigere orice argumentare? Dar mergi acum mai departe și mai gîndește-te și la lucrul următor: fost-a vreodată, din veac, vreun om care să fi întocmit – prin singură puterea cuvintelor sale, deci fără să scrie nimic – niște dreptare de viață pline de cucernicie și de înțelepciune? Și care să fi fost în stare a semăna din lucrarea învățăceilor săi cu atîta ușurință peste tot omul, pretutindeni deschizînd vetre de învățătură și făcînd ca tot omul, fie el elin sau barbar, să se recunoască în semenul său de la un cap și pînă-n celălalt depărtat cap al lumii? Să-ți răspund eu: n-a fost nici unul. Înseamnă, deci, că și privită așa, aceasta a fost numai lucrarea Mîntuitorului nostru, care, săvîrșită după moartea Lui, se face mărturie a dumnezeieștii Sale vieți și puteri. Dar dacă nici asta nu-l poate încredința pe necredincios, să ne spună el nouă celor dornici de lămurire, care alt vestit înțelept izbutit-a să pună capăt sălbaticelor și crudelor moravuri ale barbarilor doar în virtutea unor legi pline de omenie, făcîndu-i, bunăoară, pe sciții ascultători ai învățăturii lui să nu se mai mînințe

360. Cu înțelesul original și etimologic de «veste bună» (n. tr.)

361. Text ambiguu, putîndu-se interpreta ca o referire la dificultățile ridicate de faptul istoric al morții Mîntuitorului. În care sens el mai poate fi citit și „cei care, inițial «sau: în principiu» îmi criticau acest lucru” (n. tr.)

între ei, pe persi să nu mai nuntească cu mamele lor, pe alții să nu-și mai dea cîinilor morții sau să nu-și mai spînzure bătrînii, și pe alții să nu mai săvîrșească alte soiuri de fapte asemănătoare acestora, îngrozitoare și bestiale. Totuși, cele pomenite nu-s decît niște dovezi mărunte ale dumnezeieștii vieți de după moarte a Mîntuitorului nostru. Am să-ți înfățișez și alte dovezi – mai mari decît ele – și am să te îndemn să cugeți dacă a existat vreodată vreo ființă omenească care să fi stîrnit atîta împotrivire – fie între înalții demnitari și între regi, fie între civili, fie între militari, între lumea de la oraș și între cea de la țară, deci în rîndurile tuturor, și atît de îndelungă vreme – cineva care, nevoit fiind să se războiască fără întrerupere, a putut totuși da dovada unei țării mai mult decît omenești, înflorind în cele din urmă zi după zi, și, oricît ar fi înaintat în vîrstă, rămînînd mereu tînăr! Cărui alt om (din cîți vor fi văzut din veac lumina soarelui) i-a fost dat – aidoma Mîntuitorului nostru – să voiască a-și plini în numele său un popor cum n-a mai fost altul pe lume, și să-l și plinească (dar nu într-ascuns, în cine știe ce ungher uitat al pămîntului, ci pretutindeni sub soare, prefăcîndu-și voia în faptă doar în virtutea dumnezeieștii puteri cu care va fi fost înzestrat)? Cine altul a cugetat să învețe toate popoarele cunoașterea și închinarea unui singur Dumnezeu aflat mai presus de cer și de tot universul? Și nu numai că S-a gîndit la așa ceva, ci a și purces la faptă, dovedind – dacă mai era nevoie – prin chiar tăria acestei lucrări că ea fusese voită de Dumnezeu! – Dar lucrul care a zăvorît în cele din urmă pînă și cele mai slobode guri a fost faptul că din clipa cînd El a început să propovăduiască pe Dumnezeu Cel Prea Înalt, chemînd toate noroadele ca numai pe Acesta să-L mărturisească drept adevărat Dumnezeu, El a și fost învrednicit de împreună-lucrarea și ajutorul Celui Ce-L trimisese!

Privește acum și ia aminte din ce anume constau învățăturile ce decurg din această vestire (și care – date tuturor de știre – au și fost întărite de fapte). Te voi întreba: fost-a vreodată om care, luminînd – aidoma Lui – sufletul omului cu negrăita lumină, l-a făcut să fie în stare a lua în derîdere mincinoasele sale credințe strămoșești, așa fel încît să nu mai cinstească nici piatra, nici lemnul și ce-i fără viață, ca pe un dumnezeu? Dar cine altul dacă nu Mîntuitorul nostru a făcut ca cei mai mari închinători la idoli (grăiesc aici despre egipteni, de la care le-a venit și elinilor încurcata lor credință în zei), să nu se mai lase înșelați și să nu mai înconjoare cu suprema cinstire tot soiul de jivine, de șerpi, pînă și viețuitoarele cele mai neghioabe și mai biete, să nu mărturisească alt Dumnezeu decît pe Cel aflat mai presus de toate și să se lupte pentru credință pînă la răzbirea prin moarte³⁶²? Cine – din adîncurile vremilor – izbutit-a să pună

362. Textual: «pînă dincolo de feluritele morți (care-i așteptau)» – cu referire la cazul mucenicilor (n. tr.)

pe fugă din (marea) noastră turmă, a oamenilor, cu brațul Său nevăzut și puternic, primejdioasă, cumplită spiță a demonilor (care cîndva, răvășise întreaga noastră natură omenească, iar prin lucrarea idolilor vîrșe multă sminteală în credința oamenilor), ca pe niște fiare neîndurate? Cine altul a îngăduit vreodată cu tărie celor ce-și rînduiesc viața în chip cinstit și neprefăcut după filosofia dată de El, ca – în temeiul invocării Lui în stările cele mai curate ale rugăciunii purtate de El mai departe pînă la Dumnezeu-tuturor – să pună pe goană ultimele rămășițe ale duhurilor rele; cine altul, dacă nu tocmai Mîntuitorul nostru? Cine altul de nu singur Mîntuitorul nostru învățatu-Și-a participanții la Taine să săvîrșească jertfele cele fără sînge, duhovniceasca jertfă ce se aduce în rugăciune și în tainițele cuvîntării-de-Dumnezeu? 10. Iată deci cum de au luat ființă, pe toată fața pămîntului, altarele și sanctuarele bisericilor noastre – rostul lor fiind să înalțe Dumnezeului și Împăratului nostru Celui unic și suprem (și numai Lui!), din mijlocul neamurilor, sfințitele liturghii ale cugetatelor și duhovniceștilor noastre jertfe.

Cine – prin insesizabila și nevăzuta-I putere – făcut-a să se stingă jertfa adusă prin rană și sînge, prin fum și prin foc; cine a aruncat în uitare crudele și nebuneștile ucideri și jertfe de ființe omenești cărora istoria elinilor le aduce ea însăși mărturie? Fiindcă nu trebuie să uităm că jertfele omenești au pierit de pe fața pămîntului abia după dumnezeiasca propovăduire a Mîntuitorului nostru, în anii domniei lui Hadrian.

16. 11. Iar dacă mesajul³⁶³ și puterea izvoritoare din moartea Mîntuitorului nostru au putut primi întărirea unor atare dovezi, cine se va mai învîrtoșa să nu recunoască adevărul dumnezeieștii Lui vieți? Fiindcă asemenea fapturi sînt fapte de vii iar nu fapte de morți; și – după cîte ni se spune – tot ce vedem noi sînt arătări ale celor nevăzute. Nu mai departe decît ieri, spița vrăjmașilor lui Dumnezeu se străduia să vîre groaza în viața oamenilor, prădînd și luînd cu japca și făcîndu-și de cap. Dar odată plecați dintre cei vii, iată-i zăcînd la pămînt aidoma celui din urmă gunoi: fără suflare, fără viață și fără grai, de nu-i mai pomenește nimeni, cum și nimeni nu și-ar mai aminti de ei. Fiindcă asta e starea celui mort: cine nu mai are parte de viață nu mai înseamnă el însuși nimic. Iar cine nu mai este nimic nici n-ar putea săvîrși ceva. Atunci noi, despre Cel Care dă dovada deplinei Sale puteri, Care ne arată că lucrează, ba chiar că poate lucra mai vîrtos decît cei vii, cum să ne închipuim că nu trăiește? Faptul că nu-L putem vedea cu ochii trupului nu are nici o importanță: criteriul cumpănirii noastre nu trebuie să depindă de argumente ce țin de trup, așa cum nici arta nici felurile teorii ale științei nu ne luminează în temeiul unor criterii corporale. Cine a văzut vreodată cu ochii lui mintea

363. ἀρετή, «virtutea» cu înțelesul de «rostul» (n. tr.)

omului sau puterea lui Dumnezeu? Sînt realități ce nu pot fi cunoscute decît prin efectele lor. 12. Iată dar de ce ne este potrivit ca și nevăzuta putere a Mîntuitorului nostru să o scrutăm și să o deslușim din lucrările ei, – fie că ar urma să deducem că cele săvîrșite de El aparțin unei ființe vii, fie că (ele ar ține de puterea) uneia care nu este (vie), oricît de necugetată ni s-ar părea o asemenea alternativă. (Fiindcă cu ce temei am putea noi ca, despre ceva care nu este, să spunem că este? Non-existența este categoric definită de noi toți drept neființă și ca atare ea nu are nici cum lucra, nici cum înfăptui; de ea ține starea morții, în vreme ce viața presupune contrariul).

17. 1. Venit-a clipa, atunci, să luăm aminte la lucrările³⁶⁴ chiar din zilele noastre ale Mîntuitorului nostru și să cuprindem cu privirea izvodirile vii ale unui Dumnezeu viu. (E oare cazul să ne întrebăm dacă asemenea fapte ne pot duce cu gîndul la o lucrare vie săvîrșită de o ființă tot vie și ființînd ca adevărat Dumnezeu? – Sau care-s aceste fapte? – întrebămă-vei, poate. – Le vei afla îndată).

17. 2. Mai ieri-alaltăieri, o mîină de vrăjmași ai lui Dumnezeu, mustind de înfumurare, se stîrniseră cu puterea de partea lor și cu oaste de oameni multă, hotărîți să radă de pe fața pămîntului locașurile Lui de închinare și să-I nimicească bisericile. Neputîndu-L vedea cu ochii, ei Îl războiau folosind toate vicleșugurile, împrôșcîndu-L și țintind în El cu toate vorbele ce le veneau la gură.

Numai că El avea să Se apere tot așa cum și este El: în chip nevăzut. 3. Și uite așa, au ajuns niște oameni care mai adineaori se desfătau de toate cele, care erau fericiți de toată lumea și ridicați în slăvi ca niște zei, și care vreme îndelungată – cît timp stătuseră ei locului și păstraseră pacea cu Cel pe Care mai apoi aveau să-L războiască – ținuseră cu pricepere frîiele împărăției, ca – la un singur semn de sus – să nu li se mai știe de nume³⁶⁵. Fiindcă de îndată ce și-au schimbat purtarea și s-au încumetat să poarte război cu Dumnezeu, de îndată ce s-au hotărît să se pună împotriva Dumnezeului nostru – sub ajutorul și ocrotirea zeităților lor, pe dată – zic – și la un singur puternic semn tocmai al Dumnezeului cu Care ei se războiau, și-au primit toți pedeapsa pentru cutezanța lor, abandonînd totul și luînd-o la goană dinaintea Lui, recunoscîndu-I dumnezeirea și adoptînd pînă la urmă o purtare cu totul potrivnică nerușinării lor dintîi. 4. Drept care și El n-a pregetat a-Și înălța însemnele biruinței peste tot pămîntul, împodobindu-l iar cu frumusețea sfințelilor Sale locașuri de închinare și cu semeția sălașurilor afierosite Lui. În orașe și-n sate, pre-

364. ἀποτελέσματα – termen împrumutat probabil din astrologie (și care mai apare atît în textul lui Eusebiu cît și la Constantin) are înțelesul specializat de «lucrări (sau efecte) ale unei cauze» (n. tr.)

365. Textual: «să nu mai existe», cu nuanță intensivă (n. tr.)

tutindeni, la țară sau în pustia barbarilor, iată-L închinînd biserici și sanctuare Dumnezeului Celui Unul, Împăratului a toate, Stăpînului întregii lumi (fapt datorită căruia au fost și locașurile acestea învrednicite a purta numele Domnului – nu ca din partea oamenilor, ci chiar din partea Domnului a toate – de vreme ce le-a fost lor îngăduită denumirea de Casă a Domnului).

17. 5. Să poftescă atunci cine va vrea, și să ne facă și pe noi a pricepe cine – după atare prăpăd și pustiire – fost-a în stare să reclădească sălașurile de jos și pînă sus? Cine a hotărît refacerea lor, învrednicindu-le să arate ca abia durate (și mult mai semețe decît înainte) tocmai cînd soarta lor părăse pecetluită? Cine a izbutit acest lucru nu după săvîrșirea din viață a acelor vrăjmași ai lui Dumnezeu, ci – fapt minunat între toate – de pe cînd prigonitorii mai erau încă vii, ca decizerea lor de tot ce cutezaseră ei cîndva să se facă prin însăși gura și scrisul lor, și nu într-o vreme cînd le era lor mai bine (ca să nu se poată spune că au făcut-o din simplă îngăduință³⁶⁶), ci tocmai și anume cînd i-au ajuns pe ei șfichiurile biciului lui Dumnezeu? 6. Cine – după liniștirea furtunii prigoanelor (ba chiar în toiul prăpădului) – a izbutit – prin îndemnurile dumnezeieștilor Sale învățături – să susțină peste tot pămîntul, de-a lungul întregii lor vieți și întru deplina sfințenie a cugetului, pe sîrguitorii înțelepciunii³⁶⁷ și pe slujitorii lui Dumnezeu, zeci și zeci de mii de bărbați sau de slujitoare ale altarului (precum și cinurile pururea-fecioarelor), așa fel încît toți aceștia să vegheze de bună voia lor multe zile în șir, postind de bucate, de apă și vin, izbutind să deprindă cu dreaptă-socoteală stăpînirea de sine precum și tăria ce ți-o dăruiește o viață de lipsuri? Cine a fost în stare să convingă pletore de femei și bărbați ca – în temeiul citirii dumnezeieștilor Lui povețe – să renunțe la hrana trupească în favoarea unei hrane duhovnicești mai potrivite unor ființe înzestrate cu duh suprarățional? Sau cine a putut convinge atîția bărbați și femei și copii barbari și neșcoliți, ori mulțimea argaților, sau puhoaiete fără număr ale neamurilor, să nu le pese de moarte și să creadă cu tărie în nemurirea sufletului lor? Că ochii dreptății scrutează toate faptele oamenilor – atît pe cele de omenie cît și pe cele neomenoase – și, ca atare, că se cere să așteptăm judecata lui Dumnezeu; precum și că tocmai de asta ni se cuvine nouă să ne purtăm și drept și cu măsură, în viață? Fiindcă un lucru este sigur: anume că de nu s-ar fi ținut ei de astfel de învățături, nici n-ar fi putut trudi la jugul credinței în Dumnezeu.

366. Φιλανθρωπία – aici cu nuanța de înțelegere față de cineva aflat pe o poziție mai slabă (n. tr.)

367. Textual: «pe cei atît de dornici să-și închine viața filosofiei» – Aici ca în multe alte locuri, termenul de filosofie se specializează, preluînd sfera conceptului de înțelepciune sau chiar de contemplație (viață contemplativă), în virtutea unei evoluții semantice pilduitoare (n. tr.)

Este un fapt pe care – astăzi încă – numai Mîntuitorul nostru S-a dovedit în stare să-l săvîrșească.

Dar să lăsăm această discuție și 7. hai să-l ascultăm pe omul nostru cel încremenit la minte cam ce ar avea el de răspuns la unele ca acelea de mai sus. – Ci spune-ne, deci, într-un fel care să se susțină (aşadar nu dintr-o pornire necugetată, ci punîndu-ne înaintea roadele meditației tale adînci³⁶⁸), și după o ades-repetată iscodire în sine-ți, zi-ne deci: care alt înțelept, dintre ațîția oți se vor fi vestit din negura vremilor, au fost cunoscuți și știriciți cu glas prooroces, din cele mai vechi timpuri, în rîndurile iudeilor celor de odinioară și bine-plăcuți lui Dumnezeu, aidoma Mîntuitorului nostru, în așa fel încît, aflînd ei încă de atunci atît locul de baștină cît și vremea arătării Lui, viața pe care avea să o ducă, puterile, cuvintele și isprăvile Lui, să le strecoare între foile Sfintei Scripturi? 8. Sau arătat-u-s-a oare vreodată vreun răzbunător atît de năpraznic al celor încumetate împotriva-i încît să fi fost în stare (aidoma Mîntuitorului nostru) să-și abată nevăzuta putere simultan cu săvîrșirea nelegiurii lor, peste întregul popor al iudeilor, căroră avea să le năruie din temelii regescul palat³⁶⁹, ba dărîmîndu-le deplin și templul cu toate minunățiile sale dinăuntru? Care altul – de nu Mîntuitorul nostru – S-a priceput să arate din timp prin cuvînt și lucrare ce vor făptui acești necredincioși și ce se va petrece cu Biserica întemeiată de El pretutindeni în lume, adeverindu-și spusa în faptă? Căci iată ce zice El despre templul necredincioșilor: «Rămas-a casa voastră pustie», și «Piatră peste piatră nu va rămîne în locul acesta pînă ce nu va fi nimicît»; iar despre Biserica Sa: «Biserica Mea voi zidi-o pe piatră, încît porțile iadului nu vor avea putere asupra-i».

17. 9. Sau cum vi se pare faptul că, la început, El s-a gîndit să cheme la Sine niște oameni simpli, din popor, pe care i-a făcut să-și lase năvoadele și să ajungă dătători de lege și învățători ai întregii lumi? Sau faptul de a le fi vestit (și ce le spusese El prin grai avea să și treacă în faptă!) că va face din ei pescari de oameni; după care i-a și înzestrat cu asemenea iscusință și putere, încît au fost ei în stare să scrie și să lase în urma lor cărți care s-au dovedit atît de convingătoare, că, talmăcite pretutindeni pe pămînt și-n tot graiul – barbar ori grecesc – au ajuns la toate popoarele un temei de cumpănire, tuturor adeverindu-le dumnezeiescul izvor al învățăturilor cuprinse într-însele? 10. Sau iar, ce aveți a-mi zice cînd a profețit El ce avea să se întîmple mai tîrziu și cînd S-a pus chezaș ucenicilor că vor fi duși înaintea regilor și a dregătorilor, că vor avea de suferit și

368. Textual: «proponîndu-ne rodul unui suflet cuvîntător» (sau rațional – ψυχῆ λογικῆ), «înzestrat cu o înțelegere superioară» (n. tr.)

369. Sau «regescul loc» – cum spune textul, putînd fi raportat și la capitală, adică la Ierusalim (n. tr.)

că vor fi schingiuiți peste poate, și asta nu spre a ispăși cine știe ce faptă necugetată, ci numai și numai pentru a-L fi mărturisit pe El? Sau felul cum i-a pregătit El să îndure totul de bună voie, încingându-i cu armele credinței și făcînd ca în încleștarea lor cu potrivnicii lor să le scînteieze sufletele cu mult mai vîrtos decît piatra de diamant, nu depășește el puterea cuvîntului? 11. Și cum să nu ne minunăm peste poate văzînd cum nu numai cei care-L urmaseră, dar și cei ce aveau să le urmeze acelora – iar mai apoi urmașii acestora, și cei de mai apoi, și toți așa pînă chiar în zilele noastre – tuturor, deci, într-atît li s-au întezit puterile sufletesti, încît, deși nu se făcuseră prin nimic vinovați de moarte, au suferit cu bucurie pedepse peste pedepse lăsîndu-se schingiuiți în fel și chip, mînați de credința lor în Dumnezeuul a toate?

Dar fost-a vreodată vreun împărat a cărui domnie să fi ținut cît veacul?³⁷⁰ Care altul s-a arătat în stare să poarte asemenea lupte după moarte și să-și biruie dușmanii, supunînd tărîm după tărîm, ținut după ținut și cetate după cetate, pînă ce va fi ajuns stăpîn și peste Elada și peste lumea barbară, zdrobindu-și potrivnicii prin nearătata putere a nevăzutului Său braț? 12. Iată însă și lucrul cel mai de căpetenie din tot ce am vorbit noi pînă acum: pacea adusă peste toată fața pămîntului prin puterea Lui (despre care am mai avut noi prilejul să stăm de vorbă), această pace oare nu va închide nici ea clevetitoarele guri, de ne vom gîndi că buna înțelegere dintre popoare și consensul lor au coincis cu lucrarea învățaturii Mîntuitorului și poruncii date de El întregului univers, precum și de ne vom gîndi că pacea aceasta a întregului univers – aidoma rînduiei de El gătită neamurilor – fusese vestită din vremi de proorociei lui Dumnezeu?

Întregul crug al acestei zile nu mi-ar ajunge – o, împăratul meu – de aș vrea să adun laolaltă și să înșir învederatele dovezi ale dumnezeieștii tării a Mîntuitorului nostru, care pot fi văzute și astăzi în lucrările Sale. Sigur este că din negura veacurilor, nici printre elini, nici printre barbari, n-a fost nici un om care să fi dat dovada forței unor asemenea dumnezeiești atribute, așa cum a fost Mîntuitorul. 13. Căci ce să mai vorbim despre oameni, cînd pînă și acele personaje în care toate neamurile vedeau niște zeități n-au fost în stare să dea aici, pe pămînt, dovada unei asemenea vîrți?³⁷¹ Și să ne spună cine va pofti, să vină oricare filosof încoace și să arate despre care zeu sau despre care erou din cîți pururi fost-au știuți a auzit el că va fi dăruit oamenilor niște învățături în măsură să le chezășuiască viața veșnică și împărăția cerească, asemenea Mîntui-

370. Textual, «să se fi lungit pînă-n veac», veacul avînd aici înțelesul vechi românesc de «ev», durată nedeterminată, eventual neîngrădită temporal (n. tr.)

371. Φύσις, luat cu înțelesul de «potențial» (n. tr.)

torului nostru, făcînd puhoaiile de lume de pretutindeni să se ajute între ele în practicarea înțeleptelor Sale învățături, hotărîndu-le să nu se mai gîndească decît la cer și să nădăjduiască în petrecerea cerească gătită sufletelor iubitoare de Dumnezeu? Fost-a vreodată vreun zeu – sau ființă de om ajunsă erou – care să fi revărsat – asemenea soarelui – de la răsărit și pînă la apus, belșugul de lumină al învățaturii sale, făcînd ca peste tot pămîntul un popor după altul să slujească în același chip aceluiaș unic Dumnezeu? Care zeu sau care erou – din cîți vor fi fost ei – izbutit-a să înlătore pe toți zeii și eroii elinilor și barbarilor, hotărînd (și dînd de înțeleles) că nici unul dintre ei nu era, de fapt, un adevărat dumnezeu; ca mai apoi, război suferind din partea tuturor, să nimicească – deși singur – întreagă oastea dușmanilor săi, ajungînd să stăpînească peste toți zeii și eroii cunoscuți și singur să fie aclamat de toate neamurile ca Fiu al lui Dumnezeu? 14. Cine altul a lăsat cuvînt locuitorilor nesfîrșitelor întinderi ale pămîntului, fie ei pe pămînt sau pe mare, să se adune în fiecare săptămînă într-un loc spre a ține praznicul zilei Domnului? Și cine i-a învățat să nu-și îmbuibe trupul, ci să-și învigozeze sufletele prin dumnezeieștile Sale învățături? Fost-a vreun zeu sau vreun erou, care, războit asemenea Mîntuitorului nostru, să-și fi biruit vrăjmașii așa cum i-a biruit El? Și nu trebuie trecut cu vederea că, de la începutul începuturilor și pînă acum, ei nu și-au conținut atacurile îndreptate împotriva învățăturilor și poporului Său! Numai că El, ca un nevăzut, în chip nevăzut Și-a mînat credincioșii – odată cu sfințele Sale locașuri – pe culmile slave!

17. 15. E oare nevoie să ne străduim să înșirăm în vorbă dumnezeieștile lucrări cele mai presus de cuvînt ale Mîntuitorului nostru? Cînd chiar de ne-am ține noi gura, aceste fapte tot vor țipa auzului nostru sufletesc (numai să-l avem!), că lumea asta a noastră, a oamenilor, n-a cunoscut din veac decît un singur eveniment cu adevărat ieșit din comun, uimitor și neasemuit: atunci, anume, cînd Fiul lui Dumnezeu S-a arătat cu adevărat pe pămînt.

18. 1. Prisositoare ți se vor fi părut cuvintele rostite azi de mine, de vreme ce în atîtea rînduri evidența dumnezeirii Mîntuitorului impunîndu-ți-se pe calea propriei tale experiențe, te-ai prefăcut tu însuși pentru toți (și nu numai cu buzele, ci chiar cu fapta) într-un vestitor al adevărului. Numai răgaz să ai – o, împăratul meu! – și negreșit că, de vei vrea, istorisi-ne-vei nenumăratele arătări-de-Sine ale Mîntuitorului tău, nenumăratele Sale descoperiri la vremea somnului. 2. Și nu am acum în gînd sfaturile Sale (pentru noi tainice), ci numai ce a pus El în chiar puterea ta de judecată pentru bunul mers al treburilor și în folosul tuturor. 3. Pe drept ne-ai putea înșira atunci puternicele venituri într-ajutor la vremuri de război ale lui Dumnezeu – pavăza și paza ta –, felul cum

au pierit vrăjmașii și uneltitorii potrivnici ție, sprijinul Lui la timp de primădie, scăparea din clipele de descumpănire, sprijinul din clipele de pustiire, căile deschise în momentele ce păreau fără ieșire, prevestirile de viitor, sau, iar, grija ta pentru propășirea generală, puterea ta de pătrundere în sînul situațiilor tulburi, marile tale înfăptuiri și acte de rînduială în stat, felul cum te-ai priceput să-ți orînduiești armata, justetea fiecărui act (de domnie) considerat în sine, hotărîrile de interes general și actele legiuitoare care ne-au înviorat viața. Și ai fi în drept atunci să înșiri tot ce noi n-am avut de unde afla, tot ce vei fi știind tu singur, tot ce vei fi tăinuind tu în augusta-ți memorie, ca în adîncurile unei vistierii.

Ei bine, pentru toate aceste pricini, și în virtutea unor atît de impresionante mărturii ale acelei puteri ce ne-a mîntuit, ai hotărît tu să dai oamenilor (necredincioșilor și deopotrivă credincioșilor) un locaș de rugăciune închinat biruinței asupra morții, care să fie și un templu sfînt al Dumnezeului celui sfînt; apoi daruri minunate și mari închinare vieții veșnice și împărăției lui Dumnezeu – aduceri-înainte pentru Mîntuitorul nostru, supremul nostru Împărat, așa cum se potrivesc ele și-mi par firești ca din partea unui împărat purtător de biruință. Pe care așezîndu-le tu în jurul (mormîntului) aducător de mărturie al vieții veșnice, ai pecetluit cu împărătească slovă și desăvîrșita izbîndă a cerescului și dumnezeiescului Cuvînt³⁷², mărturisind înaintea tuturor neamurilor, limpede și fără echivoc, prin faptă și prin spusă, închinarea ta plină de cucernicie și de dragoste pentru Dumnezeu.

372. Textual „ai înscris împărăteasca titulatură «biruitor și triumfător» pe emblema cerescului Cuvînt al lui Dumnezeu” (n. tr.)

CUVÎNTUL ADRESAT DE CONSTANTIN ADUNĂRII SFINȚILOR

Cuprinsul cuvîntării a cincea

1. La început se amintește de praznicul Paștelui. Apoi: cît bine a adus Cuvîntul lui Dumnezeu tuturor oamenilor și cum a fost El dușmănit tocmai de cei cărora le făcuse El bine.
2. Îndemn către Biserică și către ascultători să-i urmărească și să-i îndrepte greșelile cuvîntării .
3. Dumnezeu este și Tatăl Cuvîntului și Creatorul întregii zidiri; iar cele existente nu și-ar putea păstra ființa, dacă ar trebui să asculte de mai multe cauze.
4. Despre rătăcita credință în idoli.
5. Cum a creat Hristos, Fiul lui Dumnezeu, toate cele ce sînt, și cum a determinat El limitele fiecăreia dintre ele.
6. Cu privire la destin: cît de falsă se dovedește a fi credința în el, atît în temeiul legilor după care se călăuzesc oamenii, cît și în temeiul legilor zidirii, care, depănîndu-se nevălmășit și după o bună rînduială, dovedesc prin însași rînduiala lor intenția Creatorului.
7. Privitor la lucrurile de neînțeles, se cere să binecuvîntăm înțelepciunea Creatorului, și nu altceva, și să nu căuțăm cauza lor în vreo pornire întîmplătoare.
8. Dumnezeu împarte oamenilor din belșug lucrurile trebuitoare, în schimb pe cele spre desfătare le împarte cu măsură, iar pe amîndouă, atît cît au oamenii nevoie.
9. Cum au greșit filosofii în părerile lor, vrînd ei să le știe pe toate, și cum s-au primejduit cîte unii. Totodată, despre învățăturile lui Platon.
10. Despre cei ce nu vor să știe nici de învățăturile Scripturii, nici de cele ale filosofilor; și cum că se cade fie să crezi toate spusele poezilor, fie să nu crezi nimic din ele.
11. Despre arătarea în timp a Domnului: cum s-a petrecut ea, și cu ce scop.
12. Despre cei care n-au cunoscut această taină, anume că din vina lor n-au cunoscut-o, și cît de mari răsplăți îi așteaptă pe cei ce au cunoscut-o; dar mai ales, despre cei ce și-au dat viața mărturisind.
13. Deosebirea dintre feluritele părți ale zidirii este un lucru necesar. Înclinarea oamenilor spre bine sau spre rău se află la alegerea lor, făcînd ca și judecata faptelor lor să fie atît necesară cît și dreaptă.
14. Deosebirea dintre natura zidită și ființa nezidită este infinită. Dar omul se poate apropia de ea ducînd o viață virtuoasă.
15. Cîte învățături a dat Mîntuitorul, cîte minuni a săvîrșit, și cît ajutor a dat El celor răbdători.
16. Cum a fost întruparea lui Hristos vestită de prooroci, rostul ei fiind prăbușirea idolilor și a cetăților idolești.

17. Cum au ucenicit înțelepții cei de alt neam la înțelepciunea lui Moise. Despre Daniel și despre cei trei tineri.
18. Despre versurile cu acrostih ale Sibilei din Eritreea, mărturie aducând Mîntuitorului și Patimilor Sale. Iar acrostihul zice: Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mîntuitor, Cruce.
19. Proorocia despre Mîntuitorul n-a fost plăsmuită de vreun creștin, ci este chiar a Sibilei din Eritreea. Cicero însuși a tălmăcit în latinește cărțile ei mai înainte arătării printre oameni a Mîntuitorului. Și Vergilius amintește de ea și de nașterea cea din fecioară, slăvind această taină prin vorbe cu tîlc ascuns, de teama stăpînitorilor.
20. Alte versuri ale lui Vergilius Maro privitoare la Hristos; tîlcuirea lor, în care se vede că poetul s-a mulțumit să vorbească numai pe ocolite despre taină.
21. În cuvintele folosite de el nu poate fi vorba despre un om oarecare. De asemenea, cum că - din necunoașterea închinării față de Dumnezeu - necredincioșii nu-s în stare să priceapă nici măcar de ce sînt ei pe lume.
22. Împăratul închină, mulțumind, biruințele sale - precum și celelalte arătări de bine - lui Hristos și îl învinuiește pe tiranul Maximin, vrăjmașul, a cărui cumplită prigoană n-a avut alt rezultat decît sporirea și întărirea credinței.
23. Despre felul de viață al creștinilor, și cum se bucură Dumnezeu de cei ce-și duc viața în chip virtuos. Trebuie să ne așteptăm la o judecată și la plata (faptelor noastre).
24. Cît de rău și-au sfîrșit viața Decius, Valerian și Aurelian, din cauza prigoanei stîrnite de ei împotriva Bisericii.
25. Cît de rușinos a renunțat Dioclețian la domnie, și cum a fost el lovit de trăsnet, din cauza prigoanei lui împotriva Bisericii.
26. Dumnezeu este cauza credinței împăratului. De la Dumnezeu trebuie să cerem noi reușita noastră și tot Lui să o referim; pe cînd căderile noastre cuvine-se să le atribuim ușurinței noastre.

CUVÎNTAREA LUI CONSTANTIN CĂTRE ADUNAREA SFÎNŢILOR

1. 1. Constantin, Augustul, către adunarea sfinţilor.

Lumina care covârşeşte lumina – şi pe a zilei şi pe a soarelui –, prelu-diul învierii şi dătătoarea de armonie nouă trupurilor trecute prin atât de mari încercări, chezăşia făgăduinţei, calea ce duce la viaţa veşnică – vreau să spun: praznicul Patimilor – iată, ne-a ajuns – prea iubiţii mei învăţători, precum şi voi, toţi ceilalţi prieteni ai mei! Este un praznic ce se face încă şi mai aducător de binecuvîntare mulţimii închinătorilor Acelui Dumnezeu Care e ţelul de pe urmă a toată închinarea, prin simţul nostru lăuntric, al fiecăruia, izvorînd spre El neîntreruptă cuvîntare şi înălţîndu-I neîncetat cîntare de laudă...

1. 2. O, tu, natură, maică a toate, ce ai dat tu mai de seamă lumii? În ce stă oare lucrarea ta, de vreme ce Creatorul³⁷³ a toate este Cel ce ţi-a dat ţie fiinţă? El este Cel ce ţi-a dat podoabă, dacă socotim că podoaba firii nu-i altceva decît viaţa cea după fire. Dar, iată, totuşi, că pornirile potrivnice firii au ajuns, în cele din urmă, de nestăvilit, făcînd ca oamenii să nu mai ştie sluji Dumnezeului tuturor după cuviinţă, făcîndu-i să-şi închipuie că totul în jur s-ar petrece nu după rînduiala proriei, ci doar așa, la întîmplare, haotic şi criticabil;

1. 3. Aceasta, cu toate că (adevărul) le era neîncetat şi cu tărie amintit prin gura proorocilor de Dumnezeu inspiraţi, de care s-ar fi convenit ca ei să asculte! Dar vezi că fărădelegea, netrebnicia fărădelege, care li se împotriva acestora, înverşunîndu-se în tot chipul să acopere lumina adevărului, se simţea la largul ei tocmai în starea de confuzie zămislită de întuneric. Or, lucrul acesta s-a petrecut nu tocmai la adăpost de silnicii şi de fapte de cruzime, mai ales cînd interesele cîrmuitorilor s-au priceput să mînuiască oarbele şi măruntele pasiuni ale mulţimilor – sau, mai bine zis, cînd ele luau pe neaşteptate calea nebuniei.

373. Textual: «cauza» (n. tr.)

Ei bine, acest fel de a înțelege viața – sub semnul căruia s-au perindat generații peste generații – a fost pricina de căpetenie a nenorocirilor ce nu încetau a da peste ei.

1. 4. Însă de îndată ce a prins a străluci printre oameni lumina (prezenței) Mîntuitorului, dreptatea a luat locul faptelor de nedreptate, iar frămîntarea cea cu multe chipuri a lăsat loc liniștii: tot ce fusese mai înainte vreme vestit prin gura proorocilor își găsea împlinirea. Hristos pătrundea mîndru în casa Părintelui Său, răspîndind peste întreaga lume lumina cucerniciei și a cumpătării și punînd pe pămînt temeiul unui templu nou, fără sfîrșit, nesticăcios, al virtuții – vreau să spun: Biserica, în care să poată fi săvîrșite în duh de cucernicie toate cele cuvenite atît Tatălui celui mai presus de toate cît și Sie-Însuși.

1. 5. Ce a pus atunci la cale nebuneasca nelegiuire a neamurilor? Ei bine, ea s-a străduit să zădărnicească darurile lui Hristos, și, silindu-se să nimicească Biserica (al cărui rost este să aducă tuturor mîntuirea), a dat vanei credințe în idoli un impuls nou. Așa s-a ajuns din nou la răzmeriță, la război, la înfruntare în luptă, la întepierea greutăților vieții, la pofta de cîștig (care nu ține neapărat de firea răului) – iar toate acestea, cînd stîrnite de amăgitoarele scînteieri ale speranței, cînd dictate de frică.

Dar să o lăsăm să zacă mai departe în țărîină, învinsă de puterea virtuții (așa cum o și cere dreptatea), pierind sfîșiată sub povara părerii de rău, și să vedem ce am mai putea să spunem potrivit cuvîntului lui Dumnezeu.

2. 1. Ascultă, dar, o tu, Biserică; o tu, cîrmaciule³⁷⁴ (al sufletelor), care ți-ai dobîndit sfințenia fecioriei; o, tu, doică a copilăriei și a sfielii, care te frămîntîși pentru adevăr, căreia iubirea de oameni nu-i lasă clipă de pace și din al cărei veșnic izvor gîlgîie nectarul aducător de mîntuire! Ci luați aminte și voi, toți cei ce-I slujiți mărturisit lui Dumnezeu (Care tocmai de aceea S-a și îngrijit de voi); dar să nu vă pese într-atît de felul meu de a vorbi, cît mai cu seamă de adevărul celor ce voi avea a vă spune; și nici de mine, care vă grăiesc acum, cît de temeiurile investiției mele.

2. Fiindcă puterea cuvintelor se subție atunci cînd intenția vorbitorului rămîne undeva uitată³⁷⁵.

(Drept este că-mi fac gînduri mari; dar sînt încredințat că la rădăcina îndrăznelilor mele se află sădită dragostea fierbinte de Dumnezeu. Ea singură-mi poate învinge sfielile. Pentru care pricină cu atît mai vîrtos voi și cere sprijinul vostru, al celor pricepuți într-ale dumnezeieștilor lucrări de taină, ca – urmărindu-mi spusa – de se va întîmpla să greșesc prin cuvînt, să mă îndreptați, cunoscînd că nu trebuie să vă așteptați (din

374. ναύκληρος, propriu-zis «armator» (n. tr.)

375. Text obscur (n. tr.)

partea mea) la cine știe ce înaltă știință și că nu vă cer altceva decât să luați aminte la sinceritatea de care sînt mînat).

2. 3. Pogoare-se asupra noastră, prin vorbele mele, Suflarea cea minunată a Tatălui și fericita lucrare a Fiului³⁷⁶, spre a face să fie rostit de mine și înțeles de voi ce va socoti El însuși cu cale! Fiindcă oricine se îndeletnicește cu retorica sau cu oricare altă știință și își închipuie că-și poate duce menirea la bun sfîrșit fără ajutorul lui Dumnezeu, să știe că trudește zadarnic: iar cei cărora Dumnezeu le-a dăruit Suflarea Sa să nu șovăie și să nu zăbovească!

Ne cerem și noi, acum, iertare pentru lungimea acestei introduceri, ca să putem pătrunde din plin în subiect.

3. 1. Binele spre care tinde totul – adică Dumnezeu, Cel de-a pururi mai presus de ființă – Cel fără obîrșie și fără început, este singurul izvor al tuturor celor supuse devenirii. Iar ceea ce din El izvorăște, tot la El se și întoarce³⁷⁷, cu precizarea că atît desprinderea cît și reunirea aceasta, nu trebuie înțelese ca petrecîndu-se undeva în spațiu, ci în duh; ivirea în lume nu se petrece ca o deșertare a unor măruntaie ce dau ființă – așa cum se întîmplă de regulă cu ce ia naștere din sămînță – ci prin rînduirea proniei, care a iscusit (în acest scop) universului celui văzut – precum și celor din cuprinsul lui – un Stăpînitor care să le aducă la mîntuire. Așadar tot ce se cuprinde în lume, de acolo – din El – își trage și rostul existenței. De la El avem noi și sufletul și simțurile și toate organele datorită cărora cele semnalate de simțuri își află în noi expresia lor finală.

3. 2. Or, ce ne arată nouă rațiunea? Ea ne arată că toate lucrurile au un singur stăpînitor, precum și că numai stăpînirii Sale i se pot ele supune,³⁷⁸ toate: atît cele cerești cît și cele pămîntești, atît corpurile simple cît și cele însuflețite³⁷⁹. Fiindcă dacă stăpînirea peste toate aceste realități fără număr n-ar aparține unuia singur ci mai multora, atunci ar însemna ca totul să se datoreze, în final, întîmplării³⁸⁰, feluritelor potriviri dintre stihii, (sau altor pricini, istorisite în) vechile mituri: bunăoară, invidiei și lăcomiei, care le-ar domina pe toate reciproc și atît cît i-ar sta fiecăreia în putere, zăpăcind armonioasa potrivire a întregului. Fiecare dintre acești mulți și-ar gospodări în felul său partea ce i-ar reveni, 3. fără să se sinchisească de faptul că întregul univers trebuie să-și păstreze pentru totdeauna inalterate identitatea și stabilitatea. – Ar mai fi putut careva ajunge la cunoașterea creatorului acestei necuprinse lumi a

376. Textual: «și al copilului celui cu lucrări bune» (n. tr.)

377. Textual: «unește» (n. tr.)

378. În sensul că îi pot fi raportate, referite (n. tr.)

379. Sau corpurile inerte, în opoziție cu cele organizate, compuse, mișcătoare (φυσικά ὄργανικά) (n. tr.)

380. Sau destinului (n. tr.)

devenirii? Cui mai întâi și cui mai pe urmă i-am fi înălțat noi rugăciunile și litiunile noastre? Sau cui anume să-i pot eu sluji cu precădere, fără să săvârșesc un act de impietate față de ceilalți? Sau, iarăși, presupunînd că aș fi dus lipsă de ceva din ale vieții, că aș fi înălțat rugă pentru dobîndirea acestui ceva, și că mai apoi, mi-aș fi arătat – față de această putere, care mi-a împlinit ruga – recunoștința, oare n-aș fi adus prin aceasta jignire alteia, care mi se împotrivesc? Cui, dar, m-aș mai fi putut eu ruga să ia aminte la pricina încercărilor mele, și de la cine aș mai fi putut eu trage nădejde să obțin o schimbare?

3. 4. Admițînd că mi s-ar răspunde – bunăoară prin preziceri sau pe calea oracolelor – că cele cerute de mine nu stau în puterea celui rugat, și că ar trebui să mă adresez altei zeități, întreb: unde, dar, mai este mila și unde, dumnezeiasca pronie cea față de oameni? Iar ca să capăt acest ajutor, nu mi-ar mai fi rămas decît șansa ca vreo zeitate mai omenoasă să se impună, pînă la urmă, cu sila asupra celei complet lipsite (de un atare sentiment). De unde, iar supărare, discordie și gîlceavă, și asta pentru a nu se fi ținut fiecare din ele – și drept urmare poftei de mai mult – de ceea ce îi revenea anume; iar sfîrșitul ar fi fost, neîndoielnic, confuzia generală.

3. 5. Și ce ar mai fi urmat după asta? Potrivnicia iscată între puterile cerești cu siguranță că ar fi distrus totul sub ele și pe pămînt, spulberînd rosturile timpului și rînduiala anotimpurilor, precum și folosul dat de roadele fiecărui anotimp în parte; dusă ar fi fost și lumina zilei, ea însăși, la fel cum s-ar fi dus și mîngîietoarea odihnă a nopții ce-i urmează.

Destul însă cu toate acestea. Și să ne întoarcem mai bine la subiectul nostru, căruia nu-i poate fi găsit cusur.

4. 1. Tot ce are început are și sfîrșit. Începutul în timp îl numim naștere, și tot ce se naște e pieritor, timpul măcinîndu-i ființa³⁸¹. Întreb atunci: cum ar putea fi nemuritoare (niște zeități) izvodite sub semnul stricăciunii? – Cu toate acestea, printre popoarele cele mai lipsite de judecata minții, credința aceasta s-a înrădăcinat atît de puternic încît ele au ajuns pînă chiar la a-și închipui zeitățile nuntind și făcînd copii! Or, dacă cei născuți astfel sînt la rîndul lor nemuritori, înseamnă că ei nu conținesc niciodată să tot zămislească, și că se înmulțesc peste măsură! Iar dacă numărul lor n-a încetat să tot crească, mă întreb: oare cerul întreg și întreg pămîntul ar mai fi putut ele cuprinde atîta mulțime de zei? Și ce să spunem despre inșii care-și închipuie acești frați cerești nuntind între ei, și care, astfel, se fac de-a dreptul vinovați de destrăbălare și desfrîu?

S-o spunem pe față: chiar numai cultul lor și darurile ce li se aduc au în ele ceva rușinos și provocator, încă din clipa cînd cineva iscusit în

381. Textual: «înfățișarea» (n. tr.)

potrivirea cuvintelor se așază să ticluiască imnuri (ritmate sau nu), și de cînd sculptorul, închipuindu-și o anumită scenă, dă forma unui fel de jucării (pe care însă o execută măiestrit), ca apoi – parcă uitînd cele abia petrecute – să înceapă să dea importanță lucrului aceluia pe care doar el însuși îl făurise, și să-l venereze ca pe o zeitate nemuritoare (cu toate că despre sine însuși, părintele și creatorul statuii, el recunoaște că este muritor!).

4. 3. Ca să nu mai vorbim că aceiași inși îți vor arăta mormintele și monumentele anumitor ființe «nemuritoare», atribuind pînă la urmă un cult nepieritor unor morți și nedîndu-și seama că ceea ce este într-adevăr fericit și nepieritor nu duce lipsa cinstirii ce-i poate veni din partea unor ființe pieritoare. Fiindcă acel Ceva care nu poate fi văzut decît cu mintea și care nu poate fi sesizat decît cu rațiunea nu are nevoie să îmbrace o anumită înfățișare ca să poată fi cunoscut; și tot de aceea El nici nu poate fi conturat prin nici un fel de reprezentare – imagine pictată sau relief.

Toate lucrurile pomenite se fac în cinstea unora care au murit: iar aceștia au fost niște oameni care au trăit și ei doar atît cît le-a fost lor dat să trăiască în trup!

5. 1. Dar de ce să-mi întinez eu gura tot grăind despre asemenea spurcate lucruri, cînd intenția mea este să înalț laudă adevăratului Dumnezeu? De aceea, hai să-mi clătesc cerul gurii de amarul lor cu o sorbitură din apa sfințeniei, care rîurează din nesecatul izvor al dovezilor de putere³⁸² date de Dumnezeu cărui ne închinăm noi, mai ales că socot de datoria mea să-L binecuvîntez pe Hristos prin pilda vieții mele și prin recunoștința ce I-o datorăm în schimbul nenumăratelor și marilor Sale faceri de bine.

5. 2. Și spun atunci că El a pus temeiurile întregii lumi și că și oamenii-lor le-a hotărît un rost prin Cuvîntul Său dătător de lege. Apoi, îndată le-a dat acestor abia-aduși-la-viață drept sălaș un loc minunat, încărcat cu flori și cu tot soiul de roade. Voia Lui era – atunci, la început – ca ei să nu aibă prilejul de a cunoaște nici bunătățile nici relele vieții; dar în cele din urmă El Le-a rînduit pe pămînt o reședință cum numai unei ființe cuvîntătoare i se cădea să aibă; și atunci, îndată – ca unor ființe cuvîntătoare ce erau – le-a dezvăluit El și cunoștința bunătăților și relelor vieții.

Tot atunci le-a și poruncit El să se înmulțească.

Așa au ajuns să fie locuite de oameni toate meleagurile pămîntului cele scaldate de jur-împrejur de frămîntatele ape ale Oceanului.

5. 3. Pe urmă neamul omenesc s-a înmulțit din ce în ce mai tare și a ajuns să inventeze feluritele meșteșuguri cerute de viață. Între timp desi-

382. Sau: «de perfecțiune» – ἀρῆται (n. tr.)

gur că s-au înmulțit – în egală măsură – și feluritele soiuri de animale necuvîntătoare, fiecare din ele făcînd cunoscută cîte o anumită și foarte aleasă înzestrare firească: animalele domestice, blîndețea și supunerea în fața omului; cele sălbatice, forța, iuțea și un anumit instinct³⁸³ care le face să poată scăpa de amenințarea primejdiei.

5. 4. Pe urmă a rînduit El ca grija tuturor celor domestice să cadă întrucîtva în seama oamenilor, lăsînd ca asupra celor sălbatice să-și spună cuvîntul confruntarea.

Mai apoi a întocmit neamul zburătoarelor, foarte numeros și foarte deosebit ca înfățișare și comportament: făpturi extraordinar de bogat colorate și înzestrate cu un minunat dar al cîntului. Iar după ce a mai rînduit și toate celelalte lucruri din cuprinsul zidirii, stabilind fiecărei categorii un anumit rost al vieții, bine determinat, a desăvîrșit Dumnezeu întru frumusețe plinătatea a toate.

6. 1. Numai că, în nehibzuinta lor, majoritatea oamenilor atribuie naturii minunata rînduire a tuturor lucrurilor; iar unii dintre ei, fie destinului, fie întîmplării. Or, cei care atribuie un asemenea imperiu destinului nu-și dau seama că, rostindu-i numele, ei nu au în vedere (o forță) activă, și nici măcar o oarecare subzistență. Fiindcă, la urma urmei, în ce să mai conste destinul de vreme ce pe toate le-a zămislit natura? Sau invers: cum să ne închipuim noi natura, atîta vreme cît legea destinului își spune în toate cuvîntul hotărîtor? De altfel chiar numai faptul de a spune că legea naturii stă în destin dă de înțeles că legea este în întregul ei lucrarea unui legiuitor. De unde rezultă că și destinul, fie el și lege, este tot o creație³⁸⁴ a lui Dumnezeu. Prin urmare, pînă la urmă toate de Dumnezeu ascultă și nimic nu scapă puterii Sale.

6. 2. Dar să admitem că destinul ar fi ceva făcut de Dumnezeu, și să zicem că el ar fi un fel de predestinare. Întreb: cum s-ar mai putea atunci trage dreptatea sau cumpătarea sau și celelalte virtuți, din destin? Sau de unde ar mai proveni contrariile lor: bunăoară nedreptatea sau neînfrînarea? Or, răutatea ține de fire, iar nu de destin, după cum și virtutea constă în șlefuirea caracterului și a năravurilor noastre. Și mai întreb atunci: cum ar putea oare căderile – sau chiar meritele unei purtări frumoase și demne (care se datorează, desigur, oricăror alte cauze decît întîmplării sau destinului!), sau toate actele de dreptate (precum și noțiunea de merit) cu care i se răspunde fiecăruia în viață – cum se pot ele susține, întreb, în temeiul destinului?

6. 3. Legile și îndemnurile la virtute, precum și îndemnurile de înfrînare de la ce nu se cuvine, laudele și mustrea, pedepsele și tot ce ne

383. πρόνοια, aici capacitate de intuire, instinct (n. tr.)

384. Sau: «invenție» – aici εὑρημα (n. tr.)

îndeamnă la virtute sau ne reține de la rău, cum ar putea ele să nu-și aibă rostul în dreptate – care este o formă a purtării de grijă a lui Dumnezeu – ci³⁸⁵ în împlinire, sau chiar în mersul vieții? Or, dimpotrivă: așa cum ne ducem noi viața, așa sînt și roadele pe care le culegem: ciuma și zavera, sau seceta, sau rodnicia, se succed fățiș, arătînd tuturor – doar că fără glas – cît de mult depind ele toate de felul cum ne înțelegem viața.

6. 4. Fiindcă ființa lui Dumnezeu se bucură de dreptate și nu primește nici un fel de întinare; se deschide cugetului smerit, în schimb urăște necuviința și fala care face creatura (să vrea) să se înalțe pînă dincolo de limitele ei.

Or, deși dovezile acestei stări de lucruri ne stau aproape întotdeauna cît se poate de limpede sub priviri, ele ne apar încă și mai puternic în lumină ori de cîte ori, adunîndu-ne în noi înșine (și, ca să spun așa, încordîndu-ne puterile minții), stăruim în meditație asupra cauzei lor. De aceea și spun eu că se cuvine să ducem o viață cumpătată și liniștită, să nu ne înălțăm în cuget mai presus decît îi este dat firii noastre și să fim încredințați că Dumnezeu, Căruia nu-I scapă nimic din tot ce se întîmplă, Se află întotdeauna alături de noi.

6. 5. Ne mai rămîne însă să cercetăm dacă nu cumva este totuși adevărat ce ziceam mai înainte, anume că rînduiala tuturor lucrurilor s-ar putea datora fie destinului, fie împlinirii. Ne întrebăm: oare cele cerești, stelele, pămîntul și marea, focul, vîntul, apa și aerul, succesiunea anotimpurilor, vara și iarna, toate acestea putem noi să credem că se petrec fără nici un rost, așa, la împlinire? Nu se cere oare mai curînd să credem că au fost create?

6. 6. Unii inși cam lipsiți de minte pretind că majoritatea acestor lucruri au fost concepute de oameni spre satisfacerea unei trebuințe a lor, natura oferindu-le în acest sens cu prisosință tot ce aveau ei nevoie. Or, admișînd că părerea aceasta ar merita oarecare atenție atunci cînd vorbim despre cele pămîntești și supuse pieirii, întreb totuși: dar cele nemuritoare, realitățile nesupuse schimbărilor, sînt oare și ele tot niște invenții ale oamenilor? Ei bine, o ființă care să cadă sub simțurile noastre, cum este omul, nu are cum să fie zămislitoare a acestor lucruri și a tuturor celor asemenea, supuse conștiinței noastre dar pe care numai mintea le poate pricepe; ci numai ființa cea spirituală și veșnică a lui Dumnezeu.

6. 7. De altminteri chiar numai principiul bunei-rînduiei este o lucrare a proniei: dovadă, faptul că ziua este scaldată de lumina soarelui, faptul că noaptea urmează apusului aceluiași soare, sau că, ajungînd

385. ἢ «ἐκ» τοῦ αὐτομάτου – textual: «de la sine», «accidental» (n. tr.)

stăpînă, ea – noaptea – nu rămîne scaldată în întuneric, și asta ca urmare a hoinărelii stelelor. Or, ce să mai spunem noi atunci despre lună, care, cu cît se depărtează mai mult de soare, se și rotunjește mai tare, și care, pe cît se apropie de el, se îngustează? Nu ne vorbesc ele oare despre Cuvîntul ordonator și despre înțelepciunea lui Dumnezeu?

6. 8. Dar atît de binevenitele văpăi ale soarelui, care fac ca roadele să se coacă; sau umbletul vîntului, care pregătește belșugul recoltelor; sau răcoarea zilelor de ploaie – precum și potrivirea întreolaltă a tuturor acestora, datorită căreia totul se desfășoară cu rost și în bună rînduială; sau, iar, rigoarea cu care revin planetele la timpul convenit exact în același loc – nu arată ele deslușit (lucrarea) poruncii dumnezeiești? Desăvîrșita diaconie a astrelor, nu-și spune oare ea singură supunerea în fața legii lui Dumnezeu?

6. 9. Semeția munților, adîncul hăurilor, netezimea fără sfîrșit a cîmpiilor – care nu ne fac plăcere numai pentru frumusețea lor, ci și pentru foloasele ce le aduc – se pot ele oare explica altfel decît în temeiul proniei dumnezeiești? Dar dimensiunile și delimitarea uscatului față de apă, necesare atît agriculturii cît și aducerii de mărfuri trebuitoare din țări străine, cum ar putea cineva să spună că nu dovedesc limpede exacta și judicioasa purtare de grijă a lui Dumnezeu? Apa din munți ajunge la loc de șes, pe care-l scaldă cît îi trebuie pămîntului ca să prindă viață; după aceea ea se năpustește în mare, iar marea o varsă în ocean;

6. 10. Și mai îndrăznim noi să spunem că toate lucrurile astea se petrec de la sine sau ca efect al întîmplării? (Desigur că fără să arătăm după ce tipic și sub ce formă se prezintă aici acest «de la sine», care de fapt nu are nici o realitate: nici spirituală, nici sensibilă, și care nu face decît să ne bîzîie în urechi sunetele unei vorbe goale!)

7. 1. Pînă la urmă, cuvîntul «întîmplare» vedem că nu convine decît acelei categorii de oameni care se complac în a depăna idei la nimereală, fără să se sinchisească de temeiul lor; oameni care nu-s în stare să cugete ca lumea la obiectul real al acestor idei, și care, din cauza acestei neputințe, ajung să-și închipuie că tot ce nu pot ei explica, sigur că se datorează întîmplării³⁸⁶. Fiindcă există unele realități înzestrate cu proprietăți ieșite din comun, a căror corectă înțelegere cere meditație adîncă – așa cum este cazul originii izvoarelor termale. Nimeni nu poate da lesne explicația unui foc cu o putere atît de uriașă; iar fenomenul este cu atît mai de neînțeles cu cît, deși sînt înconjurate de ape reci, aceste izvoare nu-și pierd niciodată fierbințeala.

386. Textual: «a fost rinduit fără sens» – simțit de autorul acestor rînduri ca un non-sens (n. tr.)

7. 2. Ele par, ce-i drept, să constituie un fenomen destul de rar înfîlmit pe fața pămîntului; după părerea mea, rostul său este să facă oamenilor mai lesne de recunoscut puterea proniei, care-și îngăduie să rînduiască așa ca două proprietăți opuse (cum sînt stările de cald și de rece) să poată avea aceeași obîrșie.

7. 3. Multe, nenumărate lucruri a dăruit Cel Atotputernic oamenilor spre îndulcirea vieții lor și ca să le fie spre folos; dar cu deosebire le-a dăruit El rodul măslinului și cel al viței: unul înlesnește refacerea puterilor sufletești și ne redă seninătatea, celălalt ne face plăcere și ne este și de ajutor ca leac tămăduitor al puterilor trupului.

(Alt fenomen cu totul extraordinar șade în neostoita și neconținută curgere a rîurilor la ceasurile nopții la fel ca la ceasurile zilei – simbol al neîncetatei și neîntreruptei curgeri a vieții. Același rost îl are, de altminteri, și alternanța zilei cu noaptea).

8. 1. Aș vrea ca tot ce rostesc eu să poată convinge că nimic nu se petrece fără rost și nechibzuit; precum și că rostul și pronia sînt (la) Dumnezeu – Cel care, între altele, a rînduit ca pentru anumite trebuințe să ne folosim de calitățile metalelor, și Care, în acest sens, a rînduit aurul, arama și pe celelalte, în proporțiile cuvenite: adică despre acelea cu folos mare și felurit, a poruncit să fie distribuite cît mai din belșug; pe cînd celelalte, al căror rost stă în plăcerea dată de podoabe și în bogăție, le-a împărțit în același timp cu mărinimie dar și cu luare-aminte, și cu un gînd aflat între zgîrcenie și generozitate.

8. 2. Să presupunem că metalele destinate podoabelor s-ar fi găsit tot atît de îmbelșugat ca și celelalte: ei bine, mînați de ispita cîștigului, căutătorii de metale nu și-ar mai fi dat osteneala să dea de urma celor atît de trebuitoare la munca cîmpului, la zidirea unei case sau la construcția unei corăbii (cazul fierului și al aramei); nu s-ar mai fi sinchisit să le extragă, și nu le-ar mai fi mers gîndul decît la cele sortite desfătării și înavușirii care nu prinde bine nimănui. Or, tocmai asta face ca – după cît se zice – extragerea aurului și a argintului să fie mai anevoie și cu mai multă trudă decît a tuturor celorlalte metale, așa fel ca adaosul de trudă să contrabalanseze adaosul de interes.

8. 3. Dar cîte alte lucrări ale dumnezeieștii pronii n-am putea noi să înșirăm, din toate cîte ne-a făcut ea parte cu atîta îmbelșugare numai și numai ca să ne cumințească viața și să ne pună în față îndemnul către celelalte virtuți, dar și ca să ne abată pașii de la nefolositoarele chemări ale bogăției! A da de urma și de rostul lor, al tuturor, este cu mult peste puterile omului; într-adevăr, cum ar putea cugetul unei ființe supuse legilor devenirii și atît de neajutorate să dea singură de urma adevărului

ultim?³⁸⁷ Cum oare să recunoască ea voia lui Dumnezeu, care de la începutul începutului a fost cît se poate de limpede?

9. 1. De asta e bine să ne mulțumim cu ce este la îndemîna noastră și a naturii noastre. Fiindcă, de pildă, amăgitoarele iscodiri conținute în «dialoguri» ne pot abate cu ușurință de la adevăratul rost al lucrurilor – așa cum s-a și petrecut cu destui filosofi care s-au dedicat aflării rațiunilor și naturii intime a acestora. Și fiindcă ori de cîte ori se întîmplă ca însemnătatea subiectului să depășească posibilitățile lor de iscodire, ei ajung pînă la urmă, pe căi ocolite, să disimuleze adevărul, să susțină păreri contrarii și să se critice unii pe alții pentru învățăturile lor, totul sub masca înțelepciunii. De unde s-au iscat și unele răzmerițe în rîndurile mulțimii, precum și grelele osînde date de unii conducători de popoare, cărora la un moment dat li se păruse că fusese încălcată cine știe ce datină strămoșească – din care nu de puține ori li s-a tras chiar lor moartea.

9. 2. Pînă și Socrate, pe care priceperea într-ale dialecticii îl făcuse vanitos, și care avea darul să poată răsturna o situație³⁸⁸; Socrate, cel care se juca tot timpul cu afirmațiile cele mai contradictorii, a căzut victimă invidiei celor de același sînge și concetățenilor lui. Însuși Pitagora (care lăsa să se creadă că se străduiește din răspuțeri să dobîndească stăpînirea-de-sine și deprinderea tăcerii) a fost prins cu minciuna, de vreme ce – după o oarecare ședere în Egipt – le-a dat italoșilor de știre anumite lucruri de mult vestite de prooroci, ca și cum ar fi fost de la el.

9. 3. Dar pînă și Platon, de departe cel mai moderat dintre ei; Platon, primul care și-a deprins semenii să-și desprindă cugetul de la lucrurile sensibile, să și-l înalțe spre cele inteligibile și nesupuse devenirii și să privească numai spre înălțimi, a vorbit (pe bună dreptate) despre o primă divinitate mai-presus de ființă, căreia i-a subordonat o a doua, și a definit aceste două ființe doar prin număr, adăugînd că amîndouă participă deopotrivă la desăvîrșire, numai că ființa celei de a doua divinități se trage din cea dintîi, care ar fi prin excelență creatoarea și ordonatoarea tuturor lucrurilor, pe cînd cea de a doua ar lucra după poruncile celei dintîi, legînd existența³⁸⁹ tuturor de aceea (dintîi) ca de însăși cauza lor.

9. 4. Spunînd lucrurilor pe nume, unul ar fi Dumnezeu cel care de toate Se îngrijește și Care, în pronia Sa, le-a rînduit pe toate prin Cuvîntul (Său); iar Cuvîntul, fiind și El Dumnezeu, este Fiu al lui Dumnezeu (ce alt nume I S-ar fi putut da Lui fără riscul de a săvîrși o cumplită eroare,

387. Textual: «cum ar putea cugetul unei ființe supuse pieirii, și (atît de) lipsite de puteri, să ajungă la (înțelegerea) adevărului total? (n. tr.)

388. Textual: «care făcea cauzele rele să ajungă pînă la urmă favorabile» (n. tr.)

389. οὐστασις – «con-sistența», «rostul» (n. tr.)

dacă nu tocmai cel de Fiu?). Iar Tatăl a toate Iși merită pe drept numele de Tată și al Cuvîntului Său.

9. 5. Ei bine, dacă pînă aici Platon se dovedește a fi judicios, în continuare el se depărtează de la adevăr, fiindcă ajunge să aducă în scenă o pletoară de zeități, fiecare dintre ele înzestrată cu o anumită înfățișare – adică tocmai lucrul care a provocat printre oamenii mai puțin înzestrați cu judecată o atît de mare sminteală, mai ales dacă ne gîndim că aceștia nu obișnuiau să ia aminte la pronia Dumnezeuului celui Prea Înalt, pentru ca, în schimb, să se închine unor reprezentări ale lor cu chip de om sau cu înfățișarea altor viețuitoare. Și așa s-a făcut că un om cu o fire atît de aleasă, vrednică de toată admirația, odată căzut pradă unor asemenea confuzii, să se contamineze în final, (făcînd la rîndul său aceeași greșală) și să nu mai scape criticii noastre.

9. 6. Cu toate că, la un moment dat, mie îmi lasă impresia că pe Platon l-au încercat și unele remușcări și că a căutat să-și îndrepte eroarea – acolo, anume, unde el adeverează (și cu ce tărie!) că Dumnezeu a insuflat în noi Logosul Său; după cum tot atît de limpede mai spune că suflarea lui Dumnezeu este tocmai partea aceea rațională a sufletului după care împarte el toate lucrurile în două categorii: spirituale și sensibile, pe unele³⁹⁰ ..., în vreme ce despre celelalte spune că sînt (un întreg făcut) din întreșerea elementelor corporale; cele dintîi, supuse puterii de înțelegere a minții; pe cînd despre celelalte ne putem face o părere prin mijlocirea rațiunii noastre ajutate de simțuri. Iată de ce și cele dintîi, strîns legate fiind de Duhul Sfînt (care și El este necompus și, ca atare, de nedestrămat), sînt veșnice și sortite unei vieți fără sfîrșit, în vreme ce realitățile supuse simțurilor, care se destramă în virtutea aceleiași rațiuni ce le-a făcut să se alcătuiască, nu au cum să se împărtășească dintr-o viață fără moarte.

9. 7. Lucruri extraordinare spune pînă la urmă Platon și în continuare, cînd scrie că ființele care au dus o viață bună – așadar sufletele celor ce au petrecut în sfințenie și au făcut fapte de bine – urmează ca, după despărțirea lor de trup, să sălășluiască întru sfințenie în cele mai minunate locuri din cer. (Este, de altminteri, o învățătură profitabilă: fiindcă cum să-i dai crezare și să tragi nădejde la o fericire ca asta fără să te străduiești din răspuțeri să-ți petreci viața cît se poate de bine, întru dreptate și bună-chibzuință, și ferindu-te de rău?) – După cum drept consecință adaugă el că sufletele celor răi vor fi purtate încolo și încoace de apele Acheronului și ale Pyriflegetonului, aidoma leșurilor unor naufragiați.

10. 1. Cu toate acestea există și oameni atât de orbi încît, chiar dacă se întîlnesc la un moment dat cu asemenea învățături, nu se sinchiesc de ele și, în loc să fie cuprinși de frică, nu au pentru ele decît cuvinte de dispreț și își bat joc de ele ca de cine știe ce născociri. Inși ca ei, dacă sînt buni să prețuiască niște calități de stil, în schimb nu sînt în stare să ia aminte la temeiurile unei învățături. Nu-s buni decît să dea crezare balivernelor unor poeți și să împrăstie de-a lungul Eladei și a ținuturilor barbare idei răsuflăte.

10. 2. Or, ce spun poeții este că după moarte sufletele sînt judecate de fiii lui Dumnezeu – adică de niște oameni; tot ei le mai cîntă acestora și judecățile făcute, sau chemările la judecată, adăugînd că aceiași stau de pază tuturor răposaiilor. Și tot poeții mai povestesc și despre niște lupte purtate între puterile de sus³⁹¹, și fac caz de nu știu ce legi ale războiului, zicînd despre aceste puteri că sînt mînate de destin. Sau, tot după ei, unele dintre ele sînt din fire arțăgoase; altele, absolut indiferente față de necazurile oamenilor; iar altele, în fine, morocănoase. Pe urmă ei ni le mai arată jelinduciderea copiilor lor, nestîndu-le în putere să vină într-ajutorul nu numai al unor străini, dar nici măcar în al cîte unora la care ele țineau nespuse de mult; și uite, așa ajung zeii să fie înzestrați cu toate neputințele oamenilor, căroro poeții nu pregetă să le cînte odată vrajbele, alteori rănile, alteori bucuria sau durerea.

10. 3. Or, adevărul este că noi ar trebui, totuși, să le dăm crezare. Fiindcă dacă este adevărat că ei au auzit chemarea poeziei atinși fiind de suflul inspirator al divinității, nu avem nimic altceva de făcut decît să le dăm crezare și să ne pătrundem noi înșine de graiul lor inspirat. Dar, ce povestesc ei? Povestesc pătimirile zeilor și demonilor lor. De unde rezultă că patimile acestora se cer crezute fără rezerve.

Totuși, cineva ar putea obiecta cum că este cu neputință ca poeții să fi mințit, adăugînd că dacă poezia are darul de a încînta pe ascultător, în schimb adevărul celor povestite depinde strîns de faptul că lucrurile s-au petrecut într-adevăr așa și nu altfel.

10. 4. Eu unul aș spune aici că este în natura poeziei să mai și știrbească din adevăr; numai că atunci cînd mint, poeții nu mint fără rost: fiindcă sau o fac din interes bănesc, sau o fac ca să obțină cine știe ce favoruri, sau, în fine, o mai fac ca să mascheze cine știe ce faptă mîrșavă de care au ei știre – și asta, de frica amenințării legilor. (Deși într-un asemenea caz mie mi se pare că ar fi fost totuși cu puțință ca ei să nu născocască tot soiul de baliverne despre natura Celui Atotputernic, și, ca atare, să nu se facă vinovați de impietate).

11. 1. Dar cel ce se știe vinovat de a fi dus o viață netrebnică, critica-bilă, dezordonată, dacă se căiește – dacă-și va înălța gîndul la Dumnezeu,

391. Sau: «demoni» (n. tr.)

deschizîndu-și larg ochii inimii –, dacă se va rupe de viața dusă de el mai înainte, va avea parte de oblăduirea lui Dumnezeu și va trăi în veac. Oricum, se cade să înălțăm mulțumirea noastră lui Dumnezeu, Care, așa cum l-ar mîntui pe acela, ne poate mîntui pe noi toți. Însă ne va mîntui cu atît mai lesne cu cît ne vom încrede noi mai deplin în puterea Lui de vindecare a sufletelor noastre, cu cît vom fi mai puțin șovăielnici, cu cît ne vom feri să facem aidoma celor care, (bolnavi fiind), acum se încred într-o anumită medicație și acum fug de ea. Nu; leacul acesta care se cheamă dreptate și cumpătare – ca și toate celelate – se cere luat cu conștiința trează și cu curaj!

Pe cît cu putință, noi ceilalți ne străduim din răspuțeri să sădim speranța în sufletele celor care n-au avut cunoștință de o asemenea învățatură, rugîndu-L pe Dumnezeu să ne vină într-ajutor: fiindcă mie nu-mi pare un lucru tocmai oarecare să tragi cugetul supușilor tăi pînă la evlavie – chiar cînd el, cugetul, este încă nepervertit – sau – atunci cînd el se arată rău și îndărătnic – să-l faci să admită tocmai contrariul convingerilor sale, și să faci din niște oameni de nimic niște oameni de valoare. Iar dacă este adevărat că nu am nici un motiv să nu mă bucur de răspunderea unei asemenea sarcini și că e bine să mă pătrund de gîndul că a-I înălța Mîntuitorului laudă nu e un lucru potrivit oricui, ci numai unui om de bine, atunci înseamnă că se cuvine să-mi iau rămas bun de la toate relele rînduiei ticluite de soartă, în neînțeleapta și oarba ei dibuire și să văd în convertirea mea principala condiție a mîntuirii mele.

Aș fi dorit eu de mult să-mi fie descoperit lucrul acesta, fiindcă adevărat e că fericit este cel ce a ajuns să cunoască încă din tinerețea sa și care și-a aflat bucuria în aflarea dumnezeieștii învățături și în frumusețea unei vieți puse sub semnul virtuții. Dar s-o spunem fără vanitate: cînd cei înzestrați nu ajung înțelepți de mici copii (din leagăn – cum vine vorba), atunci faptul de a se fi «înțelepțit» în pîrga vieții rămîne totuși un lucru îmbucurător.

11. 2. În ceea ce ne privește, tăria noastră nu stă în nici un fel de învățatură omenească; toate darurile, toate trăsăturile noastre de caracter care plac oamenilor cu-scaun-la-cap, de la Dumnezeu sînt. Și am un scut nu tocmai neînsemnat, de care mă folosesc ca de o pavază împotriva a tot veninul trimis³⁹² împotriva mea de cel viclean: anume, cunoașterea lucrurilor plăcute lui Dumnezeu; din ea îmi voi alege eu cele potrivite cuvîntării de față, în așa fel încît să pot înălța laudă Părintelui a toate.

11. 3. Iar Tu, Hristoase, Mîntuitorul nostru, al tuturor, fii și Tu aici, de față, și mă susține în zelul sfințitei lucrări (căreia mă închin acum); îna-

ripează-mi spusa, cînd voi grăi despre tăria³⁹³ Ta, și arată-mi cum să gădesc, despre Tine, cuvintele cele mai alese!

(Totuși, să nu creadă nimeni că va auzi din gura mea cine știe ce termeni sau cine știe ce idei șlefuite pînă la subțirimea (obișnuită retoricii), fiindcă eu sînt pe deplin conștient de faptul că bărbaților ageri la minte nu le place vorbăria deslînată și bună numai să ne gîdile la ureche; pentru că într-un asemenea caz, vorbitorii se gîndesc întotdeauna numai la aplauze și de aceea nu se sinchisesc dacă ce spun ei are sau nu are vreun rost).

11. 4. Ei bine, există oameni (oameni fără minte și fără credință) care fac caz de faptul că Hristos, (Mîntuitorul) nostru, a fost osîndit; și că Lui, Care pentru toate viețuitoarele este izvorul vieții, I-a fost luată și viața³⁹⁴ ... Dar dacă asemenea idei nu au de ce să ne mire, de vreme ce ele ne vin din partea unor inși porniți pe calea necredinței, care nu se mai tem să o recunoască și care nu-și mai tăinuiesc răutatea, în schimb atunci cînd ar vrea să lase să se creadă că sînt încredințați de faptul că Dumnezeu, Care este nesupus stricăciunii, ar fi putut (El-însuși) pătimi ceva din partea oamenilor, ei pretind un lucru care întrece toate limitele bunului-simț. La fel și (cu cei care-și închipuie că) cruzimea a putut ieși biruitoare asupra iubirii de oameni, sau care nu-și dau seama că mărinimia și îndelunga-răbdare a lui Dumnezeu nu poate fi răvășită de semeția omului; că derîdarea nu le poate face să-și schimbe natura, ci că întotdeauna³⁹⁵ ... ajunge să anihileze înverșunarea siluitorilor prin forța rațiunii și a generozității.

11. 5. În marea Sa iubire de oameni, Dumnezeu a plănuit încă de la început să stîrpească nedreptatea și să înalțe bunăcuviința și dreptatea, în care scop a și adunat în jurul Său pe cei mai înțelepți oameni și a pus la punct cea mai frumoasă și mai profitabilă învățătură, pentru ca tot omul de bine și ajutat de soartă să se poată sîrgui și să dea de urma lucrării Sale proniatoare în lume. De altfel mă întreb: cine ar putea să ne amintească o fericire mai mare decît dobîndirea dreptății lui Dumnezeu, Cel care pe cei ce s-au arătat vrednici de învățătura Sa i-a făcut asemenea Lui? Și Care, împărțind tuturor binele, le-a dat odată pentru totdeauna posibilitatea de a-și împlini menirea?

11. 6. În asta șade marea noastră biruință; în asta stă adevărata putere, marea Lui lucrare, poava de înțelepciune gîndită de El pentru binele tuturor popoarelor. Iar dacă așa este, atunci și noi – o, Mîntuito-

393. ἀρετή (n. tr.)

394. Sensul textului pare să fie: există oameni care ne obiectează faptul că acest Hristos despre care spunem noi că este izvorul vieții n-a fost decît un osîndit oarecare, care pînă la urmă a plătit cu propria lui viață. – În continuare, textul pare a fi lacunar (n. tr.)

395. Lacună (n. tr.)

rule al tuturor! – Ție întru laudă Îți vom înălța trofeele noastre dobândite prin luptă. Tu însă, o urcicioasă și nerușinată calomnie!, care te mîndrești cu spusele și cu țipetele tale mincinoase; tu amăgești numai copiii, tu cîștigi încrederea doar a adolescenților sau a bărbaților încă necoți la minte, ademenindu-i să se lepede de credința adevăratului Dumnezeu! Tu pui la cale plămuirea de statui, făcîndu-i pe aceia să le înalțe lor rugăciune și să li se închine, astfel ca singura răsplată de care vor avea ei parte pentru nesimțirea lor să șadă doar în amăgirea lor!

11. 7. Ei bine, tocmai, unii ca ei se pomenesc pînă la urmă a cîrti împotriva lui Hristos, Dumnezeu și Fiul lui Dumnezeu și Pricinuitorul a tot binele! Dar – întreb eu – oare nu tot Lui I se închină (și pe drept cuvînt!) popoarele și neamurile cele mai înțelepte și mai luminate ale pămîntului? Oare nu Lui, Celui investit cu toată puterea și Care este mai presus de tot binele?³⁹⁶ Iar dacă așa este, atunci și lauda noastră cuvine-se să sporească, și uimirea noastră să crească nemăsurat la gîndul că, în loc să se folosească de multa Lui putere, ca să Se răzbune pentru nedreptatea ce I se făcea, Hristos, Care știa cît de mici pot fi oamenii, i-a iertat totuși, gîndind El că atît prostia cît și înclinarea spre păcat sînt totuși niște trăsături omenеști; după care, rămînînd de neclintit în hotărîrea luată, nu S-a lepădat nici cît de puțin de fireasca Sa iubire de oameni!

Duceți-vă, așadar, de la mine, necredincioșilor! (Fiîndcă cele întîmplate au fost posibile numai datorită păcatului aceluia rămas nepedepsit). Duceți-vă la jertfele voastre de sînge, la benchetuiri, duceți-vă la praznicele și la bețiile voastre! Puneți-vă pe față masca devoțiunii, ca să vă dăruiți mai din plin plăcerilor și destrăbălării; lăsați să se creadă (că nu vă e gîndul decît la) jertfa pe care o aduceți, ca să vă puteți mai lesne robi plăcerilor! Voi nu aveți nici cea mai mică idee ce anume este binele; nu cunoașteți nici măcar cea dintîi dintre poruncile pe care Dumnezeu Cel mare le-a dat oamenilor cînd a rînduit Fiului Său să le călăuzească viața pentru ca aceia ce și-o vor petrece într-un chip demn, înțelepțește, la judecata ce le-o va face Fiul Său să moștenească o viață nouă, de fericire și împlinire.

11. 8. (Or, eu tilcuiesc hotărîrea lui Dumnezeu privind felul cum trebuie să-și ducă oamenii viața nu – aidoma celor mai mulți dintre ei – în necunoștință de cauză, nici în temeiurile unor presupuneri, sau numai așa, pe dibuite!)

Cineva ar putea să întrebe: de unde denumirea aceasta de «fiu»? Și despre ce fel de «naștere» poate fi vorba, de vreme ce – cum se vede – nu avem a face decît cu un singur Dumnezeu, și încă cu unul străin oricărui soi de amestec?

396. ὑπερίπτων, «privește de deasupra» sau «este», «privește» dincolo de» (n. tr.)

Or, se cere aici să admitem posibilitatea a două feluri de naștere. Una este cea pe care o știm cu toții, și care are loc pe cale firească³⁹⁷; cealaltă se petrece în virtutea unei cauze veșnic-izvoritoare³⁹⁸ al cărei temei nu poate fi contemplat decît de dumnezeiasca pronie sau, dintre oameni, de cei care au izbutit să-I merite dragostea. Fapt este că un înțelept va ști întotdeauna să recunoască pe Autorul buneii-rînduiei a universului. Iar de vreme ce nimic nu există fără intervenția unei cauze, înseamnă că trebuie neapărat ca și cauza (ultimă) să fie anterioară creațiunii. Dar și existența universului și faptul dăinuirii lucrurilor din cuprinsul lui presupun neapărat anterioritatea cuiva care să le facă a dăinui. De unde vom zice că Hristos este cauza acestei dăinuirii, la fel cum zicem că dăinuirea ființelor este efectul unei cauze; și tot așa este și Tatăl cauza Fiului, iar Fiul, efectul acestei cauze.

11. 9. În fine, anterioritatea Lui cred că devine astfel de ajuns de clară. Să vedem însă cum a putut El coborî pe pămînt, în lumea noastră, a oamenilor.

Pricina hotărîrii de a coborî stă – așa cum cu mult înainte o și spusese proorocii – în purtarea de grijă față de toate; la urma urmei este firesc ca un creator să se îngrijească de creația lui. Dar, de vreme ce urma ca El să ia înfățișarea trupeză și creată și să zăbovească un timp pe pămînt (așa cum o cereau lucrurile), și-a rînduit o naștere zămislită fără căsnicie, adică în afara împreunării nuptiale: o naștere dintr-o fecioară sfîntă (fiind Maica Domnului fecioară). Așa și-a făcut ființa aceasta dumnezeiască intrarea în timp; așa a devenit vizibilă esența cea spirituală; așa a putut lumina cea netrupeză să devină trup.³⁹⁹

11. 10. Totul a fost concordant atunci: un porumbel luminos, care-și luase cîndva zborul de pe arca lui Noe, s-a pogorît deasupra pîntecelui Fecioarei. Concordant a fost însă și ce s-a petrecut după această unire mai presus de simțuri, de o puritate ce depășește sfințenia însăși și superioară însăși castității: o înțelepciune dumnezeiască vădită încă din fragedă pruncie, apoi înfricoșarea cu care L-a primit, la Botez, apa Iordanului.

11. 11. Și, odată cu asta, împărăteasca ungere (care rimează cu priceperea rostului tuturor lucrurilor); pe urmă o învățătură și stăpînirea unei puteri uimitoare, în stare să vindece pînă și ce era de nevindecat; grabnica și nestăvilita împlinire a rugămintilor (și, în general, viața Lui cu desăvîrșire pusă în slujba oamenilor); o doctrină care nu urmărea punerea în valoare a istețimii, ci înțelepciunea (fiindcă învățăceii nu aveau a se strădui spre deprinderea virtuților denumite «civice», ci spre cele care

397. Textual: «prin lehuzie» (n. tr.)

398. Textual: «veșnice» – *αἰδίοιο αιτία* (n. tr.)

399. Textual: «să ajungă materie» (n. tr.)

aveau să le deschidă drumurile lumii spirituale; aveau a se sili să discearnă realitatea aceea care rămîne perpetuu inalterată, și să se exerseze spre cunoașterea prea-marelui Tată).

11. 12. Și de asta nici facerile Lui de bine nu au fost unele obișnuite: orbilor, El le-a dăruit vederea; slăbănogilor, vigoarea; iar morții, El i-a răspuns cu aducerea înapoi la viață. (Și n-am să zăbovesc acum în a aminti îndestularea din pustie, care a putut sătura – după atîta trecere de timp – o mare mulțime de oameni cu atît de puține bucate!)

11. 13. Pentru asta, după putere Îți mulțumim, Hristoase, Dumnezeule și Mîntuitorule, pronia supremă a marelui Tată; Tu, Care ne mîntuiești din necazuri și ne-ai propovăduit cea mai minunată învățătură! Și o spun acum nu ca să-Ți înalț laudă, ci doar ca să-mi mărturisesc recunoștința.

11. 14. Fiindcă ce om Ți-ar putea înălța laudă după cuviință, cînd ni se spune că Tu ai făcut cele ce sînt în lume, din nimic;⁴⁰⁰ că Tu ai aprins pentru ele lumina și ai adus în dezordonatul vălmășag al stihurilor frumusețe, ordine și măsură? Cu toate că dovada cea mai neprețuită a iubirii Tale de oameni stă mai curînd în faptul de a fi făcut din niște suflete nobile niște rîvnitori ai vieții dumnezeiești și fericite, după care Te-ai îngrijit ca aceștia să dobîndească bunurile cele cu adevărat bune, să împartă cît mai multora din înțelepciunea și din împlinirea lor lăuntrică și să poarte roadele nepieritoare ale virtuții, stînd deoparte din calea neînfrînării, plini de dragoste față de oameni, privind în jur cu ochii îndurării și încingîndu-se cu platoșa credinței, gata să întîmpine viața cu bună-cuviință și cu toate chipurile virtuții (care mai înainte vreme fusese izgonită din viața oamenilor); fiindcă aceasta a devenit adevărata cauză a coborîrii – mai bine spus: ea a făcut necesară coborîrea – pe pămînt a Mîntuitorului, Care veghează în pronia Sa asupra tuturor: căci nu putea fi găsit nimeni, nici un tămăduitor în stare să scoată cu adevărat lumea de sub puterea unor rele atît de mari și a unei asemenea grozăvii!

11. 15. Or, pronia a rînduit iarăși – și pe dată – tot ce mai înainte fusese răvășit sub imperiul dezordinii și al neînfrînării. Și n-a făcut-o pe ascuns, fiindcă era conștientă de faptul că, dacă unii oameni au, prin mijlocirea chibzuinței lor și a minții, privirea ațintită asupra ei, alții, în schimb, ajunși asemenea viețuitoarelor necuvîntătoare, își concentrează atenția asupra acestei lumi supuse simțurilor. Așadar, de asta a lucrat ea această binecuvîntată și miraculoasă tămăduire în văzul tuturor: anume ca nimeni – fie el mînat de rîvnă sau delăsător – să nu poată avea vreo îndoială; de asta le-a dat ea răposaiilor să revină la viață; de asta le-a poruncit ea celor cu sănătatea șubrezită să-și revină în puteri. Liniștirea

400. Ca și altădată, εἴς οὐκ ὄντων – textual: «din ce nu erau ele», cu referire la II Macabei 7,28 (n. tr.)

apelor mării și porunca ascultată¹ de domolire a vîntoasei (sau, pînă la urmă, înălțarea la cer) – după înfăptuirea atîtor lucrări minunate și după chemarea oamenilor din starea de necredință în aceea de putere și de credință – a cui lucrare ar putea ele să fie dacă nu a lui Dumnezeu și a puterii Sale supreme?

11. 16. Să nu uităm că pînă și clipele imediat următoare Patimilor n-au fost lipsite de manifestări extraordinare: bezna a pătruns peste lumina zilei și a făcut soarele de nevăzut! Pretutindeni, lumea a fost cuprinsă de înfricoșare la gîndul că va fi sosit sfîrșitul lumii și că va domni din nou haosul – așa, ca înaintea întocmirii universului!

(S-a căutat și cauza acestui mare necaz, în ideea că n-ar fi fost de mirare ca oamenii să fi săvîrșit vreo nelegiuire în fața divinității, pînă cînd, în nemăsurata-I mărinimie, nemaiținînd seama de nesocotința oamenilor, pronia a redat cerului întreg înfățișarea lui obișnuită, împodobindu-l la loc cu dansul stelelor).

Se poate deci spune că pînă și chipului lumii – care ajunsese atît de posomorît – i-a dat ea atunci din nou seninătatea!

12. 1. Cineva căruia i-ar face plăcere să hulească ar putea susține aici că, în calitatea Sa de Dumnezeu, (Cuvîntul) ar fi putut determina la oameni o alegere mai bună și mai favorabilă lor. Întreb totuși: dar ce cale ar fi putut fi mai bună, ce metodă mai eficace pentru înțelepțirea năravișilor, decît însuși graiul Său? Nu i-a învățat oare chiar El sub privirile lor și stînd în mijlocul lor ce înseamnă o viață așezată? Or, dacă învățătura lui Dumnezeu nu s-a dovedit lucrătoare în ei în ciuda prezenței Sale, înseamnă că în lipsa Sa – și neputîndu-I ei asculta spusa – ar fi fost mult mai rău.

12. 2. Dar ce a stat în calea acelei preafericite învățături? Numai joshnicia omenească; fiindcă de cîte ori ne învîrtoșăm împotriva unor idei rostite cu har și cu temei, un nor vine și se lasă asupra minții noastre, adumbrînd-o. Iar aceia nu făceau decît să-și afle cea mai mare plăcere în a nu se sinchisi de poruncile Lui și în a nu ciuli urechile la legea ce le fusese dată. Fiindcă de nu le-ar fi sfidat, ei ar fi dobîndit, ascultîndu-le, o știință foarte folositoare nu numai pentru viața de acum, ci și pentru cea de apoi: adevărata noastră viață, în care plata faptului de a fi dat ascultare lui Dumnezeu va fi existența cea nesupusă stricăciunii și veșnică, la care vor avea dreptul toți cei ce vor fi ajuns la cunoașterea lui Dumnezeu, toți cei a căror viețuire de invidiat va fi devenit o pildă veșnică pentru cei hotărîți să-și închine ființa mării confruntări (a muceniciei).

12. 3. Iată de ce a fost incredințată această învățatură unor oameni înțelepți: anume pentru ca tot ce vor avea aceia să dea de știre să fie păs-trat de învățăceii lor cu toată grija, iar porunca lui Dumnezeu să rămîna

pătrunsă de adevăr și păzită fără știrbire. Pentru că ea este cea care zămislește întru curăția credinței și în desăvârșita noastră dăruire lui Dumnezeu, îndrăzneala în fața morții: numai ea poate înfrunta furtunile vieții, și, mînată de neînvinsa putere a lui Dumnezeu, încercarea muceniciei;⁴⁰¹ iar cînd, în marea sa dăruire, (sufletul nostru) va fi învins pînă și cele mai cumplite pricini de teamă, atunci Acela pe Care cu atîta vitejie L-a mărturisit el, îl va socoti, la rîndul Său, vrednic să poarte cununa.

12. 4. Și totuși nu se semețește; fiindcă el știe – cred eu – că și acest dar tot de la Dumnezeu venit e ca să poată el îndura și împlini cu bucurie dumnezeieștile porunci. Și e firesc atunci ca o asemenea viață să lase în urma ei o amintire de neuitat și o glorie veșnică: fiindcă, pe de o parte, viața mucenicului este o viață de chibzuință și de continuă amintire a poruncilor, iar pe de altă parte sfîrșitul său se preface într-o revărsare a dăruirii de sine și a tot ce poate fi mai nobil în om. De unde și cîntările și psalmii și fericirile ce urmează, precum și lauda înălțată lui Dumnezeu, Celui ce veghează asupra tuturor.

12. 5. Așa arată jertfa de mulțumită ce se aduce în amintirea acestor viteji: o jertfă curată, fără urmă de sînge sau de siluire, care n-are nevoie de miresmele tămîierilor sau de ruguri, ci doar de o lumină curată, și atîta cît e nevoie de ea pentru luminarea celor ce se roagă.

(Același puternic simț al măsurii domnește și în ospețele pe care nu puțini le fac spre a veni în ajutorul nevoiașilor și pentru a-i susține, sau pentru ajutorarea celor căzuți. Ei bine, cine vede în toate acestea ceva demn de dispreț înseamnă că nu e în stare să judece lucrurile în duhul acestei învățături dumnezeiești și fericite!)

13. Sînt unii care nu pregetă să se obrăznicească pînă la a-I cere lui Dumnezeu socoteală, zicînd, bunăoară: «La urma urmei, ce a urmărit El atunci cînd nu Și-a înzestrat creaturile cu o natură identică, ci dimpotrivă cu una osebitoare și cel mai adeseori opusă una alteia ? Fiindcă din asta se trag și deosebiri care ne definesc trăsăturile de caracter sau înclinările. Pentru deplina ascultare de poruncile lui Dumnezeu, pentru buna Lui cunoaștere precum și în scopul întăririi credinței fiecăruia dintre noi, n-ar fi fost oare preferabil ca oamenii să fie toți înzestrați cu aceleași trăsături de caracter? Lucru care lui Dumnezeu I-ar fi fost foarte cu putință!»

Cel ce spune asemenea vorbe pare că ar vrea să conteste buna rînduală a universului, ca și cum nici n-ar mai admite alternanța zilei cu noaptea, ci ar dori să fie de-a pururi ziua (deși e nevoie și de odihnă); ca și

cum linia de despărțire a uscatului de apele oceanului nu l-ar mai mulțumi; ca și cum l-ar supăra prisosul darurilor pe care pământul le poartă spre folosul ființelor de pe pământ, sau mulțimea căilor pe care marea le deschide înaintea corăbierilor; pe scurt, el pare a cere ca totul să fie uniform, sau chiar, pînă la urmă, să nici nu mai existe bunăoară păduri și munți, urmînd ca toate diversele lucrări ale naturii să dispară împreună cu numele pe care le poartă!

Sigur că toate acestea nu-s decît niște vorbe-n vînt; dar a cere ca toți oamenii să fie înzestrați cu același temperament e o idee de-a dreptul caraghioasă, cum este și faptul de a nu pricepe că în acest caz rînduiala ființelor din univers nu s-ar mai înscrie în rînduiala universului, sau că temperamentele au altă natură decît fenomenele fizice, sau că există o mare deosebire între suferințele trupului și chinurile sufletesti!

Dumnezeu a întocmit întregul univers din elemente diferite. Or, față de felurimea posibilităților corporale, sigur că pentru punerea în valoare a universului a fost nevoie de diversitate și de varietate; și așa cum prin natură multe și nenumărate (...),⁴⁰² multe se datorează mării sau aerului. Pe om l-a făcut ființă cugetătoare și l-a dăruit cu darul cunoașterii a ce e rău și ce e bine, pentru ca de cele dintîi să se țină de o parte și să le dorească numai pe acestea din urmă. Iar după ce i-a dat atîta dreaptă socoteală cîta avea el trebuință, l-a lăsat liber să vrea și i-a îngăduit să hotărască singur în ce fel își va duce viața; și a făcut așa, deopotrivă cu toți oamenii. Veți întreba: dar de unde diversitatea caracterelor? Eu cred că din pușinătatea interesului nostru față de binele dăruit nouă de pronie; ceea ce ne și face să ne lăsăm în voia pornirilor oarbe sau a poftelor, și, uitînd de bine, să tragem spre tot ce e rău. Adevărul este că mînia clocoțeste în noi – și nu puțin –; poftele dau și ele năvală, și, împreună, din clipa cînd ajung să domine cugetul celor fără minte, îi duc la prăbușire. Și invers: cînd cugetul rămîne stăpîn în om, întreaga lui viață se deapănă cu măsură și merită laudă. Lucrurile se petrec ca în cazul unui vizitiu cu experiență, trăgînd de hățurile unui atelaj dublu, neascultător și mușcat de streche: fiindcă numai așa putem noi ajunge să ne controlăm credința, cucernicia, dreptatea, cumpătarea și fericirea rezultînd din practicarea tuturor virtuților. Iar acestea din urmă – și cele asemenea lor – izbutesc în cele din urmă să scoată sufletele la liman sub privirea judecătorului celui sfînt: și nu spre a fi judecate sau spre a purta povara osîndeii păcatelor lor, ci spre a-și căpăta răsplățile făgăduite de El sufletelor ce vor fi dus o viață cu adevărat nobile. După cum pe cele prihănite, care se vor fi datat plăcerilor trupești, le va ajunge⁴⁰³ pînă la urmă pedeapsa venită să răz-

402. Lacună (n. tr.)

403. Textual: «le va zvîrli» (n. tr.)

bune dreptele spuse ale lui Dumnezeu, făcîndu-le să se jelească (pentru judecata la care se supuseră; pe acestea le așteaptă focul cel nestins și veșnic, prăpastia cea povîrnită și fără ieșire.

Dar jignitoare este și ideea celor pe care-i nemulțumesc deosebirile dintre ființe și care ar vrea ca toate lucrurile să se afle, valoric, pe aceeași treaptă. Fapt este că oamenilor fără Dumnezeu li se pare că a prefera un lucru nobil altora inferioare lui (sau ideea că o ființă nemuritoare s-ar putea bucura de covîrșitor mai multă fericire decît ființele noastre pămîntești și pieritoare – și asta direct proporțional cu noblețea și cu dumnezeirea ei) ar fi un lucru cu totul nedrept; după cum tot nedreaptă s-ar putea să li se pară ideea că neamul omenesc nu rămîne nici el străin de bunătatea lui Dumnezeu (deși trebuie spus că acest lucru nu are în vedere pe toți oamenii și că el nu se petrece necondiționat, ci că de el se vor bucura numai cei ce-și vor fi îndreptat pașii pe drumul deschis de Dumnezeu-Însuși, deci alegînd cel mai nobil fel de a-și petrece viața, care este cunoașterea adevărurilor lui Dumnezeu)!

14. 1. Sigur că este nebunie curată să compari un lucru creat cu realitățile necreate. Fiindcă acestea n-au nici început, nici sfîrșit, pe cînd cel dintîi, creat cum este și supus devenirii (și care-și are și începutul și existența în timp), bineînțeles că are și un sfîrșit. Or – întreb eu – aceste realități făcute să ființeze, cum ar putea ele să ajungă egale cu Cel ce a poruncit aducerea lor la existență? Fiindcă dacă ele I-ar fi Lui pe potrivă, atunci n-ar putea fi vorba – la propriu vorbind – nici despre o poruncă dată de El spre aducerea lor la ființă! Or, tocmai că nici măcar cele cerești nu-I pot fi Lui puse alături, așa cum nu poate fi pusă lumea supusă simțurilor, alături de lumea inteligibilă; sau, iar, modelele, pe aceeași treaptă cu imaginile lor.

14. 2. Și atunci cum să nu-ți vină a rîde la gîndul vîlmășagului tuturor acestor elemente, în care noblețea dumnezeirii ar urma să fie diluată prin reducerea ei la măsura oamenilor sau a animalelor? Sau cum să nu socoți năzuința către dobîndirea unei puteri comparabile cu puterea lui Dumnezeu, drept ceva nebunesc și ieșit din făgașul unei vieți înțelepte și virtuoaase? Dacă este adevărat că aspirăm la fericirea dumnezeirii, trebuie să ne călăuzim existența după porunca lui Dumnezeu; fiindcă numai așa vom putea duce o viață mai presus de puterea destinului în sălașurile (Sale) nemuritoare și nesupuse pieirii; vreau să spun: supunîndu-ne noi viața legii puse nouă de Dumnezeu.

14. 3. Oricum, singurul lucru aflat în puterea omului și care se poate ridica pînă la (asemuirea cu) puterea lui Dumnezeu stă în slujirea curată și fără ascunzișuri a lui Dumnezeu, în întoarcerea noastră către El, în contemplarea lucrurilor plăcute Lui și în deprinderea lor, precum și în faptul de a nu ne lăsa înconvoiați spre pămînt, ci (atît cît ne stă în puteri)

în a ne înălța cugetul spre cele de sus, de pe culmi: aceasta este îndeletnicirea care – cum vine vorba – ne poate duce la biruință și la dobândirea nenumăratelor bunătăți.

Aceasta este, de fapt, rațiunea și cauza deosebirilor legate de noblețea și de puterea făpturilor. Cine va vrea să ia aminte cum trebuie, găsi-vă în ele prilej de întărire și de binecuvântare mare; dar proștii, nemulțumitorii, pentru semeția lor își vor atrage cuvenita pedeapsă.

15. 1. Așadar, Fiul⁴⁰⁴ lui Dumnezeu îi cheamă pe toți la virtute, constituindu-se singur dascăl al poruncilor Tatălui pentru cei drept cugetători. Să nu ne amăgim singuri, făcînd greșeala de a nu-I lua chemarea în seamă, și să recunoaștem că de grija soartei noastre – adică pentru fericirea oamenilor – a bătut El atîtea drumuri și a chemat la Sine pe cei mai vrednici inși ai vremii, învățîndu-i și strunindu-i cum să-și ducă viața și cum să răspundă invidiei venite din partea celui potrivnic (cărui-a tare îi mai place să amăgească și să înșele pe cei lipsiți de experiență) cu acel leac de viață așezată, care stă în credință și în dreptate.

15. 2. De asta a luat El în seamă pe bolnavi, a eliberat pe slăbănogi de necazurile care-i năpădiseră, a mîngîiat pe cei ajunși în cea mai neagră sărăcie și mizerie, sau a îndemnat pe oameni și le-a poruncit să cumpănească cu măsură, să ia aminte și să sufere bărbătește, fără ținere-de-minte a răului, toate umilințele și tot disprețul lumii – adăugînd că cele pomenite se fac întrucîtva din cercetarea Tatălui și că aceia care vor ști să primească necazul cu dăruire-de-sine, întotdeauna vor învinge. Și a mai mărturisit El cu tărie că există ceva în care, în chip miraculos, se află inclusă o putere neîntrecută: statornicia cugetului întru aflarea înțelepciunii – adică în aflarea adevărului și a binelui – care-i face pînă și pe bogații ce nu se abat de la dreptate să-și împartă cu dragoste lucrurile nevoiașilor. După cum ne-a mai oprit – și încă cu tărie – de la urmărirea puterii,⁴⁰⁵ zicînd că dacă El a venit spre noi ca la niște ființe mărunte, tot așa li se cuvine și acestora să facă acte de milostenie,⁴⁰⁶ mai ales că este în natura oamenilor să-și înceapă viața în lipsă și în goliciune, după cum și sfîrșitul lor tot în lipsă și în goliciune se petrece: ceea ce – adăuga El – face ca singurul lucru pentru care merită să te ostenești, să rămîni virtutea. Drept care pe ea ne-a vestit El că se cuvine să o ținem la loc de cinste, fiindcă mîntuirea sufletului depinde strîns de felul cum se ține el de cîrma celei mai nobile dintre virtuți: exercițiul predilect al cucerniciei, al dreptei

404. Aici, ca și în alte locuri la Constantin, «copilul» sau «odorul lui Dumnezeu» (n. tr.)

405. Termenul *δυναστεία* pare a se referi aici la exercitarea dominatoare, represivă, a puterii (n. tr.)

406. Text corupt (n. tr.)

socoteli și al blîndeții, ca singura cale pe care putem noi înfrunta furtunile vieții.

Deci, după ce a povățuit sufletele ucenicilor Săi prin astfel de îndemnuri (precum și prin multe altele asemenea lor), pentru ca ei să se silească la acest atît de folositor mod de a înțelege viața nu numai sub ascultarea poruncilor Sale, ci și prin (pilda vie a) faptei, i-a călăuzit Hristos pe calea lungă și pustie a încinselor nisipuri, așa cum le-a mai croit drum și prin valurile unei mări răscolite de vînturi, potolind talazurile și făcîndu-le să îngăduie deasupra, în pofida legilor firii, pașii lui Dumnezeu și ai acelor drepti.

15. 3. Or, după ce a întărit credința mulțimilor care-i dăduseră ascultare printr-o încercare atît de mare și atît de neobișnuită, S-a îngrijit Hristos să-i facă și neînfricați în fața primejdiilor și grozăviilor vieții și să facă din ei niște osîrdnici învățaței ai nădejzii în (menirea) Sa. Odată s-a întîmplat chiar ca El să astîmpere cu vorba mînia unuia dintre prietenii Săi care își cam pierduse cumpătul; bărbatul încercase să se apere cu sabia împotriva altui ins, care scosese sabia, ca și cum El, Mîntuitorul, n-ar fi fost de față și gata să-i vină în ajutor; acestuia, deci, El i-a poruncit să se liniștească și să-și vîre sabia înapoi în teacă, dojenindu-l pentru faptul că nu-și încercase scăparea la Dînsul; și cu asemenea prilej a rostit El cu glas de legiuitor că tot cel ce pune început nelegiuirii, precum și tot cel ce va cuteza să apuce sabia spre a se apăra de prigonitor, va muri de moarte rea.

15. 4. Fiindcă adevărata, cereasca înțelepciune, ne cere mult mai degrabă să ne lăsăm nedreptățiți decît să nedreptățim noi pe alții, iar la vreme de restrînte să fim gata de suferință; în nici un caz să răspîndim suferința; fiindcă dacă ținem seama cît de rău este să faci nedreptate, bine este să ne pătrundem de gîndul că nu cel nedreptățit, ci, dimpotrivă, cel ce nedreptățește va avea parte de pedeapsa cea mai cruntă.

Or, unuia care face voia lui Dumnezeu nu-i este greu nici să nu facă nedreptatea, nici să nu pătimească de pe urma ei, Fiindcă unul ca el se lasă în seama lui Dumnezeu, Care Se află pururi alături de noi și Se îngrijește ca niciunul dintre ai Săi să nu sufere vătămare. Altminteri, cum ar putea cineva să-și dea singur cea mai bună povață, sau cum și-ar putea închipui cineva că ar putea cere ajutor de la Dumnezeu, dar că ar putea, totodată, să se ajute și singur? (Întîmplarea de mai sus) ducea la confruntarea dintre două posibilități, dintre care era greu să știi care va învinge; dar nici un om cu mintea la cap n-ar alege un lucru nesigur în dauna altora avînd temeiul certitudinii.

Atunci, cum să te îndoiești de prezența și de ajutorul lui Dumnezeu cînd ai trecut tu-însuți prin încercări atît de mari și cînd te-ai văzut eliberat din ele la un singur semn al Său? Cînd la îndemnul Mîntuitorului și-ai

croit cale prin apele aceleiași mări care (cîndva) se mai trăsese deoparte și lăsase poporului chemat să o străbată drumul liber? Pentru mine, faptul de a putea lua aminte la porunca Celui Ce ne poartă de grijă, la întimplări ca acestea: minunate, de necrezut – ajunge să devină un prilej puternic de întărire a credinței noastre și o adevărată temelie pentru convingerile noastre. Dar tot de aici se cere să luăm aminte ca la vremea marilor încercări să nu cădem din credință, ci să o păstrăm nestrămutată în Dumnezeu, fiindcă cu asemenea simțăminte în suflet, Dumnezeu va zăbovi (și El pururi) în cugetul nostru, neînvins; iar sufletul, păstrînd în cuget pe Cel neînvins, nu va ajunge nici el în voia năpastelor ce dau năvală.

Noi am priceput toate cele de mai sus din însăși biruința lui Dumnezeu, Care, deși batjocorit în pronia Sa asupra tuturor prin nedreptatea săvîrșită de niște nelegiuți, n-a lăsat să mijască în Sine nici cel mai mic rod al stricăciunii,⁴⁰⁷ ci, dimpotrivă, a cules rodul biruinței supreme și – ca să spunem așa – Și-a încins fruntea cu cununa izbînzii definitive asupra răului, ducînd pînă la capăt pronietoarea Lui hotărîre și dragostea față de cei drepți, și nimicind cîinoșia nedreptilor și nelegiuților.

16. 1. Și iată-I, totuși, Patimile prevestite de prooroci așa cum Îi fusese proorocită și nașterea cea după trup și cum fusese profețită și clipa întrupării. De altminteri, rostul luării-asupra a trupului era limpede: fiindcă prin ea, El avea să nimicească vîlăstarele nedreptății și desfrîului, care aduceau stricăciunea în dreptele lucrări și năravuri omenești, și pentru ca întreg pămîntul să încapă sub stăpînirea rațiunii și a cumpătării. În acest scop era nevoie ca în mai toate sufletele să domnească legea dată lumii de Mîntuitorul și să se întărească credința în Dumnezeu, să piară credința în idoli, care a dus nu numai la adevărate măceluri în rîndurile viețuitoarelor necuvîntătoare, ci chiar la jertfe omenești rituale și la înfiorătoarea pîngărire a altarelor: în Egipt, bunăoară, sau în Asiria, ale căror legi îngăduiau jertfirea sufletelor unor drepți înaintea unor imagini vane, plăsmuite din bronz sau din lît.

16. 2. Ale căror roade le-au și cules și Memfisul și Babilonul atunci cînd s-au văzut pustiite și părăsite, cu zeii lor părintești, cu tot. Și nu vorbesc numai din auzite; ci spun așa fiindcă am fost eu-însumi pe acele meleaguri, le-am cercetat și am putut vedea cumplita soartă a acestor orașe. Pustiul Memfis unde cîndva, dînd ascultare dumnezeieștii porunci, Moise a năruit îngîmfarea atît de puternicului – pe atunci – faraon, a cărui oaste biruitoare peste atîtea popoare de frunte, încinsă de

luptă, el a nimicit-o nu cu o ploaie de săgeți. Nu în năprazna aruncăturilor de suliță, ci numai și numai cu (puterea) sfintei, pașnicei și staruitoarei sale rugăciuni!

17. 1. Or, nici un popor n-ar fi avut parte vreodată – nici în trecut, nici în viitor – de mai multă fericire decât cel (al iudeilor), dacă acești oameni nu s-ar fi lepădat singuri, cu bună-știre, de (lucrarea) Duhului Sfânt. Fiindcă ce cuvinte de laudă am putea noi găsi potrivite unuia ca Moise, care a adus la bună rînduială un neam de oameni (rămas) fără rînduială, care le-a agonisit acestora în suflet podoabele ascultării și cinstirii, care a schimbat robia lor în libertate, care a făcut din niște inși posomorîți o omenire cu chipul senin și care i-a adus la o asemenea conștiință de sine încît, urmare unor atît de mari izbînzi (și ca o consecință a reușitei lor în tot ce făceau), aceia au ajuns pînă la urmă să cadă pradă îngîmfării?

Atît de mult i-a întrecut Moise în înțelepciune pe înaintașii săi, încît pînă și înțelepții și filosofii atît de la preț printre popoarele de alt neam au ajuns, cu timpul, adepți ai învățaturii lui.

17. 2. Așa a fost cazul cu Pitagora, care, adoptîndu-i⁴⁰⁸ gîndirea, a ajuns să se bucure de o atît de mare faimă încît a devenit o pildă de chibzuință pînă și pentru Platon, înțeleptul între înțelepți! Pe de altă parte, Daniel, cel care putuse să prevestească viitorul, Daniel cel mare la suflet ca nimeni altul, a cărui viață a fost o încununare a frumuseții, cite n-a fost nevoie să facă pentru a birui veninul crudului stăpîn de pe atunci al Asiriei – 3. adică al lui Nabucodonosor – a cărui impresionantă (și în tot cazul imensă) forță s-a revărsat pînă și asupra perșilor – și asta, pînă și după ce din întreg neamul lui ajunsese să nu se mai aleagă nimic? Fiindcă și astăzi se mai face caz de bogăția tiranului și de neinspirata lui ocrotire a unei credințe care mai bine ar fi fost să nu fie; de risipa metalelor de toț soiul făcută de el pentru (a da un chip acelor) zei, sau de templele lor pînă la cer de înalte, ori de neomenoasele lui legi, făcute anume de (preoții) acelei credințe pentru a încuraja cruzimea? Și iată-l, totuși, pe Daniel înfruntîndu-le pe toate cu neștirbita lui credință în adevăratul Dumnezeu și vestindu-i tiranului că nefericita lui asuprire⁴⁰⁹ avea să devină cauza unei nenorociri mari. – Tiranul nu i-a dat ascultare, fiindcă o prea mare bogăție se preface întotdeauna într-o frînă a gîndului bun; și pînă la urmă și-a dat în vileag sălbăticia cugetului, poruncind ca bărbatul acela drept să fie sfîșiat de fiarele sălbatice.

17. 4. (Admirabilă a fost și purtarea neabătută a celor trei frați la ceasul mărturisirii! Cu gîndul la ei, urmașii lor au slăvit din răspuțeri credința lor în Mîntuitorul, de vreme ce aceia rămăseseră nevătămați din

408. μιμησάμενος – textual, «imitîndu-i» (n. tr.)

409. Textual: «rîvnă» (n. tr.)

focul, din cuptorul și din caznele pregătite lor ca să-i mistuie, și de vreme ce, cu nevinovata apropiere a trupurilor lor, ei izbutiseră să țină departe dogoarea de care fuseseră învăluși acolo, în cuptor!)

După căderea regatului Asiriei (și în urma unor mari frământări), din pronia lui Dumnezeu, Daniel a ajuns în Persia, la curtea lui Cambise. Dar și acolo a fost privit cu ochi răi, la care s-au adăugat tot soiul de intrigi funeste țesute de magi, și un întreg și lung șir de primejdii; din care însă el s-a izbăvit prin împreună-lucrarea proniei lui Hristos, ajungând să strălucească deplin întru dovada tuturor virtuților.

17. 5. Bărbatul acesta obișnuia să se roage de trei ori pe zi; afară de asta, purtarea lui sta mărturie unor virtuți mari și neobișnuite, traducându-se prin fapte ce nu puteau fi trecute sub tăcere. Împlinirea rugăciunilor lui i-a supărat pe magi, care, mînați de invidie, l-au pîrît stăpînitorului (și l-au convins pe acesta) că, mînuită de Daniel, o asemenea putere devenea foarte primejdioasă pentru domn. Așa a ajuns Daniel – care, mai înainte vreme, fusese fără îndoială cauza unor foarte mari binefaceri pentru perși – osîndit să fie dat hrană leilor, înfricoșătorilor; numai că atît osînda cît și zăvorîrea lui Daniel acolo nu s-au făcut, pînă la urmă, spre pieirea lui, ci dimpotrivă, spre veșnica lui slavoslovie: fiindcă, într-un sfîrșit, Daniel a fost găsit (teafăr), înconjurat de leiii îmbunați și îmblînziți (așa cum nu se dovediseră cei ce-l închiseseră acolo): pe toate fiarele acelea (care, prin natura lor, sînt atît de feroase), el izbutise să le îmblînzească cu rugăciunea lui, cu buna lui așezare lăuntrică ajutată de acea virtute care este echilibrul sufletesc!

17. 7. Pînă la urmă a aflat și Cambise (era oare cu putință să mai ții în umbră niște dovezi atît de puternice ale puterii lui Dumnezeu?), care a rămas uimit la auzul întîmplării și căruia îndată i-a părut rău că dăduse atît de lesne ascultare clevetirilor acelor magi; dar înainte de toate a cerut să vadă cu ochii lui o asemenea scenă. Și așa a dat el cu ochii de omul nostru laudînd pe Hristos cu amîndouă mîinile ridicate: iar leiii ședeau culcați la picioarele lui, ca într-o adîncă plecăciune!

Și îndată a osîndit Cambise aceleiași pedepse pe magii care-l înșelaseră, și i-a închis în curtea cu lei; unde însă jivinele – care, mai adineauri, se purtaseră ca niște ființe căzute în adorație⁴¹⁰ – s-au năpustit asupra lor și s-au purtat cu ei așa cum le era lor firea, nemailăsînd viu pe niciunul.

18. 1. Aș vrea acum să aduc mărturia unor izvoare străine adevărate ale dumnezeirii lui Hristos, fiindcă din ele cu siguranță că nici huliitorii (Lui) nu vor mai putea tăgădui, în ascunzișurile cugetului lor – dacă mai sînt ei în stare să dea ascultare unor asemenea cuvinte – că Hristos este Dumnezeu și Fiu al lui Dumnezeu.

410. Textual: «ca niște lingușitori» (n. tr.)

18. 2. Și mă gîndesc acum la Sibila din Eritreea, cea care spunea despre sine că ar aparține celei de a șasea generații de după potop. Or, în calitatea ei de preoteasă a lui Apolo, purtînd aceeași cunună ca și zeul adorat de ea și veghind asupra tripodului în jurul căruia sta (întotdeauna) înfășurat un șarpe, ea le grăia, scrutînd viitorul, tuturor celor ce se osteneau să ajungă pînă acolo. Adevărul este că, în simplitatea lor, părinții ei o hărăziseră unei meserii în care, de fapt, se petreceau tot soiul de lucruri tulburi și rușinoase, sau, în tot cazul, nimic vrednic de prețuire – așa cum se întîmplă dacă stai și iei aminte fie chiar la Dafne. Dar, pătrunzînd ea odată în adîncurile neajunse ale cultului aceluia nefericit și idolesc, și ajungînd la un moment dat să aibă cu adevărat parte de o inspirație divină, iat-o totuși prevestind în versuri viitorul legat de acest Dumnezeu (al nostru) și făcînd limpede cunoscută, prin inițiale de acrostih, povestea coborîrii (printre oameni a) lui Iisus:

I Iată, musti-va pămîntul sudoare, semn aducînd de judecată:
 I Iată-L coborînd din cer pe Împăratul tuturor veacurilor,
 S Singur-judecătorul a tot trupul și al universului întreg!
 O O, vedea-vor pe Dumnezeu, muritorii – fie ei cucernici sau păgîni –
 U Unde sfinții Îl înconjoară și unde timpul ia sfîrșit,
 S Sufletele (din nou) întrupate ale oamenilor judecîndu-le!

C Cînd lumea toată nu va fi decît pustiu și bălărie,
 R Rupe-se-vor muritorii de idoli și de întreaga lor bogăție;
 E El – focul – mistui-va pămîntul, cerul, pînă și talazul mării!...
 I Iadul, de năvala lor, își va vedea porțile sparte!
 S Și tot trupul – al celor morți – ieși-va la slobozitoare lumină:
 T Tîlhari și sfinți fi-vor deopotrivă iscodiți de foc, pentru vecie!
 O Oricîte fapte ascunse, pe toate atunci înfățișa-le-vom;
 S Ști-va dumnezeiasca lumină să rupă pecetile înneguratelor inimi.

Th Tînguire – iată ce se va auzi pretutindeni – și scrișnet de dinți.
 E Ei da: păli-va strălucirea – a soarelui și a horelor stelare.
 O Oare ce zvîrcolire e-n cer, de face să pălească luna?
 U Umple-va hăuri; nimici-va 'nălțarea colinelor.
 U Unde-a pierit semeția de tristă amintire, a lumii?
 I Iată: și munte și ses vor fi una; iar marea
 O O, de s-ar mai deschide luntrașilor! Țărîna e pîrjolită de trăsnet:
 S Sfîrșind, au pierit și izvoare, a pierit și susur de apă.

S Suna-va din cer glasul trîmbiței, cumplit răsunînd a jale,
 O Oglindă aducînd nelegiurii, nefericirii și suferințelor întreg universului.
 T Tulburea adîncime tartară, descleștîndu-și fălcile, arăta-va privirii pămîntul;
 I Ieși-vor la scaunul dumnezeiescului județ împărații, pînă la unul,
 R Rostogol se va abate din cer puhoiul de foc și pucioasă!

- S Semn vor primi atunci oamenii toți (cumplit semn primi-vor) –
 T Trunchiul de lemn: credincioșilor, lor, un rîvnit pocal
 A Aducîndu-le viață doar lor, ca un zăplaz al Zidirii.
 V Val de lumină abătînd peste cei aleși, din izvorîtoarea duzină.
 R Retevei ciobănesc – doar că din fier – stăpîni-va atunci în toate.
 O O. Doamne al nostru, Tu. Cel azi înscris la capăt de stih.
 S Suferință primind pentru noi – Tu ești veșnicul mîntuitor împărat!⁴¹¹

18. 5. Ei bine, singur Dumnezeu îi putea inspira acelei fecioare asemenea cuvinte! Iar în ceea ce mă privește pe mine, eu am să o fericesc pentru faptul de a fi fost aleasă de Mîntuitorul spre a profeti purtarea Lui de grijă față de noi!

19. 1. Dar iată, totuși, atîta mulțime de oameni nedîndu-i crezare! Deși recunosc existența unei sibile prooroce în Eritreea, părerea lor este că versurile au fost scrise de un închinător aparținînd credinței noastre, înzestrat cu oarecare dar poetic, și că, de aceea, ele trebuiesc socotite apocrife; că ele sînt atribuite Sibilei doar în virtutea conținutului lor moral, gîndit să frîneze proliferarea plăcerilor și să întoarcă sufletele spre o viață chibzuită și frumoasă.

19. 2. Dar adevărul iese singur la lumină. Și adevărul acesta arată că oamenii noștri au stabilit cu mare sîrguință exactitatea cronologică; astăzi, nimeni nu se mai poate întreba dacă versurile n-au fost cumva alcătuite după coborîrea lui Hristos printre noi și după judecata lui, și dacă atribuirea lor Sibilei de odinioară n-a făcut cumva decît să aducă în circulație un fals.

19. 3. Fiindcă pînă și Cicero mărturisește că ar fi dat de aceste stihuri, că le-a tradus în latinește și că le-a inserat în scrierile sale. Or, Cicero a fost ucis cînd Antoniu tocmai venise la putere; Antoniu a fost la rîndul lui înlăturat de August, care a domnit timp de cincizeci și șase de ani. Lui i-a urmat Tiberiu; și în anii acestuia și-a făcut Mîntuitorul luminoasa arătare în lume. s-a zămislit taina preasfîntei noastre credințe și a prins (în sfîrșit) chiag o omenire nouă – aceea la care cred eu că se gîndea 4. cel mai de seamă poet al Italiei, cînd scria:

*«Atunci, iată, ivitu-s-a o omenire nouă», sau cum mai scrie el în alt loc din Bucolice:
 «Îngăduiți-mi, o muze sicile, istorisire aleasă!»*

Ce putea fi mai limpede, nu? Și iată-l, totuși, adăugînd:

«Iată, s-a împlinit prevestirea femeii din Cumae!»

Prin «femeia din Cumae», nu încapă îndoială că el are în vedere tocmai Sibila.

19. 5. Dar neputîndu-se mulțumi cu atîta, ascultați-l adăugînd acum – ca și cum i s-ar fi cerut să depună mărturie:

411. În original, acrostihul arată: ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΕΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΣΩΤΗΡ ΣΤΑΥΡΟΣ și se traduce «Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mîntuitor; cruce». (n. tr.)

«Iată-l mijindu-ne iară sfînt șiragul de veacuri;
Fecioara veni-va din nou aducîndu-ne, drag, împăratul».

19. 6. Or, cine poate să fie această fecioară revenită printre noi? Cine alta decît aceea împlinită⁴¹² și rămasă grea de la Duhul Sfînt? Și ce s-ar fi putut împotrivi ca ființa aceasta, rămasă grea de la Duhul Sfînt, să fie și să rămînă de-a pururi fecioară? Iar întoarcerea ei aici se va petrece atunci cînd se va arăta și Dumnezeu pentru a doua oară, spre izbăvirea⁴¹³ lumii.

19. 7. Dar iată ce mai adaugă poetul:

«O tu, lună plină, închină-te pruncului abia născut
Ce va prefăce o lume de fier într-o lume de aur!
Domnia lui vindeca-va muritorilor rănile toate;
Suspinele împovărate cu vină afla-vor atunci alinare».

19. 8. Noi ne putem da seama că aici se rostesc niște lucruri în același timp fățiș și totodată pe ascuns, pe calea alegoriei, astfel ca oricine stă să scormonească mai în adînc înțelesul versurilor să poată avea revelația dumnezeirii lui Hristos, 9. poetul îngrijindu-se totuși să adumbrească adevărul în așa fel ca niciunul din personajele influente în Capitală să nu-l poată învinui că ar scrie lucruri potrivnice tradiției neamului său și că s-ar lepăda de strămoșeasca lui credință în zei. După convingerea mea, poetul a avut știre de fericita taină purtătoare a numelui Mîntuitorului; dar ca să evite riscurile unei reacții (ce s-ar fi putut dovedi) neiertătoare, el s-a menținut între limitele cerute de mentalitatea comună, adăugînd de aceea că acestui prunc vor trebui să-i fie înălțate altare, zidite temple și închinare jertfe.

La fel a făcut el și mai departe, cu gîndul tot la oamenii înzestrați cu înțelegere. Căci iată ce spune:

20. 1. «*Viață luînd ca de zeu fără moarte, vedea-va în jur
- Adunați - pe eroi;*»

(adică pe drepti)

...«*pe urmă el - însuși*

Patriei și fericitorilor ce-l așteptau arăta-se-va
Prin moștenite virtuți țînînd strînse frîiele lumii.
Ție, copile, îți închină întîilele-i roade țărîna:
Orzul și trestia; nufărul, și cu el împreună, acantul».

20. 2. Cît de extraordinar a putut să fie omul acela (și cîtă învățătură a putut el să adune) încît, deși cunoștea neiertătoarea cruzime a acelor vremuri, a putut scrie:

«*Din ugerul plin, căprite junici nesilite-ți vor da dulce lapte,
iar turma nu va mai ști cum e frica de leii cei groaznici*».

412. Textual: «plină» „Citatele vergiliene aparțin eglogici IV”.

413. Textual: «ușurarea» (n. tr.)

– zicînd bine, de vreme ce credința (în Hristos) ajunge să nu se mai teamă de puterea demnitarilor de la curte!

«...Așa izvodi-vor scutecele, ca de la sine iarba de bună-mireasmă.

Pieri-va soiul cumplit al aspidei, pieri-va...

Iar în bogate ponoare asire-nflori-va amomul».

20. 3. Nimeni n-ar putea înșira adevăruri mai mari și mai potrivite puterii Mîntuitorului! Fiîndcă iată, pînă și scutecele (în care a fost înfășat) Dumnezeu – puterea Duhului Sfînt – au izvodit aici omenirii celei noi floare de bună-mireasmă! Șarpele e ucis, și o dată cu el piere și otrava lui, care, la începutul timpurilor, i-a înșelat pe întîii oameni, făcîndu-i să le alunece gîndurile, de la cumpătarea cea înnăscută, la gustarea plăcerilor, ca să-i prindă-n puterea cumplitei primejdii pe care le-o pregătise.

20. 4. Or, datorită faptului că înainte de pogorîrea printre noi a Mîntuitorului nu știa nimeni că dreptii vor avea parte de nemurire, acela făcea mult prăpăd în sufletele oamenilor, lipsite de sprijinul speranței; dar după Patimile Lui, și după ce – din împreună-lucrarea Duhului Sfînt – El S-a despărțit pentru scurtă vreme de trupul în care Se înveșmîntase, li S-a descoperit oamenilor și posibilitatea învierii; căreia i se adaugă faptul că orice urmă de fărădelege săvîrșită de om avea să fie ștearsă prin puterea sfintei curățiri. Atunci i-a îndemnat El pe învățăcei să îndrăznească, și le-a poruncit să spere cele asemenea din minunata și înălțătoarea Sa înviere.

20. 5. Pe drept cuvînt s-a curmat atunci puterea⁴¹⁴ toată a (duhurilor) care împrăstiau otrava; sfîrșit a cunoscut și moartea, și totul a intrat sub semnul învierii.⁴¹⁵ (Tot așa a luat sfîrșit și neamul asirienilor, care s-a transformat pînă la urmă într-o pricină de credință în Dumnezeu).

Iar atunci cînd poetul spune că amomul va crește îmbelșugat și pretutindeni, el are în vedere mulțimea închinătorilor (lui Hristos), care s-a ivit îmbelșugată dintr-o rădăcină unică și a făcut floare bogată întru bună-mireasmă, scaldată de rouă.

20. 6. Dar iată ce mai spui tu cu atîta tîlc, în continuare – o prea înțelepte poet Maro:

«Pe dată afla-vei isprăvi de eroi și faptele marelui tată,

Toate mustind de putere...»

Or, prin lauda înălțată eroilor, tu ai în vedere lucrările dreptilor; iar vorbind despre faptele tatălui, tu ne vorbești de fapt despre zidirea lumii și despre lucrarea pururei sale dăinuirii – poate că pînă și despre legile

414. Textual: «firea» (n. tr.)

415. Textual: «și s-a pecetluit învierea» (n. tr.)

prin care Biserica cea de Dumnezeu iubită înjghebează o viață dreaptă și cumpătată!

20. 7. Remarcabil îmi pare mie și felul cum descrii tu propășirea unei vieți mai înainte împărțită între bine și rău, și schimbarea neașteptată, fără veste, care intervine în asemenea cazuri:

«*Grabnic s-au bucurat, aurii, bogatele holde*» (ceea ce vrea să însemne că roadele dumnezeieștii legi au și început să se cunoască)

«*Ciorchini atârna-vor de spinii roșiatici*» (lucru cu neputință într-o viață lipsită de lege!)

«*Din inimă seacă de pin revârsa-se-va, darnică, mierea*»,

20. 8. prin care cuvinte poetul subînțelege prostia și învîrtoșarea de cuget a oamenilor de atunci. S-ar putea, însă, ca el să ne mai fi vorbit și despre dulcele rod al veghii, din care gusta-vor cei ce se dăruiesc războiului (celui sfînt, spre dobîndirea) lui Dumnezeu:

«Urmă rămîne-va totuși a celei străbune metehne;

Marea din nou spintecînd; vor încinge cetățile-n ziduri:

Brazde de plug mîrgini-vor de-o parte și alta, ogoare.

Fi-va, apoi, alt Tiphys; tot astfel, tessalica Argo

Fi-va eroilor ei să se bucure; și-un nou Achile

În încleștări de danai și troieni iar de față...»

O, prea-înțelepte poet, cît de bine grăit-ai! Te-ai folosit cum nu se poate mai bine de puterile poeziei. Nefiind profet, nu avea nici un rost să începi a prooroci; mai mult, eu cred că te-a mai reținut și teama de primejdia care-i amenința pe toți cei ce riscau să dea în vileag nesăbuința credinței lor strămoșești!

20. 9. Or, Vergiliu spune pe nume adevărului într-un fel acoperit, care să nu-l primejduiască, dar care – pe cît cu putință – să rămînă totuși la îndemîna înțelegerii celor în măsură să înțeleagă; acest lucru îl face să aducă în discuție meterezele sau războiul (care, de altminteri, fac parte și astăzi din viața oamenilor); însă prin Achile pornind să ia parte la războiul Troiei, el îl are în vedere pe Mîntuitorul, Troia simbolizînd aici întreaga lume. Războiul Său este lupta împotriva relei puteri ce-I stă împotrivă, în care El se înfățișează în virtutea propriei Sale pronii și din porunca prea-marelui său Tată.

10. Dar ce ne mai spune poetul?

«*Și-apoi, cînd sosi-va la timp bărbăției și ceasul și rodul*»

(cu alte cuvinte: cînd, ajuns la vîrsta bărbăției, vei fi zmulș din rădăcină relele care se năpustesc din toate părțile în viața oamenilor și vei fi înfrumusețat întreg pămîntul cu harul păcii),

«Nu va mai fi cuvenit luntrașilor mări să înfrunte.
 Gaia rodi-va din ea din belșug – și bogată – măsură,
 Singură, ne-nsămînțată, sălbatică; poate nici vița
 Nu se va mai mistui de dorul cuțitului harnic.
 Omul nu va mai avea trebuință de lina cea toarsă:
 Străluci-va berbecul precum cufundat în văpsele tiriene
 Luîndu-și pe blana-ntinată roșcata culoare-a porfirei.
 Dar hai, pune mîna și ia scepstrul tare-al regescului nume
 Din încordatul – cumplit încordatul! – tatălui braț, și-l înșfacă!
 Vezi cît de țepene țin mînezi temelile lumii!
 Vezi bucuria-ncălzînd și pămîntul și cerul și marea;
 Tare, inima veacului ținător, dar și veselă foarte!
 O, anii de mi-ar ajunge, și – dulce – nu sece puterea-mi,
 Cînt să-ți înalț cuvenit cîtă vreme-ncuiba-mă-va vlagă!
 Nu m-ar învinge-n cîntări nici Orfeu, inspiratul și tracul,
 Nici Linos, nici măcar Pan – zămislitul din țárnă arcadă –
 Da, nici unul ca Pan încumeta-s-ar, cred eu, să mă-nfrunte!»

Privește – zice el așadar – privește și vezi bucuria universului celui în
 continuă creștere, precum și a tuturor elementelor!

21. 1. Totuși, cineva din rîndurile rău-chibzuitoarelor și-ar putea
 exprima părerea că aici n-ar fi vorba de altceva decît de nașterea unui
 om. Dar ce rost ar avea ca la nașterea unui copil oarecare pămîntul să dea
 rod de la sine, neînsămînțat, sau ca vița să nu se mai mistuie așteptînd
 tăișul cosorului (sau vreo altă intervenție)? Cum ar putea cineva să-și
 închipuie că n-ar fi vorba decît de nașterea unui simplu om? Natura este
 aducătoare la împlinire a rînduiei dumnezeiești, iar nu execuțoarea
 poruncii unui om, oricine ar fi el. Bucuria stihilor se leagă și ea de coborî-
 rea lui Dumnezeu printre noi, iar nu de nașterea unui om oarecare; în
 fine, dorința poetului de întîrziere a sfîrșitului vieții este dovada⁴¹⁶ invo-
 cării lui Dumnezeu, fiindcă lui Dumnezeu – iar nu vreunui om – obișnuim
 noi să-I cerem (să ne cruțe) viața sau să ne scape (din încercări).

21. 2. (Așa I s-a adresat și Sibila din Eritreea lui Dumnezeu, zicîndu-
 I: «De ce, o Doamne, mi-ai pus povara aceasta a proorociei? De ce nu mă
 iei mai bine de pe fața pămîntului și nu mă ții de o parte (pentru Tine) pînă
 în prea fericita zi a venirii Tale?»)

Celor deja rostite, Maro le mai adaugă și următoarele:

«Prinde, copile, a cunoaște văzînd-o, minunata ta maică –
 După suris: suferitu-te-a ea vreme lungă!
 Ție părinți nu-ți zîmbiră deplin, nici tocmai pe dată,
 Tu nu în pat te-ai jucat, nici de hrană bogată știut-ai...»

21. 3. Or, cum I-ar fi zîmbit tocmai Lui părinții, cînd unul din ei era
 chiar Dumnezeu, puterea de negrăit, cea cu neputință de înfățișat și fără

trup omenesc, care pe toate le cuprinde? Și cine nu știe că Sfântul Duh nu are de ce lua parte la unirea nupțială? Ce fel de poftă, ce soi de dorință ar putea intra în alcătuirea binelui către care tind toate? Ce pot avea în comun înțelepciunea și plăcerea? – (Dar să-i lăsăm să ne răspundă la asemenea întrebări pe cei ce aleargă după învățătura omenească cea la îndemîna mulțimii, dar care nu se pricep la învățătura lui Dumnezeu; vreau să spun că, în timp ce aceștia se fudulesc ca să facă impresie și să pară cît mai grozavi, ceilalți își dau silința să-și curețe sufletul de toată lucrarea – și vorba cea rea!)

21. 4. O, tu, credință în Dumnezeu, pe tine te invoc să vii în ajutorul cuvintelor mele: tu însăși ești ca o lege sfântă și o nădejde puternică în tot ce e bun, și dascăl al sfințeniei și neînșelătoare făgăduință a nemuririi! Înaintea ta mă închin eu, o, cuvioșie și dragoste de oameni, fiindcă din grija ta am avut de cîștigat noi, cei vindecați! Mulțimea celor ce n-au cunoscut purtarea ta de grijă (din cauza vrăjmașiei sădite în ei împotriva ta), și care, de aceea, nu vrea să știe de Dumnezeu, nu știe nici măcar în ce stă rostul vieții și al faptului de a fi, așa cum nu știe ea nici că ea-însăși, dimpreună cu toți nelegiuiții, depind totuși de cinstirea cuvenită Celui Atotputernic! Fiindcă întregul univers – dimpreună cu tot ce se află în El – al Său este!

22. 1. În ce mă privește, eu unul socot că norocul meu și al tuturor alor mei nu stă în altceva decît în bunăvoința Ta. Mărturie aduc la aceasta împlinirea tuturor rugăciunilor mele, actele de curaj, biruințele, triumfurile asupra vrăjmașilor – cunoscute și împărtășite în strigări și de mareașă cetate (a Romei), vrute și de poporul mult iubitei cetăți (de la răsărit) – chiar dacă acesta din urmă, înșelat în greșita lui așteptare, a ajuns la un moment dat să-și aleagă un conducător nevrednic; dar acesta n-a întîrziat a fi prins și a-și avea soarta pe măsura nemerniciilor lui de care nu-i bine să ne mai aducem aminte – mai ales pentru mine, cel ce-ți vorbesc și care, vorbindu-ți, mi-am dat toată silința să mă exprim cuviincios și să-ți bucur auzul.

Totuși, voi adăuga un lucru care cred eu că poate fi spus fără a supăra pe cineva. Împotriva ta, o! credință în Dumnezeu, și împotriva tuturor preasfintelor tale biserici, au pornit tiranii cîndva un război necruțător izvodit de nemăsurata lor nebunie și mișelie. Nici chiar la Roma nu era lipsă de oameni pe care o nenorocire de asemenea amploare să nu-i bucure! Și se ajunge la hotărîrea cîmpului unde avea să se dea bătălia. Atunci ai apărut tu în cale, și te-ai dăruit (acelora în care era) credința⁴¹⁷ în Dumnezeu. Cruzimea acelor nemernici le-a pecetluit destinul, sortindu-i pentru totdeauna focului; pe tine, în schimb, ea te-a

417. Text obscur, aici și în continuare (n. tr.)

acoperit pînă la urmă cu prisos de glorie, vrednică a fi cîntată de-a pururi! Cine a privit atunci, a fost cuprins de o sfință uimire: 3. fiindcă deși călăii schingiuiau trupurile sfinților, ostenindu-se în fel și chip cum să-i chinuiască mai rău, legăturile acestora slăbeau, chinurile se îndulceau, fiarele înroșite în foc se sleiau; în schimb, mărturisitorii lui Dumnezeu au rămas neclintiți – cu toată grozăvia încercărilor la care erau supuși – și nu s-au lepădat nici o clipă de mărturisirea lor!

22. 4. Ei bine, nemernicule, la ce ți-au folosit pînă la urmă asemenea grozăvii? Și ce te-a putut îndemna la o asemenea dezlănțuire? Fiindcă de-mi vei spune că ai făcut-o în apărarea credinței în zeii, eu te voi întreba: care zeii? Și apoi ce fel de credință aveai tu (în zeii), care să se fi potrivit în vreun fel naturii divine? Crezi tu cumva că zeii ar fi putut fi nestăpîniți la mînie, ca tine? Fiindcă dacă ar fi fost așa, atunci ne-am fi putut îngădui să ne mirăm de preferințele lor, iar nu să dăm ascultare poruncilor lor nerușinate a căror nedreaptă urmare era scaldarea în sînge a unor oameni fără vină!

22. 5. Dar tu vei spune, poate, că ai făcut-o în virtutea credinței tale strămoșești, și, totodată, cu gîndul la ce va crede lumea. Aici te înțeleg. Fiindcă o credință ca aceea se aseamănă mult cu ce ai făcut tu și ține de unul și același fel de nebunie. Cine știe; poate că ți-ai închipuit că sub chipurile acelea omenеști plăsmuite de diverși meșteri și artiști se va fi ascunzînd vreo forță aleasă...! De asta-ți vei fi dat tu atîta silință în legătură cu ele? Ca nu cumva să se murdărească? (Fiindcă, precum se vede, zeii tăi cei atît de mari aveau nevoie de grija omului...)

23. 1. Or, compară acum religia voastră cu a noastră. Aici, în ea, oare nu e de găsit noblețea unității de cuget și neîncetata iubire de om? Un fel de a-ți ispăși păcatul care să nu ducă la prăbușirea ființei, ci care să-ți sporească luarea-aminte? Un fel de a sluji pornit din ideea de a izbăvi, iar nu din cruzime? O credință fără cusur: mai întii, privindu-L pe Dumnezeu; iar mai apoi cerută de între-legătura firească dintre oameni? Mila față de năpăstuiții soartei? O viață simplă, deloc nevoită să-și mascheze eșecul pe după tot soiul de subterfugii? Cunoașterea adevăratului Dumnezeu și a stăpînirii Sale unice?

23. 2. Ei bine, aceasta este adevărata credință în Dumnezeu, religia cea curată și cu desăvîrșire fără pată; în ea noi avem parte de un trai pus sub semnul chibzuinței; iar cei ce se închină ei ajung să pășească spre viața cea de-a pururea parcă mergînd pe o șosea minunată! Fiindcă nimeni, odată cufundat într-un asemenea fel de viață, cu sufletul eliberat de cele trupesti, nu va muri pe de-a-ntregul; s-ar putea spune mai curînd că el și-a dus la bun sfîrșit rolul ce-i fusese încredințat de Dumnezeu; fiindcă tot cel ce-L mărturisește pe Dumnezeu nu rămîne pradă nici

nerușinării, nici mîniei, ci, înfruntînd cu curaj loviturile vieții, își face din învățul privegherii un mijloc de dobîndire a milei lui Dumnezeu.

23. 3. Un lucru e sigur: anume că Dumnezeu primește bunele strădăni ale oamenilor cu bucurie; și ar fi un lucru dintre cele mai de neînțeles ca, atunci cînd niște simpli oameni cărora alții (egali – sau chiar mai mici – în rang față de ei) le-au făcut un bine, se pricep să le fie acelora recunoscători și gata să le răspundă tot cu binele, Stăpînul a toate să uite a răspunde cu binele (deși El ne urmărește tot timpul, totuși nu se apropie de noi decît atunci cînd facem binele); El, Care privește curajul și dreptatea cu bunăvoință și răspunde la ele cu binele (chiar dacă definitiva răsplată El o amîină pînă la sfîrșitul anilor noștri, cînd trupul va fi părăsit de suflet, cînd sufletul nostru se va putea apropia, curat și neîntinat, de Dumnezeu cel curat și neîntinat, și cînd va fi cercetată întreaga noastră viațuire)!

Dreptatea lui Dumnezeu și cercetarea dreptilor va consta în aceea că, după ce li s-a pus la încercare, în viață, credința și fermitatea, de vor fi găsiți cum e bine, își vor lua îndată plata – viața veșnică – în timp ce răii vor avea parte de cuvenita pedeapsă.

24. 1. Dar tu, Decius – pe tine te întreb acum –, tu, care altădată ți-ai bătut joc de niște oameni dreți; tu care urai Biserica și care pedepseai pe tot cel ce-și ducea viața în sfințenie: cum o duci tu acum, după ce ți-ai sfîrșit viața? Din ce amar (din cît de cumplit amar) îți este țesută soarta? (Soartă care s-a și văzut în clipele premergătoare morții tale, cînd ai căzut dimpreună cu întreaga-ți oaste pe cîmpul de luptă din Scitia, făcînd de rîsul geților mult-trîmbițata forță a Romei!).

24. 2. Dar tu, Valeriane, care față de slujitorii lui Dumnezeu ți-ai dat în vileag aceeași sete de sînge: și la tine s-a văzut pînă la urmă aceeași necruțătoare judecată cînd, prins în luptă și dus legat (cu toată mantia ta de purpură și celelalte însemne ale demnității împărătești), Sapor – regele perșilor – a poruncit să fii jupuit (de viu) și îmbălsămat, spre a le fi (altora) de-a pururi pildă!

24. 3. Pînă la urmă tu însuți, Aureliane (tu, para-de-foc a tuturor fărădelegilor!), n-ai făcut tu nebunia de a te năpusti de-a curmezișul Traciei? Și n-ai fost tu spintecat acolo, sub privirile tuturor, chiar în mijlocul drumului, căruia i-ai umplut șanțul cu sîngele tău blestemat?

25. 1. După sîngeroasa lui prigoană, Dioclețian și-a pecetluit singur soarta cînd s-a socotit nevrednic de domnie și cînd și-a dat în vileag relele urmări ale nebuniei, închizîndu-se între pereții unei case de rînd.

25. 2. Or – întreb eu atunci – la ce i-a folosit lui faptul de a fi pornit la luptă împotriva Dumnezeului nostru? Fiindcă – dacă nu mă înșel – tot restul vieții Dioclețian a tremurat de frică să nu moară cumva lovit de trîznet! Poate s-o spună Nicomidia; istorisesc și cei ce au fost de față atunci, printre care mă număr însumi eu! Fiindcă într-adevăr am putut

vedea cum, cu duhul slăbit și temîndu-se de cea mai neînsemnată privire, de cel mai mărunț zgomot, se văicărea Dioclețian recunoscînd că sminteala lui ajunsese să fie cauza tuturor năpastelor ce-l asaltau, de cînd stîrni-se la luptă împotriva lui – și de partea dreptilor – purtarea de grijă a lui Dumnezeu!

Adevărul este că, de cîte ori se pornea furtuna și trăznea, palatul și casa lui ajungeau de-a dreptul pustii!

Soarta asta îi fusese prezisă de persoanele mai chibzuite (din jur), care nu se mai puteau hotărî să tacă și să ascundă jalea acelor cumplite stări de lucruri, ci ajunseseră să exclame deschis, cu glas tare:

25. 3. «Ce nebulie! Și la ce sminteală te poate duce pînă la urmă puterea, încît, deși om fiind, să te încingi la luptă cu (însuși) Dumnezeu! Să-ți pui în gînd batjocorirea tocmai a celei mai sfinte și mai drepte credințe! Să pui la cale nimicirea unei atare mulțimi și a atîtor oameni drepti, fără nici cea mai mică pricină! Și cînd asta? Tocmai într-o clipă de propășire atît a (vieții) individuale cît și a celei publice, cînd pretutindeni totul merge cum trebuie și cînd buna înțelegere dintre fruntașii statului e mai stabilă ca oricînd! Dar toate acestea își vor afla plata; arăta-se-va răsplata pentru sîngele vărsat pe nedrept; și cine știe dacă una și aceeași nenorocire nu se va abate atunci și peste vinovați și peste nevinovați; oricum, divinitatea are toate motivele să se aprindă împotriva unor asemenea nelegiuți».

Zicînd așa, lumea făcea o judecată destul de nimerită, fiindcă ea avea sub priviri mari, neînchipuite fapte de cruzime. Dar iată totuși că după epuizarea tuturor mijloacelor de făptuire aflate la îndemîna celor cruzi, nemernicia oamenilor i-a împins pe aceștia să recurgă la niște pedepse de-a dreptul îngrozitoare. Fiindcă pomenitul împărat a mers pînă la a osîndi pe unele fecioare sfinte (și pe niște femei care duceau o viață cumpătată) să fie batjocorite în destrăbălări, îndemnînd prin ordonanțe nerușinate tineretul să se dăruiască plăcerilor. Aici, însă, cumpătarea omului de rînd s-a dovedit pînă la urmă mai puternică decît nerușinarea tiranului. Fapt este că nimeni n-a vrut să ajungă prada unor plăceri nelegiuite, iar ordonanța împăratului n-a izbutit să clatine cumpătarea poporului. O, ce minunată cumpănire în aplicarea legilor! O, ce lecție i-a fost dată de obștescul bun-simț al supușilor! O, cît de frumoasă înțelegerea dovedită de oaste față de cetățeanul de rînd!

Pînă la urmă, unii care – în luptă – nu întorseseră niciodată spatele în fața dușmanului, au ajuns să străpungă piepturile celor de același sînge cu ei...

25. 4. În final, a hotărît dumnezeiasca pronie și plata pentru asemenea nemernicii – o plată totuși nu lipsită de necazuri pentru toată lumea.

Adică: a urmat o baie de sînge care, dacă ar fi avut drept țintă pe barbari, ar fi fost în măsură să ne asigure pacea pentru totdeauna. Însă cînd dumnezeiasca pronie a hotărît dezrobirea Capitalei, întreaga oaste a pomenitului împărat (oaste care ajunsese să asculte de un om de nimic, de un uzurpator al puterii) a început să se subție și să se fărâmițeze într-o sumedenie de lupte.

25. 5. Or, cine ar putea face caz de o dovadă mai limpede și mai convingătoare a judecății lui Dumnezeu? Universul însuși o dă de știre! Pîna și puzderia stelelor luminează azi mai limpede și cu mai multă forță, bucurîndu-se (cred eu) de convenita pedeapsă abătută asupra unor asemenea nelegiuiri; pîna și anii care au urmat timpurilor acelora cumplite și neomenoase par să se bucure de norocul lor și dau de știre împăcarea lui Dumnezeu cu oamenii. De altminteri și strigătele înălțate lui Dumnezeu de cei asupriți și însetați de o libertate care face parte din ființa lor – deopotrivă cu binecuvîntările înălțate lui Dumnezeu după înlăturarea acelor rele (deci după recăpătarea libertății și după restabilirea unor raporturi întemeiate pe ideea de dreptate) – cum să nu glăsuiască ele în fel și chip despre pronia lui Dumnezeu și despre dragostea Lui de oameni?

26. 1. Cînd însă se aduce laudă purtării mele de grijă (care, de altminteri, își are rădăcina în chemarea de la Dumnezeu), oare nu învederează lumea că Însuși Dumnezeu este temeiul isprăvilor mele? Sigur că da, de vreme ce Dumnezeu este Cel Care vrea binele, în timp ce oamenii n-au nimic alta de făcut decît să-I dea ascultare. După mine, este un fel minunat și cum nu se poate mai fericit de a-ți înțelege viața: anume ca înaintea oricărei acțiuni să te asiguri de reușita celor ce te pregătești să faci.

2. Toată lumea știe că noi I-am închinat lui Dumnezeu toată sfînta trudă a brațelor noastre, întru credință curată și încercată, precum și că tot ce am izbutit să facem mai bine se datorează nu numai acestor brațe, ci și rugilor și stăruințelor noastre în rugăciune. Din ele au rezultat și pentru stat și pentru fiecare ins în parte asemenea foloase, cum nimeni nu și-ar fi dorit mai mari: nici pentru sine, nici pentru ființele ce-i erau lui mai dragi.

Luptele și războaiele purtate au fost comentate și au avut martorii lor care au putut vedea cum a pregătit Dumnezeu, în purtarea Sa de grijă, biruința poporului (Său), și cum S-a alăturat El rugăciunilor noastre. Rugăciunea dreaptă este cu neputință de biruit, și tot cel ce va stăru în rugăciune curată nu va fi dezamăgit, fiindcă, de nu vei șovăi în credința ta, nu e cu putință să nu capeți cele dorite. Dumnezeu se află mereu alături de noi, plin de bunăvoință în fața dovezilor noastre de noblețe sufletească. E omenește să te mai și împleticești cîteodată; doar că Dumnezeu nu are nici o vină în omeneștile noastre împiedicări. De aceea îmi și pare

nimerit ca toți cei ce vor să se țină de cele ale credinței să înalțe mulțămirea Mântuitorului pentru tot ce a făcut El spre mântuirea noastră, a tuturor, și pentru buna chivernisire a statului; prin rugăciunile lor sfinte și stăruitoare să abată, împreună, milostivirea lui Hristos asupra noastră, ca El să nu pună capăt facerilor Sale de bine.

Fiindcă El este un aliat de neînving și un adevărat proteguitor al dreptilor, în aceeași măsură în care mai este și cel mai bun dintre judecători, călauza (noastră pe calea) nemuririi și întâi-stătătorul⁴¹⁸ vieții veșnice.

INDICE SCRIPTURISTIC

Exodul, 2 și urm.: 69	Daniil, cap. 6: 278	Matei 28.19: 242
Exodul, 14.28: 80	Daniil, 7.18: 194	Luca 5.32: 218
Exodul, 15.1, 2, 5, 11: 81	2 Macabei 7.28: 269	Ioan 1.1, 2: 224
Psalmi, 72.8: 241	Matei 7.15: 155	Ioan 1.29: 239
Isaia, 2.4: 241	Matei 9.12, 13: 218	Ioan 18.10: 275
Isaia, 27.1: 126	Matei 16.18: 247	Fapte 7.49: 190
Isaia, 32.17: 241	Matei 23.38: 247	Romani 1.27: 232
Isaia, 53.4-7: 239	Matei 24.2: 247	Filipeni 1.18: 151

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC

A

aborigeni: 231
Acachios: 146, 154
Acheron: 113, 263
Aetius, episcop: 154
Africa: 92, 134
Afrodita: 123, 137, 148, 150,
206, 210, 228
Ahile: 283
Ahaia, aheeni: 128
Aigai: 123
Alexandria: 116; 126 și urm., 168
Alexandru, episcop: 92, 117
și urm., 155
Alexandru Macedon: 66
Alfeu, episcop: 154
Amasia: 91, 93
Amfiraus: 229
Amosis: 231
Antiohia: 123, 145, 151 și urm., 214
Antoniu: 280
Aphaka: 123; 148
Apollo: 92, 112, 211; 229, 231, 279
Arabia, arabi: 128, 177; 229, 231, 240
Ares: 231
Arethusă: 155
Arie: 92, 117 și urm.

Asclepios: 123, 229
Asia: 128, 134, 175, 240
Asiria, asirieni: 276, 282
Atena, atenieni: 231
Atena (zeița): 228, 230, 231
Aurelian, împărat roman: 252, 287
Avraam: 123, 146, 147

B

Babilon: 276
barbari: 92, 113, 158, 162, 163, 181, 248
Betleem: 123
Biblia: vezi Sfânta Scriptură
Biserica creștină: 69, 82, 83, 85 și urm., 91,
102, 107, 116 și urm., 123, 130, 132, 157,
158, 163, 180, 252 și urm.
biserica Sf. Mormînt: 122, 136 și urm., 159,
214
Bitimia: 127, 145, 177, 178, 214
blemizi: 66, 163
Britania, britani: 66, 105, 134, 179

C

Cambise, regele perșilor: 278
Capadocia: 128, 177
cartaginezi: 231

Cesareea: 155
 Chios: 231
 Cicero: 252, 280
 Cilicia, cilicieni: 128, 134, 149, 177, 229
 Cirene: 128
 Cirus, regele perșilor: 66
 Constans (sau Constant), împărat roman: 174, 194
 Constantia: 174
 Constantin I, cel Mare: vezi mai ales 61, 62, 73, 74 și urm., 81, 91 și urm., 98 și urm., 101, 112 și urm., 122 și urm., 129 și urm., 141 și urm., 158 și urm., 168 și urm., 179 și urm., 183 și urm., 197 și urm.
 Constantin II, împărat roman: 174, 194
 Constantinopol: 144, 147, 160, 173, 178
 Constantin I, împărat roman: 61, 69 și urm., 72, 112
 Constantin II, împărat roman: 159, 160, 174, 187, 194
 Core: 206, 228
 creștini (vezi și biserica creștină): 62, 87, 158, 159, 165, 169, 252
 creștinism: 91, 165, 240 și urm.
 Creta, cretani: 128, 231
 Cronos: 230, 231
 cruce: 62, 76, 78, 91, 95, 123, 126, 145, 167, 213
 Cuvîntul (persoană treimică): vezi 192 și urm., 202, 220 și urm., 233 și urm.

D

Dafne: 279
 Daniil: 123, 145, 252, 277, 278
 dări: 158, 161
 Decius, împărat roman: 89, 252, 287
 Delfi: 147
 Demeter: 206, 228
 destinul: 251, 258
 Dioclețian, împărat roman: 61, 89, 92, 252, 287, 288
 Diodor din Sicilia: 231
 Diomede: 230
 Dionisie: 176
 Dionisie din Halicarnas: 231
 Dionysios: 206, 228, 231
 Dracilianus: 139
 Duhul Sfînt: vezi 263

dumateni: 231
 Dumnezeu: (vezi Cuvîntul, Duhul Sfînt, lumina dumnezeiască): vezi 190 și urm., 220 și urm., 251, etc.
 Dusaris: 229

E

edict: vezi legi
 Egipt, egipteni: 116, 126 și urm., 134, 136, 159, 168, 175, 229, 240, 243, 262, 276
 Elada: vezi Grecia
 Elena, împărăteasă: 123, 142 și urm.
 Epir, epiroți: 128
 episcopi: (vezi și sinoade): 62, 86, 87, 88, 91 și urm., 111, 122 și urm., 171 și urm., 168, 178, 181
 Erehteus: 231
 erezii, eretici: vezi 115 și urm., 123, 156
 Eros: 206, 228
 etiopi: 66, 163
 Eufronios: 155
 Europa: 175
 Eusebiu de Cesareea: 77, 97, 111, 122, 123, 145, 152 și urm., 159, 168, 172 și urm., 177, 178
 Eustathios: 123
 evrei: vezi iudei

F

fameni: 168
 Fenicia, fenicieni: 123, 128, 146, 148, 150, 159, 175 și urm., 210, 229, 230
 filosofi, filosofie: 251, 262
 Frigia, frigieni: 128, 156
 Galatia: 128
 Gallia: 134
 Ganimede: 206
 Gaza: 159
 Georgios: 155
 geți: 229, 287
 gladiatori: 158, 168
 Grecia, greci: 134, 230, 231, 241, 243, 248

H

Hades: 206
 Hadrian, împărat roman: 244
 Helenopolis: 159
 Heliopolis: 123, 150, 230

Hera: 230
 Heracle: 206
 Hermes: 228
 Horus: 229
 Hristos: (vezi și Cuvîntul, Sinoade):
 vezi 77, 114, 123, 138, 147, 251,
 252 și urm., 278 și urm.

I
 idolatrie: (vezi și zei): 158, 168
 idoli: vezi zei
 Ierusalim: 122, 136, 138, 159, 176, 178
 Ilion: 240, 283
 impozite: vezi dări
 indieni, inzi: 66, 159, 163, 179
 Iordan: 183, 268
 Isis: 229
 Italia: 134, 231
 iudei: 69, 122, 128, 133, 159, 169,
 240, 247, 277
 Iupiter: 231

I
 îngeri: vezi 195

J
 jertfe: vezi sacrificii

L
labarum: 62, 77
 Laodiceea: 231
 legi: 101 și urm., 110 și urm., 124,
 150, 159, 168 și urm.
 Leos: 231
 Liban, munte: 148, 210
 Libia, libieni: 116, 128, 134, 175, 177,
 231
 Licinius, împărat roman: 62, 85 și
 urm., 91 și urm.
 lumea: vezi universul
 lumina dumnezeiască: 191, 192, 205,
 222, 225

M
 Macarie, episcop: 122, 138, 145
 Macedonia, macedoneni: 128, 176, 240
 magie: 79, 229
 Mamvri: 123, 145, 146

marcionii: 156
 Marianus: 159
 martiri: vezi mucenici
 Maxențiu, împărat roman: 61, 62, 80, 81
 Maximian, împărat roman: 61, 62, 89
 Maximin, împărat roman: 62, 89, 252
 melițiani: 92
 Melcathar: 229
 Memfis: 276
 Mesopotamia: 128, 177
 Mnemosyne: 228
 Moise: 69, 80, 252, 276, 277
 Mopsos: 229
 mormîntul lui Hristos: vezi biserica Sf. Mor-
 mînt
 mucenici: 91, 102, 107, 123, 168, 271
 Muntele Măslinilor: 123
 muze: 228
 Mysia: 176

N
 Nabucodonosor, rege babilonian: 277
 Narcis, episcop: 154
 Nero, împărat roman: 67
 Niceea: 122, 127, 159, 178
 Nicomidia: 121, 123, 160, 287
 Nilul: 159
 Noe: 268
 novațieni: 156

O
 Obados: 229
 Octavian August, împărat roman: 280
 omul: vezi 201, 202, 223
 oracole: 92, 112, 113, 279 și urm.
 Orfeu: 234
 Osiris: 229

P
 Palestina, palestinieni: 128, 136, 144, 177,
 214, 217, 240
 Pamfilia: 128
 Pannonia: 176
 paștele: 122, 127, 131 și urm., 159, 172 și
 urm., 251
 paulieni: 156
 persecuții ale creștinilor: vezi 71, 74, 87 și
 urm., 91 și urm., 112, 185 și urm.

CUPRINSUL

	Pag.
<i>Studiu introductiv</i>	5
<i>Viața</i>	6
<i>Eusebiu și Constantin</i>	12
<i>Opera</i>	12
Scrieri biblice și exegetice	12
Scrieri apologetice	14
Scrieri dogmatice	16
Discursuri și predici	16
Scrisori	17
Scrierile istorice	18
<i>Viața lui Constantin</i>	19
Autorul și autenticitatea lucrării	24
<i>Probleme dintre cele mai controversate</i>	29
Relatarea despre viziunea și convertirea lui Constantin	29
Sfârșitul lui Maximian Hercule	32
Maxențiu	33
Măsurile lui Constantin împotriva păgânismului	34
Războaiele lui Constantin împotriva lui Liciniu	34
Constanțiu Chlor	34
Tratatul de pace cu perșii	35
Constantin ca „episcop al celor din afară”	35
Relatarea despre înmormântarea lui Constantin	37
<i>Principalele ediții și traduceri</i>	37
Abrevieri	39
<i>Bibliografie selectivă</i>	42
<i>Cuvîntarea lui Constantin la adunarea sfinților</i>	44
Ediții	49
Traduceri	49
Bibliografie	49
<i>Discursul festiv la aniversarea a 30 de ani de domnie a Împăratului Constantin (Tricennalia)</i>	50
<i>De sepulchro Christi</i>	57
<i>Viața fericitului împărat Constantin</i>	61
Cuprinsul istorisirii vieții celei după voia lui Dumnezeu a fericitului împărat Constantin	61
<i>Despre viața fericitului împărat Constantin întocmită de Eusebiu al lui Pamfil</i>	63
<i>Cartea întâi</i>	63
Cuprinsul cărții a doua	91
<i>Cartea a doua</i>	93
Cuprinsul cărții a treia	122

<i>Cartea a treia</i>	124
Cuprinsul cărții a patra	159
<i>Cartea a patra</i>	161
<i>Cuvîntarea ținută cu prilejul sărbătoririi a treizeci de ani de domnie</i> <i>a împăratului Constantin</i>	189
<i>Despre Sfîntul Mormînt</i>	217
Cuprinsul cărții a cincea	251
<i>Cuvîntul adresat de Constantin adunării sfinților</i>	253
<i>Indice scripturistic</i>	291
<i>Indice real și onomastic</i>	291
<i>Cuprinsul</i>	294

Digitally signed by Apologeticum

DN: cn=Apologeticum, c=RO, o=Apologeticum, ou=Biblioteca
teologica digitala, email=apologeticum2003@yahoo.com

Reason: I attest to the accuracy and integrity of this document

Location: Romania

Date: 2005.08.10 15:16:07 +03'00'

Redactor: Pr. CORNELIU ZĂVOIANU
Tehnoredactor: Pr. V. BOGDAN

Dat la cules: 20 mai 1990; Bun de tipar: 25 iunie 1991. For-
mat 16/70x100, legat 1/1. Coli de tipar 19. Comanda 56

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISTIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE